

Міністерство освіти і науки України
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
Факультет початкової освіти та філології
Кафедра педагогіки
Лабораторія Гуманної педагогіки

ГУМАННО ОСОБИСТІСНА ПЕДАГОГІКА В ДІЇ

Монографія

Хмельницький - 2018

УДК 373.034(0:001)
ББК 74.200.511,215.1
Г 94

Рекомендовано до друку рішенням кафедри педагогіки Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (протокол № 5 від 26 грудня 2017 року)

Рецензенти:

Петренко Оксана Борисівна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри теорії і методики виховання Рівненського державного гуманітарного університету;

Ткачова Наталія Олександрівна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Гуманно особистісна педагогіка в дії : колективна монографія / [за заг. ред. проф. І. М. Шоробури ; укл. О. П. Біницька, І. А. Гайдамашко, І. М. Дарманська, Г. І. Дудчак, Н. В. Казакова, А. Кокель, М. А. Лукашук, І. О. Рашина, Н. А. Сівак, В. І. Слюзко, С. І. Тафінцева, В. А. Філінюк, Т. М. Цегельник, І. П. Ящук]. – Хмельницький : ФОП «О. М. Казаков», 2018. – 270 с.

В основу колективної монографії викладачів Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії покладено авторську програму Ш. О. Амонашвілі та П. Ш. Амонашвілі «Школа Життя» для середньої загальноосвітньої школи, побудованої за принципами Гуманної педагогіки. У публікації автори порушують проблему гуманізації освітнього процесу, розкривають сутність Гуманної педагогіки та основні складові гуманної педагогічної свідомості. Відповідно до принципів Гуманної педагогіки окреслено проблему духовного гуманізму, через який осмислюється весь освітній процес. Презентуються нові підходи до організації навчально-виховного процесу та створення виховуючого середовища, де педагогічна свідомість на перше місце ставить особистість Дитини, її духовні устремління, спонукання, інтереси, можливості, наділений спрагою пізнання інтелект. Саме в живому контакті з Дитиною гуманний Вчитель знаходить своє творче втілення, щедро дарує учням цінності, акумульовані в скарбниці національної та світової культури.

Монографія буде цікавою для цілого кола читачів: науковців, викладачів, вчителів, аспірантів, студентів, які цікавляться новітніми підходами до навчання і виховання дітей, гуманізацією оточуючого середовища та створенням Школи Життя, Школи Майбутнього.

© кафедра педагогіки, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, 2018

© В.Лисенко, художнє оформлення

Якщо ми вирішили устримитися до такої найвищої мети – виховання в Дитині Благородної Людини, то наш виховний процес має бути також благородним. Таке виховання називається гуманно-особистісним підходом, в більш широкому розумінні – Гуманною педагогікою.

Ш. О. Амонашвілі

ЗМІСТ

Авторський колектив	.....	5
І. П. Ящук	Передмова.....	7
Н. А. Сівак І. П. Ящук	Навчальна програма навчальної дисципліни «Основи гуманізації навчального процесу в початковій школі».....	8
	Основні положення Гуманної педагогіки.....	18
Н. В. Казакова	Учитель.....	19
І. П. Ящук	Педагогічний ансамбль.....	53
В. А. Філінюк	Життя, середовище, спілкування.	63
В. І. Слюзко	Основи гуманної педагогічної свідомості.....	82
С. І. Тафінцева	Психологія згоди.....	103
Г. І. Дудчак	Сучасне покоління дітей.....	117
І. О. Рашина, Т. М. Цегельник	Духовно-моральне виховання школярів.....	127
Н. А. Сівак	Методи Гуманної Педагогіки.....	142
О. П. Біницька	Шкільне учнівське самоврядування.....	176
А. Кокель		
І. М. Дарманська	Захист школярів.....	197
І. А. Гайдамашко	Співробітництво з батьками.....	212
М. А. Лукашук	Налаштування педагогічного ансамблю: самоосвіта і творча практика.....	238

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

Олена Петрівна Біницька	кандидат економічних наук, доцент, проректор з економічних питань Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
Ірина Аркадіївна Гайдамашко	кандидат педагогічних наук, викладач кафедри педагогіки Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
Ірина Миколаївна Дарманська	кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту освіти та педагогіки вищої школи Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
Галина Іванівна Дудчак	кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
Наталія Вікторівна Кзакова	кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, завідувач виробничої практики Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
Анжей Кокель	доктор гуманістичних наук, заступник декана економічного відділення (м.Щецин) Вищої банкової школи (м.Познань)
Марина Анатоліївна Лукашук	викладач кафедри психології Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
Інна Олександрівна Рашина	викладач кафедри педагогіки Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
Наталія Антонівна Сівак	кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
Валентина Іванівна Слюзко	кандидат педагогічних наук, доцент, проректор з гуманітарної освіти, виховання та міжнародних зв'язків Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Світлана Ігорівна Тафінцева	кандидат педагогічних наук, викладач кафедри психології Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
Валентина Анатоліївна Філінюк	кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та літератури Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
Тетяна Миколаївна Цегельник	методист виробничої практики Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
Інна Петрівна Ящук	доктор педагогічних наук, професор, декан факультету початкової освіти та філології Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

ПЕРЕДМОВА

У час оновлення, наповнення новим змістом освіти, активного пошуку методів, прийомів реалізації сучасних завдань та інструментів організації навчання та виховання учнів, викладачі, члени Лабораторії Гуманної педагогіки пропонують скористатись їх власними напрацюваннями та запровадити істини Гуманної педагогіки, якими щедро поділився і ділиться грузинський педагог, доктор психологічних наук, професор, новатор, розробник педагогіки співробітництва Ш. О. Амонашвілі.

Гуманна педагогіка – це велика мудрість, у якій стверджується педагогіка світла. Гуманна педагогіка – це та, яка може наблизити дитину до пізнання самих себе. Обов'язок вчителя – дати радість пізнання. Учитель – творець, який дозволяє дитині відкрити самого себе. Він віддається безкорисливо, щоб продовжити себе у своїх вихованцях, дати їм крила для польоту у життя.

Ш. О. Амонашвілі стверджує, що гуманно-особистісна педагогіка заснована на класичній формулі: дитина не тільки готується до життя, але вже живе...

Педагогіка – це сфера Духу, Мудрості, Досвіду, Мистецтва, Науки. У представленому виданні містяться дуже цінні поради вчителям, батькам, результати спостережень та досліджень викладачів, в яких розкрито особливості організації освітнього процесу крізь призму активного запровадження Гуманної педагогіки, створення атмосфери радості та любові на уроках, умови розвитку багатогранного світу істини Добра і Краси.

Гуманний вчитель перетворює кожен зустріч з дитиною на радість відкриття світу і себе. Дуже.

Залюбки ділимося із вами, шановні читачі, з напрацюваннями щодо організації радісного, захоплюючого життя в освітніх установах, ідеями педагогіки серця.

Адже у сучасна школа орієнтована на вчителя, в якого можна черпати знання, як воду з криниці, який вміє дослідити душу дитини і серцем дійти висновку: добро має панувати у школі і ніякої байдужості.

І. П. Ящук

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

Кафедра педагогіки

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Проректор з наукової
роботи

_____ О.М.Галус

31 серпня 2017 р.

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ОСНОВИ ГУМАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ
В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ»

Галузь знань: 01 Освіта

Спеціальність: 013 Педагогічна освіта

Факультет: початкової освіти та філології

Кафедра: педагогіки

Рівень вищої освіти: магістр

Курс: II

Семестр: I

Хмельницький – 2017 рік

Робоча програма навчальної дисципліни «Основи гуманізації навчального процесу в початковій школі» для студентів галузі знань 01 Освіта зі спеціальності 013 Початкова освіта.

Робочу програму схвалено та рекомендовано до друку науково-методичною радою Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (протокол № 1 від 31 серпня 2017 р.) – 28 с.

Розробник: Н. А. Сівак доцент, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки.

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри педагогіки (протокол № 1 від 30 серпня 2017 р.).

Завідувач кафедри _____ Л. М. Романишина

31 серпня 2017 року

Схвалено науково-методичною радою Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

Протокол № 1 від 31 серпня 2017 р.

Голова ради _____ В.І. Слюзко

31 серпня 2017 р.

Пояснювальна записка

У вирішенні сучасних завдань демократизації суспільного життя в Україні, духовно-інтелектуального відродження українського народу, росту його національної самосвідомості визначальне значення має гуманізація освіти. Це велика і комплексна проблема. Звертаючись до своїх національних витоків, ми повинні враховувати наше сьогоднішнє буття, його особливості, опираючись на світовий досвід. Зазначимо, що сучасна світова гуманістична думка виходить з того, що сама людина, її права і обов'язки мають перебувати в центрі уваги держави і суспільства. Тому основним напрямом розвитку освіти сьогодні є повернення навчання до людини.

Саме з цих позицій сформульовані завдання в Державній національній програмі "Освіта", в якій, зокрема, зазначено: "Гуманізація освіти полягає в утвердженні людини як найвищої соціальної цінності, розкритті її здібностей та задоволенні різноманітних освітніх потреб, забезпеченні пріоритетності загальнолюдських цінностей, гармонії стосунків людини і навколишнього середовища, суспільства і природи".

У сучасних умовах розвитку системи освіти України гуманізація є одним з принципів її реформування. Процес гуманізації освіти на сучасному етапі постає явищем міжнародного характеру. Проведення численних конгресів, конференцій з проблем гуманізації освіти як у нашій країні, так і за кордоном, створення Міжнародної Академії гуманізації освіти, видання цією організацією психолого-педагогічного журналу "Гуманізація освіти" свідчать про міжнародну значущість процесу гуманізації.

Суспільству майбутнього потрібні люди з актуальними знаннями, гнучкістю і критичністю мислення, творчою ініціативою, високим адаптаційним потенціалом. Не менш важливими будуть такі якості як висока моральність, особистісна відповідальність, внутрішня свобода, налаштованість на досягнення мети, раціональним шляхом коректними засобами.

Згідно з основоположними принципами та ідеями Болонської декларації, гуманітарні знання повинні бути вільними від застарілих міфів, дріб'язкового неактуального матеріалу. Поряд з цим, на наш погляд, потрібно відкидати позитивістські пошуки надісторичних, універсальних стандартів, норм та ідеалів при викладенні соціально-гуманітарних дисциплін, оскільки вони є методологічно безплідними.

Динамізм та суперечливий характер розвитку українського суспільства, актуальні проблеми формування активної, творчої особистості, забезпечення виконання нею соціально необхідних завдань в сучасних умовах вимагають також, радикальних змін у структурі, якості та змісті гуманізації освіти.

Особливо важливим є упровадження курсу «Основи гуманізації навчального процесу в початковій школі» у вищих педагогічних навчальних закладах. Адже завдяки цьому курсу майбутній педагог усвідомлює та засвоює зміст та принципові положення гуманної педагогіки, яка є одним із можливих способів реформування особливо початкової освіти.

Зазначений курс розкриває для слухачів магістратури Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії суть гуманістичного підходу, яка полягає в тому, що вихователь оптимістично мислить про дітей, ставиться до них як до самостійних суб'єктів, здатних діяти за власним вибором, бажаннями, переконаннями. Інакше кажучи, курс «Основи гуманізації навчального процесу в початковій школі» виховує розуміння у майбутніх вчителів того, що у кожної дитини в її вчинках є особистісний зміст і особистісна значущість, на які необхідно спиратись у виховному процесі. А якщо такий особистісний зміст відсутній, слід допомогти дитині його знайти. На думку Ш. Амонашвілі, виховувати дитину гуманно, це, по-перше, створювати найкращі умови для її цілеспрямованого особистісного, соціального і педагогічно значущого розвитку, виховання, збагачення знаннями і досвідом, по-друге, керувати цим процесом у злагоді з потребами міцніючих внутрішніх сил, враховуючи позиції самої дитини, її інтересів.

Метою курсу «Основи гуманізації навчального процесу в початковій школі» є вивчення слухачами магістратури ключових положень побудови освітнього процесу на основі особистісно-орієнтованого підходу до молодшого школяра з утвердженням його в ролі активного, свідомого, рівноправного учасника навчально-виховного процесу, в якому його особистість розвивається з урахуванням індивідуальних здібностей.

Завдання:

- виявлення особливостей гуманної педагогіки у контексті становлення ідей гуманізму в конкретно-історичному контексті та їх рефлексії вітчизняними дослідниками;
- формулювання основних положень концепції гуманізації і гуманітаризації початкової освіти;
- встановлення визначальних аспектів гуманної педагогіки;
- виявлення основних принципів особистісно-орієнтованого підходу;
- розвиток у слухачів магістратури нового гуманного педагогічного мислення, яке відкриває можливості безперервного оновлення педагогічного процесу, вдосконалення творчості, професійності педагога;
- пошук і створення системи методів та форм роботи, що формують в молодших школярів здатність самостійно отримувати знання і мати бажання застосовувати отримані знання у своєму житті;
- визначення форм взаємодії вчителя й учнів, батьків і учнів та добір таких методів роботи, які сприяють формуванню й розвитку в учнів логічного мислення, бажання вчитися.
- забезпечення належного світоглядного і професійного рівня майбутнього вчителя.
- створення у навчанні й вихованні відповідних умов для природного процесу саморозвитку задатків і творчого потенціалу молодшого школяра.

Програма складена на основі Галузевого стандарту вищої освіти та рекомендується в якості навчальної програми з педагогіки початкової освіти в галузі 01 «Освіта» зі спеціальності 013 «Педагогічна освіта», освітньо-

науковим рівнем «магістр», кваліфікацією «Магістр початкової освіти, викладач педагогіки і методики початкової освіти».

Програма пропонує різні форми навчання: лекції, практичні заняття, індивідуальну та самостійну роботу для магістрантів. Самостійна робота передбачає роботу в Інтернеті, створення індивідуальних, парних та групових творчих проектів, підготовку рефератів та доповідей, виконання дослідницьких завдань тощо. На практичних заняттях разом з актуалізацією знань, отриманих на лекціях, відбувається формування професійних умінь, що здійснюється переважно в інтерактивній формі (рольові ігри, мозковий штурм, створення групових проектів, марафон ідей тощо).

Засвоєння програмного матеріалу має забезпечити формування професійної компетентності вчителя щодо побудови освітнього процесу на основі принципів гуманної педагогіки, сприяє формуванню гуманної педагогічної свідомості та іміджу, гуманного світогляду майбутніх вчителів. Курс дає можливість студенту проявити індивідуальні особливості професійного мислення, його світоглядні позиції та сформуванню понятійний апарат на основі особистісно орієнтованого підходу, розвинути практичні уміння щодо гуманізації освітнього процесу у початковій школі, що забезпечать творчість та ініціативу в різних видах педагогічної діяльності.

Контроль та оцінювання навчальних та творчих досягнень студентів здійснюється відповідно до розподілу балів за видами та формами контролю. При оцінюванні звертається увага на творчий підхід у виконанні завдань, новизну, оригінальність підходів, самостійність мислення, уміння працювати з різними джерелами інформації.

Вивчення курсу передбачає формування **умінь**:

Розуміти педагогічну, соціальну, культурологічну, евристичну і прогностичну значимість впровадження особистісно орієнтованого підходу в освітній процес сучасної початкової школи.

Усвідомлювати значущість ідей гуманістичного виховання у вирішенні завдань сучасної початкової школи.

Налагоджувати суб'єкт-суб'єктний контакт із учасниками навчально-виховного процесу: дітьми, сім'єю, колегами та ін.

Використовувати на практиці, із врахуванням особливостей гуманного освітнього процесу, методи гуманної педагогіки. Вибирати, творити підходи і методи як з дитячим колективом, так з кожним окремим учнем.

Оцінювати хід, власну педагогічну діяльність, свою особистість і результативність освітнього процесу.

Програма курсу «Основи гуманізації навчального процесу в початковій школі» розроблена на основі авторської програми для середньої загальноосвітньої школи Ш.О.Амонашвілі та П.Ш. Амонашвілі «Школа життя», за принципами гуманної педагогіки.

Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
Кількість кредитів – 3	Галузь знань: 01 Освіта	денна форма навчання	заочна форма навчання
Модулів – 2	Спеціальність: 013 «Педагогічна освіта»	Рік підготовки:	
Змістових модулів – 3		1	1-2
Індивідуальне науково-дослідне завдання		Семестр	
Загальна кількість годин - 90		I	I
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 30 самостійної роботи студента - 60	Освітньо-кваліфікаційний рівень: «магістр»	Лекційні	
		20 год.	6 год.
		Практично-семінарські	
		10 год.	4 год.
		Самостійна робота	
		60 год.	80 год.
		Індивідуальні завдання: -	
		Вид контролю: диференційований залік	

1. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин									
	денна форма					Заочна форма				
	усього	у тому числі				усього	у тому числі			
		л	пр-сем	інд	с.р		л	пр-сем	інд	с.р
Модуль 1										
Учасники освітнього процесу Школи Життя										
Змістовий модуль 1.										
Суб'єктність – основа освітнього процесу в початковій школі										
Тема 1. Учитель.	8	2	-	-	6	9	-	-	-	9
Тема 2. Сучасне покоління дітей.	8	2	-	-	6	9	-	-	-	9
Тема 3. Педагогічний ансамбль.	10	2	2	-	6	8	2	-	-	6
Разом за ЗМ 1	26	6	2	-	18	26	2	-	-	24
Змістовий модуль 2. Основні положення Гуманної Педагогіки										
Тема 4. Життя, середовище, суспільство.	8	2	-	-	6	9	-	-	-	9
Тема 5. Гуманна педагогічна спрямованість.	10	2	2	-	6	8	2	-	-	6
Тема 6. Психологія згоди.	10	2	2	-	6	11	-	2	-	9
Разом за ЗМ 2	28	6	4	-	18	28	2	2		24
Модуль 2										
Побудова школи на основі Гуманної Педагогіки										
Змістовий модуль 3. Особливості Школи Життя										
Тема 7. Школа Життя.	10	2	2	-	6	10	-	-	-	10
Тема 8. Особливості гуманного освітнього процесу та уроку.	8	2	-	-	6	8	2	-	-	6
Тема 9. Методи гуманної педагогіки.	8	2	-	-	6	10	-	-	-	10
Тема 10. Традиції та співпраця з батьками. проблема	10	2	2	-	6	8	-	2	-	6
Разом за ЗМ 3	36	8	4	-	24	36	10	2	-	32
Усього годин	90	20	10	-	60	90	6	4	-	80

Література

1. Амонашвили Ш. А. Личностно-гуманная основа педагогического процесса / Ш. А. Амонашвили. – Минск : Изд-во Университетское, 1990. – 560 с.
2. Амонашвили Ш. А. Психологические основы педагогики сотрудничества : Книга для учителя / Ш. А. Амонашвили. – К. : «Освита», 1991. – 111 с.
3. Амонашвили Ш. А. Размышления о гуманной педагогике / Ш. А. Амонашвили. – М. : ИД Ш. Амонашвили, 1996. – 494 с.
4. Амонашвили Ш. А. Основы гуманной педагогики. В 20 кн. Кн. 1. Улыбка моя где ты? / Ш. А. Амонашвили. – М. : ООО «Издательский Дом Шалвы Амонашвили». – 2012 г. – С.304-374.
5. Амонашвили Ш. А. Основы гуманной педагогики. В 20 кн. Кн. 2. Как любить детей / Ш. А. Амонашвили. – М. : ООО «Издательский Дом Шалвы Амонашвили». – 2012 г. – С.352-415.
6. Амонашвили Ш. А. Основы гуманной педагогики. В 20 кн. Кн. 6. Часть 3. Педагогическая симфония. Единство цели / Ш. А. Амонашвили. – М. : ООО «Издательский Дом Шалвы Амонашвили». – 2013 г. – С.304-356.
7. Амонашвили Ш. А. Основы гуманной педагогики. В 20 кн. Кн. 4. Об оценках / Ш. А. Амонашвили. – М. : ООО «Издательский Дом Шалвы Амонашвили». – 2012 г. – С.368-439.
8. Амонашвили Ш. А. Основы гуманной педагогики. В 20 кн. Кн. 5. Учитель / Ш. А. Амонашвили. – М. : ООО «Издательский Дом Шалвы Амонашвили». – 2013 г. – С.288-368.
9. Амонашвили Ш. А. Основы гуманной педагогики. В 20 кн. Кн. 6. Часть 1. Педагогическая симфония. Здравствуйте, Дети! / Ш. А. Амонашвили. – М. : ООО «Издательский Дом Шалвы Амонашвили». – 2013 г. – С.320-384.
10. Амонашвили Ш. А. Основы гуманной педагогики. В 20 кн. Кн. 6. Часть 2. Педагогическая симфония. Как живете, Дети? / Ш. А. Амонашвили. – М. : ООО «Издательский Дом Шалвы Амонашвили». – 2013 г. – С.256-322.
11. Амонашвили Ш. А. Основы гуманной педагогики. В 20 кн. Кн. 3. Школа жизни / Ш. А. Амонашвили. – М. : ООО «Издательский Дом Шалвы Амонашвили». – 2012 г. – С.320-391.
12. Амонашвили Ш. А. АМОН-РА. Легенда о Камне / Ш. А. Амонашвили. – М. : Беловодье, 2001 г. – 496 с.
13. Амонашвили Ш. А. Без сердца что пойдем / Ш. А. Амонашвили. – М. : ООО «Издательский Дом Шалвы Амонашвили». – 2004 г. – с.64
14. Амонашвили Ш. А. Основы гуманной педагогики. В 20 книгах. Книга 7. Легко быть садовником, трудно быть уроком семени / Ш. А. Амонашвили. – М. : Из-во «Амрита». – 2014 г. – 400 с.
15. Андрущенко В. Гуманізм і гуманітаризм: спільне і специфічне / В. Андрущенко, М. Михальченко // Вища освіта України. – 2005. – № 4.

16. Амонашвили Ш. А. Основы гуманно-личностного подхода к детям в образовательном процессе: Курс лекций / Ш. А. Амонашвили. – Хмельницкий : Из-ство ХГПИ. – 2006 г. – 156 с.
17. Амонашвили Ш. А. Учитель, укажи Путь Красоты Духа! Педагогическая песня – Всеукраинская культурно-образовательная ассоциация Гуманной педагогики, Артемковский центр Гуманной педагогики / Ш. А. Амонашвили. – Артемовск, 2015 г. – 143 с.
18. Амонашвили П. Ш. В поисках Учителя / П. Ш. Амонашвили. – М. : ООО «Издательский Дом Шалвы Амонашвили». – 2014 г. – 90 с.
19. Амонашвили Ш. А. Искусство семейного воспитания. Педагогическое эссе / Ш. А. Амонашвили. – 2-е изд. – М. : Амрита, 2013. – 336 с.
20. Кремень В. Философия образования XXI века / В. Кремень // Персонал. – 2003. – № 1. – С. 8-13.
21. Балл Г. О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах) / Г.О. Балл. – К. : Рівне : Видавець Олег Зень, 2007. – 172 с.
22. Бех І. Д.Виховання особистості : [підручник] / Іван Дмитрович Бех. – К. : «Либідь», 2008. – 839 с.
23. Все начинается с учителя : Учеб. пособие для студ. пед. ин-тов / Сост. К. А. Иванов. Под ред. З. И. Равкина. – М. : Просвещение, 1983. – 175 с.
24. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб. / Н. Є. Мойсеюк. 3-є вид., допов. – К., 2001. – 608 с.
25. Ниорадзе В. Г. По ступенькам Скале. Уроки по выращиванию письменноречевой деятельности у школьников / В. Г. Ниорадзе. – М. : ИД Шалвы Амонашвили, 2009. – 70 с.
26. Основы педагогической творчости учителя: Навчально-тематичний план і програма курсу для студентів педагогічних інститутів і університетів / Уклад. С. О. Сисоева, В. І. Барко, І. В. Бушовський та ін.; Заг. ред. С.О. Сисоевої. – К. : КГПИ імені О.М. Горького. – 1991. – 43 с.
27. Отич О. М. Мистецтво у змісті професійної підготовки майбутнього педагога професійного навчання / О. М. Отич. – Полтава : ІнтерГрафіка, 2005. – 200 с.
28. Педагогічна майстерність : хрестоматія : навч. посібник для студ. ВПНЗ / за ред. І. А. Зязюна. – К. : Вища школа, 2006. – 606 с.
29. Педагогика сотрудничества / С. Лысенкова, В. Шаталов, И. Волков и др. // Учительская газета. – 1986. – 18 октября.
30. Педагогический поиск / Сост. И. Н. Баженова. – М. : Педагогика, 1987. – 544 с.
31. Поташкин М. М. Педагогическое творчество: проблемы развития и опыт : Пособие для учителя М. М. Поташкин. – К. : Рад. шк., 1988. – 191 с.
32. Просецкий П. А., Психология творчества. Учебное пособие / П. А. Просецкий, В. А. Семиченко. – М. : Изд-во «Прометей» МГПИ им. В. И. Ленина, 1989. – 83 с.

33. Резерв успеха – творчество / Под ред. Г. Нойнера, В. Калвейта, Х. Клейна; пер. с нем. – М.: Педагогика, 1989. – 118 с.
34. Сисоєва С. О. Педагогічна творчість : Монографія / С. О. Сисоєва . – Х. – К. : Книжкове видавн. «Каравела», 1998. – 150 с.
35. Сисоєва С. О. Підготовка вчителя для формування творчої особистості: Монографія / С. О. Сисоєва. – К. : Поліграфкнига, 1996. – 405 с.
36. Сухомлинський В. О. Сто порад вчителю / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1984. – 254 с.
37. Ушинский К. Д. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии / К. Д. Ушинский. – М. : Фаир-Пресс, 2004. – 576с.
38. Фарина С. Європейський гуманістичний ідеал та його вплив на розвиток педагогічної думки в Україні у XVII ст. / С. Фарина // Вища школа. – 2007. – № 5. – С. 64–74.
39. Шаталов, В. Ф. Сквозь призму сердца / В. Ф. Шаталов . – М. : ГУП ЦРП «Москва – Санкт-Петербург», 2002 . – 52 с.
40. Штайнер. – М. : Издательский Дом Шалвы Амонашвили, 2007. – 224 с. (Антология гуманной педагогики).

Гуманна педагогіка – це та, яка в змозі залучити дітей до процесу творення самих себе

Ш. О. Амонашвілі

Три принципи

Гуманної педагогіки:

- одухотворення середовища навколо дитини;
- утвердження у дитині її особистості;
- вияв творчого терпіння, допомагаючи дитині у самопізнанні.

Три постулати

віри вихователя в дитину:

- дитина є явищем у нашому земному житті, а не випадковістю;
- дитина несе в собі життєве завдання – місію;
- дитина несе в собі необмежену енергію духу.

Три закони Гуманної педагогіки:

- любити кожну дитину;
- розуміти і приймати її такою, якою вона є;
- озброїтись оптимізмом у ставленні до будь-якої дитини.

Три заповіді Гуманної педагогіки:

- віра у безмежність дитини;
- віра в іскру життя даровану Богом дитині;
- віра у силу Гуманної педагогіки.

УЧИТЕЛЬ

*У кожного з нас вчитель є, читачу,
Усі ми – тільки учні й вчителі.
Усі ми у добрі своїм чи в злі
Несем чийсь холод чи любов гарячу.
Іван Драч*

Яким для мене є етичний учитель?

Питання дискусійне, не просте,
Цілі епохи відповідь шукають,
Величні вчені розкривають це.
Платон промовив – це помічник Бога,
Сократ додав, що це «авторитет»,
«Носій добра», – Амонашвілі каже,
А Песталоцці називав «Міліонер»!
Звичайно, мудрість цих людей я поважаю,
Й настанови їх ціню, як слід,
А справжнім педагогом називаю
Того, який працює безліч літ!
Для мене це – зразок моральності і честі,
Сумлінності, відкритості й краси,
Сердечності і мудрості безмежність,
Гарант високої культури й доброти!
Хто вогнище до знань,
В серцях дітей запалить,
Хто вірний шлях покаже до мети,
Хто вчинками своїми надихає,
І душу освітляє від пільми!

*Юлія Рожок,
слухачка магістратури зі спеціальності «Початкова освіта»*

З давніх-давен у працях філософів і педагогів велика увага приділяється особі учителя, педагога, його покликанню, де підкреслено високу роль і місію учителя. І це не випадково. Адже всі ми розуміємо, що завтра формується сьогодні, а це завтра формує учитель сьогодні.

Духовно-філософські засади гуманної педагогіки зустрічаємо у етичних вченнях Давньої Індії, Давнього Китаю, Давньої Греції, Давнього Риму, де мислителями висвітлювалися питання учителя, його психіки та моральних аспектів буття. Розглянемо основні ідеї про учителя, його місію та педагогічну етику, висловлені великими мислителями тих часів.

Власне філософські погляди Давньої Індії найбільш повне відображення одержали в *Упанішадах* («одкровення», «те, що руйнує невігластво»). Це давньоіндійські релігійно-філософські брахманські тексти, які є частиною індійських священних текстів шруті (почуте), і складені у вигляді діалогу учителя з учнем, в якому вчитель пояснює суть Вед, іноді трактується як «таємне, таємне навчання». Вважалося, що необхідно буквально «сидіти біля» Упанішади, тобто в ніг учителя, одержуючи наставляння. За формою Упанішади являють собою діалог мудреця-вчителя з учнем, або ж з людиною, що знає істину і його учня, що таким стає.

Засновник класичної йоги *Патанджали* сформулював правила моральної поведінки: не заподій шкоди живому, будь правдивим у словах і думках, стриманим у почуттях і бажаннях, не злорадствуй, не будь користолюбним.

Згідно релігійно-філософського вчення «*джайнізм*» суть правильної поведінки полягала в тому, що потрібно виконувати такі обітниць: не нашкодити душі, яка є найвищою цінністю; не брехати, утримуватися від злих дій, від усього, що може викликати позитивні емоції, приносити задоволення. Учителями були мудреці – це святі люди, котрі через власні зусилля, самовдосконалення, моральну мудрість досягали звільнення душі від матеріального.

У *буддизмі* учитель – це корисний досвідчений попутник; приклад і провідник на шляху; втілення шляху і цілі, яку учні прагнуть досягнути. Духовний учитель повинен володіти тими людськими якостями, якими учні хочуть оволодіти. Він є духовним другом, який дає учням повчання і настанови з медитації. Головне – щоб він сам був зразком для наслідування в усьому – багато працював, захищав права інших, відкрито висловлював думки, допомагав і турбувався про інших. Вчитель має співчувати, любити учнів, бути терпеливим, володіти собою, не злитися на учнів, визнавати свої помилки, бути щасливим, жити і діяти відповідно тих принципів, яким повчає інших. Йому необхідно володіти розумом, тілом і мовленням («розум має бути сильним, мовлення – переконливим, а тіло – випромінювати сміливість і радість»). Отже, згідно буддизму, учитель має бути розумним, мудрим, знати, з ким він працює і зрілим завдяки досвіду.

У Давньому Китаї засновником даосизму був мудрець *Лао-цзи*, у його трактаті «Шлях добродетності» можна простежити головні положення про учителя. Учитель – це мудрець, щастя якого полягає у помірності, простоті, близькості до природи, у ньому має бути головним благородство як природня добродетель. Лао-цзи вважав, що якщо зрозуміти і прийняти життя таким, яким воно є, то воно буде мати солодкий смак. У трактаті «Даодэцзин» він наголошував на тому, що мудрець має турбуватися про внутрішній, а не зовнішній світ. Важливу роль він відводив відчуттям та інтуїції.

Благородна людина є сенсом гуманної педагогіки. Теорія і практика гуманної педагогіки спрямована на виховання благородних людей. Великий китайський мислитель *Кун Фу-цзи* («Учитель Кун»), відомий на Заході як *Конфуцій* (551–479 до н. е.), який у віці 30 років відкрив приватну школу і став

першим в історії Китаю професійним учителем, багато уваги приділяв образу благородної людини. Ці його погляди представлені, зокрема, у трактаті «Лунь юй» («Судження і бесіди»).

Етика *Конфуція* проголошує верховенство добра над злом, людина має бути людяною, не робити зла, виявляти шанобливість, ввічливість, правдивість, кмітливість, доброту, до людей ставитися так, як до дорогих гостей, необхідно стримувати себе. Аналіз висловлювань Конфуція дозволив виокремити якості благородної людини, якою і має бути учитель:

- *якості, що виявляються у ставленні до себе*: високий ступінь володіння собою (своїми бажаннями, думками, почуттями та емоціями), що дає високий рівень внутрішньої свободи; вміння гармонійно узгоджувати в собі природні інстинктивні імпульси та правила поведінки в цивілізованому суспільстві; пропорційне поєднання природності та штучності; розвинене почуття власної гідності, внутрішньої гідності; терпимість до себе та інших; здатність до самоаналізу, саморегуляції, самокорекції і наполегливого самовдосконалення, щоб інші люди спокійніше почувалися поруч із нею;

- *якості, що виявляються у ставленні до інших*: спрямованість до загального блага, несхильність до суперництва і вміння поступатися, неупередженість і справедливість, розвинене почуття обов'язку, виваженість у словах і рішучість в діях, здатність виважено та мудро допомагати людям, скромність, обережність і чесність у висловлюваннях, вміння жити у мирі та злагоді з усіма, уникати улесливості, бути чесним, виваженим, врівноваженим, вольовим, поважним, ласкавим і строгим;

- *якості, що виявляються у ставленні до світу і життя*: звільненість від пристрастей до тілесних, матеріальних і соціальних благ, любов до навчання, перевага духовної потреби пізнання істини над потребами матеріального добробуту; пошук не спокійного й корисливого, а добродесного й законного життя; визнання надземної Ієрархії Вищого Закону Неба, долі, земної соціальної ієрархії (за становищем, віком і добродесністю) та ієрархії мудрості.

Отже, у вченнях Конфуція сповідується принцип людинолюбства, простежується істинність і гуманність, яка виявляється у стосунках між учителем і учнями. Вихована в такому дусі людина здійснювала вчинки з інтересами інших людей, вважаючи справжнім благом те, що є благом для усіх. Учитель має бути відповідальним за справи у суспільстві і здатним на них впливати. За його словами, впродовж життя необхідно керуватися словом «взаємність» і послуговуватися настановою «не роби людям того, чого не бажаєш собі, і тоді в державі та сім'ї до тебе не ставитимуться вороже». На думку Конфуція, учителем може бути лише той, хто пізнає нове, плачучи старе. Вмілим наставником називає того, хто зростає разом з учнями; коли між учителем і учнями спостерігається згода, легкість у навчанні та можливість учневі думати самому.

У Давній Греції було багато етичних ідей, концепцій, учень, за змістом яких можна простежити ідеї щодо педагогічної етики, вимог до морального обличчя педагога.

Основним в етиці *Демокріта* є вчення про найвище благо і чесноти. Найвищим благом є щастя індивіда, тобто добрий стан духу, самовдоволеність, спокій, рівновага, блаженство. Найвищі чесноти учителя – це мудрість і почуття міри. За Демокрітом, буди мудрим означає мати дар добре мислити, говорити і діяти. Добре мислити означає мати істинні думки; добре говорити виявляється у відвертості й правдивості, а добре діяти означає практичну моральність. Мудрий учитель, на його думку, завжди доброчесний. Він вважав, що силу добра можна по-справжньому відчуту і пережити, лише творячи добро; бути добрим означає не лише не робити несправедливості, але й не бажати цього. Учитель має бути вільним, спокійним, врівноваженим, що дозволить йому досягнути справжнього щастя.

Мораліст-просвітник *Сократ*, застосовуючи метод самопізнання, прийшов до висновку, що сутність людського буття полягає в моральності. Головну роль у моральному вдосконаленні особистості він відводив знанням (знання є доброчесністю, добром, благом, вони вирішують усю справу, роблять людину вільною не за її природою, а за її соціальною сутністю). За Сократом, бути мудрим і моральним – це одне й те ж саме. Виходячи із того, що вихованням можна подолати потворне, аморальне, тобто виправити природні недоліки, Сократ висував високі вимоги до учителів. Передусім учитель повинен мати незаперечний авторитет; в основу спілкування, дружби, глибокого взаєморозуміння між учителем і учнями покладалася духовність, взаємовідповідальність і любов.

Згідно поглядів *Платона*, мудрість можна пізнати, пізнаючи самого себе, відкриваючи мудрість в самому собі. А допомогти людині в цьому повинен учитель, який орієнтує учня не на пасивне сприйняття, а на активний пошук самостійних рішень у пізнавальних проблемних ситуаціях. Платон надає важливого значення дружбі між учителем і учнем, сутність якої полягає в тому, що вони призводять один одного до істини. Прикладом такого вчителя Платон називає Сократа, який учив і виховував у ході живої розмови, діалогу і не виступав як професійний викладач. Вчитель, як зауважує Платон, це помічник у самобудівництві особистості, посередник між небом та землею. Скромно зазначає Платон: «Від мене учні нічому не навчаться, все прекрасне в людині від Бога». Але, як відомо, Бог «може допомогти людині і через людину – вчителя». Звідси визначальна місія вчителя – помічник Бога.

Аристотель у працях «Евдемова етика», «Нікомахова етика», «Велика етика», «Про доброчесність» наголошував, що кожна людина, а особливо вчителі повинні володіти високими доброчесностями: мужність, розсудливість (стриманість, поміркованість), щедрість, пишність, величавість, честолоубство, рівність, правдивість, дружелюбність, люб'язність. Найдосконалішою доброчесністю Аристотель називав справедливість, її особливість вбачав у спрямованості на інших людей. Учитель має бути справедливим, тобто чинити справедливо стосовно учнів.

Місія учителя, за Аристотелем – загартовувати молодь фізично й духовно, адже, на думку древнього мислителя, доля держави залежить від політичної і

моральної загартованості молодого покоління. «Ніякої користі не принесуть найкращі закони, – писав Аристотель, – якщо громадяни не будуть навчені державного порядку, якщо вони не будуть виховані в його дусі. Коли недисциплінований один, недисциплінована і вся держава».

Представником гуманної педагогіки є найвідоміший із римських педагогів *Марк Фабій Квінтіліан* – ритор (вчитель красномовства), автор книги «Повчання оратору». На думку Квінтіліана, місія вчителя є благородною – вчити інших тому, що сам найкраще знаєш та виховати гідну людину. Він обґрунтовує думку, згідно з якою всі діти від природи здатні до навчання. Саме тому надзвичайно важливим є вибір такого вчителя, у якого моральність стоїть на першому місці, оскільки аморальний учитель виховує подібну до себе аморальну дитину; який вивчає розумові й природні схильності дитини, адже, з'ясувавши це, він буде знати, яким чином поводитися з її душею, уникне тілесних покарань. На його думку, насилля, знущання над дитиною свідчать про те, що вчитель недостатньо з'єднаний зі своїм учнем. У результаті відбувається моральне приниження як учня, так і вчителя, формується рабська психологія.

Квінтіліан розробив своєрідний кодекс педагогічної етики, дотримання якого повинно призвести до поваги й шани учителя з боку своїх вихованців. Вважаємо, що провідні думки цього кодексу є актуальними і сьогодні:

1. Нехай учитель викличе в собі батьківські почуття до своїх учнів і постійно уявляє себе на місці тих людей, які довіряють йому своїх дітей.

2. Нехай він сам не має вад і не переносить їх на інших.

3. Нехай суворість його не буде гнітючою, а ласкавість не буде розслабливою, щоб звідси не виникла ненависть або презирство.

4. Нехай будуть тривалими бесіди про моральне й добре, адже чим частішими будуть умовляння, тим меншою буде потреба в покараннях.

5. Нехай учитель не буде роздратованим і водночас не потурає тим, хто потребує виправлення.

6. Нехай він буде доступним у викладанні, терплячим у роботі, більш старанним, ніж вимогливим.

7. Нехай із бажанням відповідає тим, хто запитує, і нехай запитує мовчазних.

8. На похвалу він нехай не буде надто скупим, але й не буде надто щедрим, оскільки перше відбирає бажання до праці, а друге породжує безпечність.

9. При виправленні того, що потребує усунення, він не повинен бути надто суворим, тим більше сварливим. Адже у багатьох з'являється відраза до вчителя завдяки тому, що докори деяких учителів перетворюються ніби у ненависть.

10. Нехай він кожен день скаже учням що-небудь таке, що у них назавжди залишиться в пам'яті.

В епоху середньовіччя Августин Блаженний, Фома Аквінський розробляли педагогічну етику на засадах добра, милосердя, любові. Ідеалом виховання була

людина, яка відмовляється від задоволення і спокус земного життя і прагне до неба. Так, *Августин Блаженний* закликав повернутися до головного засобу виховання – Слова Святого Письма. Місія учителя – навертати учнів до слова Божого молитвою. Виходячи з цього, Августин висував такі вимоги до особистості учителя:

- учитель повинен перебувати в старших літах, досвідчений життям і мудрим з ласки Божої;
- наставник не повинен сварити дитину за повільність, а похвалою збуджувати її старання;
- дбати про те, щоб не викликати у дитини ненависті до себе і до навчання;
- треба вчити і виховувати так, щоб дитина не лише розуміла зміст добродетелей, але й була спроможною відшукати золото у багні;
- учитель може ставитися до учня, як до Божого створіння. А це можливо лише тоді, коли він сам буде постійно самовиховуватися, самовдосконалюватися;
- риси учителя: необхідно щиро любити Бога, бути добрим, скромним, володіти різнобічними знаннями.

Фома Аквінський найвищими чеснотами вважав віру, надію і любов. На думку, роль учителя – через віру, розум, добродетель, справедливість навести учня до сутності розуміння Бога. Водночас йому необхідно пов'язувати розвиток особистості з її індивідуальними особливостями здібностями. Він зазначає, що індивідуалізація виховання, повинна покладатися на вибір таких засобів впливу, які відповідають особливостям індивіда, а також стану, в якому перебуває душа цього індивіда.

Мислителі епохи Відродження переймалися проблемами індивідуальності, самоцінності специфічного, неповторного унікального в людині, своєрідності обдарування, смаку, вподобань, способу життя тощо, тобто вперше почали розглядати питання індивідуальності та особистості.

Гуманіст *Пьетро Верджеріо* у трактаті «Про багородні нрави і вільні науки» визначає принципи гуманної педагогіки, яких має слідувати учитель: повага до особистості дитини, орієнтація на природні особливості, вік, схильність, інтереси дитини, відмова від фізичних покарань. Вчитель обов'язково має володіти педагогічною майстерністю.

Імануїл Кант визнає: «Два людські винаходи можна вважати найважчими, а саме: мистецтво управляти та мистецтво виховувати». На його переконання, людина – те, «що робить із неї виховання», а «недоліки в дисципліні та навчанні в деяких людей роблять їх у свою чергу поганими вихователями». Проблема позначена й вимагає рішення. Потрібен добрий вихователь – вихователь з великої букви. Головна формула кантівського імперативу «... роби так, щоб ти завжди ставився до людства і в своєму обличчі, і в обличчі кожного так, як до мети, і ніколи не ставився до нього як засобу».

Мислитель *Мішель Монтень* розглядав людину як частину природи, яка повинна бути наставницею в справі виховання, тому його провідна ідея –

врахування психологічних особливостей дитини, надання можливостей самостійно та активно розвиватися. На перше місце в процесі виховання і навчання особистості він висуває не нагромадження знань, а розвиток мислення, здібностей висловлювати власні судження. Тому вчитель не повинен вимагати безумовного прийняття ідей. М.Монтень був переконаний, що грубим примусом, суворістю неможливо виховати справжню людину. Він рекомендував учителям поєднувати суворість із м'якістю, бути трохи поблажливішими, милостивішими до своїх дітей, закликав засвідчувати милосердя й «обов'язок гуманності» навіть до тих, хто на це не заслуговує, мати міру обурення, гніву і ненависті.

Нову філософію освіти створив *Я.А.Коменський*, в основі якої – гуманізм, віра у великі можливості людини, педагогічний оптимізм. Особливе місце в його педагогічній системі займає вчення про роль учителя у вихованні особистості: «... вони поставлені на високо почесному місці..., їм доручено прекрасну посаду, вищої від якої нічого не може бути під сонцем»; «наступне століття буде саме таким, якими будуть виховані для нього майбутні громадяни».

Я.А.Коменський вважав, що вся робота школи, її успіхи та невдачі залежать від учителя, який формує з дитини майбутню людину і повинен бути добрим, уважним і одночасно суворим і вимогливим («Ти не можеш діяти як учитель, якщо ти не ставитимешся як батько»).

Він висував до учителя такі вимоги: повинен відзначатися своєю моральністю, захоплювати учнів позитивним прикладом, бути благородним, привітним і ласкавим, не відштовхувати дітей від себе своєю суворою поведінкою, ставитися до учнів із любов'ю; добре знати свою справу і вміти використовувати всі свої знання на практиці; бути відданим справі навчання й виховання дітей, любити свою професію, не бути заробітчанином, не прагнути покинути цю професію в погоні за грошима; направляти на шлях кожного, в кому буде помічені розбещеність, грубість і зухвалість. Я.А.Коменський писав, що «... учителями повинні бути люди чесні, діяльні і працьовиті; не тільки для годиться, а й насправді вони повинні бути живими взірцями чеснот, що їх вони мають прищепити іншим (ніщо удаване не може бути тривалим)».

Цінною є його думка про те, що совість повинна підказувати, що учителям належить робити для учнів, а саме робити те, чого собі бажаємо. Він був переконаний, що діяльність учителя не за власною совістю і призводить до того, що немає у світі порядку і панує ненависть, злість, крадіжки, вбивства. Справжній педагог підкоряється лише власному сумлінню совісті: чого вона не дозволяє, того він і не робить, не зважаючи на будь-які обставини.

Автор «Великої дидактики», «Законів добре організованої школи» підкреслював, що учителями повинні бути люди набожні, чесні, діяльні та працьовиті не лише ззовні, але насправді мають бути живим зразком доброчесності, яку зобов'язані прищепити іншим («Вечным законом да будет: учитъ и учиться всему через примеры, наставления и применение на деле...»). На думку видатного педагога, «невежественный учитель, пассивный

руководитель других – тень без тела, облако без дождя, источник без воды, лампа без света, следовательно, пустое место».

Проте Я.А.Коменський наголошував, що все залежить не лише від учителя, його освіченості, високої моральності, педагогічної майстерності, але й від об'єктивних умов, престижності професії вчителя і його суспільної оцінки, керівництва школи, яке всіляко повинно підтримувати його авторитет.

Велика заслуга чеського педагога полягає в тому, що він пов'язав педагогічну професію із соціальними явищами. Він був переконаним, що діяльність педагога зумовлюється вимогами, які суспільство ставить до школи, і вимагав, щоб, з одного боку, населення ставилося з повагою до вчителя, а з іншого – сам учитель розумів, яку важливу благородну державну функцію він виконує, і був сповнений почуттям власної гідності.

Вимоги Я.А.Коменського до учителя мають багато співзвучного з поглядами педагогів Києво-Могилянської академії, братських шкіл України *Стефанія Зизанія, Кирила Ставровецького, Симеона Полоцького, Григорія Сковороди* та ім. Наприклад, у статуті Львівської братської школи вказувалося, що «дидакал або вчитель цієї школи має бути благочестивий, розсудливий, смиренно мудрий, лагідний, стриманий, не п'яниця, не блудник, не хабарник, не сріблолобець, не гнівливий, не заздрисний, не сміхотворець, не лихослів, не чародій, не байкар, не прихильник ересей, але прихильник благочестя, який у всьому буде взірцем добрих справ. У таких чеснотах нехай перебувають і учні, як їхній вчитель». У ньому були сформульовані так моральні вимоги до учителя: гуманно та рівно ставитися до всіх дітей; не мати заздрості; бути добропорядним і чесним; використовувати такі методи виховного впливу, як особистий приклад, зміст навчальних предметів, заохочення і покарання, участь в обрядах, моральні бесіди, основи самоврядування.

Викладачі професори Києво-Могилянської академії Стефан Калиновський, Сильвестр Кулябка, Михайло Козачинський, Георгій Кониський, Феофан Прокопович наголошували на тому, що учитель має бути позбавлений людських вад і в моральному відношенні стояти вище від суспільства.

В епоху Просвітництва *Ж-Ж.Руссо* вважав, що виховати «добре серце», «добру волю» можливо за умови доброго ставлення вчителя до учня; застерігав вихователя від будь-яких видів несправедливості до дитини (проте в окремих працях собі сам суперечив, говорячи про виховання дівчаток, він говорив, що їх потрібно тримати у «повиновених», вчити переносити несправедливість і терпіти образи, бо «жінка повинна підкорюватися чоловікові»).

Г.С.Сковорода вперше в історичній думці України висунув ідею всебічно розвиненої особистості. Він є основоположником принципу природовідповідності. На його думку, кожна людина має займати певне місце в суспільстві не за багатством чи за знатністю, а за «сродністю», тобто відповідно до своїх природних задатків, що виявляються і розвиваються в процесі діяльності. Учитель має допомогти людині знайти себе, зрозуміти навколишній світ і визнавати сутність щастя. Проте одного розуму, збагачення знаннями недостатньо, бо самі по собі знання ще не становлять доброчесності.

Тому засвоєння знань треба поєднувати з формуванням високих моральних якостей (любов до Вітчизни і праці, людяність, дружба, правдивість, чесність, скромність, сила волі, почуття людської гідності). Отже, місія вчителя – служіння народу, в ім'я абсолютних цінностей буття: світла, розуму, миру, гармонії, любові, блаженства, святості.

Швейцарський педагог-гуманіст *Й.-Г.Песталоцці* (1746-1827 рр.). вважав, що педагог має бути мільйонером моральності, розуму і фізичної сили та лише любов до дітей вирішить усі проблеми виховання. Головне завдання виховання – виховати таку людину, яка б не була духовною калікою, не захоплювалася користю, а пам'ятала про відповідальність перед Богом, людьми і совістю; а мета будь-якого навчання полягає у самій людяності. На думку мислителя-гуманіста, місія учителя – врятувати людство від морального дикунства, зберегти людяність у людині.

Особі педагога, його професійним якостям і питанням освіти особливу увагу приділяє «учитель німецьких учителів» *Фрідріх Адольф Вільгельм Дістервег*. Він наголошував, що у кожному індивіді, у кожній нації повинен бути вихований спосіб мислення, ймення якому гуманність – це прагнення до благородних і загальнолюдських цілей. Педагог говорив: «Найбільш важливим явищем у школі, найбільш повчальним предметом для спостережень, найбільш живим прикладом для учня є сам учитель. Він – уособлений метод навчання, саме втілення принципу навчання і виховання. Його особистість завойовує йому повагу, вплив, силу. Повсюди цінність школи дорівнює цінності її вчителя». Цікавою є його думка про те, що учитель, образ його думок – це є найголовніше у будь-якому навчанні і вихованні. А.Дістервег був палким прихильником гуманних ідей Й.-Г.Песталоцці та постійно стояв на захисті прав, гідності учителя. Він висував такі вимоги до вчителя: любити предмет і заняття з дітьми; постійно працювати над собою; бути вчителем за покликанням, служити ідеї «насаждение нравственности в роде человеческом», вчити учнів знаходити істину.

У статті «Про самосвідомість учителя» А.Дістервег визначає такі складники самосвідомості педагога: висока думка педагога про вартість і значення своєї професії; правильне ставлення до учнів і батьків, повага до керівників і шана з їх боку до педагога; доброзичливе ставлення до колег за професією; розуміння того, що йому необхідно поповнювати свої знання і вдосконалювати свої вміння; усвідомлення необхідності брати участь у подіях свого часу, його рушійних силах; відчуття себе членом нації, вихователем молоді свого народу; глибоке переконання, що він як педагог потрібний народові і вартий ТОГО, щоб до нього ставилися з повагою і держава, і все суспільство.

Педагог вважав, що вихований учитель – найкращий вихователю дітей. Вихованість проявляється саме в манерах, які потрібно повсякчас удосконалювати. На його думку, чим вихованіший учитель, тим благородніший вплив на вихованців і продуктивніший кінцевий результат діяльності («Покажи мені своїх учнів і я побачу тебе...»).

Німецький педагог *Йоган Гербарт* до особливостей етичної поведінки педагога відносив внутрішню свободу, досконалість, що виробляється на основі організованої волі; доброзичливість, що спрямована на встановлення гармонії між індивідуальною волею та волею інших людей; розуміння індивідуальних прав і обов'язків індивіда у стосунках з іншими членами суспільства; справедливість. Гербарт вважав, що взаємовідносини між учителем і учнем, між вихователем і вихованцем мають будуватися на основі індивідуального підходу, поваги до особистості вихованця, віри в його сили і можливості. Для Гербарта, мистецтво виховання зводиться до мистецтва людських відносин, а такт спілкування є відмінною рисою таланту учителя. Розвиваючи це положення, Гербарт вважає, що тактовність має бути провідним талантом учителя.

Вітчизняні філософи, педагоги, письменники другої половини ХІХ - поч. ХХ ст. *П.Грабовський, М.Коцюбинський, Л.Українка, І.Франко, Т.Шевченко* вищим принципом гуманізму, критерієм людського життя визначали мораль. Тому учитель повинен володіти такими чеснотами, як совість, добро, справедливість, співчуття.

Засновником народної школи в Росії є *К.Д.Ушинський*. Він вважав, що учитель у своїй професійній діяльності повинен враховувати ментальність вихованців, мати глибокі переконання, вірити у можливість виховання підростаючого покоління і передусім любити дітей. Метою педагогічного впливу він визначав виховання моральної людини, здатної до праці. Цікавою є його думка про те, що ні один наставник не повинен забувати, що головний обов'язок полягає у привчанні вихованців до розумової праці та цей обов'язок більш важливіший, ніж передача самого предмету.

Великого значення *К.Д.Ушинський* приділяв тісним дружлюбним відносинам між учителем і учнями, виступав проти обмежуючих вказівок, норм щодо поведінки вчителя в кожному конкретному випадку. Він закликав вивчати закономірності, з яких витікають ці норми: «Ми не кажемо педагогам: дійте так чи інакше, але говоримо їм: вивчайте закони тих психічних явищ, якими ви прагнете керувати, і чиніть відповідно до цих законів і тих обставин, у яких ви бажаєте їх застосовувати... Головне зовсім не у вивченні правил, а у вивченні тих основ, із яких ці правила витікають». *К.Ушинський* говорив, якщо вчитель не любить дітей і не може викликати в них симпатії, йому треба залишити педагогічну справу. Учений звертає увагу на педагогічний такт, сутність якого він бачив у інтуїтивному відчутті особливостей дитини.

На його думку, найважливішою якістю вчителя є дар переконання, обов'язком учителя є виховання у своїх підопічних певних поглядів, а це можливо лише у випадку, якщо він сам має свій світогляд і постійно його розширює (учитель учить успішно доти, поки вчиться сам).

Гуманними є педагогічні ідеї *Л.М.Толстого*, який говорив, що покликання вчителя є покликанням високим і благородним. Був переконаним, що вчителем стає не той, хто лише отримав виховання і освіту, а той, в кого є внутрішня

впевненість в тому, що він є, має бути і не може бути іншим. А це можливо лише, коли є покликання.

У щоденнику Л.Толстой писав: «Я поганий собою, незграбний... Я роздратований, нудний для інших, нескромний, нетерпимий і сором'язливий, як дитина. Я майже неук. Те, що я знаю, цьому я навчився абияк сам, уривками, без зв'язку, без толку і то так мало. Я невтримний, нерішучий, непостійний, безглуздо марнославно і запальний, як всі безхарактерні люди. Я не мужній. Я неохайний у житті і такий ледачий, що безділля зробилося для мене майже невід'ємною звичкою. Я розумний, але мій розум ще ніколи ні на чому не був ґрунтовно випробуваний. У мене немає ні розуму практичного, ні розуму світського, ні розуму ділового. Я чесний, тобто люблю добро, зробив звичку любити його; і коли відхиляюся від нього, буваю незадоволений собою і повертаюся до нього з задоволенням, але є речі, які люблю більше добра – славу...». На основі самоаналізу він склав програму самовиховання, до якої відніс такі правила: не продумавши вчинку, будь нерішучим; продумавши, будь рішучим; кожній справі віддаватися сповна, намагаючись зробити її якнайкраще; завжди працюй; не бреш; не будь пихатим; не ворожи; не мрій; чим гірше становище, тим більше посилюй діяльність; зберігай порядок у фізичних і розумових заняттях; у задоволенні кожного почуття, фізичного і морального, будь витриманий. До головних правил Л.Толстой відносив такі: метою кожного вчинку повинно бути щастя близького; будь задоволений теперішнім; шукай випадків зробити добро.

Л.Толстой вважав, що в основі навчання лежать потреби дітей і головним постулатом успішного навчання визначав «любов вчителя до своєї справи і учнів». На його думку, вчитель не повинен примушувати і карати, має глибоко поважати особистість дитини, безумовно любити її.

Моральний ідеал учителя окреслено у працях *В.О.Духновича* «Книжка читальна для початківців» і «Народна педагогія», де зазначається, що вчитель – це найбільший художник, оскільки він вибудовує людину і людство. На його погляд, необхідно відвертати дітей від «марнослівства», створювати для них не «розбещене життя», а таке, щоб руки на взяття чужого майна не простягали. Вчити правду казати, ніколи не брехати. Не дозволяти перешіптуватися, давати один одному прізвиська. Слід привчати вихованців красиво говорити, стерегтися гідких безсоромних і сварливих слів. На совісті учителя «засвітити любов до своєї народності», бо людина без народності подібна до «блукаючого вовка».

Питання виховання молоді розглядав *Т.Лубенець*, який щиро виступав за перебудову школи, сутність якої вбачав у гуманістичних і демократичних засадах, активному, свідомому засвоєнню знань, формуванні духовного світу учнів, наповненні їхнього життя позитивними емоціями, естетичною насолодою. Педагог говорив, що оновлення школи перетворить її в місце життя, радості та щастя для дітей, де б'є живе джерело знань і де дитячу душу зігріють краса, ласка і любов. Влучною є його цитата з праці «Педагогічні бесіди»: «Між тим виховання дітей перш за все і більш за все має

здійснюватися в любові, з любов'ю і для любові». Він був переконаний, що вихователь має любити дитину, поважати її гідність, не пригнічуючи і не караючи її та покликаний виховувати в дітей любов до ближнього. Т.Лубенець писав, що від педагога «після любові до дітей вимагається велика чуйність душі і розуміння всієї серйозності та важливості їхньої справи, завжди пам'ятати про те, щоб не принизити дітей, а навпаки, розвинути характер, силу волі, щоб вони могли самостійно прокладати собі дорогу в житті». Педагог вважав неприпустимим фізичні покарання дітей, приниження їх, залякування, оскільки, страх нівечить дитячу душу, гальмує розвиток волі, активності, творчості.

Вагомим внеском до історії вітчизняної педагогічної думки є спадок видатного релігійного, громадського та державного діяча, поета й перекладача, лінгвіста й філософа, педагога й історика, етнографа й богослова *Івана Івановича Огієнка*. Вченим відстоювалася думка, що духовні цінності відіграють першочергову роль у формуванні моральних почуттів. Педагог відстоював проблему єдності духовних та національних цінностей, до яких відносив любов до ближнього, віру, надію, правду, терпіння, працьовитість, патріотизм. На його думку, місія вчителя – передача підростаючому поколінню духовних цінностей свого народу, народів світу; виховання гуманних, патріотичних якостей вихованців. Тому педагог має бути носієм духовної краси, духовного багатства.

Вчений дає настанови, які гуманістичні цінності і яким чином варто формувати; подає правила, якими повинна керуватися молодь, щоб досягти висот моралі, добропорядності, християнського благочестя:

- берегти звичаї;
- не змінювати своє ім'я на чуже;
- берегти свою православну віру й церкву;
- шанувати й не знецінювати українську історію;
- берегти свої українські пісні;
- шанувати свій національний одяг;
- оздоблювати свої помешкання в українському стилі;
- оберігати свою рідну українську мову.

Для оптимального розвитку духовних цінностей школярів, на думку вченого, доцільно створити умови, а саме:

- можливість ознайомлення з християнською спадщиною;
- прагнення допомогти кожному, не розраховуючи на особисту винагороду;
- усвідомлення особистістю джерел морально-духовних цінностей свого народу;
- наявність відповідного оточення, добрих та щирих людей;
- необхідність доцільної організації виховного процесу, де особистість є активним суб'єктом, господарем власної долі;
- віра в людину, як у найдосконалішу істоту на землі.

І.І.Огієнко наголошував, що розвиваючи духовні цінності учнів, учитель сприяє самовдосконаленню особистості. Проте він був переконаним, що ніколи

не здійсниться процес самовдосконалення особистості, якщо людина сама не буде цього бажати; не буде зацікавленості культурною, історичною спадщиною, вірою, традиціями, звичаями та не буде можливості задовольнити духовні потреби. Крім того, учителю потрібно володіти достатньою інформацією про проблеми духовно-національного виховання, вміти визначити його мету, завдання, добирати ілюстративні матеріали, які сприяли б вихованню гуманних, патріотичних якостей вихованців. Учитель має бути носієм духовної краси, духовного багатства та повинен пропустити через свій розум і душу людську красу, духовні цінності і не мати вад.

Високим гуманізмом сповнена наукова спадщина *М.С.Грушевського*. Він особливу увагу звертав на гуманне ставлення педагога до вихованців, застосування найдодільніших засобів впливу; наголошував на важливості особистого прикладу педагога, наявності в нього ідеалу, який би він хотів утілити у своїх вихованців.

Г.Г.Ващенко головним джерелом традиційного виховного ідеалу українця визначав релігійність і патріотизм, тому на педагога покладав безпосередню відповідальність за формування цього ідеалу в молоді. Перша абсолютна вартість для молоді, на його думку, є Бог, друга – Батьківщина. Молодь має чітко уявляти собі, в чому полягає благо Батьківщини:

- у державній незалежності, можливості для українського народу вільно творити своє політичне, соціальне, господарське і релігійне життя;
- в об'єднанні всіх українців незалежно від їх територіального походження, церковної приналежності, соціального стану та ін. в одну спільноту, проїняту єдиними творчими прагненнями і високим патріотизмом;
- у справедливому державному устрої, який би підтримував лад у суспільстві, в той же час забезпечував особисті права і волю кожного громадянина й сприяв розвиткові та прояву його здібностей, спрямованих у бік громадянського добра;
- у справедливому соціальному устрої, при якому зникла б і була б можливою боротьба між окремими групами суспільства;
- у високому рівні народного господарства та його справедливій організації, яка забезпечувала б матеріальний добробут усіх громадян, була б позбавлена елементів експлуатації;
- у розквіті духовної культури українського народу: науки, мистецтва освіти, піднесенні її на такий рівень, щоб Україна стала передовою країною у світі;
- у високому релігійно-моральному рівні українського народу, реалізації в життя вчення Христа;
- у високому рівні здоров'я українського народу, зведенні до мінімуму в ньому хвороб і виродження.

Яскравим представником гуманної педагогіки є дитячий лікар, викладач Римського університету, доктор філософії і засновник Будинку Дитини в Римі *Марія Монтессорі*, яка все своє життя і власне саму себе присвятила дітям, боротьбі за їх право на вільний розвиток. Система Монтессорі – це мистецтво

духовного служіння, яке можливо досконало розвинути лише у роботі з дітьми. Дидактичну систему М. Монтесорі характеризує високий гуманізм виховної і навчальної роботи, звернення усієї системи на природу дитини, свобода і відсутність будь-якого авторитаризму.

У центрі педагогічної системи Монтесорі стоїть сама дитина, з її неповторними внутрішніми властивостями, унікальними здібностями, зі своїми потребами, інтересами, особливостями фізичного, фізіологічного і психічного розвитку. Вона вважала, що діти самі мають обрати собі діяльність залежно від свого внутрішнього стану, а учитель лише має допомагати організувати цю діяльність, щоб дитина успішно реалізовувала свій потенціал.

Суть Монтесорі-метода полягає в тому, щоб підштовхнути дитину до самовиховання, самонавчання і саморозвитку; це вільна діяльність дітей у спеціально створеному середовищі у взаємодії з педагогом. Місія педагога полягає в тому, щоб викликати у дитини інтерес до навколишнього світу, бажання і вміння його досліджувати, ставити питання і самостійно знаходити відповіді на них; намагатися зробити дитину активним учасником навчання. Завдання вчителя, на думку М. Монтесорі, полягають в тому, щоб допомогти дитині організувати свою діяльність, реалізувати свою індивідуальність і піти своїм унікальним шляхом; розвинути в дитини ініціативність, самостійність, впевненість; сформувати вміння робити вибір і нести за нього відповідальність.

Виходячи з цього, вимоги до вчителя полягали в наступному: вчитель має мати психологічні знання і вміння, вміти спостерігати за дитиною, щоб відчувати її інтереси і потреби; розуміти і приймати індивідуальність дитини; бути терпеливим, щоб ніжно зрозуміти особистість; мудрим, щоб в дитячому непослуху побачити істину потребу в розвитку і делікатно допомогти; постійно самому вчитися, розвиватися, удосконалюватися, щоб не відставати від дітей.

Учитель має бути тактовним, вміло допомагати дітям знаходити оптимальні шляхи вирішення конфліктних ситуацій, вчити поваги у спілкуванні один з одним, способам взаємодії з іншими, вміти підкреслити власну значущість кожної особистості. Особливу роль вона відводила дружній атмосфері в школі, яку можливо створити за умови тісної і рівноправної співпраці педагогів із дітьми та їх батьками.

Серед кращих надбань світової педагогічної практики потрібно виділити гуманістично спрямовану педагогічну концепцію видатного польського педагога, лікаря *Януша Корчака*. В.О. Сухомлинський у книзі «Серце віддаю дітям» писав: «Життя Януша Корчака, його подвиг вражаючої моральної сили й чистоти послужили мені натхненням. Я зрозумів: щоб стати справжнім вихователем дітей, треба віддавати їм своє серце».

Педагогічна концепція Януша Корчака характеризується гуманістичною спрямованістю, в основі якої абсолютна цінність дитинства («... ті, в кого не було справжнього дитинства, страждають усе життя»), принцип пріоритетного права індивідуальності («... бути такою, якою дитина є»). Його педагогічне кредо – любов до дітей, повага до особистості дитини, тендітне ставлення до її серця. Він вважав, що вихователі мають знати і любити дитину, тому їм

потрібно уважно вивчати дітей, вникати у їх внутрішній світ, відшукувати спонукальні мотиви їхньої поведінки («... Все досягнуте муштрою, насильством, заборонами нетривке і ненадійне. І коли слухняна, поступлива дитина раптом перестає слухатися, стає впертою і непокірливою, то найчастіше ці реакції – вияв її прагнення до самодіяльності, не треба гніватися на те, що дитина є тим, ким вона є»).

«Немає дітей – є люди», «Дитина має право на повагу» – ключові думки Корчака. Педагог закликав вихователів з повагою ставитися до дітей (бо це фундамент, на якому щось можна вибудувати), любити і захищати їх, довіряти їм, бути поблажливими до дітей, враховувати їх вікові особливості, не приймати необдуманих рішень, стримувати себе від нерозумних дій. Він говорив, що краще в таких випадках «перечекати, перетерпіти і тоді перемога швидше може бути на боці батьків чи вихователів».

Януш Корчак вбачав мудрість педагога не в тому, щоб змусити дитину робити так, як потрібно, а в тому, щоб навчити її самостійно діяти, без примусу, на основі розумної думки, розумного осмислення, підтримки. Зробити це можна через глибоке знання індивідуальних особливостей.

Він вважав, що для вчителя неприпустимі будь-які насильницькі дії по відношенню до дітей – нав'язування чужої думки, обмеження особистого достоїнства, застосування тілесних покарань, обмеження волі, позбавлення їжі, сну («Чем ниже духовный уровень воспитателя, бесцветнее его моральный облик, больше забот о своём покое и удобствах, тем больше он издаёт приказов и запретов, диктуемых якобы заботой о благе детей...»).

Януш Корчак вважав, що учитель має бути педагогом за покликанням. Це він показав своїм прикладом, адже сам існував, щоб діяти і любити, а не для того, щоб ним захоплювалися і любили. На думку педагога, вчитель має любити життя і тоді воно обов'язково полюбить вчителя. Педагогічна етика Корчака – це свобода, обов'язок, вибір, відповідальність, виховання і самопізнання.

Яскравою представницею національно-демократичного напрямку освітньо-громадянського руху української педагогіки є *Софія Русова*. У руслі власної концепції національної системи освіти С. Русова сформулювала вимоги до вчителя нової школи, який «... не сміє бути якимось ремісником, а апостолом правди і науки». Учена висувала надзвичайно високі вимоги до вчителя, вони охоплювали такі риси характеру, як чуйність, доброту, скромність, наполегливість, витримку, терплячість, щирість, приємну зовнішність, широке усвідомлення свого патріотичного обов'язку, знання національної культури, добру педагогічну підготовку. Вона вважала особу вчителя найважливішим чинником у «всякому шкільному вихованні», а провідним у підготовці вчителя - його національне самовиховання.

Проблема професійної праці вчителя розроблялась у роботах галицьких педагогів і широко обговорювалась на Першому українському педагогічному конгресі (1914 р.). *В.Пачовський* уважав учителів «жрецьми обнови і воскресіння», «хребетним стрижнем школи», він вимагав від них творити через

своїх вихованців громадянство, націю та безперервно самовдосконалюватися. *Ю.Дзерович* прикметами вчителя-майстра називав педагогічний хист, педагогічний досвід, сформованість педагогічних якостей. *О. Макарушка* серед ознак «гарного вчителя» називав високу моральність, терплячість, любов до вітчизни, правдиву релігійність, скромність, справедливість і лагідність, совість і працелюбність, здоровий організм, добру пам'ять, силу волі, педагогічну та методичну освіченість.

Видатний теоретик вітчизняної педагогіки і психології *П.П.Блонський* розглядав нову школу з позицій ідей гуманізму, перетворення дитини в центр педагогічного процесу і прагнув втілити свої ідеї в науковій формі. Педагог був переконаний, що «... учитель має бути, перш за все людиною; любити не школу, а дітей, які приходять до школи; любити не книги про дійсність, а саму дійсність...». Він закликав учителя «бути людиною», «любити життя, жити зі школою і дітьми спільним життям», «залишати глибокий слід у їхніх душах», «не ховаючи серця». *П.П.Блонський* говорив, що учитель – лише співробітник, помічник і керівник дитини у власній діяльності. Він був переконаний, що лише жива душа поживить душі. На його думку, істинного авторитетного вчителя характеризує не тільки освіченість, а й творчий потенціал, і тому він має бути «не всезнайкою, не енциклопедичним словником, а Сократом», який може захопити дитину розповіддю, поезією, мистецтвом, фантазією. При цьому величезну роль він надавав самоосвіті та самовдосконаленню вчителя.

С.Т.Шацький у своїх працях обов'язком учителя визначав «бути спостерігачем і дослідником тих явищ, які перед ним відбуваються». Уважаючи творчість невід'ємним елементом педагогічної праці, він пояснював це тим, що «педагогічний інстинкт притаманний усім», хоча «він часто дрімає або спрямований неправильно». Тому велике значення в педагогічній майстерності надавалось професійній техніці вчителя. «Не відкладаючи питання про творчість, ...ми повинні говорити про вміння цю роботу робити».

Видатний український педагог-практик *А.С.Макаренко* заявив про новаторський гуманістичний підхід до питань виховання. Принцип педагогічного гуманізму пронизує ідея, яку сформулював педагог у такий спосіб: якомога більше вимог до людини, разом з тим і якомога більше поваги до неї. Очевидно, що мораль і вимогливість педагога до учня – не самоціль, а засіб духовного становлення особистості, формування її моральної позиції, орієнтація на позитивну моральну діяльність. Уміння вчителя знайти відповідні форми моральних вимог є запорукою того, що вони будуть сприйняті й усвідомлені дитиною. Тут важливе місце належить моральному передбаченню: якщо вихователь відчуває, що учень неспроможний сприйняти моральну вимогу через вік, природні можливості, моральну запущеність тощо, то й сама вимога втрачає будь-який сенс, набуває рис передчасності, недоречності.

Професійно-педагогічну майстерність *А.С.Макаренко* пов'язує із високим рівнем вихованості вчителя, його авторитетністю і моральними якостями, наявністю чіткої спрямованості, особистого «кредо», глибоких професійних знань і умінь, а також із сильним характером, діловитістю, твердою волею,

моральним ставленням до дітей у поєднанні вимогливості з повагою до них. А.С.Макаренко наголошував на необхідності широкої освіти вчителя незалежно від профілю, відповідно до «духу часу», а також підкреслював важливість отримання майбутніми вчителями не тільки спеціальної освіти, а й спеціального виховання – бути організованими, підтягнутими, увічливими, культурними. «Таке виховання полягає в організації характеру майбутнього педагога, його поведінки, а вже потім вироблення необхідних умінь і навичок». Він говорив, що педагог має бути веселим, бадьорим, а коли робиться не те, повинен і прикрикнути, щоб відчували, що якщо я сердитий по-справжньому, а не те що – чи то сердиться, чи то педагогічну мораль розводить.

Основи нової парадигми гуманістичної педагогіки були закладені видатним павлишським учителем *В.О.Сухомлинським*, який уважав людинознавство головним шкільним предметом («людина – це найвища цінність серед усіх інших цінностей світу»). «Вчительська професія, – писав він, – це людинознавство, постійне проникнення в складний духовний світ людини, яке ніколи не припиняється. Прекрасна риса – повсякчас відкривати в людині нове, дивуватися новому, бачити людину в процесі її становлення – один з тих коренів, які живлять покликання до педагогічної праці». Саме таким є педагогічний досвід педагога-гуманіста, головними рисами якого були: мудрі любов і влада педагога над розумом і душею дитини; спільні з дитиною погляди на життя, людину як найвищу цінність; ніжне, ласкаве ставлення до дітей; багатство думки, висока загальна культура.

До цінностей педагога В.О.Сухомлинський відносив: любов до дитини, утвердження її, толерантність, свободу, рівність, людську гідність, довіру до дитини, чуйність, доброзичливість, уважність, духовну єдність. На його погляд, гуманізм передбачає піднесення людини й утвердження її в ролі найвищої соціальної цінності; а вияв любові характеризується такими якостями педагога, як відповідальність, почуття міри, повага, довіра, справедливість, вимогливість.

«Праця педагога – це насамперед напружена праця серця... й творчість розуму..., немає у світі важчої, виснажливішої для серця праці...» – писав він. Учителі, за думкою В. О. Сухомлинського, – це «творці людських душ», «сіячі істинно людського», «світочі інтелектуального життя школярів», які повинні бути «взірцем людської досконалості». Тому передумовою успіху в педагогічній професії він уважав «талант любові до людини і безмежну любов до своєї праці і насамперед до дітей...».

В. О. Сухомлинський говорив: «Вихователь – це особа, яка за дорученням народу має повсякденний доступ до найдорожчого народного багатства – розуму, думок, почуттів дітей, підлітків і юнацтва. Перед ним, з одного боку, моральні цінності, створені, вистраждані протягом століть, з другого – багатство народу, його майбутнє, його надія – молодого покоління. Вихователь творить найбільше багатство суспільства – людину. В цьому творенні найголовнішим є вміння знайти в моральних цінностях нашої Вітчизни і всього людства те, що треба вкласти в юні душі. Визначивши, що треба вкласти в юні

душі, вихователь замислюється над тим, як настроїти своїх вихованців на сприйняття моральних цінностей».

Ідеальним вчителем, на його думку, є педагог високого рівня педагогічної культури, якому властиві гуманізм, духовність, громадянськість, загальна культура, інтелект, якості дослідника, творчий підхід до справи, здатність до самовдосконалення, і подається всебічна характеристика складових педагогічної культури, показується їхнє переплетіння і взаємозв'язок. Головним критерієм оцінки культури праці вчителя В.Сухомлинський вбачав в умінні пробудити в дітях інтелектуальні почуття, радість пізнання. «...Вчитель має здійснювати свою владу над дитиною, щоб не зламати, не знеособити, а навпаки – тільки підносити, підтримувати її духовні сили, утверджувати її почуття гідності, формувати вміння самої дитини дорожити людиною, бути непримиренною, нетерпимою навіть до самої думки, що людині можна завдати лиха, образити її, принизити».

Педагог-гуманіст вважав, що «... гуманний учитель – це та людина, яка з повагою ставиться до себе й до інших людей, колективу, суспільства». Педагог був переконаний, що без цього неможливі свобода особистості, усвідомлення нею гармонії прав і обов'язку, особистого щастя і праці в ім'я блага інших людей. Гуманістичні відносини вчителя і учнів передбачають: дбати про інших треба, без розрахунку на похвалу чи винагороду; творити добро для людей має стати звичкою, нормою поведінки, перетворитися на природну звичку. Він однозначно виступав проти зайвого порушення психіки школярів підвищеним тоном, перевантаженням, злорадством.

Крім того В.О.Сухомлинський вважав, що педагог повинен перебувати у постійному пошуку своєї досконалості, який зумовлений не лише бажанням самотворчості, а й обов'язком, який на нього покладає суспільство: бути носієм високої моральної культури. «Твоя моральна культура, – писав В.О.Сухомлинський, – визначається тим, наскільки глибоко ти усвідомлюєш для всіх людей потреби, наскільки свідомо орієнтуєшся на них у своїй особистій діяльності. Те, що добре людям, повинна стати твоєю моральною схильністю, твоєю потребою, прагненням, бажанням. Тільки за цієї умови ти станеш щасливою людиною». Він пов'язує моральну культуру педагога не лише зі здатністю, умінням збуджувати, формувати духовне начало в дитячій душі, привчати її до почуття індивідуальної і колективної відповідальності, але й із власним щастям.

Великий гуманіст постійно підкреслював, що вчитель повинен приваблювати вихованців, надихати їх своєю цілісністю, красою ідейно-життєвих поглядів, переконань, морально-етичних принципів, інтелектуальним багатством, працьовитістю. Педагог виховує передусім своєю думкою, своїм мисленням. Місія учителя – бути провідником до вершин моралі, культури.

Проте був переконаний, що педагог має моральне право повчати дітей добру, якщо його власне слово не розходиться з ділом. Інакше він буде множити зло. «Слово етичного повчання взагалі має силу в устах вихователя лише тоді, коли він має моральне право повчати. Не треба бути якимось

ангелом, щоб мати моральне право виховувати справжню людину, треба самому бути справжньою людиною – жити правильно, любити людей, берегти свою гідність патріота, громадянина, трудівника, сина або дочки, матері або батька. Якщо ваше слово етичного повчання співзвучне з вашим внутрішнім духовним світом, одухотворене вашими переконаннями, воно, як магніт, притягує тих, хто втратив віру в людину, ви стаєте для них опорою і провідним вогником».

На думку В.О.Сухомлинського, педагог має бути мудрим. Мудрість вбачав передусім у здатності усе розуміти, а мудру любов до дітей визначав як вершину педагогічної культури, думки й почуттів. Він переконував, що сердечність, теплота, доброзичливість у ставленні до дитини – це те, що можна назвати добротою. Він стверджував, що далеко не кожен може бути вчителем. Ця професія потребує від людини великої душі, люблячого серця. «Професія учителя вимагає багато сердечності», – говорив В.О.Сухомлинський, – учитель повинен мати батьківську і материнську вибачливість до дитячого невміння керувати своєю волею; учителеві не можна бути холодною і байдужою людиною, оскільки учительська професія – це людинознавство, постійне проникнення в складний духовний світ людини, яке ніколи не припиняється». В. О. Сухомлинський вважав, що бути доброзичливим означає ставитися до дитини так, як ви поставилися би до власної дитини. Манери педагога мають бути гуманістично спрямованими. Вчитель не має права зашкодити психіці дитини ні поглядом, ні жестом, ні мімікою, ні словом. В.О. Сухомлинський вважає, що учителю, перш ніж робити дисциплінарне зауваження учневі, треба лагідно доторкнутися до його плеча чи покласти руку на голову, заглянувши в очі. Така поведінка вчителя буде воістину гуманна.

Вчитель – не тільки вчитель, але і учень; він постійно працює над собою. Вчитель, з одного боку віддає, а з іншого – як губка, вбирає в себе, бере все краще від життя, науки, літератури і це краще знову віддає дітям. Довіра і повага учнів приходять до вчителя не тільки за те, що він дає знання із свого предмета, а й тому, що він чесна людина, добрий щирий старший друг, вміє зрозуміти і відчути особливості характеру кожного і вчасно надати допомогу. Отже, учитель повинен не тільки добре знати свою справу, а й мати ще чисту душу.

В.О.Сухомлинський зазначав, що гарний учитель – це, насамперед, людина, яка любить дітей, знаходить радість у спілкуванні з ними, вірить у те, що кожна дитина може стати хорошою людиною, вміє дружити з дітьми, переймається дитячими успіхами і невдачами, знає душу дитини, ніколи не забуває, що сама була колись дитиною, учнем, студентом. А це і є педагог високої культури, справжній інтелігент. Це – людина, яка поєднує в собі високий інтелект, художній смак, моральну волю; здатна в будь-яких, як значних так і буденних обставинах, зберігати об'єктивність, гідність, благородство.

Василь Олександрович був педагогом, який реалізував ідеї гуманної педагогіки та понад усе в своєму житті ставив любов до дітей. «Дорогий мій

колега, – казав В. О. Сухомлинський, – щоб стати справжнім вихователем, треба пройти цю школу сердечності – протягом тривалого часу пізнавати серцем усе, чим живе, що думає, з чого радіє й чим засмучується ваш вихованець. Це одна з найтонших речей у нашій педагогічній справі». Він був переконаним, «щоб стати справжнім вихователем, треба віддати дітям серце».

Матір'ю-учителем по праву можна назвати одну з найвідоміших, найшанованіших і найулюбленіших особистостей ХХ століття – Мати Терезу. Її настанови носять гуманістичний характер і вважаємо, що є актуальними для учителя:

- Любіть один одного, як Бог любить кожного з вас: сильною і особливою любов'ю.

- Нехай кожен буде милий з іншими; краще робити помилки з доброзичливістю, ніж дива – без неї.

- Плід тиші є молитва, плід молитви – віра, плід віри – любов, плід кохання – служіння, а плід служіння – мир.

- Якщо ви хочете бути щасливим, віддайте свої серця любові.

Мудрими є її слова щодо любові: «Не бійтеся любити. Відкривайте серце і постарайтеся пробудити в ньому любов. Для цього потрібно перестати бачити в інших і в собі тільки недоліки і помилки. Шукайте і знаходьте в людях прекрасне і добре. Це надихає і нас самих, і інших людей на прояв їх кращих якостей. Люди, дійсно вміють любити, не ставлячи ніяких умов. Вони вільні висловлювати любов до всіх людей і навіть любити своїх ворогів ... Любов – це мистецтво, і вона вимагає тренування, так само як надбання будь-якої навички. Хороші лікарі, музиканти, художники, спортсмени годинами вправляються, щоб удосконалити свої вміння та здібності. Так само і з любов'ю. Якщо ми перестанемо любити когось при першому ж ускладненні відносин, ми не розвинемо в собі вміння любити. Якщо ми не будемо прикладати зусиль, щоб любити, ми будемо самотні й нещасні».

- Не дозволяй собі засмучуватися невдачею, якщо ти зробив все, що міг.

- У цьому секрет добра: спочатку воно слабе, але всемогутнім стає в кінці. Зло, навпаки, всемогутнє спочатку, але слабшає з часом.

- Будьте вдячні!.. Якщо ви цінуєте все, що дає вам Бог, Він не залишить вас.

Одним із заповітів, який теж може бути звернений до учителя – «Живіть!»:

Життя – це можливість, скористайся нею.

Життя – це краса, захоплюйся нею. Життя – це блаженство, вкуси його.

Життя – це мрія, здійсни її.

Життя – це виклик, прийми його.

Життя – це борг твій насущний, виконай його.

Життя – це гра, стань гравцем.

Життя – це багатство, не розтринькай його.

Життя – це майно, бережи його.

Життя – це любов, насолоджуйся нею сповна.

Життя – це таємниця, пізнай її.
Життя – це заповіт, виконай його.
Життя – це пісня, заспівай її до кінця.
Життя – це боротьба, стань борцем.
Життя – це безодня невідомого, спуститися в неї не лякайся.
Життя – це удача, лови цю мить.
Життя – таке прекрасне, не загуби його.
Життя – твоє життя, борись за нього!

Мати Тереза

Моральним взірцем для учнів і викладачів є перший ректор Хмельницького гуманітарно-педагогічного інституту, заслужений працівник народної освіти України, доцент, кандидат педагогічних наук *Микола Миколайович Дарманський*. Він вважав, що «...будь-яка суспільно-корисна діяльність в освіті є престижна і священна, якщо вона робиться кваліфіковано і з любов'ю. Вартість людини в освіті визначається не характером виконуваної роботи, а якістю її виконання. Люди, які кваліфіковано роблять свою освітянську справу на різних рівнях ієрархії, насправді, є рівними перед суспільством і перед Богом».

На його думку, головна функція учителя полягає не лише в елементарній передачі знань, а передусім у впровадженні в свідомість вихованців певного типу цінностей, провідних орієнтирів. Микола Миколайович був переконаним, що справжній вихователь у цьому сенсі – це той, хто сам засвоїв ідеї і цінності, які визначають гуманістичну особистість і орієнтують на ставлення до людини завжди як до мети і ніколи не як до засобу.

Головною цінністю людини М. М. Дарманський визначав людяність. На його думку, людяність, яку виховують у сім'ї, школі або вузі, стає надійною допомогою, вектором, що дає концептуальний напрямок на все життя, якою справою людина би не займалась. Заповітом для студентів і учителів є його слова: «Вчителю, йди до своїх учнів із виваженими думками та відкритим серцем!»

М. М. Дарманський висував високі вимоги до особистості учителя, зокрема вважав, що учитель доти учитель, доки він вчиться і основним видом цього навчання є самоосвіта. Ним було окреслено риси власного образу учителя: «...педагог повинен насамперед прагнути не до вершин педагогічної української ієрархії, а до вершин майстерності у тій ланці освітньої справи, до якої він «зроджений». Будь-яку корисну роботу здатні виконувати лише компетентні люди – всі інші, лише «проїдають» ресурси, створюють метушню, видимість роботи, роблять помилки (які змушені потім виправляти, знову ж таки, люди компетентні)».

Саме з ініціативи Миколи Миколайовича Дарманського було вперше запрошено у Хмельницький гуманітарно-педагогічний інститут доктора психологічних наук, академіка Шалву Олександровича Амонашвілі, котрий через живе слово і власний приклад розкрив засади гуманної педагогіки. Грузинський педагог *Ш. О. Амонашвілі* вважає, що «... Істинно гуманна

педагогіка – та педагогіка, яка здатна добровільно привертати дитину до виховання, здатна збудити в неї прагнення виховуватися, бути вихованим...та, котра зможе залучити дитину до творення самої себе». Отже, цінності гуманної педагогіки, за Ш. Амонашвілі, полягають в тому, щоб любити дитину, розуміти її та наповнюватися оптимізмом до дитини.

Великий педагог-гуманіст Ш. О. Амонашвілі говорить:

«Поняття УЧИТЕЛЬ вміщує в себе цілий світ, весь всесвіт, всі таїнства Всесвіту. Якби словники залишалися не за алфавітом, а за змістом, словом усіх слів ставало б слово Бог, а за ним було б слово УЧИТЕЛЬ. Всі вищі сутності, які обдаровували людство змістом і способом життя, називалися Учителями: Мойсей був Учителем, Будда був Учителем, Мухаммад був Учителем. УЧИТЕЛЬ і БОГ, ХРАМ і ШКОЛА – ці слова рідні, як слова Батько і Син».

«Учитель – душа, носій і дарувальник Світла. Він знає і вміє те, чого ми поки не знаємо і не вміємо»; «Учень – душа, яка шукає Світло».

«... Учитель є співробітником у Бога, Його помічником у творенні Людини. Якщо він не буде садити і поливати з почуттям і розумінням глибокої відповідальності і з такими ж глибокими знаннями і творчістю, як і в який ґрунт садити, поливати і плекати, то зерно духу не отримає потрібного розвитку, життя і доля Дитини будуть спотвореною, місія його буде знищеною. Учитель несе своє служіння перед Планетою і Всесвітом, перед Минулим, Сьогоденням і Майбутнім, перед Дитиною і Людством, перед Творцем.

Можна сказати, виходячи з цього, що вчитель – це вогненна, божественна душа, яка сприяє духовному сходженню людства і Людини, виживання і порятунку життя на Землі».

Вище сказане дозволяє зробити висновок, що вчитель – це людина, яка не лише вчить, повчає, наставляє, формує духовний світ дитини, а є носієм добра, любові, гідності й поваги. Тому вчитель має любити кожную дитину, бути гуманним – добрим, відвертим, щирим, відданим, мудрим, терпеливим, добромислячим; позбутися заздрості; шукати і знаходити в людині добре, від поганої людини – відходити (залишити її з поганим) («Учитель має стати героєм духу»).

У «Маніфесті гуманної педагогіки» говориться про те, що учитель повинен сприяти духовно-моральному становленню учня:

- виховувати Людиною Благородною і Великодушною;
- розвивати духовність і моральність;
- давати знання про блага;
- вчити виражати, берегти і утверджувати в житті свободу, волю;
- любити батьківщину, цінувати і бережливо ставитися до культури свого народу і людства.

Щоб школа для дітей стала школою радості, учителю потрібно: бути духовною і мислячою особистістю; облагороджувати свій характер, бути терпеливим; вдосконалювати мистецтво любити дітей, ближнього, радіти всьому піднесеному і прекрасному; керуватися в розв'язанні педагогічних

завдань мудрістю; читати праці класиків педагогіки. Варто учителеві дотримуватися трьох заповідей:

- 1) вірити в безмежну любов до дитини;
- 2) вірити у свої здібності;
- 3) вірити у гуманний підхід до дитини.

Ш. О. Амонашвілі звертає увагу на такі головні особистісні якості учителя:

По-перше, потрібно любити дітей такими, якими вони є: однаково любити і бешкетника, і слухняного, і працьовитого, і лінивого, розумного, і тугодума.

По-друге, вміти розуміти дітей, тобто зайняти їх позицію, приймати їх турботи і справи як важливі та рахуватися з ними. До турбот дитячих проявляти повагу. Розуміти дітей означає не підкоряти їх нашій волі, владі. Розуміти дитячі почуття, емоції, переживання їх серцець.

По-третє, бути оптимістами, вірити в могутню силу виховання. Педагог має глибоко вникати у внутрішній світ дитини, в залежності від нього і шукати шляхи навчання і розвитку.

По-четверте, в учителеві має бути присутнє все найкраще, що подобається в людині: і посмішка, і строгість, і стриманість, і скромність, і чуйність, і щедрість, і інтелігентність, і комунікативність, і любов до життя.

Ш. О. Амонашвілі характеризує гуманного учителя таким чином:

1. Гуманний учитель має жити багатогранним духовним життям і бути зразком одухотвореної діяльності.

2. Гуманний учитель має бути Благородним і Великодушним в спілкуванні з дітьми, кожною дитиною.

3. Гуманний учитель має берегти чистоту своїх думок, щоб виховувати в кожній дитині відповідальність за свої думки, слова, вчинки, мудрість.

4. Гуманний учитель має бути вільною людиною, пам'ятати про те, що він творить свою долю і буде нести відповідальність за свої вчинки.

5. Гуманний учитель має нести любов до дітей, до кожної дитини, удосконалювати це мистецтво любові.

6. Гуманний учитель має бути духовною особистістю.

7. Гуманний учитель має постійно прагнути до самовдосконалення.

За його переконаннями, вчитель – це Рицар Гуманної Педагогіки. Він зобов'язаний служити таким заповідям:

1. Вважати себе соратником у Бога.

2. Любити кожну дитину щиро, вірно і мудро.

3. Бути мужнім захисником дитини дитинства.

4. Вірити в безмежність кожної Дитини.

5. Вірити у свою педагогічну діяльність.

6. Вірити в перетворюючу силу Гуманної педагогіки.

7. Оволодіти терпінням у вихованні Дитини.

8. Приймати будь-яку дитину такою, якою вона є, і прагнути зрозуміти її.

9. Бути оптимістом у відношенні до кожної Дитини.

10. Прагнути до оновлення і самовдосконалення, зрощувати в собі мудрість серця.

На думку Ш.О.Амонашвілі, це дозволить педагогові подолати авторитарне мислення, отримати взаємну любов і довіру учнів. У своїй праці «Школі життя» він дає рекомендації для учителя, котрі дозволять встановити гуманні відносини з дітьми:

1. Коли зустрічаєте дітей, кажіть: «Ми чекали на Вас!»

2. Виявляйте жваву цікавість до життя дитини, її радощів, суму, прагнень, успіхів, невдач, до її особистісних переживань. Допомагайте і виражайте їй співчуття, співрадість.

3. Умійте викликати співробітництво не тільки у вчинках, а у мисленні.

4. Встановлюйте з кожною дитиною довірчі взаємини, викликайте довіру і щирість до неї.

5. Смійтеся разом із дітьми, веселіться, грайте, пустуйте.

6. Своє невдоволення поведінкою дитини виражайте ноткою натяку на те, що ви від неї цього не очікували, що у вас про неї кращі уявлення.

7. Дивуйтеся, захоплюйтеся, радійте, коли дитина робить гідний вчинок, виявляє кмітливість, мислить.

8. Вибачайтеся перед дитиною, якщо не можете дати відповідь на її питання, поясніть причину відверто, скажіть, що дасте відповідь через кілька днів і не забудьте виконати обіцянку.

У 2014 р. на Міжнародних педагогічних читаннях було прийнято «Кодекс честі і служіння учителя», в якому говориться, що учитель має бути духовно-моральною людиною і виховувати духовно-моральних людей.

Учитель:

- Розуміє: він є носій Світла, є творчою силою нової свідомості і нового життя суспільства; вважає свою професію служінням вищим ідеалам людства; сповнений відповідальності перед Творцем, перед майбутнім, перед долею кожного свого учня.

- Слідує заповіту класика: «Будь-яка школа, перш за все, повинна показати людині те, що в ній є найдорожчого, примусивши її визначити себе часткою безсмертного і живим органом світового духовного розвитку людства» (К. Д. Ушинський).

- Визнає, що духовний гуманізм, що синтезує в собі духовне і матеріальне, є основою оновлення світу освіти, і відповідно до нього вибудовує своє педагогічне мислення і творчу освітню практику.

- Вірить в безмежні можливості кожного учня; вірить, що кожна дитина несе в собі свій шлях, свою місію. Ця віра є джерелом для його оптимістичній і творчої професійної діяльності.

- Любить дітей щиро, віддано, без умовностей; мудра любов до кожного учня супроводжує всі його педагогічні діяння.

- Прагне до мети виховання в кожному учневі шляхетної і великодушної особистості, людини культури, героя духу, громадянина Землі, патріота своєї Батьківщини.

- Допомагає учням плекати в собі сенс життя, заглибитися в самопізнання, спрямуватися до самовдосконалення.

- Проявляє особливу турботу про розвиток і збагачення духовно-морального світу своїх учнів, вчить жити, дорослішати і розвиватися в своєму духовному світі, мріяти, створювати красу, чинить благо; допомагає стверджувати уявне в зовнішньому світі.

- Будує свою діяльність і відносини з учнями і кожним окремим вихованцем відповідно до їх природньої спрямованості до розвитку, дорослішання, пізнання і свободи; допомагає кожному досягти успіху і розкрити в собі здібності і таланти.

- Усвідомлює виняткове значення своєї суб'єктивної волі у творенні освітнього процесу, тому постійно зайнятий вдосконаленням свого характеру, поглядів, педагогічного мистецтва, духовно-морального світу; шукає і творить в собі педагога від Світла для дітей Світу.

- У своєму пошуку гуманного підходу до учнів керується принципами: виховання в учнів життя за допомогою самого життя; облагороджування середовища навколо кожного учня; пізнання у співпраці та співтворчості; творить терпіння.

- Наполегливо слідує закону: творити, поглиблювати і зміцнювати духовну спільність; єднання і взаєморозуміння зі своїми учнями і з кожним з них.

- Допомагає учням зрозуміти, що думка є всенаочною енергією; вирощує в них почуття відповідальності за свої думки; створює умови, щоб вони полюбили своє мислення; виховує в них добрі і ясні думки, добрі слова і добрі вчинки.

- Веде своїх учнів і кожного окремо від успіху до успіху, від труднощів до труднощів; вселяє в них віру в свої здібності, дає пережити радість пізнання; робить їх шукачами і відкривачами знань.

- Домагається успішного освоєння учнями державних освітніх стандартів і знаходить можливість розширити їх зміст теоріями, проблемами, гіпотезами, пошуками і відкриттями, що народжуються на горизонті наук.

- Залучає батьків до участі в організації шкільного життя їх дітей; робить свій педагогічний процес відкритим для них; спілкується з ними дружельно, з розумінням; допомагає їм розібратися в складних питаннях сімейного виховання.

- Отримує натхнення для творчості і піднесеного професійного життя в працях класиків світової педагогіки, в любові до учнів і постійної турботи про них, в пошуках розгадки складних виховних та освітніх завдань, в думці про те, що він «співробітник у Бога».

- Творить і удосконалює в собі образ духовно-моральної особистості: є прикладом культури і моральності, ввічливості і співчуття; справедливий; живе по совісті; усміхнений, любить добрий гумор; простий у спілкуванні; добромислячий; спрямований до блага.

- Несе учням уроки, як дари свого духу, завжди готовий допомогти їм в складних ситуаціях; радіє їх успіхами, захищає і оберігає їх від усього лихого, відданий їм, вчиться у них того, який їм потрібен учитель.

- Далекий від авторитаризму, від силових підходів до учнів. Не гнівається, не втрачає самовладання, не підвищує голосу, не скаржиться батькам про проступки дитини, не налаштовує їх проти неї, не обзиває і не принижує учня, не вдається до покарань.

Переконані, що постулати «Кодексу честі і служіння учителя» мають дотримуватися в своєму житті сучасні учителі на благо кожної дитини. Важливо, щоб учитель розвинув у дитини почуття власного «Я». Вважаємо, що для цього потрібно:

1. Слухати, визнавати і приймати почуття дитини.
2. Ставитися до дитини з повагою, приймати її такою, якою вона є.
3. Використовувати заохочення.
4. Бути чесним з дитиною.
5. Використовувати звернення, котрі розпочинаються зі слова «я», а не «ти».
6. Надати дитині можливість брати на себе відповідальність, бути незалежними і мати свободу вибору.
7. Поважати почуття, потреби, бажання і рішення дитини.
8. Надати можливість експериментувати, задовольняти свої інтереси.
9. Пам'ятати про неповторність і унікальність дитини.
10. Бути для дитини гарним прикладом, авторитетом.
11. Навчити дитину цінувати себе.
12. Сприймати дитину по-справжньому, рахуючись з нею.

Якщо так станеться, то вчителі, як заповідає великий педагог-гуманіст Ш.Амонашвілі, «стануть сонцем, який випромінює людське тепло, стануть ґрунтом, багатим ферментами людських почуттів, і будуть сіяти знання не лише в пам'яті і свідомості своїх учнів, але й в їх душах і серцях», а сучасна школа, на наш погляд, по праву буде називатися Новою українською школою – школою радості і успіху кожної дитини! Саме таким учителям будуть звучати слова глибокої подяки: «Учителю! Я з іменем твоїм в шанобі стану на коліна!».

Отже, духовно-філософські основи гуманної педагогіки закладені у Святих Писаннях Світових Релігій – Буддизму, Іудаїзму, Християнства, Ісламу; в працях Конфуція, Лао-Цзи, Сократа, Платона, Аристотеля, Г. Сковороди та ін. Метрами гуманної педагогіки є М. Ф. Квінтіліан, Я.-А. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, Й.-Г. Песталоцці, К. Д. Ушинський, А. Дістервег, М. Монтессорі, А. С. Макаренко, Я. Корчак, В. О. Сухомлинський, Ш. О. Амонашвілі та ін.

Творча спадщина видатних філософів і педагогів-гуманістів минулого і сучасності дає нам зрозуміти, на яких засадах будується виховання справжнього учителя-гуманіста, педагога-майстра. В результаті вивчення, аналізу та узагальнення їх думок можна окреслити етичний портрет сучасного учителя: мудрий, далекоглядний наставник на життєвій ниві невтомний, самовідданий аж до самопожертви – працьовитий і безкорисливий служник народу, лагідний, терплячий, високо свідомий громадянин своєї Батьківщини, перейнятий найгуманнішими ідеалами людства.

Список використаних джерел і літератури

1. Амонашвили Ш. А. У поисках Учителя / Ш. А. Амонашвили. – М. : ООО «Издательский Дом Шалвы Амонашвили». – 2014. – 90 с.
2. Амонашвили Ш. А. АМОН-РА. Легенда о Камне / Ш. А. Амонашвили. – М. : Беловодье, 2001. – 496 с.
3. Амонашвили Ш. А. Гуманно-личностный подход к детям / Ш. А. Амонашвили. – М. : Издательство «Институт практической психологии»; Воронеж : Издательство НПО «МОДЭК», 1998. – 544 с. (Серия «Психологи отечества»).
4. Амонашвили Ш. А. Искусство семейного воспитания. Педагогическое эссе / Ш. А. Амонашвили. – 2-е изд. – М. : Амрита, 2013. – 336 с.
5. Амонашвили Ш. А. Личностно-гуманная основа педагогического процесса / Ш. А. Амонашвили. – Минск : Изд-во Университетское, 1990. – 560 с.
6. Амонашвили Ш. А. Основы гуманной педагогики. В 20 кн. Кн. 1. Улыбка моя где ты? / Ш. А. Амонашвили. – М. : ООО «Издательский Дом Шалвы Амонашвили», 2012. – С.304-374.
7. Амонашвили Ш. А. Основы гуманной педагогики. В 20 кн. Кн. 2. Как любить детей / Ш. А. Амонашвили. – М. : ООО «Издательский Дом Шалвы Амонашвили», 2012. – С.352-415.
8. Амонашвили Ш. А. Основы гуманной педагогики. В 20 кн. Кн. 5. Учитель / Ш. А. Амонашвили. – М. : ООО «Издательский Дом Шалвы Амонашвили», 2013. – С.288-368.
9. Амонашвили Ш. А. Основы гуманной педагогики. В 20 кн. Кн. 6. Часть 2. Педагогическая симфония. Как живете, Дети? / Ш. А. Амонашвили. – М. : ООО «Издательский Дом Шалвы Амонашвили», 2013. – С.256-322.
10. Амонашвили Ш. А. Основы гуманной педагогики. В 20 кн. Кн. 6. Часть 3. Педагогическая симфония. Единство цели / Ш. А. Амонашвили. – М. : ООО «Издательский Дом Шалвы Амонашвили», 2013. – С.304-356.
11. Амонашвили Ш. А. Основы гуманной педагогики. В 20 книгах. Книга 7. Легко быть садовником, трудно быть уроком семени / Ш. А. Амонашвили. – М. : Из-во «Амрита», 2014. – 400 с.
12. Амонашвили Ш. А. Психологические основы педагогики сотрудничества : Книга для учителя / Ш. А. Амонашвили. – К. : «Освита», 1991. – 111 с.
13. Амонашвили Ш. А. Размышления о гуманной педагогике / Ш. А. Амонашвили. – М. : ИД Ш. Амонашвили, 1996. – 494 с.
14. Амонашвили Ш. А. Учитель, укажи Путь Красоты Духа! Педагогическая песня – Всеукраинская культурно-образовательная ассоциация Гуманной педагогики, Артемовский центр Гуманной педагогики / Ш. А. Амонашвили. – Артемовск, 2015. – 143 с.
15. Амонашвили Ш. А. Учитель, вдохнови меня на творчество! – Хмельницкий : Подольский культурно-просветительский Центр им. М.К.Рерха;

Центр інноваційної педагогіки і психології Хмельницького національного університету, 2011. – 68 с.

16. Амонашвили Ш. А. Школа жизни / Ш. А. Амонашвили. – М. : Издат. Дом Шалвы Амонашвили, 1998. – 80 с.

17. Амонашвили Ш. А. Основы гуманно-личностного подхода к детям в образовательном процессе : курс лекций / Ш. А. Амонашвили. – Хмельницький : Из-ство ХГПИ. – 2006. – 156 с.

18. Амонашвілі Ш. О. Без серця що зрозуміємо? Пер. з рос. В. К. Гаврилькевич. – Хмельницький : Подільський культурно-просвітницький Центр імені М.К.Рерха, 2006. – 68 с.

19. Амонашвілі Ш. О. Лицар Гуманної Педагогіки. Скринька Честі та Служіння / Шалва Олександрович Амонашвілі / Пер. з рос. В.К. Гаврилькевич. – Хмельницький : Подільський культурно-просвітницький Центр імені М.К.Рерха; Центр інноваційної педагогіки та психології Хмельницького національного університету ; Всеукраїнська культурно-освітня асоціація Гуманної Педагогіки, 2013. – 132 с.

20. Амонашвілі Ш.О. Чому не прожити нам життя героями духу. Думки в учительській / Шалва Олександрович Амонашвілі / Пер. з рос. В.К. Гаврилькевич. – Хмельницький : Подільський культурно-просвітницький Центр імені М.К.Рерха ; Центр інноваційної педагогіки та психології Хмельницького національного університету ; Всеукраїнська культурно-освітня асоціація Гуманної Педагогіки, 2012. – 64 с.

21. Андрущенко В. Гуманізм і гуманітаризм: спільне і специфічне / В. Андрущенко, М. Михальченко // Вища освіта України. – 2005. – № 4.

22. Аристотель. Никомахова етика // Аристотель. Сочинения: В 4 т. – Т.4.: Пер. с древнегреч. / Общ. ред. А.И.Доватура. – М. : Мысль, 1983. – С. 117.

23. Аристотель. Политика // Собрание сочинений: В 4 т. – Т.4. / Пер. с древнегреч.; общ. ред. А.И. Доватура. – М. : Мысль, 1983. – С. 628.

24. Блаженный Иероним. Письмо к Лете // Хрестоматия по истории педагогике : В 4 т. / Под общ. ред. С.А.Каменева. – Т.1. : Античный мир. Средние века. Начало нового времени / Сост. И.Ф. Свядковский. – М. : Гос. учеб.-пед. изд-во. – С.64.

25. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с.

26. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. / І.Д. Бех. – К. : Академвидав, 2012. – 256 с.

27. Бех І. Д. Сухомлинський В.О. – основоположник науки про вищі духовні переживання і цінності / І. Д. Бех // Освіта. – 8 жовтня 2014. – С.3

28. Блонський П. П. Задачи и методы новой народной школы / П. П. Блонский // Избранные педагогические и психологические сочинения в двух томах. – М. : Педагогика, 1979.

29. Васянович Г. П. Морально-правова відповідальність педагога (теоретико-методологічний аспект) : [монографія] / Г. П. Васянович . – Вид.2. – Львів : Львівський держ. фінансово-економ. ін.-т, 2002. – 232 с.

30. Васянович Г. П. Педагогічна етика : [навч.-метод. посіб.] / Григорій Петрович Васянович. – Львів : «Норма», 2005. – 344 с.
31. Ващенко Г. Виховання волі і характеру : [підручник для педагогів] / Г. Ващенко – К. : Вид-во «Школяр», 1999. – 385 с.
32. Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. – Полтава : Полтавський вісник, 1994. – 191 с.
33. Виндельбанд В. Платон / В. Виндельбанд. – К. : Зовнішторгвидав України, 1993. – 176 с.
34. Возняк М. С. Історія української літератури : Навчальне видання: У 2 кн. – Кн. 1. – Вид. 2, перероб. – Львів : Світ, 1992. – 696 с.
35. Верджио П. П. О благородных нравах и свободных науках // Образ человека в зеркале гуманизма: мыслители и педагоги эпохи Возрождения о формировании личности (XIV-XVII вв.) / Сост., вступ. статья и комет. Н.В. Ревякиной, О.Ф. Кудрявцева. – М. : Изд-во УРАО, 1999. – С.94 – 122.
36. Видатні українські педагоги: [інформаційний довідник]; [авт.-упор. Л. В. Калуська]. – Тернопіль : Мандрівець, 2008. – 224 с.
37. Герbart Й. Ф. Избранные педагогические сочинения / Й. Ф. Герbart. – Том 1. – М., 1940. – 292 с.
38. Герbart И. Ф. Общая педагогика, выведенная из целей воспитания // Герbart И.Ф. Избранные педагогические сочинения : В 2 т. – Т.1. / Ред. Г.П. Вайсберга. – М. : Учпедгиз, 1940. – С. 258.
39. Гринченко Б. На безпросветном пути / Б. Гринченко. – К., 1906. – 83 с.
40. Грінченко Б. Українець // Твори / Б. Грінченко: В 2 т. – Т.1. – К. : Наукова думка, 1990. – С. 82-83.
41. Губко О. Т. Слово про учителя / О. Т. Губко. – К. : Радянська школа, 1979.
42. Дистервег А. Руководство к образованию немецких учителей // Дистервег А. Избранные педагогические сочинения / Сост. В. А. Ротенберг. Общ. ред. Е. Н. Медынской. – М. : Госучпедгиз, 1956. – С.175.
43. Етика : навч. посібник / В. О. Лозовой, М. І. Панов, О. А. Стасевська та ін.; За ред. проф. В. О. Лозового. – К. : Хрінком Інтер, 2004. – 224 с.
44. Етика викладача вищої школи : [курс лекцій] / [упоряд. Н. В. Казакова]. – Хмельницький : Вид-во П П «А. В. Царук», 2017. – 161 с.
45. Етичний портрет педагога: історія та сучасність : матеріали круглого столу (Хмельницький, 27 лютого 2016 року) / Укл. Н. В. Казакова, Н. А. Сівак. – Хмельницький : ФОП «О.М. Казаков», 2016. – 209 с.
46. Етичний портрет учителя: еволюція поглядів : збірник студентських праць / [укл. Н. В. Казакова]. – Хмельницький : Вид-во ФОП «О. М. Казаков», 2014. – 67 с.
47. Життя – це... Жити варто! : матеріали засідань Лабораторії гуманної педагогіки Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії / [Галасюк Н. О., Дудчак Г. І., Казакова Н. В., Поляновська О. Р., Сівак Н. А., Угненко А. О., Чернюк С. В., Ящук І. П.] / за заг. ред. І. П. Ящук. – Хмельницький : ФОП «О.М. Казаков», 2016. – 79 с.

48. Зайченко І. В. Педагогічна концепція С.Ф. Русової : монографія. – К., 2016. – 240 с.
49. Зязюн І. А. Гуманістична сутність майстерності А. Макаренка-вихователя / Зязюн І.А., Кривонос І.Ф., Тарасович Н. М. // Педагогіка і психологія. Вісник Академії Педагогічних наук України. – 1998. – № 1. – С.18-43.
50. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії : наук.-метод. посібник / І. А. Зязюн. – К. : МАУП, 2004. – 312 с.
51. Історія української школи і педагогіки : хрестоматія / упоряд. О. О. Любар ; за ред. В. Г. Кременя. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. – 766 с.
52. Казеїчева І. Про місію вчителя з високим стилем / І. Казеїчева // Відкритий урок. – № 6. – 2012. – С.16-17.
53. Кант І. К вичному миру. 1795 // Кант І. Сочинення: В 6 т. – Т.4. – Ч.1 / Под общ. ред. В.Ф. Амоса и др. Вступ ст. Т.Озермана. – М. : Мысль, 1964. – С. 260.
54. Каптерев П. Ф. О свойствах учителя // Каптерев П. Ф. Избранные педагогические сочинения / Под ред. А. М. Арсеньева. – М. : Педагогика, 1982. – С. 601.
55. Квинтилиан М. Ф. О воспитании оратора // Хрестоматия по истории педагогики: В 4 т. / Под общ. ред. С. А. Каменева. – Т.1; Античный мир. Средние века. Начало нового времени / Сост. И. Ф. Свядковский. – М. : Гос. учеб.-пед изд-во, 1935. – С. 56, 61-62.
56. Кэмбел Р. Как на самом деле любить детей // Кэмбел Р. Как на самом деле любить детей. М.Максимов. Не только любовь. – М. : Знание, 1992. – С. 14-16, 31-32.
57. Кобзев А. И., Переломов Л. С. Конфуций // Китайская философия: энциклопедический словарь. М., 1994. – С. 151–153.
58. Коменский Я. А. Велика дидактика / Я. А. Коменський. – М. : Педагогіка, 1979.
59. Коменский Я. А. Лабиринт света и рай сердца // Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения: В 2 т. – Т.1. / Под. ред. А. И. Пискунова. – М. : Педагогика, 1982. – С.178.
60. Коменский Я. А. Материнская школа // Избранные педагогические произведения : В 2 т. – Т.1. – М., 1982. – 656 с.
61. Корчак Я. Дети и воспитание / Я. Корчак. Педагогическое наследие: Пер. с польск. / Сост. К. П. Чулкова.— М. : Педагогика, 1991. – С. 256 – 261.
62. Корчак Я. Как любить ребёнка : Краткий курс / Януш Корчак; пер. с польск. К. Э. Сенкевич. – Екатеринбург : У-фактория; М. : АСТ; Владимир: ВКТ, 2009. – 266 с.
63. Корчак Януш. Избранное / Я. Корчак. – К. : Радянська школа, 1983. – 528 с.
64. Костьев В. І. Системно-синергетична модель моральної культури особистості // Освіта перед викликами та загрозами сучасності: збірник

наукових праць / під ред. Неллі Лисенко. – Lidicka : Machart s.r.o., 2012. – 222 с. – С.45-57.

65. Лубенец Т. Г. Педагогические беседы / Тимофей Лубенец. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – СПб. : Изд. кн. магазина П. В. Луковникова, 1913. – 580 с.

66. Макаренко А. С. Воспитание в семье и школе / А. С. Макаренко : Сочинение в томах. – Т. 4,5. Изд. АПН СССР, 1958.

67. Макаренко А. С. Книга для родителей / Антон Семенович Макаренко. – К. : Радянська школа, 1972. – 335 с.

68. Макаренко А. С. Педагоги знизують плечима / А. С. Макаренко // Твори : В 7 т. – Т.2. – К. : Радянська школа, 1955. – С. 302, 382, 385.

69. Малахов В. А. Етика : курс лекцій : навч. посібник / В. А. Малахов. – 4-те вид. – К. : Либідь, 2002. – 384 с.

70. Маніфест гуманної педагогіки / [Ш. О. Амонашвілі, Д. М. Маллаєв, С. Л. Крук] ; за ред. Ш. О. Амонашвілі ; пер. з рос. В. К. Гаврилькевич / Міжнародна асоціація громадських об'єднань «Міжнародний центр гуманної педагогіки». – Хмельницький : Всеукраїнська культурно-освітня асоціація Гуманної педагогіки ; Центр інноваційної педагогіки та психології Хмельницького національного університету, 2011. – 64 с.

71. Мітюков Б. М. Педагогічні ідеї Яна Амоса Коменського на Україні / Б. М. Мтюков. – К. : Рад. школа, 1971. – 108 с.

72. Мудрость Конфуция: афоризмы и поучения / под ред. В. П. Бутромеева, В. В. Бутромеева. – М. : ОЛМА Медиа Групп, 2010. – 304 с.

73. Наумчик В.Н., Савченко Е. А. Этика педагога : учеб-метод. пособие / Наумчик В.Н., Савченко Е. А. – Мн. : Университэцае, 1999. – 216 с.

74. Невідомий Олександр Духнович // Бача Ю. Шлях Олександра Духновича; Данилюк Д. «Затаїти правду не сміючи...» : Ужгород: срібна земля, 1993. – 60 с. – С. 58-59.

75. Огієнко І. Рятування України / Огієнко І.; упоряд., авт. передм. та комент. М.С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2005. – 464 с.

71. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки : рідномовний катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, учнів і широкого громадянства / Огієнко І. – К. : АТ «Обереги», 1994. – 72 с.

72. Онищенко В. Д. Філософія духа і духовного пізнання : Християнсько-філософська ноологія / В. Д. Онищенко. – Львів : Логос, 1998. – 338 с.

73. Переломов К. С. Конфуцій: жизнь, учение, судьба / К. С. Переломов. – М. : Наука. изд. фирма «Восточ. л-ра», 1993. – 440 с.

74. Песталоцци И. Г. Взгляды, опыты и средства, содействующие успеху природособразного метода воспитания // Песталоцци И. Г. Избранные педагогические сочинения: В 2 т. – Т.2. / Под ред. В. А. Ротенберг, В. М. Кларина. – М. : Педагогика, 1981. – С.94 – 163.

75. Писаренко В. И. Педагогическая этика / В. И. Писаренко, И. Я. Писаренко. – Изд. 2. – Минск : «Нар. Аскета», 1977. – 256 с.

76. Пісоцький В. Ідея толерантності в етиці Григорія Сковороди / В. Пісоцький // Людина і світ. – 1999. – № 10. – С. 49-51.

77. Платон. Диалоги: Перевод с древнегр. / Сост, ред., А.Ф.Лосьев. – М. : Мысль, 1986. – 607 с.
78. Психологічна деонтологія : етичні кодекси. Хрестоматія / Укл. В. О. Климчук. – Житомир, 2003. – 64 с.
79. Розвиток професійної педагогічної компетентності викладачів вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації : наук.-метод. посіб. / В.В. Олійник, О.С.Снісаренко та ін. / за заг. ред. В.В.Олійника. – К. : Аграрна освіта, 2014. – 665 с.
80. Рубін О. А., Бабійчук Г. П. Моральні проблеми особистості. – 1992. – 32 с.
81. Руссо Ж.-Ж. Педагогические сочинения : В 2-х т. – Т. 2 / Под ред. Г. Н. Джигладзе / Сост. А. Н. Джуринский. – М. : Педагогика, 1981. – С. 96.
82. Сагайдак А. Духнович О. Твори в чотирьох томах // Шлях освіти. – 1995. – №3. – С. 22-24.
83. Світова деонтологічна думка. Антологія текстів : навчальний посібник / Упор. А. Довгань. – Тернопіль: ТІСІТ, 2003. – 200 с.
84. Семиченко В. А. Плакаємо педагогічну майстерність : [навч. посіб.] / В. А. Семиченко, О. С. Снісаренко, О. В. Брюховецька, А. Ш. Кудусова. – К. : Планер, 2010. – 647 с.
85. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості : підручник / С. О. Сисоєва. – К. : Міленіум, 2006. – 346 с.
86. Сисоєва С. О., Поясок Т.Б. Хрестоматія з психології та педагогіки : навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл. непедаг. профілю традиційної та дистанційної форм навчання. – Кременчук : Вид ПП Щербатих О.В., 2008. – 400 с.
87. Сковорода Г. Повне зібрання творів / Григорій Сковорода : У 2-х т. – К., 1973. – Т. 1. – 532 с.
88. Сметанський М. І. Формування соціальної відповідальності вчителя. – Вінниця : Вінницький держ. пед. ін.-т ім. М.Коцюбинського, 1993. – 351 с.
89. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям / В. А. Сухомлинский. – К. : Радянська школа, 1972. – 365 с.
90. Сухомлинский В. О. Сто порад учителю // Сухомлинский В. О. / Вибрані твори : В 5 т. – Т. 5. – К. : Радянська школа, 1977. – С. 284 – 287.
91. Сухомлинський В. А. Общество и учитель / В. А. Сухомлинский. – К. : Радянська школа, 1969.
92. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5-ти т. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 3. – 283 с.
93. Сухомлинський В. О. Особистість учителя, педагогічний колектив і всебічний розвиток вихованців // Сухомлинський В. О. Вибрані твори : В 5 т. – Т. 1. – К. : Рад. школа, 1976. – С. 197-201.
94. Сухомлинський В. О. Про виховання всебічно розвиненої особистості // Сухомлинський В. О. / Вибрані твори: В 5 т. – Т.1. – К. : Рад. школа, 1976. – С.55-208.

95. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5-ти т. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 2. – 149 с.
96. Сухомлинський В. О. Як любити дітей // Сухомлинський В. О. / Вибрані твори : В 5 т. – Т.5. – К. : Рад. школа, 1977. – С.299-301.
97. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу // В. О. Сухомлинський / Вибрані твори: В 5 т. – Т. 1. – К. : Рад. школа, 1977. – С. 617.
98. Сухомлинський В. О. Щоб душа не була пустою // Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5 т. – К. : Радянська школа, 1977. – Т.5. – Статті. – С.255-269.
99. Тарасов Н. Д., Моравський С. П. Культурно-исторические картины из жизни Западной Европы IV-XVIII веков // Хрестоматия по истории педагогіки : В 4 т. / Под общ. ред. С.А.Каменева. – Т.1. : Античный мир. Средние века. Начало нового времени / Сост. И.Ф.Свадковский. – М. : Гос. учеб.-пед. изд-во. – С.71.
100. Толстой Л. Н. Сочинения в 22 т. / Л. Н. Толстой – Т.XXI. – М., 1985. – С.112, 125-126.
101. Толстой Л. Н. Педагогические сочинения / Л. Н. Толстой. – М. : Педагогика. – 1989. – 544 с.
102. Тофтул М. Г. Етика : підручник / М. Г. Тофтул. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : ВЦ «Академія», 2011. – 440 с.
103. Учитель : сборник цитат из книг Учения Живой Этики, писем Е.И. Рерих, записей Б.Н. Абрамова / Автор идеи Амонашвили Ш. А. ; сост. : Д. Г. Гайдук, Л.И. Твердохлеб ; под общ. ред. С.Л. Крука, В.К. Гаврилькевича / Международный Центр Гуманной Педагогике, Всеукраинская культурно-образовательная ассоциация Гуманной Педагогике, Центр инновационной педагогике и психологии Хмельницкого национального университета, Подольский культурно-просветительский Центр имени Н.К.Рериха. – Хмельницкий : Подольский культурно-просветительский Центр имени Н.К.Рериха, 2014. – 272 с.
104. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання / К. Д. Ушинський. – М. : Педагогіка, 1979.
105. Федів Ю., Волинка Г. Жити велів «по натурі» і «сродності» / Ю. Федів, Г. Волинка. [Філосо. погляди Г.Сковороди] // Віче, 1994. – № 11. – С. 124 – 131.
106. Філософія: мислителі, ідеї, концепції : підручник / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. – К. : Книга, 2005. – 528 с.
107. Філософія дитинства Януша Корчака. Фундаментальні потреби дитини в сучасному суспільстві : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції з педагогіки та дитячої психології. – 7-8 квітня 2017, м. Київ. – К. : Дух ; ЛІТЕРА, 2017. – 416 с.

108. Фома Аквинский. Сумма против язычников // Мир Философии : В 2 ч. – Ч.1 Исходные философские проблемы, понятия и принципы. – М. : Политиздат, 1991.- С.15.
109. Хоружа Л.Л. Этичный портрет педагога : навч. посіб. / Л. Л. Хоружа. – К. : Академвидав, 2012. – 208 с.
110. Чернокозова В. Н. Этика учителя / В. Н. Чернокозова, И. И. Чернокозов. – К. : Радянська школа, 1973. – 174 с.
111. Чтобы дети были счастливы : Сборник статей, посвященный 80-летию Ш.А.Амонашвили / [Международный Центр Гуманной педагогики]. – Москва, 2011. – 96 с.
112. Шацкий С. Т. О рационализации занятий в школе // С. Т. Шацкий / Избранные педагогические сочинения : В 2т. – Т.2. – М. : Педагогика, 1980. – С. 205-206.
113. Шацкий С. Т. Зміст та метода педагогічної роботи / С. Т. Шацький // Мамонтов Я. Хрестоматія сучасних педагогічних течій. – Х. : Держвидав України, 1926. – С. 84–91.
114. Якименко С. І., Міленіна Г. С. Педагогічні ідеї Софії Русової та Марії Монтессорі: порівняльний аналіз : монографія. – К., 2015. – 296 с.

ПЕДАГОГІЧНИЙ АНСАМБЛЬ

Керівною основою нашої дидактики має бути дослідження та відкриття методу, при якому учні менше би вчили, але учні більше би вчили, в школах було би менше шуму, даремної праці, а більше дозвілля, радості та ґрунтового успіху, і було би менше крику, розмов, а більше світла, порядку, миру та спокою.
Я. А. Коменський

Сучасна педагогіка та школа потребують наукового обґрунтування, методичних рекомендацій, конкретних прикладів, спрямованих на реалізацію ідей гуманної педагогіки до учнів, розвиток природних, індивідуальних здібностей вихованців у освітньому процесі, з урахуванням духовних сил дитини. При цьому основним недоліком, на нашу думку, є використання традиційних підходів, відсутність в них підходів до виховання як до розвитку, сходження внутрішнього духовного та душевного стану особистості, що є спрямовуючою силою всього життя людини.

У сучасному розумінні Школи, акцентує увагу Ш.О.Амонашвілі, дещо втрачена сутність духовності та сутність радості, і слово «школа» стало назвою лише навчальної установи для учнів. Не ставлячи під сумнів цінність знань в становленні особистості дитини, акцентує науковець, що справжня Школа має спрямовувати свою мету на якість знань, цінність ідей, думок, діяльності людини, які розвиваються на базі знань, духовним наповненням життя, особистим ставленням людини до знань.

Основною метою нової школи – Школи Життя, побудованої на фундаменті гуманно особистісної педагогіки є надання допомоги дитині в її становленні, розвитку, формуванні особистості благородної людини шляхом розкриття її природних та духовних сил.

Освітній процес в Школі Життя характеризується специфічними особливостями.

Перша особливість.

Дитина діяльна, має свої ще не розвинені, не проявлені сили, духовну безмежність. Ш.О.Амонашвілі у «Роздумах про гуманну Педагогіку» зазначив, що «Якщо Всесвіт дійсно безмежний, а Природа не має обліку в своїй творчості, то єдина модель цієї безмежності та цих багатств є Дитина».

Тому освітній процес повинен охопити Дитину повністю, з усією його природою, приймати її слід такою, якою вона є, і формувати розвинену, вільну й освічену людину. Оптимістична, життєстверджуюча і життєрадісна сила освітнього процесу закладена у внутрішній наступності творчих духовних, природних сил Дитини.

Друга особливість.

Дитина є цілісне явище, в ній розвивається цілісна особистість. Цілісність Дитини проявляється в житті і життям. Дитина не існує без особистого життя; вона вбирає в себе всю сукупність навколишніх його явищ. Життя «тягне» Дитину в його майбутнє, вона прагне увійти в майбутнє зі своєю дорослістю, свободою, в якості рівноправного члена суспільства. Дитина може знайти життєвий сенс тільки в тому освітньому процесі, який надає йому розвиток, свободу. Отже. В Школі Життя освітній процес має бути цілісним.

Третя особливість.

У житті Дитини можна розрізнити два її рівні: перший рівень є життя, без прямого педагогічного впливу; другий рівень життя під педагогічним впливом. Урок є провідною формою життя дітей, одиницею безперервного освітнього процесу, він є не основною формою процесу навчання, як прийнято вважати, в традиційній педагогіці і практиці, а акумулятор життя Дитини. Четверта особливість. Світ є вінець співробітництва. С. Френе писав: «Тільки за допомогою свободи можна підготувати до свободи, тільки з допомогою співробітництва можна підготувати до соціальної гармонії та співробітництва, тільки за допомогою демократії можна підготувати до демократії».

Зерно духу сохне без вологи взаємності. Співпраця повинна бути добровільною. «Від серця до серця» - такий закон співробітництва. Все життя в світі ґрунтується на ідеях співпраці. Це означає об'єднання цілей і прагнень, сил і знань; узгодженість та взаєморозуміння; взаємність і співрадість в успіхах; взаємоповагу та взаємоствердження. Справжнє співробітництво з'являється не через просту згоду здійснювати колективно який-небудь проект; воно з'являється разом з радістю, з почуттям співпраці, з бажанням бути разом, працювати разом, без будь-яких думок про нагороду і покарання. Основи співпраці - це радість спільного колективного життя, спільної праці. Прагнення до співпраці з людьми є природженою рисою Дитини, яке закладене у його рушійних силах, в індивідуальній спрямованості. Співпраця вчителя з дітьми має стати природною якістю гуманного освітнього процесу. Учитель закріплює добрі взаємини між дітьми шляхом виховання в них співробітництва. Вчитель і діти бережуть цінність співпраці як у спілкуванні між собою, так і в розкритті просторових уявлень, кожен береже його у світі свого духовного життя. Співпраця розвивається в Дитині як якість його особистості. Співробітництво має цінність моральну і цінність пізнавальну. За допомогою співпраці в освітньому процесі Дитина прискорює своє просування у пізнанні, оскільки, за законами психології, у співпраці з дорослим він виявляється сильнішим і розумнішим, ніж у самотійній роботі, він піднімається вище за рівнем інтелектуальних труднощів, дозволених їм; у співпраці, під керівництвом, з допомогою вчителя Дитина завжди може зробити більше, вирішити більш важкі завдання. Співпраця в освітньому процесі залежить від особистісних якостей учителя. Учитель сам спрямований до співпраці з людьми у своєму щоденному житті, пробуджує дух співпраці в кожній дитині, спрямовує учнів до пізнання багатогранності життя.

Пята особливість. Особистість Дитини не стане повноцінною без пізнавальної активності та оціночної діяльності. Оціночна діяльність здійснюється на базі аналітичного зіставлення результату пізнання із зразком, еталоном цього результату. Через різноманітність еталонів (процесуальні, ідеальні, особистісні, суспільні і т.д.) різноманітні є підходи оціночної діяльності. В освітньому процесі ведеться цілеспрямований розвиток і вирощування в Дитині здібності до оцінки та самооцінки. Педагогічна оціночна діяльність, зі свого боку, стверджує в Дитині успіх і запобігає від невдачі. Все це в освітньому процесі сприяє змістовим підходам та сприяє формальності у навчально-виховному процесі. Шоста особливість. Натхненником освітнього процесу в Школі Життя є Вчитель. Гуманно-особистісний підхід до дітей здійснюється вчителем, який дотримується його основних ідей та принципів і прагне до їх творчої реалізації. Якщо вчитель, як особистість, не може прийняти ідеї гуманно-особистісної педагогіки, на що він має право, якщо він сам не є гуманного складу людиною і не наповнений глибоким оптимізмом по відношенню до кожної дитини, то такій вчитель, на жаль, не зможе працювати в Школі Життя.

Саме така школа здатна передбачати негативний вплив соціального середовища, політичну та моральну індоктринацію, нав'язування негативних цінностей, запровадження неприйнятних доктрин. Практичним засобом досягнення мети та завдань виховання та освіти в сучасних умовах є детальне вивчення та реалізація педагогічної концепції Ш. О. Амонашвілі в практичній діяльності. Ідеї Школи Життя, розроблені педагогом в 70-ті роки ХХ століття отримали визнання науковців, практиків та отримали подальший розвиток у наступні роки. Науковець-практик наголошує, що однією з умов ефективної діяльності Школи Життя є злагоджена самовіддана робота педагогічного ансамблю.

Ш. О. Амонашвілі, аналізуючи педагогічний ансамбль, який ґрунтується на незмінній любові до дітей, збагатив свої теоретичні та практичні підходи особистим спілкуванням, детальним аналізом наукових напрацювань Л. Виготського, В. Давидова, Л. Занкова, Г. Костюка, Д. Узнадзе, Б. Хачапулідзе, Д. Ельконіна.

Зазначимо, що при характеристиці освітнього процесу педагогіки-практики, керівники установ з гордістю описують колектив школи або іншого навчального закладу, аналізуючи при цьому чіткі результати педагогічного процесу. Оскільки традиційно розглядають педагогічний процес через педагогічну тріаду: мета-засоби-результат.

Ш. О. Амонашвілі, аналізуючи теоретичні та практичні засади гуманної педагогіки, зазначає, що така технологічність педагогічного процесу позбавляє досягнення сутності самої педагогіки. В педагогіці ніхто не може бути мірою для іншого. Неможна навчити тому, чого сам не знаєш. Якщо у вчителя відсутня духовність та моральність, він не зможе це виховати в своїх учнях. Педагогіка – міра всіх наук. Усі науки підпорядковані педагогіці. Гуманна педагогіка – педагогіка за допомогою якої дитина знаходить світло в собі та в інших,

самовіддано допомагає дітям відкрити в собі долю. «У кожній людині є сонце, треба тільки дати йому можливість світити» Сократ.

Безмежність педагогічного процесу обумовлює необхідність планування процесу навчання, побудови його сценарію, корекцію результатів, контроль та самоконтроль.

Ш.О.Амонашвілі називає педагогічний процес як виконання «симфонії» «педагогічним ансамблем» [4].

Спробуємо проаналізувати ці поняття. Словник іншомовних слів подає тлумачення термінів «Ансамбль», «Симфонія».

Ансамбль – 1. Узгодженість, струнке ціле. 2. Художня узгодженість виконання (драматичного, музичного). 3. Спільна участь кількох осіб у виконанні музичного твору; одночасний спів кількох дійових осіб в опері. 4. Музичний твір для кількох виконавців. 5. Постійний художній колектив, що займається концертною діяльністю. 6. Композиційно цілісна група споруд. <http://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis3.pl?Qry=%>

Симфонія, – *співзвучність*. 1. Жанр інструментальної музики; великий музичний твір для оркестру з однієї або кількох частин, що відрізняються одна від одної характером музики й темпом. 2. *перен.* Гармонійне сполучення різноманітних звуків, кольорів, тонів і т. ін. <http://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis3.pl?Qry=%>

Ш.О. Амонашвілі поняття педагогічного ансамбля розглядає як спільність колективу школи, яка виконує педагогічну симфонію. Він пише: «Ця симфонія кожного шкільного дня звучить в моїх вухах звуками дитячого жріамулі» (Жріамулі з грузинської означає - щебетання, гомін дітей та птахів).

Отже, педагогічний ансамбль будемо розглядати, за ідеями Педагога, як виконання колективом педагогічної симфонії за чіткою індивідуальною та спільною для усіх «партитурою». Не дивлячись на те, що кожний член колективу має свою виконавську частину «симфонії», усі учасники процесу залежні один від одного і від «партитури»: має бути виконаний твір, а його творять усі учасники педагогічного ансамблю узгоджено з сучасними зусиллями, під керівництвом «диригента».

Педагогічний ансамбль являє собою високу організацію колективу. Він вирішує дві проблеми. Перша – це творення духу школи. Ш.О.Амонашвілі в праці «Педагогічна симфонія» зазначає, що педагогічна симфонія звучить постійно, за такої умови в освітньому просторі поступово зароджується особливий дух, який являє собою синтез взаємної любові та поваги, духовної спільності, радості шкільного життя та радості пізнання, віри в свої можливості, почуття захищеності та взаємодопомоги, радості спілкування, утвердження особистості, почуття свободи вибору, відповідальності. Дух школи є джерелом мотивів шкільного життя.

Численні дослідження, підтверджують, що у дітей, які приходять у перший клас, переважають соціальні мотиви, які відображають внутрішню позицію школяра, пов'язану з потребою дитини зайняти певне «місце» в колективі, серед оточуючих, виконувати пов'язану з цим суспільно важливу

функцію. Як правило, серед мотивів навчання, які вже в першому класі усвідомлюються та розуміються дітьми, переважають соціальні мотиви, зокрема мотиви, такі як самовдосконалення, самовизначення, мотиви обов'язку та відповідальності перед учителем, батьками.

Друга проблема пов'язана з тим, що всі учасники педагогічного ансамблю спрямовані до реалізації однієї спільної мети. І ця мета має відчуватись в усьому і в усіх. То вона видима, то про неї говорять, то її нагадують, то з нею звіряють педагогічні дії... Як правило, на практиці, мета розпорошується в освітньому процесі – про неї часто говорять, її не видно, але нею пронизане все. «На самой верхней грани соприкосновения способностей и эмоций учителя со способностями, силами и эмоциями своих учеников может родиться настоящая, радостная, увлекательная педагогика, действительная духовная общность между учителем и его учащимися»[3].

В педагогічному ансамблі кожний його учасник знає до чого має спрямовувати і спрямовує свої творчі зусилля, відчуває свою роль та відповідальність за якість діяльності педагогічного ансамблю освітнього процесу. Афоризмом звучить вислів письменника про людину, яка схожа на віолончель: вона не грає до тих пір, поки до неї не торкнеться смичок артиста.

Ключовою фігурою педагогічного ансамблю є вчитель. Сократ порівнював учителя с дощовою краплею. Дійсно, як дощ відкриває потенціал кожної зернини, так і мета вчителя – виявити обдарованість кожного учня. Задача вчителя – допомогти учню знайти себе, зробити перше і саме важливе відкриття – відкриття власних здібностей, а можливо, і таланту. Від учителя це вимагає знань, навичок, педагогічної майстерності. Є безліч способів для учителя зробити свої уроки цікавими, захоплюючими, розвиваючими, але найважливішим на цьому шляху є віра в себе, віра в свої можливості, віра у власну місію.

Ш. О. Амонашвілі в своїх наукових напрацюваннях сформулював комплекс особистісних якостей, притаманних учителю: бути людиною доброї душі; любити дітей; вміти розуміти дітей, бути оптимістом; уособлювати в собі людину майбутнього. Ці напрацювання доповнені у «Десяти заповідях вихователю»: ... «Дитина імпульсивна, їй важко зрозуміти нас. Це ми, вихователя зобов'язані зрозуміти дитину та виробляти наші виховні плани з урахуванням їх душі. Нами, вихователями, мають скеровувати чуйність, ніжність, доброта душі, любов, ніжність, безпосередність, постійна готовність прийти на допомогу, емпатія» [5]. Ш.О. Амонашвілі наголошує у своїх працях, що педагогічний процес – це сам Учитель, настрої Учителя, стан Учителя. «Учитель, будь сонцем, яке випромінює людське тепло, будь ґрунтом, багатим ферментами людських почуттів, сій знання не лише в пам'яті та свідомості своїх учнів, але і в душах та серцях...» [2]. Оскільки учитель є посередником і наставником усіх духовних цінностей, які існують в суспільстві, то йому надзвичайно важливо намагатися та відповідати усім цим вимогам, оскільки саме крізь учителя дитина вчиться сприймати цінності світу та його сутність. Учитель є для школяра прикладом для наслідування та одночасно з тим, що

передає дитині свої знання, він ще й передає характер, певну манеру поведінки, будучи прикладом в суспільстві. Для світу дитини знання не можуть існувати без учителя. Ця особливість дитячого сприйняття світу надає вчителю високого авторитету серед дітей, а це, відповідно, покладає на нього і не аби яку відповідальність.

У виступі на Педагогічних читаннях Ш. О. Амонашвілі сформулював три заповіді успішного вчителя. Перша з них. Віра в дитину. Дитина безмежна у своєму розвитку як природа. Коли вчитель вірить, оптимістично ставиться до дитини, то буде постійно бачити в ньому особистість, рости вільну особистість. Друга заповідь. Віра в самого себе. Вчитель постійно шукає сам себе. Вірити в самого себе означає, що справжній учитель не опускає руки ніколи, постійно працює над собою. Третя заповідь. Віра в науку. Потрібно багато читати, вчитись. Для того щоб усвідомити нові ідеї, потрібно знати історію, читати класичну літературу. Ці три заповіді можна підсумувати педагогічним правилом: «Не нашкодь дітям!» [5].

У якості професійних вимог до вчителя науковець виділив такі: володіння вчителя прийомми акторської майстерності, педагогічної експресії; вміння чітко передавати свої почуття за допомогою міміки, голосу, рухів, пластики; здібність використовувати гумор. Саме засоби педагогічної експресії, на переконання Ш.О.Амонашвілі, дозволяють зробити урок «живим, а спілкування – щирим, поглибити сприйняття навчального матеріалу, моральних норм, дійти до серця, свідомості кожного, викликати емоційне позитивне ставлення до знань». Вищим рівнем професійної майстерності вчителя є педагогічна творчість. Вона характеризується як оновлення педагогічного процесу, передбачає критичне усвідомлення, переосмислення питань теорії про практику навчання, виховання, вміння реалізувати теоретичні підходи до нових педагогічних ситуацій, формування індивідуального стилю професійної діяльності на основі знань, рефлексії, аналізу власної діяльності, здатність до імпровізації, інтуїції, на основі співпраці з дітьми. При цьому неприпустимим є негуманне ставлення до дитини.

При цьому особливо підкреслюється, що «методи, прийоми, способи, форми навчання та виховання, тільки пройшовши крізь душу педагога, зігріту любов'ю до дітей та наповнену почуттям гуманності, стають витонченими, гнучкими, цілеспрямованими і тому – ефективними».

Таким чином, педагогічний ансамбль, виконуючи цілеспрямовану освітню програму, творить симфонічний педагогічний процес, знаходячись в якому учень відчуває гармонію. А оскільки прагнення до краси та гармонії є властивістю природи людини, то в нього є бажання бути і жити в цій духовній атмосфері. В такій атмосфері гармонії виникають можливості співпраці та духовної єдності між педагогами та учнями. Звичайними при такій атмосфері виявляються норми педагогічного ансамблю, як то: доброзичливість, відвертість, творчість, взаємність, взаємодопомога, цілеспрямованість, терпіння, відданість.

Про духовність освітніх установ дуже влучно, на нашу думку, писав Г. Ващенко: «Педагогіку майбутнього можна будувати лише на засадах такої

філософії, що визначає абсолютні вартості, такі як Добро, Краса, Істина, Свобода» [5].

В такому колективі відсутня недобррозичливість, роздратованість, заздрощі, грубість, крик, образи, приниження. В умовах педагогічного колективу вчитель поводить себе і грає на своєму «інструменті» так, як сам вважає за потрібне, тому що усі члени колективу створюють «педагогічну симфонію».

Звичайно, кожний учень відчуває, переживає в цій дійсності, надихається загальною атмосферою музики педагогічного ансамблю. Такий колектив при постійному удосконаленні виконанні симфонічних творів, систематичних репетиціях веде усіх учасників до високих освітніх результатів та вершин. При цьому дуже важливою є роль диригента – керівника колективу. Прикладом керівника, директора школи є В. О. Сухомлинський. Його спадщина є активним явищем духовної культури, наділене феноменом невичерпності. А пояснюється це тим, що директор школи Павлівської школи мав свій рідкісний таланти педагога-керівника і всю свою феноменальну працездатність зосередив на побудові та результативній діяльності «педагогічного ансамблю школи».

Педагогічний таланти В. О. Сухомлинського – у рідкісній здатності відчувати й розуміти світ дитини, кожного працівника школи та в цілому колективу. Як ніхто інший, він знав, якими засобами можна впливати на формування колективу. У своїх книгах і статтях В.О.Сухомлинський щедро ділиться тим, що йому відкрилося як людині, наділеній особливою педагогічною проникливістю.

Досвід діяльності В. О. Сухомлинського переконує, що в закладі, в класі, при спілкуванні мають звучати лише слова, сповнені моральністю. Все, що промовляється, має містити розвивальне та виховне значення. При цьому зазвичай, що не завжди важливо пояснювати зміст слів, оскільки їх внутрішній зміст накопичується у свідомості дітей і також має виховний вплив [6].

Колосальна різноманітність способів, прийомів, підходів, які вміщені в його публікаціях є невичерпним джерелом для педагогічної науки.

Так само і шкільний ансамбль не може успішно існувати без систематичного продумування та добудовування програми розвитку, без вивчення, переусвідомлення скарбниці ідей та праць класиків, новаторів світової педагогіки. Без взаємного натхнення на педагогічних порадах та рекомендаціях, методичних об'єднаннях, без «мозкових штурмів» з розробки нових педагогічних ініціатив та проєктів, дуже помітно може регресувати до нетрадиційного виконання педагогічних задач в дусі авторитарної педагогіки, до розквіту учительського індивідуалізму.

Кожний клас в Школі – це колектив однодумців, які є складовою педагогічного ансамблю. Усім колективом, у активній співпраці з педагогами, реалізують мету освітнього процесу, виходячи з основних принципів гуманної педагогіки.

В Школі життя є медична, методична, психологічна служба. Медична служба освітнього закладу виконує певні завдання, зокрема: проводить

обов'язкові профілактичні медичні огляди дітей з висновком про стан здоров'я, визначенням групи для занять фізичною культурою тощо; проводить профілактичні щеплення згідно з Календарем щеплень після лікарського огляду; здійснює профілактичні та оздоровчі заходи під час навчання; надає першу та невідкладну медичну допомогу; організовує госпіталізацію учнів за наявності показань та інформує про це батьків або осіб, які їх замінюють.

Психологічна служба в Школі забезпечує своєчасне і систематичне вивчення психофізичного розвитку дитини, мотивів її поведінки і діяльності з урахуванням вікових, інтелектуальних, фізичних, статевих та інших індивідуальних особливостей, створення умов для саморозвитку та самовиховання, сприяє виконанню освітніх. Психологічна служба тісно співпрацює з органами охорони здоров'я, соціального захисту, сім'ї й молоді, внутрішніх справ, іншими зацікавленими відомствами, а також – із громадськими і благодійними організаціями.

Основними видами діяльності психологічної служби є:

1. Діагностика – психологічне обстеження дітей і підлітків, їхніх груп та колективів, моніторинг змісту і умов індивідуального розвитку дітей та учнівської молоді, визначення причин, що ускладнюють їх розвиток та навчання;

2. Корекція – здійснення психолого-медико-педагогічних заходів з метою усунення відхилень у психофізичному та індивідуальному розвитку і поведінці, схильності до залежностей та правопорушень, подолання різних форм девіантної поведінки, формування соціально корисної життєвої перспективи;

3. Реабілітація - надання психолого-педагогічної допомоги дітям, підліткам, молоді, які перебувають у кризовій ситуації, з метою адаптації до умов навчання і життєдіяльності;

3. Профілактика – своєчасне попередження відхилень у психофізичному розвитку та становленні особистості, міжособистісних стосунках, запобігання конфліктним ситуаціям у навчально-виховному процесі тощо;

5. Прогностика - розробка, апробація і застосування моделей поведінки групи та особистості у різних умовах, проектування змісту і напрямків індивідуального розвитку дитини та складання на цій основі життєвих планів.

Діяльність психологічної служби включає такі головні напрямки:

1. Консультативно-методична допомога всім учасникам навчально-виховного процесу з питань навчання та виховання дітей і підлітків;

2. Просвітницько-пропагандистська робота з підвищення психологічної культури в навчальних закладах та сім'ї;

3. Превентивне виховання метою якого є формування в учнів орієнтації на здоровий спосіб життя та захист психічного здоров'я.

Методична служба в школі дає можливість членам педагогічного колективу не тільки брати участь у реалізації вже готових програм, а й у їхньому плануванні та розробці, в апробації експериментів та інновацій, постійно стимулюючи розвиток творчого потенціалу вчителів, спрямованого на формування та розвиток особистості учня.

Основні функції й завдання методичної служби школи. Формування в педагогів умінь професійної діяльності не просто одне із завдань методичної роботи, а й таке завдання, реалізація якого може бути перевірена, вивчена, проаналізована, що вкрай важливо для оптимального управління методичною роботою в школі. Без прагнення до чіткого відпрацьовування певних зрушень у майстерності вчителів і вихователів методична робота не може бути цілеспрямованою і неминуче перетворюється в аморфну, абстрактну діяльність, що не має реальних перспектив.

Оскільки глибинною основою професійних умінь є професійно-особистісні якості вчителів, до завдань методичної роботи також належать:

- удосконалювання, збагачення знань педагогів (маються на увазі знання, різні за змістом: предметні, частково-методичні, дидактичні, виховні, психологічні, етичні, загальнокультурні);

- розвиток світогляду, професійно-ціннісних орієнтацій, переконань учителів, адекватних завданням розвитку школи;

- розвиток мотивів професійної творчої діяльності вчителів (мова йде про розвиток найважливіших мотивів педагогічної творчості, любові до дітей, захопленості предметом, потреби в самореалізації тощо);

- розвиток стійких ідейно-моральних якостей особистості (адже методична робота передбачає не тільки навчання, а й виховання педагога, розвиток його переконаності, людяності, принциповості, щиросердечної щедрості);

- розвиток сучасного, діалектичного стилю педагогічного мислення вчителя, таких його рис, як системність, комплексність, конкретність, почуття міри, гнучкість, мобільність і т. д.;

- розвиток професійних навичок, педагогічної техніки, виконавської майстерності (мова йде про такі сторони педагогічної техніки, як техніка вербальної та невербальної комунікації, спілкування зі школярами, навички застосування різних засобів навчання й виховання, включаючи такі складні та сучасні пристрої, як ЕОМ, відеомагнітофони тощо);

- розвиток культури емоцій та вольових проявів учителів, саморегуляції діяльності;

- розвиток готовності до професійного самовдосконалення, роботи над собою.

Усі ці складові є надзвичайно важливими у педагогічному ансамблі школи.

Педагогічний ансамбль являє собою дуже високу організацію колективу. Він вирішує дві проблеми.

Перша полягає в творенні духу школи. Так як педагогічна симфонія звучить постійно, без змін, то в освітньому просторі поступово зароджується особливий дух, який є синтезом взаємної любові, поваги, духовної спільності, радості шкільного життя, радості пізнання, віри в свої можливості, почуття захищеності та взаємодопомоги, ствердження особистості, почуття вільного вибору та відповідальності. Дух школи є джерелом мотивів шкільного життя.

Друга проблема пов'язана з тим, що всі рухаються до єдиної конкретної мети. Мета в усіх та в усьому. Про неї говорять, її нагадують, відповідно до неї звіряють педагогічні дії. В педагогічному ансамблі кожний його учасник знає, до чого він спрямовує свої творчі сили, розуміє свою роль та відповідальність за якість освітнього процесу. Таким чином. Педагогічний ансамбль, виконуючи цілеспрямовану освітню програму, творить симфонічний педагогічний процес. В таких умовах розвиваються можливості співпраці та духовної єдності між учителями та учнями. Нормами життя педагогічного ансамблю є: доброзичливість, щирість, творчість, емпатія, взаємодопомога, цілеспрямованість, відданість справі. Педагогічний ансамбль не допускає в освітньому середовищі недоброзичливості, задрощів, грубощів, крику, зверхності, приниження.

Розкриваючи особливості діяльності педагогічного ансамблю провідною його рисою є цілісність.

Весь колектив виконує симфонію спрямовану на оволодіння дитиною наукового, правдивого, корисного, доброго, морального, духовного; пізнання дитиною себе як людини; створення середовища для прояву індивідуальності, розкриття унікальності; обумовленість результатів педагогічного процесу, успіху у формуванні особистості високим рівнем професіоналізму вчителя; педагогізація освітнього середовища.

У процесі розвитку, активного реформування, ціннісної орієнтації сучасної школи кожний учасний педагогічного ансамблю має прагнути до професійного якісного виконання педагогічної симфонії. Лише за такої умови буде реалізована висока мета сучасної освіти.

Список використаних джерел і літератури:

1. Амонашвілі Ш. Обучение. Оценка. Отметка. / Ш. Амонашвілі // Відкритий урок. Плянди. – 2007. – № 2/3, ч. II. – С. 4–13.
2. Амонашвили Ш.А. Психологические основы педагогики сотрудничества: книга для учителя / Ш. А. Амонашвили. – К. : Освіта, 1991. – 380 с.
3. Амонашвили Ш. А. Чтобы дарить ребенку искорку знаний, учителю надо впитать море света / Шалва Амонашвили. – Москва : [б. и.], 2009. – 114 с.
4. Амонашвили Ш. А. Баллада о воспитании. Истинное воспитание ребенка – в воспитании самих себя / Ш. А. Амонашвили. – Артемовск: Лаборатория гуманной педагогики, 2008. – 171 с.
5. Амонашвили Ш. А. Вера и любовь / Ш. А. Амонашвили. – Артемовск: Лаборатория гуманной педагогики, 2009. – 213 с.
6. Бех І. Особистість як мета сучасного виховання / І. Бех // Вічне слово. – 2015. – № 3-4. – С. 4-6.

ШКОЛА ДУХОВНОГО ГУМАНІЗМУ: ЖИТТЯ, СЕРЕДОВИЩЕ, СПІЛКУВАННЯ

Авторська програма Ш. Амонашвілі та П. Амонашвілі призначена для загальноосвітніх навчальних закладів, готових працювати за принципами гуманної педагогіки. Одним із важливих складників успішного функціонування такої школи є організація навчально-виховного середовища й комфортного спілкування в школі, яка б на перше місце ставила «особистість дитини, її духовні устремління, спонукання, інтереси, можливості, наділений спрагою пізнання інтелект. Саме в живому контакті з дитиною гуманний учитель знаходить своє творче втілення, щедро дарує учням цінності, акумульовані в скарбниці національної й світової культури» [1].

Цьому й присвячено третю главу програми «Школи життя» – «Життя, середовище, спілкування». Учителюство – це особлива верства професіоналів, які зв'язують минуле і майбутнє, передають знання й показують шлях до нього, виховують дітей, роблячи це власним прикладом, продовжують навчання все життя, завше в душі залишаються молодими. На жаль, ми це не завжди пам'ятаємо, зосереджуючись на оцінках і екзаменах. Але життя учня не завершується випускним тестуванням та вступом до вищого навчального закладу.

Значить, і мета педагогічної діяльності не обмежується 18-річним життєвим рубежем, а поширюється на всю біографію кожного вихованця. Зміщення такого характеру у визначенні мети освіти свідчить про гуманність і духовність як складники школи.

Отже, яка ж школа сьогодні повинна зустріти першокласника, чим вона повинна жити впродовж 10–12 років?

На це питання нам часто дають відповідь керівники, чиновники, науковці, Міністерство освіти і науки. Ці настанови (упроваджувати демократизацію, поширювати гуманізацію, оволодіти особистісно орієнтованим навчанням, реанімувати народну педагогіку) сповнені дидактизму, часто занадто теоретизовані. Вони обмежують творчий педагогічний пошук, змушуючи вчителя працювати в системі, активно ним не пережитий.

Ніхто не заперечує доцільності методичних рекомендацій, пропорованих високим педагогічним керівництвом. Але оскільки ми прагнемо сформувати свідомі високі мотиви до навчальної діяльності в учнів, остільки й ми самі повинні починати із усвідомлення: «Чого я хочу? Що це мені дасть? Що я не знаю і про що треба знати більше? Що буде кращим для моїх дітей? Що допоможе стати мені кращим? А кращим учителем?».

«Життя є всепочатковою силою виникнення і розвитку всього суцього, усієї природи і, зрозуміло, людини і людських спільнот теж. Людина її відображає в духові, як усвідомлений нею імпульс руху і сходження» [1].

У гуманній педагогіці тісно пов'язані поняття «життя», «дух», «сходження». Саме таку траєкторію розвитку ми малюємо перед нашими вихованцями: зростання духу, рух сходами життя догори до високих цілей. Дозволимо собі тут нагадати моральні заповіді матері Терези, яка всеоб'ємно оцінила суть життя людини:

Життя – це можливість, використай її.

Життя – це радість, відчувай її.

Життя – це краса, дивуйся їй.

Життя – це насолода, скуштуй її.

Життя – це сон, розгадай його.

Життя – це виклик, зустрінь його.

Життя – це обов'язок, виконай його.

Життя – це скарб, цінуй його.

Життя – це гра, грай у неї.

Життя – це багатство, збережи його.

Життя – це любов, радій їй.

Життя – це таємниця, пізнай її.

Життя – це обіцянка, виконай її.

Життя – це скорбота, подолай її.

Життя – це гімн, заспівай його.

Життя – це боротьба, прийми її.

Життя – це драма, стань з нею віч-на-віч.

Життя – це пригода, віддайся їй.

Життя – це успіх, твори його.

Життя занадто цінне, не знищуй його.

Життя – це життя, захисти його.

Ці етичні закони мають загальнолюдський характер, придатні для обговорення в школі й з першокласниками, і з випускниками. Така бесіда й дискусія щодо різних тверджень матері Терези допоможе усвідомити, що життя складається не лише з успіхів і безпроблемних ситуацій, а й з труднощів, боротьби і складних рішень.

Також доречно зважати на теорію Абрагама Маслоу, який описав життя людини крізь призму її потреб: фізіологічного комфорту, психологічного комфорту й самоактуалізації.

Ця модель застосовувана й до організації життя й середовища в Школі життя. Задоволення фізіологічних потреб, створення безпечних умов навчання й виховання лягають в основу діяльності закладу. Створення комфортної позитивної атмосфери в класі, налагодження стосунків між учителем й учнями, батьками й адміністрацією школи, коло взаємоповаги й взаємопідтримки – запорука успішної особистісної самореалізації кожного й у школі, і в подальшому житті кожного.

«У волі людини визначати й утверджувати якість життя, змінювати його умови, облагороджувати його, уявляти і будувати майбутнє. Життя не само по собі таке, а воно таке, яким роблять його власне люди» [1].

Людина – будівельник своєї долі, і школа повинна готувати до такої активної життєвої позиції. Звернемо увагу на такі афоризми:

«Виховуй у собі Людину – ось що найголовніше, інженером можна стати за п'ять років, учитись на людину треба все життя» (Василь Сухомлинський).

«Зміни – закон життя. І ті, хто дивиться тільки в минуле чи лише на сьогодні, безперечно, пропустять майбутнє» (Джон Ф. Кеннеді).

Школа як соціальний інститут безпосередньо володіє механізмами впливу на формування особистості, проте чи збігаються вони з реаліями нашого життя, чи співвідносні вони із поняттями «рух», «сходження», «зміни»? Для справжнього розвитку та функціонування особистості школа (читай: учителі, вихователі, адміністрація, працівники бібліотеки, їдальні тощо) повинна мати розуміння, що це теж своєрідна модель суспільства, як і сім'я (батьки, рідні брати й сестри) чи родина (бабусі, дідусі, тітки, дядьки, інші родичі).

Навчальний процес не можна обмежувати лише стінами школи та шкільними ситуаціями. Розширюймо горизонти! У цьому допоможуть перлини народної педагогіки, які мають загальнолюдський сенс:

Життя прожити – не поле перейти.

Вік звікувати – не в гостях побувати.

Де є життя, там є й надія.

Де мир і совіт, там життя, як маків цвіт.

Чоловік змінюється у житті, а по правді життя змінює чоловіка.

Який порядок у себе заведеш, таке й життя поведеш.

Які люди, таке і життя буде.

Живи так, щоб тоді було добре, а другим ще ліпше.

Так треба в світі жити, щоб лиха не чинити.

Як чинити в різних ситуаціях, робити моральний вибір, зважати на віддалений ефект кожного вчинку – це те, чим нехтувати не можна. Моделювання різних ситуацій, обговорення сюжетів книг чи фільмів дозволяє робити аналіз з різних позицій, шукати нові рішення, не опускаючи рук. Матеріалом для бесіди може стати притча:

Як ми будуємо наше життя

Жив-був будівельник. Усе життя він будував будинки, але став старий і вирішив піти на пенсію.

– Я звільняюся, – сказав він роботодавцю. – Йду на пенсію. Буду зі старенькою онуків няньчити.

Господарю було шкода розлучатися з цією людиною, і він попросив:

– Слухай, а зробімо так: побудуй останній будинок і проведемо тебе на пенсію. З гарною премією!

Будівельник погодився. Згідно з новим проектом йому потрібно було побудувати будинок для маленької сім'ї. І почалося: узгодження, пошуки матеріалів, перевірки...

Будівельник поспішав, бо вже бачив себе на пенсії. Чогось не доробляв, щось спрощував, купував дешеві матеріали, оскільки їх можна було швидше доставити... Він відчував, що робить не найкращу свою роботу, але виправдовував себе тим, що це кінець його кар'єри.

Коли будівництво було закінчено, він викликав господаря. Той оглянув будинок і сказав:

– Знаєш, це твій будинок! Ось, візьми ключі і вселяйся. Усі документи вже оформлені. Це тобі подарунок від фірми за довголітню роботу.

Що відчув старий будівельник, було відомо тільки йому одному! Він стояв червоний від сорому, а всі навколо плескали в долоні, вітали його з новосіллям і думали, що він червоніє від сором'язливості. Він же червонів від сорому за власну недбалість. Він усвідомлював, що всі помилки і недоліки стали тепер його проблемами, а всі навколо думали, що він збентежений дорогим подарунком. І тепер він повинен був жити в тому єдиному будинку, який побудував погано...

* * *

Ми всі в цьому житті – будівельники. Ми будуємо наше життя так само, як старий будівельник перед виходом на пенсію. Ми не докладаємо особливих зусиль, вважаючи, що результати цієї конкретної будови не так вже й важливі. До чого зайві зусилля? Але потім ми усвідомлюємо, що живемо в будинку, який самі збудували. Адже все, що ми робимо сьогодні, має значення. Уже сьогодні ми будуємо будинок, у який вселимося завтра.

Ми творимо долю власними рішеннями. Щодня обираємо, у якому напрямку рухатися, кажемо “так” або “ні” шансам і можливостям, відбираємо людей, стосунки, речі. Якись рішення можна змінити, декотрі доконечні. Ніхто, крім нас, не знає, чи рішення буде правильним. Саме тому запропонуємо для роботи із школярами кілька прийомів, як обдуманно приймати важливі рішення:

1. Система оцінки плюсів і мінусів.

Це найпростіший спосіб зробити аналіз ситуації. Отож, виписуємо всі плюси та мінуси свого майбутнього вчинку, порівнюємо результати. Рахувати кількість пунктів у колонках «Плюси» і «Мінуси» необов'язково. У процесі оцінки відбувається непомітне логічне й об'єктивне обдумування всіх нюансів, що врешті-решт допомагає визначитися.

2. Квадрат Декарта.

За допомогою цього інструмента ми можемо оцінити власні дії з різних боків та передбачити ймовірні наслідки. У квадраті Декарта потрібно дати відповідь на 4 питання щодо певної ситуації:

1) що буде, якщо це трапиться? Перерахуйте якнайбільше плюсів такого рішення;

2) що буде, якщо це НЕ трапиться? Плюси ситуації, якщо нічого не зміниться і ви не отримаєте бажаного;

3) чого НЕ буде, якщо це трапиться? Які мінуси виникнуть, якщо це станеться;

4) чого НЕ буде, якщо це НЕ трапиться? Мінуси того, що ви не отримаєте бажаного. Відповідь повинна відрізнятися від відповіді на питання №3. Не ігноруйте подвійного заперечення.

Що буде, якщо це відбудеться?	Що буде, якщо це не відбудеться?
Чого не буде, якщо це відбудеться?	Чого не буде, якщо це не відбудеться?

Квадрат Декарта

3. Матриця Ейзенхауера.

Це своєрідна матриця управління часом та своїми зусиллями. Йдеться не про ситуацію вибору «так» чи «ні», а про визначення пріоритетності своїх дій [6].

Будь-яке завдання, рішення чи вибір потрібно зарахувати до однієї з чотирьох категорій:

1) терміново і важливо (виконати негайно);

2) важливо, але нетерміново (запланувати на пізніше);

3) неважливо, але терміново (можна делегувати);

4) нетерміново і неважливо (завдання чи рішення, які можна не виконувати взагалі).

Стівен Кові виявив, що більшість справді важливих завдань потрапляють до другої категорії, проте з'являється несподіваний ефект: оскільки такі завдання не дуже термінові, ми їх щоразу відкладаємо. Замість них, виконуємо

термінові, але не надто важливі завдання, які не дають суттєвого результату. Так з'являється відчуття «білки в колесі», яка постійно в русі, але цей рух не дає конкретного результату.

Матриця Ейзенхауера

Ці навички, на жаль, не входять сьогодні до жодної навчальної програми, проте їхня важливість не викликає сумніву. Можливо, інтеграція предметів, формування компетентностей, дитино- й людиноцентризм Нової української школи виправлять цю ситуацію. Тому реформування школи справді актуальне й невідкладне. «Метою повної загальної середньої освіти є різнобічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка усвідомлює себе громадянином України, здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, трудової діяльності та громадянської активності» [8].

«Постулат сформованої традиційної (авторитарної) педагогіки про те, що школа готує (адаптує, пристосовує) дітей до життя, у концепції гуманної (класичної) педагогіки вважають неправильним. Діти не готуються до життя, вони вже живуть, – стверджував К. Д. Ушинський» [1].

«Природа хоче, щоб діти були дітьми, перш ніж бути дорослими. Якщо ми хочемо порушити цей порядок, то матимемо скороспілі плоди, у яких не буде ні зрілості, ні смаку, вони швидко зіпсуються. У дитини своє особливе вміння бачити, думати і відчувати; немає нічого гіршого, ніж намагатися підмінити в них це вміння нашим. Дайте дитинству дозріти в дітях» (Жан-Жак Руссо).

Директор Центру освітнього моніторингу Павло Полянський в одному з інтерв'ю висловив думку, що відставання шкільної програми від реального життя – це природна ситуація. Тому має бути змінена сама система шкільної освіти: учень повинен отримувати не стільки «готові» знання, скільки вміння здобувати їх самостійно. «Школа готує нас до життя, якого вже не існує. Молода людина набуває знань. Однак поки вона завершує навчання – світ

змінюється, потрібні нові знання, – пояснює експерт. – Отже, школа повинна дати найголовніше – механізм, як людина сама, наполегливою працею може здобувати інформацію та нові знання в дорослому житті» [11].

Потребу в новій школі відчували прогресивні люди ще в першій половині ХХ століття:

«Метою школи завжди повинно бути виховання гармонійної особистості, а не спеціаліста» (Альберт Ейнштейн).

«Потрібна школа, де вихованець не вчить мертві літери з мертвого паперу, натомість вчить, як живуть люди, чому так живуть, як можна жити по-іншому, що треба вміти й робити, щоб жити вільно» (Януш Корчак) [15, с. 69].

Прикладом того, як можна допустити помилку в побудові нової гуманної школи, може стати й притча Шалви Амонашвілі:

Школа Сови

Птахи віддали своїх пташенят до школи Сови. Сова в безмісячну ніч посадила учнів на гілку і почала готувати їх до життя.

Вона дала їм знання, уміння й навички про основи наук ворожіння на зірках, про філософію самотності в дуплі, про звирині порядки нічного лісу. Потім провела ЗНО, видала всім атестати зрілості і сказала: «Живіть!» Сама ж негайно залізла до дупла, бо настав ранок і зійшло сонце. Випускники озирнулися: немає на небі зірок, немає самотності, немає нічного лісу. Як жити?

Вони закричали Сові в дупло:

– Ти нас готувала для нічного життя в лісі, а ми – птахи світла. Як же тепер нам жити?

– Розбирайтеся самі... – ухнула Сова з дупла й занурилася у філософію самотності.

Школа повинна орієнтуватися на те, що кожне школяр – особистість з унікальним набором уподобань, інтересів, бажань, смаків, здібностей. Вибір змісту освіти зумовлений насамперед майбутнім життям випускників, продумуванням ймовірних життєвих ситуацій, урахуванням мінливості довкілля.

На нашу думку, доречною є теза, знайдена на одному із освітянських інтернет-ресурсів про те, що *школа – не акваріум, а океан*. Школа повинна навчати дітей мислити глобально та різносторонньо, а також застосовувати ці знання тут і зараз. Оволодіння кількома іноземними мовами, відсутність перевантаження та об'ємних домашніх завдань, непотрібних, уроків, факультативні заняття за вибором учня, особистісне зростання, професійна орієнтація, взаємодія з іншими українськими та закордонними школами – це школа нового покоління. Таку освіту можна назвати гуманною, а ще безбар'єрною – відкритою в сучасному глобалізованому світі.

Гуманна педагогіка приймає істину:

- у дітях треба виховувати життя за допомогою самого життя;*
- у дітях треба виховувати перетворювачів життя.*

Значна частина труднощів виникає в людини внаслідок неспроможності вирішувати життєві завдання – говорячи сучасною термінологією, це ознака життєвої некомпетентності. Складнощі в житті виникають і в результаті відсутності досвіду розв'язувати життєві завдання. Наскільки ефективним є навчання за принципом «пташиного молока» – спрощене, підготовлене, вичищене від другорядних деталей, пояснене на випадкових чи далеких від реальності прикладах, – важко сказати, універсального рецепту немає.

Ще Конфуцій казав: *«Хочеш нагодувати людину один раз – дай їй рибу. Хочеш нагодувати її на все життя – навчи її рибалити»*. Проте в навчанні треба йти ще далі. Дати вудку – це виховувати життя прикладом самого життя. Однак Школа життя говорить про перетворювачів життя, тому треба навчати і ловити вудкою рибу, і здобувати саму вудку чи виготовляти її. Коли ми замінимо поняття «вудка» на сучасне – «інформація», резонанс нашого припущення очевидна.

«В освітньому процесі Школи Життя діти:

1) відкривають власне життя, переконуються в нескінченності життя, у безсмерті;

2) живуть змістовним і радісним життям, яке веде їх шляхом труднощів і успіхів в їхньому подоланні;

3) вивчають життя, спостерігають за явищами життя (власний досвід, досвід людей, історичні приклади), осягають закон причин і наслідків;

4) учаться вдосконалювати своє життя, змінювати обставини життя на краще, допомагають один одному покращувати життя, спираються на закони краси і блага;

5) розмірковують про сенс життя, знаходяться у виборі верхнього шляху життя;

6) будують плани на найближче і віддалене майбутнє, учаться бути творцями майбутнього, творцями своєї долі;

7) збагачують свій духовний світ образами моральності, краси, учаться жити в духовному світі» [1].

Окреслені шляхи становлення школярів стосуються їхнього Духу, виховання чеснот, вміння бачити красу й цілі. Назвемо ще раз ці шляхи:

Відкриття

Подолання

Вивчення

Спостереження

Осягнення

Змінювання

Покращення

Міркування

Шукання

Будування

Творення

Збагачення

Озвучимо цілі:

Життя

Безсмертя

Радість

Успіх

Досвід

Краса

Блага

Майбутнє

Доля

Духовність

Британський учений, радник з питань освіти Кен Робінзон виділив вісім ключових здібностей, що їх мусить усіляко розвивати школа:

- **допитливість** – здатність ставити запитання й досліджувати, як влаштований світ;
- **творчість** – здатність творити нові ідеї та втілювати їх на практиці;
- **критичне мислення** – здатність аналізувати інформацію та ідеї і формулювати вмотивовані аргументи й судження;
- **уміння спілкуватися** – здатність чітко й упевнено висловлювати свої думки й почуття за допомогою різних засобів і в різній формі;
- **співпраця** – здатність конструктивно працювати разом з іншими;
- **співчуття** – здатність співпереживати з іншими й відповідно діяти;
- **самовладання** – здатність налагодити зв'язок зі своїм внутрішнім світом і досягнути відчуття душевної гармонії та рівноваги;
- **громадянська свідомість** – здатність конструктивно взаємодіяти з суспільством і брати участь у процесах, які підтримують його життєдіяльність [10].

Такі здібності важко оцінити чи виміряти їхній рівень сформованості, і важливість цих компонентів особистості для успішного життя важливіша, аніж теоретичні знання з будь-якого предмета. Але щоб ці прагнення учнів увінчалися успіхом, нам слід піклуватися про олюднення, ошляхетнення середовища навколо дітей, навколо кожної дитини.

«Середовище, у якому відбувається освітній процес, є закритим простором, тому в ньому можуть бути неприпустимі речі, які суперечать меті виховання шляхетної, сердечної людини» [1].

На відміну від сім'ї, школа є більш «діловим», конкурентним середовищем. Школа повинна допомагати дитині по-новому осмислювати знайомі життєві завдання, бачити нові завдання та оволодіти засобами їхнього вирішення. Функція загальноосвітнього закладу – навчити учня самостійно розкривати, розвивати та реалізовувати свій життєвий потенціал. Навчання життю впродовж усього життя актуальне у ХХІ столітті, коли діти будуть проводити за партою 18–19 років свого життя (ураховуючи вищу чи професійну освіту).

«Зовнішнє оформлення середовища повинно відповідати законам краси, простоти, зручності, чистоти, охайності» [1].

Облаштування школи, кожної класної кімнати теж повинно працювати на освітню мету. Акуратне, доцільне, красиве обладнання інтер'єрів впливає на душевний стан, настрій, енергійність дітей. Обговорення Нової української школи стосується й того, якою має бути класна кімната. Звісно, ідеї вимагають апробування й удосконалення, та ми озвучимо кілька запропонованих:

«1. У класі має бути достатня кількість стільців та столів, щоб усім дітям було зручно сидіти.

2. Класна кімната має бути облаштована таким чином, щоб учитель міг одночасно бачити всіх учнів, які працюють у групах або всім класом.

3. Матеріали та дитячі роботи мають розміщуватися на рівні, зручному для дітей.

4. У класі має бути місце, де діти могли б зберігати особисті речі.

5. На стінах кімнати мають бути розміщені наочні матеріали, присвячені темам, які вивчаються.

6. Матеріали мають бути логічно згруповані й розміщені у відповідних місцях кімнати, а також підписані.

7. Меблі та обладнання в класі мають бути розташовані таким чином, щоб дітям були зручно і безпечно пересуватись.

8. Не повинно бути довгих прямих доріжок через увесь клас, де діти могли б бігати.

9. Облаштування кімнати має дозволяти працювати з усім класом одночасно, у невеликих групах та індивідуально.

10. Має бути місце для ранкової зустрічі.

11. У класі має бути зручний м'який куточок для читання та спокійного обговорення. Там можна поставити канапу, м'які стільці, покласти подушки [14].

Закономірно, що досі немає єдиного (і це правильно!) архітектурного рішення, як має виглядати ідеальна школа. Спеціалісти з психології й ергономіки досліджують, як краще облаштувати навчальне місце школяра, які барви спонукатимуть до засвоєння знань. Світова практика показує, що кожне дизайнерське рішення має переваги [13]. Наприклад, у Японії є школа – унікальна овальна будівля, точніше, дитяче селище, у якому навчаються та відпочивають кількасот вихованців. Дах – місце для бігання. Унікальна атмосфера розвиває свободу руху, уяву та спритність.

В Іспанії шукали відповідь на питання, чи впливають квіти, дерева, відкритий простір на розвиток пізнавальних механізмів у дітей. Це питання досліджував доктор Марк Нівенуйсен із Барселони: «У підсумку ми отримали дані, довівши залежність між здібностями дітей до пізнання і наявністю навколо них зелені». Людський мозок не сприйнятливий до сірого, тому є потреба зробити міста, зокрема й навчальні заклади, зеленими, комфортними для життя та навчання.

Данія відома навчальним закладом без стін в Копенгагені. Там шкільна будівля – це один величезний клас, у якому студенти можуть займатися групами й індивідуально. А висока успішність і креативність підлітків говорять самі за себе. Структура будівлі підштовхує вчителя до відходу від традиційної моделі викладання. Він не може тут просто стояти перед класом, зачитуючи інформацію.

Хай би яким ідеальним було шкільне подвір'я чи класи, проте важливіше те, яким змістом ми наповнимо освітній простір.

«Внутрішня ж організація середовища наповнена спокоєм, турботою, любов'ю, повагою, розумінням, взаємністю, добротою, радістю, вірою. Усе, що не відповідає такому середовищу, у Школі Життя неприпустимо. Педагогічний ансамбль і кожен учитель створюють у школі загальну гармонію життя і забезпечують своїх учнів від усього поганого.

Середовище й атмосфера уроку повинні сприяти навчанню й вихованню. Педагог виховує кожним своїм жестом, інтонацією, емоційним тоном, спрямованістю своїх інтересів, ставленням до справи, виразом свого обличчя, усмішкою тощо.

Навчання, що виховує любов до пізнання, праці, мислення, творчості, самостійності, до навчального предмета, науки й учителя – а в сучасній школі ми будуємо лише таке навчання – можливе тільки в атмосфері мажорного, повного радощів відкриття вчителя й учня. Як створюють таку атмосферу? Насамперед особистим впливом на учнів – на дітей зачаровано діє приклад людей, обізнаних, різносторонніх, глибоких і вольових, залюблених у науку, свою роботу, дітей.

Створення такого мікроклімату на уроках, заходах та перервах можна реалізувати за умови поєднання таких складників: психологічного комфорту, духовного комфорту та емоційного комфорту учнів.

Психологічний комфорт дитини – це позитивне ставлення до себе, упевненість у собі, своїх силах, доброзичливе ставлення до інших.

Духовний комфорт учнів – це стан рівноваги, спокою, захищеності, оптимістичне налаштування на будь-яку діяльність.

Емоційний комфорт – це відкритість для контактів, яка підвищує працездатність, активність, упевненість. Наскільки вдалося створити всі рівні комфорту, свідчить те, як дитина переживає успіх, чи відчуває безпеку, значимість для інших, унікальність.

Назвемо кілька прийомів для створення сприятливого мікроклімату на уроці:

- вправа «Комплімент» (діти по черзі кажуть один одному добрі слова, намагаючись підкреслити позитивні якості свого однокласника);

- гра «Вам повідомлення» (по колу передають повідомлення: «Я радий тебе бачити», «Гарна сукня», «Тобі личить посмішка», «Будь сьогодні успішним» тощо);

- гра «Подарунок» (пропонуємо подарувати однокласнику щось нематеріальне: «Я дарую тобі сонячний промінчик», «Дарую тобі здібність

легко знаходити відповідь», «Дарую тобі порцію гарного настрою», «Дарую тобі винахідливість»);

- релаксація «Я бачу, я чую, я відчуваю...» (учень повинен сказати три речення про те, що він бачить, три речення – що він чує, і три – що відчуває);

- фізична релаксація (під музичний супровід).

Правила поведінки в школі (на уроках, перервах, у майстернях, комп'ютерних класах, на заходах і концертах) мають традиційне формулювання. Проте до таких правил варто додати кодекс поведінки, розроблений спільно вчителем і учнями. Це полегшить порозуміння між учасниками навчально-виховного процесу, спростить вирішення незапланованих ситуацій, забезпечить комфорт, наприклад:

1. Працюємо в комфортних умовах.

2. Я отримую інформацію сам і не заважаю отримувати інформацію іншим у зручній для кожного спосіб.

3. Відверто, без побоювань висловлюю свої думки.

4. Під час обговорення жодна позиція не засуджується. Не ображаємо одне одного.

5. Робимо компліменти, дякуємо і ввічливо прохаємо.

6. Вітаючи із днем народження, зичимо не шаблонно, а особистісно.

До прикладу, продемонструємо правила, які діють у Кароліно-Бугазькій загальноосвітній санаторній школі-інтернаті I–II ступенів:

1. *Усі в класі рівні, незалежно від матеріального стану, статі, національності, поглядів та переконань.*

2. *Кожен у класі повинен відчувати себе в безпеці, ніхто не повинен боятися чи кривдити кого-небудь. Агресивність – ознака слабкості.*

3. *Ніхто не повинен почувати себе ображеним чи приниженим. Нікому не можна вигадувати образливі прізвиська.*

4. *Кожен має право на ім'я, тому звертатись один до одного потрібно по імені. Д. Карнегі писав, що «...найважливіший звук для людини – це звук її імені».*

5. *Будь особистістю, відповідальною за свої слова і вчинки. Не обманюй, завжди правду. Не хвалися, особливо тим, що не є твоєю заслугою.*

6. *Не говори позаочі про людину, скажи однокласнику прямо про все, а не на вухо другові чи подрузі.*

7. *Ніхто не повинен боятися висловити свою точку зору. Інакомислення – це не злочин.*

8. *Усі повинні поважати право на власність. Без дозволу не брати чужі речі, не ховати чи псувати їх. Особливу увагу несе кожен учень класу за шкільне майно.*

Такі заходи допоможуть упорядкувати навчання в Школі життя.

«Основою порядку в школі є дисципліна духу. Середовище поза школою відкрите, тому школяр у ньому не захищений від руйнівного впливу. Вихід тільки один: створити в кожній дитині таку потужну духовно-моральну

опору, яка стала б для неї щитом і яка допомогла б їй зробити правильний вибір і встояти перед спокусами» [1].

У цій частині авторської програми йдеться про формування моральної стійкості школярів на основі духовних цінностей: спокою, турботи, любові, поваги, взаєморозуміння, взаємності, доброти, радості, віри. Звернемося до мудрості великих:

«Бути людиною – це відчувати свою відповідальність» (Антуан де Сент-Екзюпері).

«Хто вивчав науки і не використовував їх, той подібний на того, хто орав, але не сів» (Сааді).

«Будьте уважні до своїх думок – вони початок вчинків» (Лао-Цзи).

«Завтрашній весело освітлений день – плід учорашнього» (Григорій Сковорода).

«Серце тоді насичується, коли освічується» (Григорій Сковорода).

«Поведінка – це дзеркало, у якому кожен показує своє обличчя» (Йоганн Вольфганг фон Гете).

«Не підкоряйся біді, а сміливо йди їй назустріч» (Вергілій).

Моральну стійкість перед спокусами й загрозами сучасного світу допомагають сформувати достатні знання про довкілля та врахування закономірностей виховання, виділених П. Підкасистим [9, с. 403–415]:

- 1) активність самої дитини;
- 2) врахування актуальних потреб у розвитку дитини;
- 3) спільно-індивідуальна діяльність вихователя і вихованця;
- 4) любов до дитини;
- 5) забезпечення ситуації успіху;
- 6) автономія і психологічна емансипація дитини;
- 7) цілісність виховних впливів.

Звичайно, становлення гуманної особистості, захищеної від руйнівних впливів, – складний динамічний процес, важливим складником якого є становлення гуманних взаємин з людьми. Залучимо до розвідки доробок В. Киричка [5], який виділяє такі етапи розвитку гуманних відносин:

- розширення і вдосконалення почуття відповідальності у відносинах;
- формування внутрішніх регуляторів гуманних відносин (потреби, моральні знання, ідеали, мотиви, самооцінка);
- формування гуманних почуттів;
- зростання психологічної змістовності відносин дітей, вияви теплоти, сердечності, люб'язності;
- оволодіння досвідом моральних відносин;
- зростання здатності до спонтанного вияву гуманних відносин у різних сферах діяльності і спілкування дітей.

Стійкість як інтегративна ознака особистості передбачає формування особистісних новоутворень, різних за характером, але однакових за суттю й спрямованістю на різних вікових етапах. «Так, для дошкільників це довільна стійкість, для молодших школярів – гуманістична стійкість, для дітей

підліткового віку – моральна стійкість, для юнацького – соціальна стійкість» [2]. Особистість, сформована на основі цих видів стійкості, не піддається негативним впливам соціуму чи окремих індивідів. Стійка особистість – автономна, активна, саморегульовальна індивідуальність. Міцніючий дух дитини вимагає грамотної підтримки вчителя, створення гармонійного середовища.

«Ошляхетнення середовища навколо кожної дитини є керівним принципом учителя Школи Життя» [школа життя].

Як зробити середовище навчання й виховання шляхетним, де пріоритетом є становлення духовного складника особистості? Насамперед простір школи повинен бути виховним. «Виховний простір навчального закладу – це соціокультурне та педагогічне (освітнє) явище, яке утворює і утворюється життєдіяльністю закладу, взаємодією вихователів (учителів) та вихованців (учнів) у процесі залучення останніх до цінностей та смислів соціального життя, створення умов для виникнення і реалізації конструктивної соціальної й творчої активності учнів. Сходження, поєднання виховного простору школи та життєвого простору учня породжує простір розвитку життєстійкості та життєздатності учня» [3].

Виховне гуманне середовище школи відіграє роль тренувального майданчика, який дає змогу виховувати дитину узгодженим комплексом виховних дій, які охоплюють особливу організацію життя школи, організацію життєдіяльності учня в школі, соціальну практику, соціальне та життєве проектування, залучення вихованця до духовних надбань.

Сучасна педагогіка зорієнтована на моделювання виховного середовища гуманістичного типу (з опорою на гуманістичні цінності, міжсуб'єкту взаємодію, взаємоповагу, довіру й доброзичливість), діяльність якого скеровано на забезпечення умов для вияву та розвитку пізнавальних здібностей учнів, допомогу дитині в самопізнанні, самовизначенні й самореалізації в процесі спільної життєдіяльності педагогів, учнів та батьків. «У такому виховному середовищі школи сповідують основні духовні ідеали, які здавна прийнято вважати абсолютними, тобто вічними і незмінними: Добро, Істина, Краса. ... Відсутність Добра як життєво важливого компонента існування середовища миттєво породжує агресію, особливо з боку педагогів і «привілейованої» частини учнів, загальну настороженість кожного (та і вчителів з боку адміністрації) в очікуванні агресії у свій бік. Тут говорити про гуманістичне виховне середовище нереально, а проголошувати його – це демагогія. ... Краса навчає учнів любити життя. До цих ідеалів ще можна віднести ідеали свободи, справедливості. На основі ідеалів формуються духовні цінності, серед яких важливе місце займають абсолютні цінності: життя, здоров'я, праця, спілкування, любов до знань, самореалізація» [7].

Процес створення виховного середовища можна поділити на 5 кроків (за теорією В. Кириченко) [4]:

1. Окреслення кола виховних проблем ЗНЗ – моментальний «знімок» життя ЗНЗ і громади, пошук відповідей на питання «ЩО ми маємо?», «ДЕ ми зараз?».

2. Аналіз проблем і причин – коли проблеми окреслено, важливо зрозуміти причини їхньої появи для того, аби ухвалені пізніше рішення усували не симптоми, а причини; пошук відповіді на питання «ЧОМУ?».

3. Розробка проекту виховного простору – розробляється стратегічний план змін, визначаються шляхи його реалізації, тактика вирішення проблеми, добираються технології і методи, іде пошук ресурсів і залучення партнерів; пошук відповідей на питання «ДЕ ми хочемо опинитися?» і «ЯК?».

4. Реалізація проекту – здійснення певних дій, відстеження логіки розвитку подій і результатів, прогнозування перешкод, своєчасна корекція тактики; пошук відповіді на питання «ЩО ВІДБУВАЄТЬСЯ?».

5. Рефлексія – аналіз та оцінка результатів; пошук відповідей на питання «Чи вдалося досягти очікуваних результатів?», «Чи зробили все, що мали зробити?», «ЩО ЗМІНИЛОСЯ?».

Ключовим елементом, що вможлиблює досягнення мети – ошляхетнене середовище, – є спілкування.

«Спілкування є серцем освітнього процесу, і воно наповнюється серцем учителя. Якщо серце вчителя одухотворене, добре, чуйне, любляче, дбайливе, то освітній процес теж буде таким – радісним і цілеспрямованим» [1].

Гуманне спілкування між педагогом й учнями відбувається в діалогічній формі на суб'єкт-суб'єктному рівні. Серед рис цього спілкування виділимо такі:

- особистісна орієнтація на співрозмовника (здатність бачити і розуміти один одного);

- рівність співрозмовників (педагог має визнавати право учня на власну думку, позицію);

- проникнення у світ почуттів і переживань;

- готовність прийняти точку зору співрозмовника.

Зразком такого спілкування повинен спочатку стати вчитель, тоді учням легко переймати моделі схожої мовленнєвої поведінки, комунікації зі світом та людьми. Пригадаймо твердження великих педагогів і психологів:

«Ставлення до навколишнього світу – це насамперед ставлення індивіда до того, що складає умови його життя. Але найперша умова життя людини – це інша людина. Ставлення до іншої людини складає основну тканину людського життя, її серцевину» (Сергій Рубінштейн).

«Роки дитинства – це насамперед виховання серця, і щасливі ті діти, які вчасно зустрічають уважних, добрих, небайдужих дорослих – таких, що здатні стати для них сердечними друзями, допомогти їм знайти себе, дати їм відчуття впевненості, захищеності, власної значущості» (Василь Сухомлинський).

Відсутність у дітей навичок конструктивного спілкування, розуміння природи різноманітних соціальних процесів і явищ призводить до конфліктів, стресових ситуацій, неадекватної соціальної поведінки. Як наслідок

спостерігаємо «втечу від реальності» у шкідливі звички, віртуальний світ, зловживання й маніпуляції.

Повноцінне спілкування важко уявити без співпереживання, урахування цінностей, поглядів, почуттів іншого. Осмислюючи вчинки, погляди, оцінки інших, емпатуючи, кожен співрозмовник краще осягає себе, власні чесноти й вади, порівнюючи з іншими, – збагачується усвідомленням внутрішнього світу, моральних якостей людей.

«Учитель веде спілкування так, що учень переживає в цьому процесі дорослість, рівноправність, свободу, повагу до своєї особистості; сприймає від учителя культуру мовлення, етичні норми, переконання» [1].

Гуманізація взаємин між учасниками навчально-виховного процесу неможлива без виявлення моральних якостей, як-от: чесність, порядність, справедливість, совість, любов та повага. «Гуманні взаємини – це особливі стосунки між людьми, при яких враховується людська гідність, повага, визнаються особисті чесноти індивіда та його належність до певної спільноти, що сприяє встановленню контакту, взаємодії в цілому» [12].

Таке спілкування характеризується відкритістю, націленням на продуктивний діалог, співробітництво і згоду, урахуванням моральних норм і принципів справедливості, рівноправності, доброзичливості, ввічливості тощо. Успішна комунікація пов'язана із самоповагою, яка слугує моральним механізмом, котрий унеможливить приниження чи глузування.

Психологи пропонують дотримуватися кількох правил спілкування, яке зробить дитину щасливою:

1. Не марнуйте часу дитини.

2. Формуйте самоповагу.

3. Навчайте спілкуватися. Це легко зробити з допомогою щирої любові, приязного ставлення до навколишніх (не лише до рідних, учителів та учнів), зовнішньої привабливості співрозмовника, високої самооцінки, можливості спостерігати за грамотним, лексично багатим спілкуванням.

4. Пильнуйте, щоб дитина не стала теле- або комп'ютероманом.

5. Виховуйте відповідальність і порядність.

6. Прищеплюйте повагу до сім'ї.

7. Збирайте достойне коло співрозмовників.

8. Будьте вимогливими.

9. Привчайте до праці, але без примусу.

10. Не робіть за дітей те, що вони можуть зробити самі.

«Спілкування вчителя з учнем не повинно набувати форм моралізаторства, менторських повчань, вичитування. У спілкуванні з учителем учень відчуває, що в нього вірять, від нього чекають нового поступу, радіють його успіхам» [1].

У педагогічній діяльності ми виробляємо власні закони «самовиховання учителя».

Один із таких законів «Починаю з себе». Учитель прагне зацікавити певною темою учнів? – Це можливо за умови власної любові до цієї теми, коли

її дослідження світу виходить за рамки програми та наступного уроку. У зацікавленого вчителя завжди знайдеться час для читання фахової періодики, для пошуку цікавинок для уроці тощо. Це перша сходинка любові до дитини через пристрасну любов до свого предмета, перший крок до того, щоб метою навчання стала компетентність учня на все життя. А чи це не піклування про людину, її щастя, самоповагу, загалом – гуманізм?

Починаючи будь-яку діяльність з вимог до свого „Я”, учитель набуває морального права вимагати чогось від дитини, і в такій подвійній вимогливості немає педагогічного фальшу, тому другий закон – «Вимоги до вчителя».

Я – Вчитель, а не просто носій академічних знань, тому вимоги до вчителя – не передати набір знань, сформувати комплекс умінь і навичок, проконтролювати їхній рівень, а зацікавити, зачепити душу учня, показати шлях до знань і створити ситуацію успіху. Будь-яке знання, активно здобуте в пошуку істини, стає частиною індивідуального позитивного досвіду духовного збагачення. Недарма українське прислів'я твердить: «Знання за плечима не носити», його зберігають тільки у свідомості й серці.

«Спілкуючись, учитель, з одного боку, має можливість прочинити учневі багатогранність власної людської натури, багатство свого внутрішнього духовного світу, бути відвертим і переконливим, пристрасним і зосередженим, серйозним і веселим, розповісти на своєму і загальнолюдському досвіді про те, що життя людське пов'язане НЕ тільки з любов'ю і радістю, вірою і щастям, а й з обманом, зрадою, стражданням і болем. З іншого, тільки особистісне спілкування дасть учневі можливість бути відвертим з учителем, виявити до нього свою вдячність» [1].

Цікаве спостереження зробив східний мудрець:

«Три шляхи ведуть до знання: шлях роздумів – це шлях найшляхетніший, шлях наслідування – це шлях найлегший і шлях досвіду – це шлях найбільш гіркий» (Конфуцій).

Доповнимо виклад висловлюванням європейського філософа:

«Невгамовна дитина псує все, до чого доторкнеться. Ви не повинні сердитися: заберіть з очей геть усе, що вона може зіпсувати. Вона ламає свої меблі – не поспішайте замінити їх новими: дайте їй відчувати втрату. Вона б'є вікна у своїй кімнаті: нехай на неї ніч і день дме вітер – не бійтеся, що вона отримає нежить: краще бути з нежиттю, ніж невихованим. Ніколи не скаржтеся на спричинені незручності, але постарайтеся, щоб дитина першою відчула їх» (Жан-Жак Руссо).

Чи можна навчати чи виховувати тільки на позитивних прикладах, не знайомлячи дитину із досвідом поразки? – Питання цікаве, однак просте: хай як ми уникали б помилок, труднощі завжди траплятимуться, звідси – нема потреби створювати їх спеціально. Однак той, хто навчився свої помилки перетворювати на уроки, з кожним випробуванням стає розумнішим і сильнішим – переможцем. Та все ж, варто бути обережним із навчанням «на поразках»: учитель мусить піклуватися, аби таке «загартування» не стало травматичним досвідом, який руйнуватиме особистість дитини.

Віднайти спосіб подолання труднощів допоможе одна із установок:

1. У мене є те, що мені потрібно.
2. Я живу за своїми правилами.
3. Я не боюся невдач.
4. Я зроблю все, що в моїх силах.
5. Скоро це не матиме значення.
6. У мене вистачить сил.
7. Я можу впоратися з ніяковіттям.
8. Я контролюю свої думки, почуття і поведінку.
9. Я можу «відштовхнутися від дна».

Досвід боротьби з минулими проблемами допоможе знайти сили подолати нові труднощі. Більше того, людина може самостійно себе витягнути з кризи. Тому педагог показує різні шляхи розвитку подій, демонструє те, що помилятися – це нормально, так само нормально – виправляти помилки, переживати втрати, боротися з труднощами. При цьому підтримка друзів, родини чи вчителя вкрай важливі.

«У співтворчості, взаєморозвивальному спілкуванні і учень, і вчитель здатні подарувати один одному власну унікальність в сьогоднішні і в майбутньому» [1].

Нам даровано велике диво – будувати майбутнє, точніше, виховувати будівничих завтрашнього дня. Щасливе успішне дитинство, гармонійний розвиток особистості, розвиток розумового й емоційного інтелекту – ці завдання ефективно розв'язує гуманна педагогіка Шалви Амонашвілі, зокрема авторська програма «Школа життя».

Список використаних джерел та літератури

1. Амонашвили Ш. А., Амонашвили П. Ш. Школа жизни : Авторская программа для средней общеобразовательной школы, построенная на принципах гуманной педагогики / Ш. А.Амонашвили, П. Ш.Амонашвили [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://amonashvili.com/pdf-files/shkl_jzn_obshbrzvtln.pdf. – Название с экрана.
2. Бондарева Г. І. Виховання соціальної стійкості як інтегративної якості особистості старшокласника / Г. І. Бондарева [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://chito.in.ua/bondareva-gi-vihovannya-socialenoyi-stijkosti-yak-integrativno.html>. – Назва з екрана.
3. Єрмаков І. Г. Виховання життєдіяльності : моделі виховних систем / І. Г. Єрмаков. – Х. : Видав. група «Основа», 2006. – 224 с.
4. Кириченко В. І. Виховний простір: сутність і технологія створення / В. І. Кириченко, Г. Г. Ковганич // ПостМетодика. – 2009. – № 2. – С. 7–15.
5. Киричок В. А. Формирование гуманных взаимоотношений младших школьников во внеурочной деятельности : Дисс. . канд. пед. наук / В. А. Киричок. – К., 1987. – 230 с.

6. Кові С. Р. 7 звичок надзвичайно ефективних людей : потужні інструменти розвитку особистості / Стівен Р. Кові. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2014. – 382 с.

7. Максимович О. Виховне середовище школи як інтегрований чинник впливу на соціальне становлення та розвиток учнівської молоді / О. Максимович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://194.44.152.155/elib/local/629.pdf>. – Назва з екрана.

8. Нова українська школа : Концептуальні засади реформування середньої школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/07/konczepczyia.pdf>. – Назва з екрана.

9. Педагогика : учебное пособие для студентов педагогических вузов и педагогических колледжей / Под ред. П. И. Пидкасистого. – М., 1996. – 603 с.

10. Робінсон К. Школа майбутнього. Революція у вашій школі, що назавжди змінить освіту / Кен Робінсон. – Львів : Літопис, 2016. – 258 с.

11. Солонина Є. Чи готові випускники до дорослого життя? / Є. Солонина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.radiosvoboda.org/a/24996634.html>. – Назва з екрана.

12. Тимчук Т. В. Спількування як засіб гуманізації взаємин між студентами / Т. В. Тимчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://intkonf.org/timchuk-tv-spilkuvannya-yak-zasib-gumanizatsiyi-vzaemin-mizh-studentami/>. – Назва з екрана.

13. Чи впливає дизайн та архітектура школи на навчання? [Електронний ресурс] . – Режим доступу : <http://pedpresa.ua/131851-chy-vplyvaye-dyzajn-ta-arhitektura-shkoly-na-navchannya.html>. – Назва з екрана.

14. Як облаштувати «класну» кімнату для учня? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nus.org.ua/articles/yak-oblashtuvaty-klasnu-kimnatu-dlya-uchnya/>. – Назва з екрана.

15. Korczak J. Pisma wybrane : [w 4-h t.] / J. Korczak. – Т. 3. – W. : NK, 1985. – 455 s.

ОСНОВИ ГУМАННОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ

На фоні соціально-економічних та політичних перетворень, що відбуваються у сучасному українському суспільстві, яскраво висвітлюються духовно-моральні проблеми. Вони пов'язані не тільки з соціально-економічними та політичними особливостями періоду, котрі переживає наша держава, а й з недоліками морального виховання підростаючого покоління у сім'ї, школі, суспільстві.

Як не прикро констатувати, але в цей процес втягнуті і підлітки, і молодші школярі, і доросле населення. Це відбувається на тлі педагогічної байдужості та безграмотності значної частини суспільства, відмови більшості сімей та освітніх закладів від споконвічно притаманної їм виховної функції на користь інтелектуального розвитку учнів. З'явився термін «моральна бездоглядність» [7].

Тому проблема стану гуманізму нації має стати пріоритетною національно-гуманітарною проблемою, яка потребує значних зусиль державних органів, наукових установ, освітніх закладів, соціуму в цілому.

Гуманістичний розвиток особистості, народу, нації був предметом роздумів філософів-етиків, психологів і педагогів минулого – Протагора, Сократа, Аристотеля, Платона, І. Канта, Г. Сковороди, М. Бердяєва, В. Духновича, К. Ушинського та ін.

Фундаментальні ідеї морального і духовного розвитку особистості розроблялися Л. Виготським, Л. Кольбергом, Я. Корчаком, А. Макаренком, Ж. Піаже, Й.-Г. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, В. Сухомлинським, С. Якобсон та ін.

Важливий вклад у розробку теоретичних і прикладних проблем формування моральної свідомості, зокрема її ціннісної, емоційної та когнітивної сфер, внесли праці Л. Артемової, І. Беха, Л. Божович, М. Боришевського, А. Дем'янчук, А. Кириченка, Б. Кобзаря, О. Кононко, В. Лугового, І. Мар'єнка, Н. Монахова, З. Плохій, Л. Рувинського, А. Сиротенка, М. Сметанського, О. Сухомлинської, М. Ярмаченка та ін.

Питання моральної поведінки як практичної сторони моральної свідомості вивчали І. Каїров, Н. Крутов, В. Оржеховська, Т. Поніманська, Я. Рейковський, Н. Рібакова, Є. Суботський.

Соціальні аспекти цієї проблеми розкриті в працях С. Анісімова, К. Войтили, А. Гусейнова, О. Дробницького, В. Малахова, В. Овчиннікова, О. Титаренка, А. Тонких, К. Шварцман та ін.

Проблеми пошуку форм, засобів, шляхів удосконалення процесу формування гуманістичної свідомості знайшли своє відображення у дослідженнях Ш. Амонашвілі, Ю. Бабанського, В. Бондаря, Ю. Приходько, К. Чорної та ін.

Аналізуючи наявну філософську, психолого-педагогічну літературу, яка прямо або опосередковано пов'язана з проблемою гуманності, моралі, констатуємо, що питання гуманістичного розвитку в умовах викликів ХХІ століття в контексті міждисциплінарної інтеграції права, соціології, психології та педагогіки в повній мірі не розглядається. Тому вивчення питань гуманістичного розвитку особистості в контексті гуманітарно-правового знання є насущною науково-прикладною проблемою.

Однією з умов дотримання особистістю моральних норм у суспільстві є наявність належного правового поля. Гарантом цього в Україні є її Основний Закон – Конституція, де задекларовано високоморальне ставлення держави до громадян.

У разі порушення прав та обов'язків громадянина стаття 56 Конституції України гарантує відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади або місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень. Цією статтею вперше в національному законодавстві закріплено право людини і громадянина на відшкодування моральних збитків. Діюча Конституція України забезпечує та охороняє право людини, громадянина на лояльне ставлення держави до неї, водночас вимагаючи від неї дотримуватися норм морального співжиття.

У Конституції України задекларовано правові аспекти розвитку особистості, які є обов'язковими для всіх суб'єктів і об'єктів, що взаємодіють у правовому полі держави. Моральні ж права та обов'язки не декларуються, не підлягають юридичному регулюванню. Але коли б кожен українець і всі, хто перебуває у відносинах з нашою державою, дотримувалися конституційних прав та обов'язків, то вони б так чи інакше жили за нормами моралі. В Основному Законі концептуально закладено таку організацію прав та обов'язків усіх об'єктів та суб'єктів, котра виключає можливість аморальних вчинків.

Вищеназвані положення Конституції знайшли своє відображення у головних державних документах про освіту. Так, в Законі України «Про освіту» термін «освіта» визначений як основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави. Мета освіти – всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, формування її талантів, розумових, фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей. Закон, гарантуючи кожному право на освіту, серед обов'язків вихованців, учнів, студентів, курсантів та ін. на перше місце ставить дотримання законодавства, моральних, етичних норм.

Концепції національного і громадянського виховання, Концепція загальноосвітньої та вищої школи, освітні стандарти характеризуються моральним спрямуванням змісту освітнього процесу. Моральність змісту освіти повинна забезпечуватися гуманізацією, демократизацією, визнанням усіма суб'єктами необхідності заміни авторитарної педагогіки педагогікою гуманних взаємин.

Серед вищеназваних концепцій до сих пір відсутня нова загальна концепція морально-духовного виховання школярів та молоді в Україні. На нашу думку, головна причина такого стану в тому, що гуманістичне, моральне виховання, розвиток, формування моральної свідомості – це чи не найскладніші і найменш досліджені ланки загальноосвітнього процесу. Будучи найчутливішим показником стану розвитку суспільних відносин, моральність найважче піддається прямому вивченню, формуванню та регулюванню як з боку громадських, так і державних інститутів.

А тим часом від аморальності в суспільстві потерпають усі. З кожним роком ця проблема розширюється до розмірів загальнодержавної. Пересічний громадянин очікує від держави дієвої, а не декларативної високоморальної політики, яка б створила умови для моральної життєдіяльності. Держава ж чекає на свідомих громадян, які б склали належний високоморальний електорат. Як бачимо, в молодому українському суспільстві намітився конфлікт очікуваності. В цей конфлікт увійшли державні, правові, освітні, наукові установи, сім'я і кожен зокрема.

Події Революції Гідності у Києві та регіонах яскраво висвітлили нові проблеми морального розвитку нації, розв'язання яких неможливе без усунення цілого ряду суперечностей:

- між усвідомленням необхідності оздоровлення морального клімату в суспільстві як головної умови соціального, економічного прогресу та практичними діями в цьому напрямі;

- між намаганням громадськості, освітніх установ, сім'ї проводити виховну роботу та їх реальними можливостями;

- між наявною теоретичною базою з питань гуманістичного виховання у психолого-педагогічних науках і необхідністю на її основі розробки нових педагогічних умов та шляхів удосконалення процесу формування моральної свідомості особистості.

Причини виникнення суперечностей не тільки у вищенаведених особливостях, а й у труднощах та недоліках організації гуманістичного виховання дітей і молоді, яке постійно наштовхується на відсутність морального ідеалу, морального авторитету у нашому житті. А якщо він і є, то не поставлений на належний державний і особливо якісний інформаційний рівень. У суспільстві намітився дефіцит, голод на хороші книги, музику, фільми сучасної тематики з глибоким гуманним, моральним змістом. Значна частина українського соціуму глибоко занурилася у жорсткий прагматизм, релятивізм. Тривалий час термін «загальнолюдські цінності», не кажучи вже про національні та духовні, сприймався в кращому випадку насторожено.

І все ж попри усі негаразди, українське національне виховання породило Героїв Майдану, які не просто пропагували загальнолюдські та вічні цінності, а жили з ними, умирали за них, протиставляючи загальноприйнятій догмі «буття визначає свідомість» своє життя, в якому висока мораль диктувала спосіб буття.

Історія України, її герої з минулого і сьогодення дають нам приклади морального імперативу. Феномен Майдану, як і його уроки, мають бути досліджені цілою низкою гуманітарних наук, у першу чергу психолого – педагогічними та соціально-правовими, як безцінний приклад відповідального морального ставлення до Вітчизни, до друзів, до обов'язку.

Розуміння того, що відбулося, в усіх його протиріччях величі подвигу і ницістю страху, свободи і рабства, любові і ненависті, вірності і зради в контексті вищеназваних суперечностей і баченні реального стану науково-правового та педагогічного аспекту цієї проблеми, мають стати вирішальними для науково-прикладних досліджень у гуманітарній сфері для тих, хто переймається пошуками методологічної та теоретико-прикладної бази процесу гуманного розвитку людини.

Загальновідомо, що особистість розвивається у процесі соціалізації і виховання. Взаємодіючи з оточуючим світом, оволодіваючи досягненнями людства, вона формує як себе, так і своє оточення. Опіраючись на природні нахили дитини, враховуючи її характер, дорослі організують її діяльність щодо пізнання і оволодіння новими аспектами дійсності, новими формами і особливостями поведінки. У загальному вигляді розвиток особистості – це процес входження людини в нове соціальне середовище та інтеграція у ньому [2, с.32]. Нове середовище – це інформаційне середовище.

І тому так актуально постало питання пошуку нових виховних гуманістичних технологій та методик, які були б побудовані на основі якісно нового виховного концепту: гуманістичного. Ми вважаємо, що це – якісно нова виховна система, створена на засадах гуманістичної особистісно спрямованої методології.

Пошуки джерел такої методології привели нас до витоків філософії. Предтечею її в контексті морального виховання є філософські роздуми і пошуки великих етиків – Протагора («Міра всіх речей – людина»), Сократа, Аристотеля, Гегеля, Сковороди, Канта[5, с.33].

Мануїл Кант у своїх етичних лекціях, характеризуючи такі моральні категорії, як правдивість, благість (благочинність), світська благочинність, обов'язок, зверхність, насмішкуватість, підкреслює, що кінцеве призначення людського роду полягає в найвищій моральній досконалості, котра досягається за допомогою свободи морального вибору людини. «Бог міг зробити людей досконалими і щасливими. Але тоді такий стан не з'явився з іманентного принципу світотворення. Іманентний принцип світу – свобода. Призначення людини – добитися вищої досконалості через власну свободу. Бог бажає нам не тільки того, щоб ми були щасливими, але і щоб ми робили себе щасливими, - в цьому полягає істинна моральність». «Коли б усі поводитися таким чином, щоб їх поведінка співпадала із загальнолюдськими цінностями, – говорить І. Кант, – то цим вже було б досягнуто найвищої досконалості» [5, с.327].

Висунувши свою концепцію моральної досконалості людини, вінця призначення людського роду, Кант запитує: «Але де шукати таку досконалість і, виходячи з чого, можна сподіватись на її досягнення?». І сам дає відповідь:

«Ніде, крім виховання» [5, с.322]. Успіх такого виховання, на думку Канта, у єдності, гармонії природної, громадянської і сімейної мети. Виховання в широкому розумінні слова (Кант здебільшого називає його освіченістю) тоді буде виконувати свою високу місію, коли розвиватиме таланти людини, формуватиме її моральний характер. Таке виховання поширилося б і на тих, хто вирішує долю людей – їх правителів: «... і принци виховувалися б досконалими людьми. До сих пір ще ні один князь не зробив нічого для вдосконалення людства, для його внутрішньої цінності і щастя, вони завжди турбувалися лише про блиск своєї держави... не тільки монарх, а і всі громадяни держави повинні бути так освічені, і тільки тоді держава стане міцною» [5, с.345].

Головна формула кантівського морального імперативу «...роби так, щоб ти завжди відносився до людства і в своєму обличчі, і в обличчі всякого іншого так, як до мети, і ніколи не ставився б до нього, як до засобу» [5, с.29] перекликається з визначенням мети особистісно зорієнтованого виховання: «... це утвердження людини як найвищої цінності, навколо якої ґрунтуються всі суспільні пріоритети.» [5, с.29].

Моральний потенціал особистості бачиться нами як комплекс добродійних, добропорядних рис людини.

Насамперед – це гуманність. Гуманність – інтегративна моральна якість, здатність особистості поважати, доброзичливо ставитись до будь-якої людини. Це виявляється як солідарність, чуйність, скромність, щиросердя, співчуття тощо.

По-друге, це – відповідальність, якісна характеристика ставлення особистості до людей, до своєї справи, слова, вчинку.

По-третє – це гідність, що виявляється у ставленні до самого себе, вияв самоповаги, заснованої на повазі до інших.

Визначивши головні моральні якості, що входять в поняття морального потенціалу особистості, ми окреслили їх першооснови, над розвитком яких маємо працювати усі, інакше людство виродиться, загине від аморальності. Розпочинати дану роботу необхідно з раннього дитинства. Особливо чутливим є молодший шкільний вік.

До першооснов гуманного потенціалу молодшого школяра ми віднесли доброзичливість, добродійність, чесність, працьовитість, дружелюбність, відповідальність, співчуття, повагу і самоповагу. Адже, як говорив В. Сухомлинський, «...кожна людина мусить викохати, випестити, виплекати своє дерево людяності. Щоб перші кроки самостійного життя збігалися з цвітінням квітів, з дозріванням плодів на цьому дереві. Хай же зерно людяності проросте і дасть живучі пагони ще у дитинстві. Животворними соками землі і яскравим сонячним промінням для цих пагонів є турбота про людину. Гарні почуття потрібні не для того, щоб милуватися власною добротою, а щоб бути щирою до людей. Ми вважаємо одним із найголовніших завдань виховної роботи те, щоб кожна дитина любила, плекала життя, щастя, спокій інших людей» [11, с.38].

«Чутливість до радощів і горя інших виховується тільки у дитинстві, бо у цьому віці серце особливо відкрите до людських страждань, горя, туги, самотності» [11, с.40].

Гуманістична система формування моральної свідомості молодшого школяра – це комплекс особистісно орієнтованих психолого-педагогічних засобів, технологій, методів та прийомів за умови впровадження яких в навчально-виховний процес учень успішно подолає шлях від виникнення перших моральних уявлень, почуттів до непорушних власних моральних переконань, які стануть принципами дорослого життя.

Працюючи над дослідженням проблеми, ми розробляли та перевіряли на ефективність систему методів та прийомів розвитку гуманності у молодшому шкільному віці. Наш досвід показав, що найголовніша психолого-педагогічна умова життєздатності розроблених нами гуманістичних виховних методик полягає у взаємодії головних суб'єктів виховної діяльності: родини, школи, дитячого шкільного колективу. Це активна співпраця усіх учасників розвиваючого процесу: батьків, учителів, учнів, інших «значимих» людей. «Значимими» людьми в нашій методиці ми називаємо всіх, хто не є членом сімейного або шкільного колективу, але має помітний вплив на моральну свідомість дитини. Усі учасники стають частиною гуманістичної системної праці, яка вимагає значних професійних і душевних зусиль. Крім того, система має бути органічно вплетена в навчально-виховний процес школи, а також у процес життєдіяльності класу: урок – перерва – виховна година – позаурочна діяльність – батьківські збори.

Методики передбачають прихованість педагогічного впливу і створення природніх умов життєдіяльності, діти були незалежними в своїх відповідях, судженнях, реакціях. Це забезпечує об'єктивність результатів. Учень бачить у педагогові, батькові, гостеві і ін. просто людину, старшого друга, зацікавленого його життям, потребами, захопленнями.

Методики побудовані на основі логічного взаємозв'язку таких ключових понять як добротворчість, ідентифікація, присутність.

Щоденна педагогічна методика добротворчості полягає у використанні життєвих ситуацій, ситуацій з творів дитячої літератури в процесі етичної установки на добротворчість, повагу у взаєминах. За допомогою цієї методики в учнів формуються уміння упереджувати конфлікти, шукати достойний вихід з них. Ця методика розглядається нами як емоційний імпульс доброзичливості. Наприклад: перед першим уроком вчитель за допомогою загадки, прислів'я, приказки, притчі, короткого оповідання чи казки, розповіді з власного досвіду чи досвіду інших орієнтує школярів на добротворчість: повагу до оточуючих, на гарні взаємини в колективі, бажає доброго дня. В кінці уроків – підсумкова бесіда, під час якої аналізуються моральні конфлікти, відшуковуються шляхи їх попередження і виходу з них; вчитель терпеливо вчить учнів знаходити коректні способи реагування на негідну поведінку інших, виховує вміння вибачати і вибачатися, миритися, дає можливість відчувати радість від успішного розв'язання конфлікту. Методика добротворчості – це методика культивування

зворушливого виховного впливу на моральну свідомість дитини. Вона передбачає пробудження хорошого в свідомості учня, яке б давало поштовх для добротворчих справ. Завдання вчителя – не пропустити момент переживання дитиною сильних моральних почуттів, дати учневі можливість усвідомити значимість того, що відбувається, зробити самостійний моральний вибір.

Наступний компонент змісту нашої гуманістичної методичної системи – методика ідентифікації з літературним персонажем або ситуативним учасником. Вона має певний потенціал для розвитку моральної свідомості учня: бажання усвідомлювати себе як особистість, можливості для культивування у вихованця цінності іншої людини (образу «хорошого іншого»).

В основі цієї виховної методики лежить такий психологічний механізм, як ідентифікація. Це один із шляхів розвитку почуттєвої та мотиваційно-ціннісної сфери моральної свідомості дитини, який відбувається в процесі засвоєння нею суспільного досвіду. Маючи перед собою результати констатуючої частини дослідження, ми поставили за мету так організувати експеримент, щоб дитина прагнула ідентифікувати себе не тільки з гарним та сильним персонажем художнього твору, а в першу чергу – з добрим, готовим прийти на допомогу. Щоб її суспільний досвід збагачувався високоморальними почуттями і образами.

Методика присутності. У західній гуманістичній психології використовують досить містку наукову категорію «присутність» як форму взаємин вихователя з вихованцями. Психологічний зміст даної категорії доцільно визначити як вплив педагога на дитину своєю сутністю, своїми духовними надбаннями, тим, як він сам оцінює вчинок персонажа, як ставиться до подій, як ідентифікує себе з героєм твору. Таким чином, присутність вихователя – це «робота собою» як основним виховним засобом, що унеможливує будь-яке напучування дитини [11, с.7]. Для молодших школярів вчитель майже завжди взірць, навіть коли діє на дитину авторитарно. В нашій системі роль учителя полягає в тому, щоб співпрацювати з дитиною над розвитком її моральної свідомості, одночасно шліфуючи і вдосконалюючи свою. Під час обговорення моральних ситуацій дорослий не просто підводить дитину до істини, ставлячи запитання і створюючи ситуацію морального конфлікту, а й сам іде за дитячим умовиводом. Такий учитель має бути готовим до імпровізацій, пам'ятаючи про суб'єкт-суб'єктні взаємини з учнем, про те, що для молодшого школяра він є взірцем у всьому. Молодший школяр як підсвідомо, так і свідомо чекає нагоди, щоб вчитель побачив перед собою «хороших хлопчика або дівчинку» і сказав про це не лише дитині, а й іншим значимим для неї людям.

Тут доцільним є використання бесід, сюжетно-рольових ігор, екскурсій, різних форм відпочинку дітей та вчителя, спільна позакласна діяльність етичної спрямованості, висвітлення колективних добротворчих справ з участю дорослих у шкільних засобах масової інформації тощо.

Методика присутності стане ефективною, коли в ній будуть задіяні інші учні та вчителі, батьки, члени громади, які пам'ятатимуть, що вони

найголовніша складова виховуючого середовища, тому і спосіб спілкування, і поведінка, і погляд – все впливає на дитину. Моральний розвиток дитини неможливо здійснювати без тісної співпраці сім'ї та школи. Надзвичайно важливим місцем у нашій методичній моделі є співпраця учителів, психологів, медиків, батьків над створенням належних умов для морального розвитку молодших школярів.

У нашій моделі великого значення відіграє позакласна діяльність етичної спрямованості, яка зорієнтована на доброзичливу співпрацю учнів, вчителів, батьків, інших значимих суб'єктів. Методичною лабораторією для батьків та вчителів став батьківський лекторій «Витоки добра», де до співпраці залучалися науковці, вчителі, психологи, медики, батьки тощо; (форми співпраці: лекція, спільна добротворчість, колективні та індивідуальні бесіди з батьками, дискусії, анкетування та тестування учителів, батьків) тощо.

Кожний з перерахованих методичних компонентів має свої функції, специфічний зміст, методичні особливості. Він покликаний здійснювати визначену частину спільного педагогічного завдання, яке передбачає охоплення всієї моральної життєдіяльності молодшого школяра.

Цикл виховних годин включає в себе п'ять напрямів, суть яких – виховати мгуманне ставлення до світу, який нас оточує: до людей, до себе, до природи, до праці.

Територія нашої методики – це власне увесь життєвий простір дитини. Він незаперечно має стати виховуючим. А це вимагає великої аналітичної, прогностичної, організаційної, пошукової та духовно-проникливої праці.

Ми пропонуємо розпочати з ознайомлення всіх дорослих учасників з метою, завданнями щодо створення виховуючого середовища і його наповнення морально-етичним змістом. Ця робота передбачає:

- співпрацю з адміністрацією школи;
- спілкування з вчителями;
- заємодію з батьками та ін. значимими дорослими.

Увесь виховний простір має наповнюватися гуманістичним змістом на рівні принципу.

На початковому етапі проводяться установчі збори, на які запрошується адміністрація школи, вчителі, батьки. Педагог запрошує присутніх до взаємодопомоги, сприяння і розуміння. На цьому ж зібранні можна провести анкетування батьків та вчителів на предмет актуальності проблеми та їх готовності стати учасниками гуманістичного проекту задля майбутнього.

Батьки запрошуються до участі в роботі лекторію «Витоки добра».

Отож на I етапі необхідно:

- показати загрозу руйнування ціннісної системи гуманності у свідомості молодого покоління;
- захопити ідеями розвитку гуманізму в суспільстві, батьків, педагогів, зробити активними співучасниками процесу формування моральної свідомості дітей, учнів;

- ознайомити педагогів, батьків з методичною системою гуманного розвитку молодших школярів;
- сформувати позитивну установку всіх суб'єктів виховного процесу на спільну виховну роботу;
- створити ініціативну групу з числа педагогів, учнів та батьків, яка б допомагала у вихованні;
- узгодити етапи роботи;
- організувати роботу батьківського лекторію;
- забезпечити педагогів, батьків необхідною педагогічною літературою, методичними рекомендаціями та розробками.

Щоб не перевантажувати учнів додатковими уроками етики, необхідно іти за принципом гуманізації освітнього процесу початкової школи.

Щоб ця робота не була хаотичною, необхідно поставити конкретну мету, розробити завдання, зміст роботи, визначити час та очікувані результати.

Пам'ятаючи, що однією з умов успішної реалізації нашої методики є гуманізація виховуючого середовища через взаємодію головних суб'єктів виховного процесу, взаємозалежність усіх форм шкільної діяльності, ми пропонуємо організувати роботу таким чином.

1. Вранці в сім'ї, а потім у класі учень отримував своєрідну моральну настанову:

- батьки з гуманних, оптимістичних позицій націлюють дітей на позитив, доброту, чуйність, проявляючи при цьому почуття любові до власної дитини, висловлюючи та стверджуючи довіру до неї ніжним словом при пробудженні, дотиком руки, погладжуванням голівки, поцілунком, доброзичливим поглядом. Наголошували, що мамі (татові, бабусі, дідусеві) буде дуже приємно чути, що у них син (донька, онук, онука) – хороша дитина. Обов'язково бажали доброго дня в школі;

- вчитель перед початком першого уроку за допомогою прислів'я, приказки, висловів відомих людей («Жити – добро творити», «Даруй людям добро», «Милосердя – основа життя» тощо) або розповіді з власного досвіду, досвіду інших, з творів дитячих письменників, легенд, казок, притч, зміст яких торкався проблем добра, праці, обов'язку, орієнтує учнів на дружні взаємини, взаємодопомогу, працьовитість, тобто на позитивний і доброзичливий емоційний настрій протягом навчального дня.

2. На уроках і в позаурочний час вчитель не проходить осторонь можливостей похвалити дитину чи тактовно зробити зауваження щодо її поведінки; у вільні хвилини створює моральні ситуації, активізує моральну свідомість учнів, працює за методикою присутності, добротворчості.

3. Під час уроків, де є елементи аналізу та синтезу творів дитячої літератури, використовує методики ідентифікації, присутності, добротворчості.

4. На перервах, уроках та виховних годинах вчитель культивує «зворушливий виховний вплив», встановлює особисті контакти з дітьми таким чином:

- словесним (до дитини звертався по імені, а не на прізвище, повторював вдалі дитячі фрази, які чув сам чи разом з учнями, тактовно, щирою інтонацією спілкувався з учнями тощо);

- тактильним (довірливо торкався до руки чи плеча, гладив по голові, брав за руку тощо);

- візуальним (відверто дивився в очі, висловлював поглядом підтримку, співчуття, впевненість, схвалення тощо);

- мімічним і жестовим (схвальним жестом, усмішкою і поглядом, в яких читалася радість за успіхи дитини);

- довір'ям до учня (схвалював поведінку, давав доручення, вимогливо ставився до їх виконання, прислухався до думки учня, оцінював його судження з позицій моралі, поважав право дитини мати свою думку);

- просить допомоги у вирішенні проблем морального характеру, включаючи учнів у соціально-корисну діяльність, організовує роботу так, щоб дитину чекав позитивний результат, щоб вона відчувала почуття радості від зробленої добродійної справи, тобто створює «ситуацію успіху»;

- надає «приховану» допомогу у вирішенні моральних проблем.

5. У кінці навчального дня вчитель проводить підсумкову коротку бесіду, яка присвячується аналізу моральних конфліктів та має на меті пошук шляхів їх попередження і достойного виходу з них. Він коректно дає дитині зрозуміти, що з будь-якої ситуації можна вийти з гідністю: визнати свою помилку, попросити пробачення та намагатися не повторювати її або ж прийняти чиєсь вибачення, вибачити, виявивши при цьому благородство.

6. Після повернення учня з школи батьки цікавляться, як пройшов день, розпитують, що діти читали на уроках, розпочинали бесіду чи дискусію щодо ситуації, даючи можливість дитині переповісти його, висловити свою думку. Діти малювали героїв літературних творів, робили записи в щоденнику «Мої добрі справи». Батьки постійно співпрацювали з вчителем.

7. Стан морального клімату в учнівському колективі обговорювався щомісячно на заняттях батьківського лекторію.

Засобом розвитку гуманних рис характеру є література. З широкого загалу дитячої літератури мають вибиратись твори, які несуть у собі гуманістичні ідеї альтруїзму, добра, працелюбності, відповідальності тощо.

Дана методика допоможе учителю сформувати в моральній свідомості учнів знання про таку гуманістичну категорію, як «добро» і похідні від нього: «добррозичливість», «доброчинність», «доброблюбість», «співчуття» тощо. І протилежні – «зло», «байдужість», «лінощі», «самозакоханість».

Проводячи дослідження ми побачили, що під час констатуючої частини експерименту учні в ранжувальному списку категорію «добро» ставили після категорії «сила». Це пояснювалося тим, що більшість учнів, особливо 1-2-х класів, керувалися інстинктами, а не гуманістичними знаннями. Захищаючи в першу чергу свої інтереси, учень інтуїтивно надіявся швидше на силу, ніж на доброзичливість. На цьому рівні стан моральної свідомості дитини обумовлювався почуттями, а не розумом.

Найближчою зоною подальшого удосконалення гуманістичної свідомості учнів є зона моральних знань. Найефективнішими формами є уроки класного та позакласного читання, виховні години. Всі інші форми і методи – бесіди, ігри, екскурсії, добродійні акції тощо – можуть розглядатися як допоміжні. Вони мають актуалізувати моральний досвід учня, спрямувати отримані моральні знання, почуття в русло гуманної поведінки.

Як же практично втілити методику на прикладі третіх класів?

Розпочніть з організації добродійної акції в притулку для престарілих і в дитячому будинку. Пам'ятаючи, що вчителі і батьки повинні виховувати дітей за методикою присутності, вчителі використовують усі можливості «виховати учня собою». Разом готуйте гостинці, розучіть номери художньої самодіяльності тощо. Зверніть увагу на реакцію дітей, коли старенькі, хворі, а часом немічні люди дякуватимуть за подарунки і концерт, а дитбудинківці не захочуть розлучатися з учнями. Порадьте дітям розповісти батькам про те, що бачили і відчували. А батькам разом з дитиною ще кілька разів відвідати своїх підопічних.

Ми переконані, що ніщо так не формує гуманістичні риси дитини молодшого шкільного віку, як серйозна, добродійна справа, що виконується разом з дорослими. Про цю акцію говоріть на перервах, на виховних годинах, згадуйте на уроках. Випустіть фотогазету. Запропонуйте завести альбом, в який зберіть фотографії учнів та їх нових друзів – мешканців притулку та дитбудинку. На кожне свято вітайте їх, організуйте спільні концерти, ігри.

Пропонуємо рекомендації до уроку позакласного читання на тему «Добро, як сонце, необхідне всім».

Виховна мета уроку: актуалізація морального досвіду учнів, формування такого морального поняття, як добродійність.

Напередодні обговоріть нещодавнє відвідування інтернату для людей похилого віку та дитбудинку. Хай діти розкажуть, як вони з вами та з батьками ходили провідувати хворих, як пекли разом з мамою пиріжки, тістечка, з татком майстрували полицку для книг тощо. Спостерігаючи за дітьми, зверніть увагу на дітей, чий батьки не взяли участі в акції. Запросіть до подальшої співпраці. Під час бесіди підсумуйте добродійні справи класу, підкресліть, що усім приємно, коли роблять для когось добро. Отже, кожен повинен його творити.

Потім дітям роздайте аркуші, на яких надруковані незакінчені історії на моральну тематику. Діти повинні були їх закінчити. Суть моральних колізій така: герой стоїть перед моральним вибором – допомогти в біді людині чи відмовити в допомозі, не ризикувати .

Хід уроку.

Урок позакласного читання розпочніть з пропозиції учням прочитати історії, які вони склали на виховних годинах і вдома. Зверніться із запитаннями: «Чому ти так закінчив історію?», «Як би ти вчинив на місці персонажа», «Як ти назвеш вчинок ...?», «Чи можна вчинок назвати благородним?», «Чи люблять персонажі людей?».

Наступний етап роботи над формуванням гуманістичних знань учнів – закріплення у моральній свідомості поняття доброти через різні вияви: добродійність, дружелюбність, працелюбність.

Запропонуйте учням назвати знайомі твори, в яких йдеться про гарні та погані вчинки (оповідання В. Сухомлинського «Комірчина для дідуся», «Сьома дочка», «Чорні руки», народні казки).

Зупиніться на казці «Сьома дочка». В ній розповідається про любов дітей до матері. Але по-справжньому виявила любов до матері лише сьома дочка. Вона «...нічого не сказала. Зняла з ніг матері взуття і принесла їй води в мисці – помити ноги».

Підкресліть, що любов – це дія.

Далі казку прочитайте в особах. Після переказу змісту твору учні дають відповіді на запитання:

- Як одним словом можна назвати риси характеру кожної з шести дочок.
- А як би ви назвали сьому дочку? Чому?
- З якою інтонацією треба читати репліки дочок?
- Чи бувало так, що ваша мама від'їжджала на якийсь час з дому? Як ви її чекали? Як зустрічали?
- Чи знаєте ви слово, яке б могло увібрати в себе всі ваші почуття?
- У мене є таке слово (вчитель показує написане на смужці великими літерами слово «доброчинність»). З яких частин воно складається?

Діти легко знайшли складові: «добро» і «чинність». Їх зміст був дітям зрозумілий. Вчитель зобразив на дошці схему:

- А яке слово є протилежним до слова доброчинність?
- Так, злочинність. Це назва протиправних дій, які шкодять людині чи навколишньому середовищу. А людей, які так роблять, називають злочинцями. Ми з вами маємо робити все, щоб у житті доброчинність перемогла злочинність. Для цього необхідно запам'ятати правила доброчинності. Скласти їх нам допоможуть народні прислів'я. Наприклад: «Добро роби скільки можеш, від того не знеможеш», «Добро, як сонце: і світить, і гріє».

Прислів'я, написане заздалегідь на смужці цупкого паперу, прикріплюється під словом «доброчинність». Діти отримують завдання: вдома разом з батьками знайти схожі прислів'я – правила доброчинного життя.

Хай протягом тижня правовий куточок поповнюється новими заповідями доброчинності: «Хочеш собі добра – не роби нікому зла», «Усе добре переймай, злого – уникай» тощо.

Зрозуміло, що в процесі роботи вчитель дотримується методичних вимог щодо уроку читання. Але все це хай освічується духом добра та чуйності, підпорядковується меті. Читаючи твір в особах, діти голосом передають лицемірство шести дочок і щирість сьомої. А вибіркоче читання спрямовується на найбільш насичені моральним змістом, емоціями частини оповіді.

Запропонуйте вдома підготувати мамі сюрприз (виявити увагу, зробити гарну справу, щось виготовити в подарунок). Більшість дітей це пов'язали з допомогою в домашніх справах. Сфотографуйте на телефон чи фотоапарат.

За аналогією на наступному уроці читання працюйте над формуванням морального поняття «працелюбність». Для цього використайте українську народну казку «Нехайло».

Урок розпочніть актуалізацією дитячих знань про правила доброчинності і розповідей учнів «Як мама відчула мою доброчинність?» Після їх аналізу поставте проблемне запитання: «Якщо доброчинність і працелюбність такі близькі між собою, то, може, ми завжди називатимемо доброчинність працелюбністю?». Відповіді на запитання підкріпіть підбадьорюючим поглядом і посмішкою вчителя. Підведіть дітей до думки, що хоч це різні поняття, але в їх змісті є багато спільного. Разом з'ясуйте, що хороша праця є тоді доброчинною, коли людина виконує її не за винагороду чи з інших корисливих мотивів, а з метою допомоги іншим.

Так словникова робота набуватиме морального змісту. Вчитель підведе дітей до думки, що безкорислива праця – вияв доброчинності.

Далі діти працюють над змістом казки «Нехайло», яка є яскравим зразком людської недбалості, лінощів.

Після бесіди про прочитане запропонуйте учням спробувати за допомогою інтонації передати характер Нехайла.

– Виберемо того, хто читатиме його репліки. Подумайте, з якими почуттями ви відповідатимете на прохання:

– Іди полоти грядку!

– Та нехай, завтра піду.

– Іди піддоби землю!

– Та нехай... Завтра піду.

– Піди вирви бур'ян!

– Та нехай! Нехай воно вогнем горить!

– Діти, чому чоловіка назвали Нехайлом?

– Чи є такі «нехайли» у нашому класі?

– Діти, давайте домовимося, всіх, хто ледачкуватиме, називатимемо Нехайлом. Підніміть руку, хто хоче бути Нехайлом?

– Я впевнена, що в нашому класі немає місця ледарям.

На дошці вчитель поруч із словом «доброчинність» пише слово «працелюбство», показуючи його складові частини:

Праця	+	Любити	=	Працелюбність
-------	---	--------	---	---------------

Продовжуючи бесіду, запитує: «Чи знаєте ви прислів'я про працю, які б пробуджували бажання трудитися і могли б стати правилами працелюба?»

Із запропонованих дітьми висловів ми вибрали найвагоміші:

«Лінь марнує, а труд годує»,

«Без труда нема плода»,

«Хочеш їсти калачі – не сиди на печі»,
«Чужим трудом ситий не будеш»,
«Праця прикрашає людину»,
«Закінчив діло – гуляй сміло».

В ході уроку діти читають казку ланцюжком, вибірково, в особах. Проводиться відповідна словникова робота.

Запропонуйте учням завести щоденник «Мої добрі справи», в який вони могли б записувати чи замальовувати свої думки про зроблені хороші справи та про ті, які хотіли б зробити. Наголосив, що можна намалювати або написати також і про лінощі: як вони іноді приходять до нас, як ми їх приймаємо, як годуємо своїм недбальством, марнуємо на них час.

Врахувавши вік дітей, до цієї роботи залучили і батьків, котрі на протязі експерименту допомагали своїм дітям вести такий альбом-щоденник.

На наступному уроці позакласного читання фрагментарно проведіть роботу над моральним поняттям «дружелюбність». Методичні прийоми можуть використати ті, що й на попередніх уроках.

Під час закріплення змісту казки «Дружні звірі», яку діти читають на уроці, працюйте над поняттям «дружелюбність». Під час читання та обговорення казки закріпіть зміст моральних понять «добročинність», «працелюбність», «дружелюбність», вчіть бачити спільне і відмінне у змісті цих слів.

На уроках ми продовжуйте використовувати метод оцінки гуманних якостей персонажа за його голосом (звуковий метод). Діти слухали одні і ті самі репліки, вимовлені з різною інтонацією. В першому випадку голос був добрий, щирий, спокійний (за висловом дітей, «дзюрчав, як струмок»), а в другому – вимогливий, роздратований, нетерплячий («як у Бармалея»).

Після зроблених висновків запропонуйте гру. Кожному на парту покладіть два картонних смайлики із схематичним зображенням доброї і злої людини та сім різнокольорових окулярів: від чорних до світло-рожевих. Вчитель: «Давайте одягнемо на очі нашим чоловічкам окуляри. Виберіть ті кольори, які найбільше пасуватимуть кожному з них».

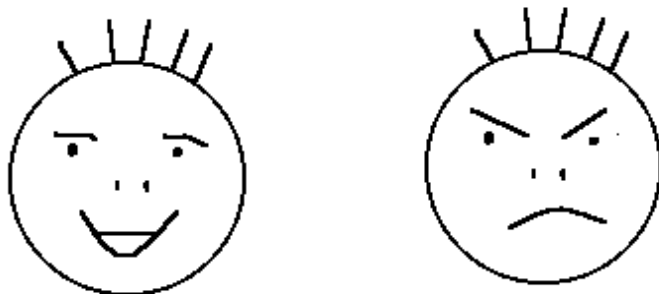

Рис. 3.3. Наочність до гри «Підберемо окуляри»

Цей метод підтвердить думку академіка О. В. Запорожця, який вважав, що найкраще почуття людини виявляється при обговоренні змісту казки. Діти часто замальовують чорною фарбою обличчя негативного персонажа. Учні на

обличчя злого чоловічка одягнуть окуляри сірого і чорного кольорів, а на обличчя доброго – яскраві і світлі. Хай вголос мотивують свій вибір.

Ця гра не тільки закріпить в свідомості дитини уявлення про добро і зло, а й пов'яже їх з гамою кольорів. Для дітей зло – це темрява, сум, печаль, тривога, а добро – світло, радість, яскравість тощо.

Ми стверджуємо, що саме завдяки методикам ідентифікації, добродійності та присутності поле гуманної свідомості учнів розшириться новими моральними почуттями, уявленнями, поняттями. Це перевіряється при закріпленні моральних понять. До дітей ставте запитання: «Що відчуваєте ви, коли сердитесь?» «На кого ви більше схожі: на злого чи доброго чоловічка?» «Ви хотіли, щоб ваші друзі були схожими на...» (діти продовжують думку).

Учні незаперечно бажали, щоб їх друзі були працьовитими, доброзичливими, дружелюбними. На уроці вони знову запишіть правила-прислів'я на тему дружелюбності, а вдома разом з батьками зробить приємний сюрприз для друга.

Ми, проводячи експериментальну роботу побачили, що декілька дітей підготували подарунки домашнім тваринам, сказавши, що вони їх найкращі друзі. Безперечно, це є свідченням того, що дитина або надто любить тварин, або дуже самотня в соціумі.

Робота над моральними поняттями закріпить і підсумуйте на виховній годині. Вчитель пропонує гру «Складемо з букв речення». З чарівної скриньки, яку прислав поштою мудрий Лісовичок, діти отримують літературні завдання на знання певних моральних понять. Якщо дитина добре з цим справлялася, то в нагороду отримує яскраву кольорову літеру зеленого, синього або жовтого кольору. Після закінчення гри всі діти-переможці під оплески запрошуються до дошки. Вони поставлять на підставку свої букви в номерному порядку, і прочитали речення «Подаруй іншому радість!» Зверніть увагу на кольори. Слово «подаруй» – блакитного кольору, «іншому» – золотисто-жовтого, «радість» – різнокольорова: рожева, світло-зелена, блакитна і т.ін.

Звернувши увагу дітей на написане, запитайте: «Діти, який у вас був настрій під час гри?», «Хто нам подарував радість?» Діти назвали Лісовичка і дітей, котрі дали правильні відповіді. Вчитель пропонує написати подяку Лісовичкові за те, що подарував дітям радість, і додав: «Давайте вивчимо гарне правило: коли даруєш комусь радість – радієш сам. Хай воно завжди буде поруч з нашими правилами добродійності, працелюбства і дружелюбності, а ми намагатимемось жити і дружити так, щоб ніколи серед нас не було злих очей, котрі б хотілося закрити темними окулярами».

Найбільше можливостей для формування гуманних, моральних почуттів, знань, суджень, мотивів, поведінки мають уроки позакласного читання і виховні години. Головна їх перевага в тому, що вчитель може самостійно добирати художні твори. Скориставшись такими можливостями, проведіть з учнями 1-4-х класів систему уроків позакласного читання та виховних годин за творами В. Сухомлинського.

Для першокласників – оповідання про добро і зло в природі. Для другокласників – про ставлення до найближчих людей. Неможливо виховати у підростаючого покоління позитивні гуманні цінності, не розв'язуючи питань їх ставлення до навколишнього середовища: квітів, дерев, птахів, звірів. Про ставлення людей до природи йдеться в оповіданнях «Як білочка врятувала ящірку», «Як ми рятували жайворонят», «Чого синичка плаче», «Де тепер помоститься вивільга», «Хлопчик і Дзвіночок Конвалії», «Яка квітка конвалії», «Камінь», «Хризантема і Цибулінка», «Зрубали вербу», «Як білочка дятла врятувала», «Щоб метелик не наколовся», «Дивний мисливець» та ін.

Так, у казці «Хлопчик і Дзвіночок Конвалії» розповідається, як хлопчик, зачарований красою квітки, не зірвав її, хоча спочатку і мав такий намір.

Казочка «Вербу зрубали» викликає у кожного читача співчутливе ставлення до природи, засуджує безвідповідальність та безтурботність людей. «Одного разу прийшов до ставка чоловік із сокирою, підступив до однієї верби, замахнувся, рубонув. Полетіли тріски. Здригнулася верба, мовчить очерет, закричала тужливо чайка. Сіра хмаринка заступила сонце, і стало похмуро».

Події, що відбуваються у казці, спонукатимуть першокласників замислитись над чужими та власними вчинками і допомогли зрозуміти, що лише один не виважений крок може змінити все навкруги: «мовчить очерет», «занімів ставок» і т.д.

В оповіданні «П'ять дубів» бачимо двох першокласників – Дмитрика і Сергійка. Дізнаємось про те, як вони, отримавши від учителя завдання посадити деревця, виконали його, як кожен з них доглядав дубки і що з цього вийшло.

Запитання за змістом тексту «Чи траплялося таке у їхньому житті? На кого з цих хлопчиків вони хотіли бути схожими?» допоможуть першокласникам відчутти цінність і важливість людської праці.

Велику роль у формуванні гуманної свідомості другокласників можуть відіграти твори В.Сухомлинського про моральні взаємини в родині. Використайте оповідання «Народився братик», «Постелимо постіль дідусеві», «Протоптали стежечку», «Образливе слово», «А серце тобі нічого не наказало?», «Тихо, бабуся відпочиває», «Татусь – це не борода, а очі», «Яблуко в осінньому саду», «Тепер я не найслабший, мамо», «Найласкавіші руки», «Сива волосина», «Лялька з відбитою ручкою», «Каяття», «Бабусин борщ», «Хай я буду вашою, бабусю», «Поздоровляємо», «Іменинний обід».

Використовуючи методику ідентифікації, присутності та особистісний підхід, поступово підводьте учнів до висновків: «хороший той, хто робить добро іншим», «хочеш, щоб тебе називали хорошим, – будь таким». Після відповідної роботи над цими творами проведіть підсумкові уроки читання «Будь чуйним і уважним до членів своєї родини».

Виховна мета уроку: закріпити в свідомості учнів такі моральні поняття, як чуйність, уважність, доброзичливість, материнська, батьківська та синівська любов, сформувані в свідомості учнів образ хорошого сина чи дочки, онука чи внучки.

Хід уроку

I. Організація класу.

II. Повідомлення теми і мети уроку.

III. Вступна бесіда.

- З кого складається твоя родина?
- Хто з членів твоєї сім'ї твій найвірніший друг?
- Згадай, коли ти був хворим, як до тебе ставилися рідні?
- Як ви проводите родинні свята?
- Які руки у твоєї мами, у тата, бабусі?
- Як ти виявляєш піклування, турботу про найрідніших?

IV. Оповідання В. Сухомлинського та аналіз моральних ситуацій, описаних в цих творах:

«Тепер я не найслабший, мамо».

- Як тато виявив уважність і чуйність до мами?
- Чому мама віддала свій плащ Толі?
- Як вчинив Толя?
- Кого вирішив захистити наймолодший Саша?

«Іменинний обід».

- До якого свята готувалися в родині?
- Чому Ніна не захотіла, щоб бабуся сідала за святковий стіл?
- Чому зблідла мама?
- Чому іменинний обід не відбувся?
- Якою була Ніна?
- Що побажала мама Ніні?
- Як би ви вчинили на місці Ніниної мами?
- Як би ви повелися на місці Ніни?

«Яблуко в осінньому саду».

- Яке яблуко знайшли сестрички в осінньому саду?
- Хто хотів його одержати?
- Чому сестрички були зворушені і схвильовані?
- Чому в маминих очах сяяла радість?
- Як вчинили дівчатка?

«Як Сергійко навчився жаліти».

- Яке нещастя спіткало дівчинку?
- Чому дивувався Сергійко?
- Що йому не давало заснути?
- Що вирішив хлопчик?
- Яким він був?
- Чи правильно вчинив?

V. Рольові ігри з циклу «Презентація світу»:

«Бабусине свято» (діти беруть в руки чашку з чаєм і розповідають, кого б з родини запросили на бабусине свято, що б побажали бабусі).

«Для чого людині мова, руки, квіти?»

Учні з'ясовують, для чого людині мова (не тільки, щоб сказати «я хочу», «дай», «принеси», а перш за все ввічливо попросити, запропонувати допомогу, поспівчувати, сказати гарні слова); руки (не тільки, щоб брати собі, а й віддавати іншим, допомагати людям, голубити їх, пестити); квіти (для того їх вирощувати, щоб прикрашати наше життя, робити його радіснішим, світлішим, щоб дарувати їх дорогим людям).

Далі проводилося обговорення морального змісту народних прислів'їв:

Хто батька-матір зневажає, той добра не має.

Сльози матері ніколи даремно не проливаються.

Добрі діти – батькам вінець, а злі діти – кінець.

У людей діти – любо поглядіти.

VI. Підсумок.

– Пам'ятайте, що до рідних потрібно ставитися зі щирою любов'ю, повагою, чуйністю. Піклуйтеся про них, не завдавайте їм прикрощів. Бережіть рідних – це найдорожче, що у вас є. Нехай ваші бажання виходять із можливостей батьків. Ось як про це сказав В. Сухомлинський: «Бути хорошою людиною, принести щастя матері і батькові, не допускати, щоб старість їхня стала горем, – нехай це стане бажанням твого життя» [159, с.56].

З учнями 3-4-х класів проведіть цикл уроків позакласного читання за оповіданнями В. Сухомлинського. Доберіть твори, в яких автор заглиблюється в психологію людських взаємин. Позитивні моральні риси розкривалися тут поруч із грубістю, недбалістю, байдужістю, лінощами. Автор показує, як зло боляче ранило людей.

В 3-4-х класах використали такі оповідання: «Іванова хата горить», «Важко бути людиною», «У кого радість, а в кого й горе», «Безрідний Дятел», «На кладці», «Кінь утік», «Через потік», «Соромно перед соловейком», «Підлога буде чиста, а душа?», «Людина з гарячим серцем», «Горбатенька», «Що краще?», «Який слід повинна залишити людина на землі», «Суниці для Наталі», «Про що думала Марійка», «Як Сергійко навчився жаліти», «Наш тато одужав», «Дідусь і Смерть», «Добре слово», «Добрий чоловік», «Усі добрі люди – одна сім'я».

Працюючи з учнями над названими вище оповіданнями, прагніть головного – створити цілісний образ високоморальної людини-гуманіста, який би служив еталоном для учнів.

Аналізові оповідань хай передують певна пропедевтична робота: вчителі вчать учнів дискутувати на моральні теми, висловлювати моральні судження, вчили оцінювати людей за критеріями моральності (Як діяти, щоб бути добродійним, доброзичливим? Що ти знаєш про це? Як би ти вчинив на його місці? Як правильно треба поводитися?)

Методика роботи над оповіданням В.Сухомлинського «Наш тато одужав» (фрагмент виховної години на тему «Чого ми чекаємо від друзів у горі і в радості»)

Виховна мета: за допомогою методики ідентифікації ввести учнів у складність моральної ситуації, описаної в оповіданні. Дати їм знання про такі

протилежні моральні категорії, як співчуття і байдужість, радість і сум. Вчити дітей висловлювати моральні оціночні судження, розвивати здатність адекватно розуміти мотиви вчинків літературних персонажів у процесі осмислення морального змісту оповідання.

Перед читанням твору учням дається домашнє письмове завдання:

1. Опишіть випадок, який викликав у вас сильне переживання?
2. Що ви відчували? Розкажіть про свої почуття.
3. Чи розповідали ви комусь про свої проблеми? Якщо ні, то чому?
4. Хто і як вас підтримував?

Вчитель розпочав виховну годину з власного спогаду про велике горе і про те, як поставилися до нього друзі.

Учням було запропоновано розповісти про подібні ситуації і почуття. Не коментуючи відповідей учнів, вчитель читає оповідання В.Сухомлинського «Наш тато одужав».

Бесіда за змістом:

1. Чому Катруся захотіла поділитися радістю?
2. Чому вона, на вашу думку, пішла з цим до однокласників, а не до вчителя чи когось із старших?
3. Що вона хотіла почути?
4. Чим була затьмарена її радість?
5. Що потрібно людині для радості?

Далі вчитель запропонував творчу роботу на предмет ідентифікації з героями оповідання:

1. Уявіть Катрусин стан після того, як діти проявили свою байдужість. Що відчувала Катя, коли плакала? Які думки могли її турбувати?

Вчитель акцентує увагу дітей не на зовнішні ознаки (відійшли, гралися з м'ячем, плакала), а на те, чому так сталося, що думали в цей час діти, що відчувала Катя, коли плакала.

2. Уявіть себе на Катрусиному місці та на місці її однокласників Як би ви хотіли, щоб ці події розгорталися? Що б ви змінили?

3. Як, на вашу думку, автор ставиться до персонажів твору? Хто йому подобається, а хто ні?

4. Як би ви закінчили оповідання?

5. Згадайте інші оповідання чи казки, де були описані схожі ситуації («Чому?» В. Сухомлинського, «Три товариші» В. Осєєвої, «Так не роблять» В. Кави).

Дитячі варіанти закінчення оповідання мають показати, що в більшості дітей сформовані або успішно формуються такі гуманні почуття, як доброта, чуйність.

Використовуючи різноманітні прийоми, особливо прийом контрастного порівняння, вчителі успішно формуватимуть в свідомості дітей важливі моральні поняття: співчуття і байдужість, радість і горе. Відповіді учнів засвідчували, з одного боку, їх природну схильність до наслідування моральних

зразків та норм, а з іншого – ефективність методики ідентифікації, яка полягала в трансформації змісту твору в особистісну площину свідомості учня.

Хай виховна година закінчиться пропозицією вчителя продовжити на наступних заняттях розмову про те, як ми ставимося до рідних, близьких і чужих нам людей. Для цього учням було дано завдання описати подібні випадки в їхньому житті та житті класу.

Піднята моральна тема розвивається на наступній виховній годині «*Як жити, щоб всі були щасливими?*». Вчитель поставив перед дітьми такі проблемні запитання:

1. Чи згадали ви випадки байдужості у нашому класі?
2. Хто був винен у цьому?
3. Що ми повинні були зробити?
4. Кого із знайомих вам людей ви вважаєте байдужими?
5. Уявіть ситуацію: ви отримуєте «5», а ваш товариш «2». Що ви відчуваєте? Як треба поводитися і про що говорити з другом?
6. Чи пригадуєте випадки, коли хтось радів, а вам було сумно? Чому так сталося?
7. Чи варто просити вибачення, якщо пройшло багато часу від того дня, коли ви когось образили?

Бесіда закінчується пропозицією вчителя написати лист-вибачення тій людині, яку ми колись образили, щось намалювати їй в подарунок.

Відповіді учнів на уроках та виховних годинах мають виявити глибоку особистісну зацікавленість проблемами гуманізації взаємин, їх бажання і готовність спілкуватися на дані теми, здатність засвоювати моральні знання та формувати моральні почуття, висловлювати правильні моральні судження. Це дасть можливість підтвердити думку, що молодший шкільний вік є сенситивним для формування гуманістичної свідомості учня.

У процесі дослідження ми впевнились, що за дотримання педагогічних умов, а саме: використання у навчально-виховному процесі особистісно зорієнтованих методик ідентифікації, присутності, добротворчості; забезпечення органічного взаємозв'язку між засвоєнням учнями морально-етичних норм і формування виховуючого середовища, взаємодії сім'ї і школи максимально активізується формування усіх складових компонентів гуманістичної складової моральної свідомості молодших школярів, дотримання ними морально-етичних норм, щирому бажанні займатися добродійною діяльністю, виявленні доброзичливості, вмінні визнавати свої помилки тощо.

Кожний з перерахованих методичних компонентів має свої функції, специфічний зміст, методичні особливості. Він покликаний здійснювати визначену частину спільного педагогічного завдання, яке передбачає охоплення всієї моральної життєдіяльності молодшого школяра.

Запропонована система роботи спрямована на дитину, діє в інтересах дитини; вона гуманістична і демократична по духу; системна та послідовна за структурою, змістом; насичена особистісним підходом до дитини; забезпечує

можливість прогнозування результатів виховного впливу; передбачає особистісно орієнтоване педагогічне співробітництво.

Список використаних джерел і літератури

1. Амонашвили Ш. А. Школа жизни / Ш. А. Амонашвили. – М. : Издательский дом Шалвы Амонашвили, 2009. – 144 с.
2. Бех І. Д. Виховання підростаючої особистості на засадах нової методології / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 2009. – №3. – С.5-14.
3. Висоцька О. Є. Освіта для сталого розвитку : Науково – методичний посібник / О. Є. Висоцька. – Дніпропетровськ, 2011. – 200 с.
4. Історія педагогіки / За ред. М. В. Левківського, О. А. Дубасенюк. – Житомир : Поліграфічний центр ЖДПУ, 1999. – 336 с.
5. Кант М. Основы метафизики нравственности : Собрание сочинений в 6 т. / М. Кант. – М. : Просвещение, 1965. – Т.4. – 320 с.
6. Мокрогуз О. П. Інноваційні технології у викладанні гуманітарних дисциплін / О. П. Мокрогуз. – Чернігів, 2012. – 163 с.
7. Плахтій В. І. Проблеми формування моральної свідомості дітей засобами народної педагогіки [Текст] / В. І. Плахтій // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія : Педагогіка. – 2000. – № 2. – С.15-19.
8. Плахтій В. І. Показники та рівні сформованості моральної свідомості особистості [Текст] / В. І. Плахтій // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського: Серія : Педагогіка і психологія. – Випуск 6. – Вінниця : РВВДП «Державна картографічна фабрика», 2012 – С.75-80.
9. Плахтій В. І. Формування моральних ідеалів молодших школярів. [Текст] / В. І. Плахтій // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського : Серія: Педагогіка і психологія. – Випуск 3. – Вінниця : ВАТ «Віноблдрукарня», 2000. – С.90-93.
10. Пометун О. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання / О. Пометун, Л. Пирожниченко. – К. : Видавництво А.С.К., 2004. – 84 с.
11. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: В 5 т. – К. : Радянська школа, 1976. – Т.1. – 654 с.
12. Сучасні освітні технології у вищій освіті : Матеріали міжнар. наук.-метод. конф. (Київ, 1-2 листопада 2007 року) : Тези доповідей: У 2 ч. – Ч. 2 / Відп. ред. А. А. Мазаракі. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2007. – 259 с.
13. Шляхтун П. П. Методика викладання соціально-гуманітарних дисциплін : навч. посіб. / П. П. Шляхтун. – К.: ВЦ «Академія», 2011. – 224 с.
14. Особливості впровадження активних методів навчання. – Круглий стіл. – Інформаційні засоби навчання для підвищення якості освіти. – Суми, Сумський державний університет. – 7 квітня 2004 р. – Ігор Катерняк, директор UDL, Вікторія Лобода, координатор дистанційних програм, Людмила Острівна. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.udl.org.ua>

ПСИХОЛОГІЯ ЗГОДИ

Згода між учителем і учнем, легкість навчання і можливість для учня думати самому і складають те, що зветься вмільм наставництвом...

Конфуцій

Бути гарною людиною означає бути у *згоді* з самим собою. Розлади – необхідність бути у *згоді* з іншими.

Оскар Уальд

Завдяки *згоді* ростуть малі держави, через розбрат гинуть великі держави.

Генрік Сенкевич

Щастя ми досягаємо тільки тоді, коли живемо у мирі з собою і долю свою влаштуємо у *згоді* зі схильностями

Жорж Санд

Щоб перебувати у *згоді* з собою, людина повинна бути тим, ким вона може бути.

Абрахам Маслоу

Аристотель одного разу сказав:

– Розумна людина завжди *погодиться* з іншою розумною людиною, дурний же зазвичай не погоджується ні з розумним, ні з дурним. За аналогією можна сказати, що всі прямі лінії завжди збігаються між собою, криві ж відрізки ніколи не збігаються ні один з одним, ні з прямими лініями.

Абу-ль-Фарадж ібн Гарун (Григорій Бар-Ебрей).

– *Згоден*.

– Ось перше розумне слово, яке ви сказали з тих пір, як увійшли сюди.

Артур Конан Дойл

Без моєї *згоди* ніхто не може мені нашкодити.

Махатма Ганді

Повна *згода* – якість для бесіди вельми нудна.

Мішель де Монтень

Все, чого я хотів, – це *згоди* з моїми бажаннями після конструктивної дискусії.

Вінстон Черчилль

Свобода *погоджуватися* чи *не погоджуватися* – основа істинно вільного суспільства.

Айн Ренд

Незгода руйнує, а **згода** зводить!

Анджей Сапковський

Зберіть всіх великих учителів разом в одній кімнаті, і вони будуть **згодні** в усьому один з одним. Зберіть разом їх учнів, і вони в усьому будуть сперечатися один з одним.

Брюс Лі

Поки ти не **згоден** сказати «ні», твоє «так» безглуздо.

Ошо (Бхагван Шрі Раджниш)

Щоб займатися вихованням, навчанням дитини, необхідно орієнтуватися у тому, що собою являє Світ дитини. Відверто поставити собі питання: чому світ дитини і світ дорослого існуючи в одній фізичній реальності, так мало мають спільного? Де знаходяться їх точки дотику через ціннісні орієнтації, спрямованість, потреби, мотиви, світогляд, установки? Ш. Амонашвілі ще уточнює: «Як дарувати дитині три пристрасті – Розвиток, Дорослішання та Свободу?».

Учений-гуманіст сповідує віру у внутрішню психологічну енергію, внутрішній вогонь, який закладений у дитині природою та має багатогранне виявлення.

Найбільш цінним для ефективної співпраці між світом дорослих та дитячим світом є прийняття трьох пристрастей, без яких не може існувати та розвиватися жодна дитина (рис.1)

Рис. 1. Трикутник Тіла дитини – Свобода, Розвиток, Дорослішання (за Ш. Амонашвілі)

Пристрасть до розвитку, пристрасть до дорослішання, пристрасть до свободи – це надія учителя, його путівник на шляху реалізації гуманно-особистісної педагогіки. Основа сходження до особистості дитини, спроба допомогти їй реалізувати свою місію.

Природа сама рухає дитину до їх задоволення, і відбувається це у різних видах діяльності (у молодшому шкільному віці це – гра, пустоці, питання, задані дорослими, ламання іграшок тощо. У старших це – захоплення, об'єднання, зухвалість тощо). Але якщо в освітньому процесі створюються умови, які сприяють розкриттю та задоволенню цих природних потреб, то саме у цьому процесі найбільш успішно будуть вирішені завдання навчання та виховання. Такий процес стає для дітей джерелом мотивації, співпраці та знання. Виникає психологія згоди школярів з намірами своїх учителів як основа для творення духовної спільності.

Учителю потрібно знати закономірності руху цих природних сил, теорії розвитку, психологію повного життєвого циклу розвитку людини, філософію свободи та вибору (Л. Виготський, Д. Узнадзе, Л. Занков, В. Давидов, Д. Фельдштейн, Ш. Амонашвілі та ін.) І, опираючись на них, вибирати, створювати, шукати підходи та методи співпраці як з дитячим колективом, так і з кожною окремою дитиною.

М. Четик виділяє специфічні ознаки дитячого віку, які впливають на сприйняття її особистості та особливості подальшої сумісної діяльності із нею (рис.2).

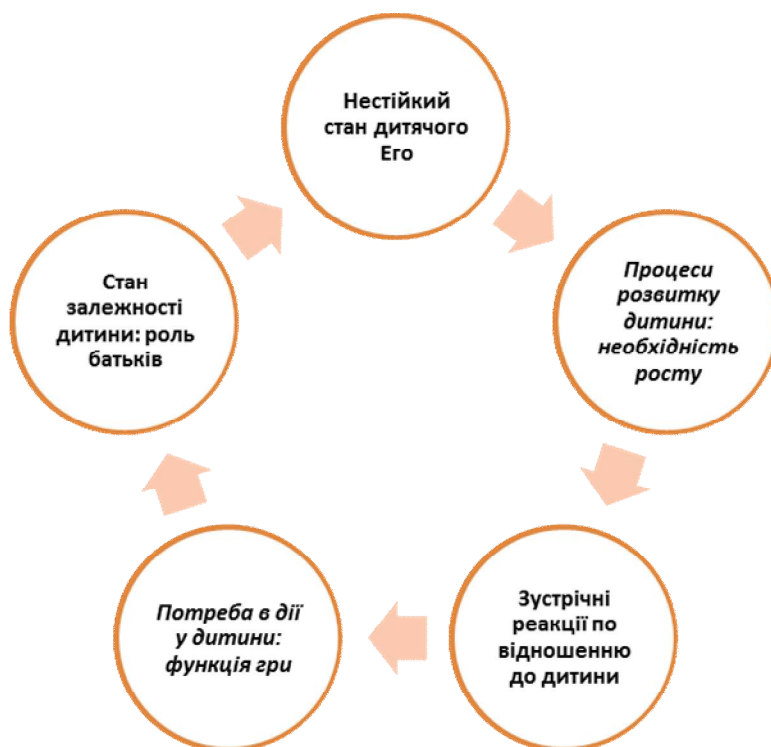

Рис. 2. Специфічні ознаки дитячого віку (за М. Четиком)

1. *Нестійкий стан дитячого Его. Дитяче Его вразливе та нерозвинуте:*

- дитяче Его постійно змінюється, регресує і стоїть дуже близько до первинних психічних процесів;
- у дитини панує егоцентризм (мислення найвищою мірою конкретне, спрощене операційно і звернене на сьогоднішній день);
- дитина не здатна до самоспостереження, щоб вивчати стан свого «Я».
- відсутня мотивація до рефлексії;
- дитина не здатна проектувати себе на майбутнє, щоб вивчати покращений стан свого «Я»;
- у дітей є сильна здатність до екстерналізації всіх проблем і до переміщення почуття провини зовні.

2. *Потреба в дії у дитини: функція гри. Дія домінує при спілкуванні з дитиною і дорослий сам повинен стати гравцем:*

- гра народжується у внутрішньому житті дитини;
- дорослим бажано оволодіти такою формою комунікації із дитиною як гра;
- природна тенденція для дитини – тілесна розрядка через ігрову діяльність;
- дитина розвиває свій емоційний світ та виражає його у активній, частково вербальній формі – грі.

3. *Стан залежності дитини: роль батьків. Розуміння, а при потребі модифікація сімейної динаміки:*

- фізична і емоційна залежність дитини від сім'ї;
- батьки забезпечують основне джерело мотивації для росту та розвитку дитини;
- розуміння відносин батьків і дитини має стати центральною частиною навчально-виховного процесу.

4. *Процеси розвитку дитини: необхідність росту. Дорослий як фігура для ідентифікації, і дорослий як «фасилітатор розвитку»:*

- дитина знаходиться у процесі непереривного розвитку;
- нові психічні структури знаходяться в активному процесі формування;
- дитина стрімко змінюється у міру того, як вона росте;
- межі її Его розширюються;
- свідомість та самосвідомість розвиваються;
- попередньо формуються її індивідуальні риси.

5. *Зустрічні реакції по відношенню до дитини: внутрішні реакції дорослого. Дитина викликає унікальні емоційні реакції, які необхідно розуміти:*

- розгубленість. Раптові спалахи агресивності, збудження, паніки у дитини викликають стан розгубленості у вихователя / учителя. Він переповнений питаннями: Що значить така поведінка? Що послужило її причиною? Як з цим (не)-боротися?

- гнів. В роботі з дітьми може виникнути «об'єктивна ненависть» викликана фізичними діями дитини чи словами. Усвідомлення такого стану

необхідне для того, щоб у вихователя не виникло почуття величезної внутрішньої провини, яке може паралізувати здатність працювати з дитиною.

- безпорадність. Іноді в роботі з маленькими дітьми дорослий стикається з почуттям безпорадності, бо дитина залежить від своїх батьків та родини. Коли в сім'ї відбуваються зміни (розкол, розлучення, хвороба) або постійні шкідливі впливи на дитину, які зачіпають її почуття, вихователь / учитель часто переживає сильну фрустрацію, так як він ясно бачить відповідні зміни у розвитку дитині.

- бажання захистити дитину від її безпорадності. У дорослого виникає жаль до дитини, бо вона не знає що з нею діється і як подолати даний стан. Це пов'язано з нерозвиненістю Его дитини.

- фантазії про роль рятівника. Дитина часто може пробудити у дорослого бажання грати по відношенню до дитини роль матері / батька і захистити її від негативного впливу сім'ї, яка часто є причиною виникнення проблем, які потребують втручання та корекції.

Перераховані специфічні особливості дитячого віку не завжди приймаються світом дорослих, не беруться до уваги, знецінюються. Таким чином, дитина та «значущий дорослий» мають різні уявлення про картини світу Вони ніби розмовляють на різних мовах. У результаті, навіть коли прагнуть зрозуміти один одного, дорослий і дитина не можуть знайти спільних точок дотику і ще більше віддаляються. Лише задовольнивши специфічні природні прагнення дитини, дорослий сприятиме її розвитку.

З цього приводу влучним є висловлювання П. Амонашвілі у відео-лекції: «Приймаючи дітей як явище, і починаючи спілкуватися з ними на основі захоплення, ми нічого ніколи не досягнемо, якщо не встановлюємо близьку дружбу з нашими дітьми. Дружба, заснована на спілкуванні серця до серця. Тільки на цьому тлі можливе повноцінне спілкування з дітьми ...». А лише відкрите серце дорослого зуміє-зможе-захоче приймати дитину такою, як вона є.

І ще: «Діти грають без примусу, вони постійно в грі. Суть гри полягає в наступному: у свідомості дитини на реальну фізичну дійсність накладається уявна, нереальна дійсність. Ці дві дійсності співіснують паралельно. Нам складно жити в цих двох реальностях одночасно. ми відучилися це робити. Ми вважаємо, що пішли далі в своєму розвитку від дітей. Але з моєї точки зору, життя в паралельних реальностях – це те, що дається Богом. Світ не одномірний, і якщо ми його таким сприймаємо, то це вузькість нашої свідомості. А в дітях свідомість точно розширена: палиця – це кінь, стіл – це будинок, дошка – телефон ... Але якщо ми спробуємо виховувати в собі цю якість, то тоді нам будуть відкриватися прекрасні можливості, як саме спілкуватися з дітьми».

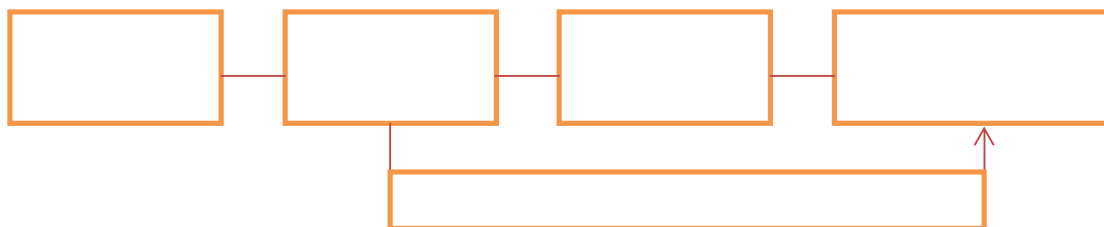
Молодший шкільний вік є вершиною дитинства. У цей період дитини ще зберігає багато дитячих якостей: легковажність, наївність, схильність до гри.

Із настанням молодшого шкільного віку життєвий контекст дитини піддається додатковим змінам: у шість-сім років він пов'язаний з вступом до

школи, із зміною соціального статусу, втраті дитячої безпосередності, народження *соціального «Я»* дитини – все це пов'язано з психологічними навантаженнями, з новими завданнями та можливостями для розвитку.

Згодом, відбувається переоцінка цінностей, старі мотиви та інтереси втрачають свою збуджуючу силу, а на зміну їм приходять нові (все, що має відношення до навчальної діяльності стає цінним, а що пов'язано із грою – менш важливим) та стає вірогідним настання кризи 7 років із усіма її атрибутами; відбувається включення у суспільно значущу навчальну діяльність, відчувається вплив конкуренції у шкільному / класному колективі, зміна структури поведінки (рис.3.).

Також виникнення внутрішнього життя дитини, поява змістової орієнтувальної основи вчинку та інші життєві завдання, які спонукають до постійних змін, вимагають від дорослого встановлення нового рівня відносин як із дитиною, так із самим собою; дорослий постійно повинен співвідносити та враховувати нові цінності та особливості особистості дитини, надати їй можливість бути дорослою.

Рис. 3. Схема розвитку структури поведінки у молодшому шкільному віці (за І. Кулагіною, В. Колюцьким)

Таке знання та усвідомлення робить дорослого більш чутливим, пильним як до розуміння самої дитини, так і до прийняття її внутрішнього світу. Таке розуміння є основою для розвитку, встановлення хороших відносин, побудови і здійснення пропорційних дитині планів на різних етапах її життєвого шляху; таке розуміння та прийняття ми називаємо *психологією згоди*.

У зв'язку з цим змінюється і роль вихователя / учителя, який перестає бути транслятором готового знання, а стає модератором спільної із дітьми роботи по отриманню знання. Психологія згоди перетворює класичний навчально-виховний процес у більш захоплюючий і складний – супровід персонального розвитку дитини. Учитель або вихователь у такому випадку, по-перше, приділяє увагу процесам особистісного розвитку учнів та складнощам, які при цьому можуть виникати, а вже, по-друге, узагальненню отриманих знань. Саме у такому зв'язку, відповідно до передового досвіту Шалви Амонашвілі, Паата Амонашвілі, Валерії Ніорадзе, учні краще засвоюють матеріал.

Психологія згоди пов'язана також з реалізацією принципів педагогіки співробітництва, з долученням учнів до культури комунікації і дискусії, яка враховує поліфонію цінностей, потреб, думок тощо. Завдяки психології згоди

дитина отримує можливість освоювати способи продуктивної взаємодії в практиці пізнання та самопізнання у повсякденному житті.

Психологія згоди дозволяє змінити систему освіти і виховання, в основі якої закладено заборони, оцінювання, мотивація уникнення невдач, шаблонність, знаннева парадигма, на систему, яка ґрунтується на прийнятті та безкорисної любові.

Ми використали «План позитивного батьківства» Дж. Мак-Дауелла та Д. Дейя у формуванні стратегії реалізації психології згоди між дорослим та дитиною. Цей план вони представили у вигляді кулінарного рецепту:

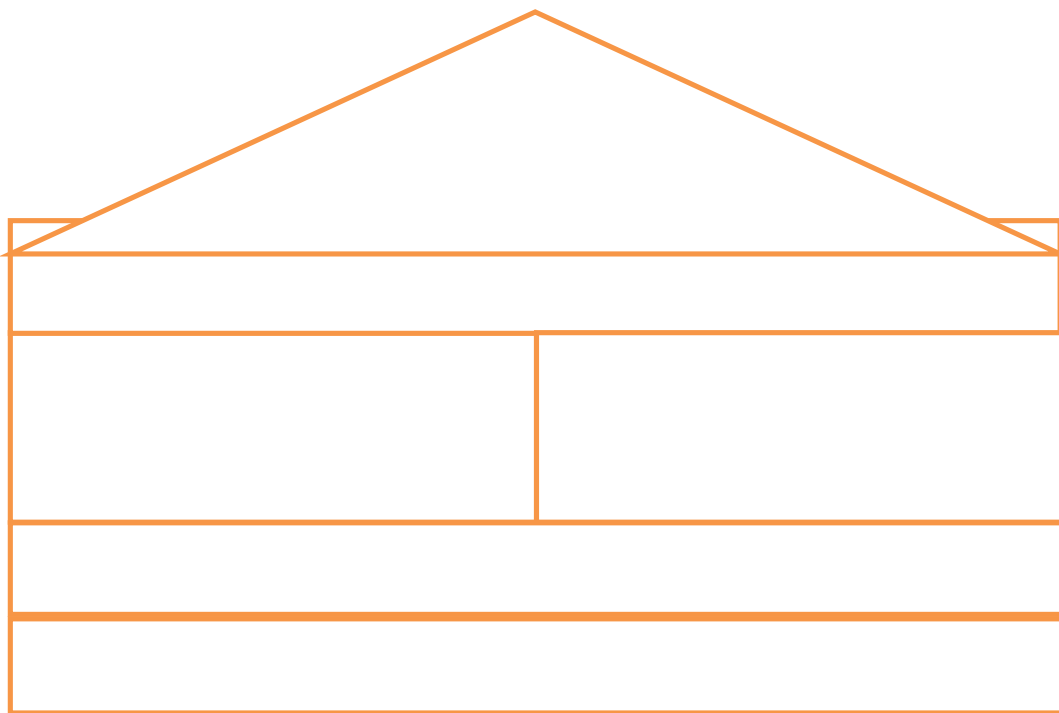
Візьміть *прийняття*.

Додайте *схвалення*.

Заправте усе *ласкавістю* та *увагою*.

Потім додайте *почуття відповідальності* й на завершення залийте *авторитетом*.

Візуально стратегію психології згоди ми можемо представити у вигляді будинку, де місце кожного елемента визначено його призначенням, функціональними можливостями, а також обов'язковим використанням у визначеному порядку: прийняття – схвалення – ласкавість – увага – відповідальність – авторитет (рис.4.).

Рис. 4. Психологія згоди у шести кроках

Прийняття: безумовна любов розвиває в дитині впевненість у собі і почуття власної значущості. У житті дитини є значущі для неї люди, їй не хочеться бути для них – чужою. Дитині хочеться – прийняття. Якщо дитина «чужа» для такого дорослого, їй від цього погано, а її бажання бути своїм для

когось називають – потребою в прийнятті. Втім, бажання бути своїм (потреба в прийнятті) нерідко підштовхує дітей до некритичного засвоєння непотрібних, безперспективних, а й інколи антисоціальних, девіантних норм, до помилкової поведінки.

Прийняття ми розглядаємо у психології згоди через здатність залучатися до відносини, відкриватися іншій людині, зокрема дитині. Любити її такою, якою вона є: з усіма недоліками і перевагами. Без ідеалізації і знецінювання. Це здатність віддавати, а не брати.

Ш. Амонашвілі користується у такому випадку аксіомою гуманної педагогіки: «Немає хороших і поганих дітей – їх Бог посилає. Хто знає, може серед них наш власний предок прийшов у цей світ. Дитина – явище у нашому житті, немає випадково народжених дітей. Це не просто філософія – це позиція».

Коли дитина відчуває, що дорослий по-справжньому її приймає, вона почувається впевнено вона знає, що її цінують не за успіхи, поведінку, оцінки, досягнення, а за те, що вона саме така, якою є. Проте дорослі саме вихваляють дітей, бажаючи мати все найкраще, в тому числі і «кращих» дітей. Але така необґрунтована похвала, позбавлена в самій своїй суті любові і тепла, вселяє в дітей почуття порожнечі. Вони не розуміють, ким є насправді, і їм здається, ніби ніхто їх насправді не знає. Вони часто діють, як ніби мають право на особливе ставлення до себе, хоча по суті не заробили цього.

П. Амонашвілі у виступі зазначає: «Наше бачення дітей: кожна дитина хоче бути дорослою, дуже сильно хоче бути дорослою. Кожна дитина прагне виглядати доросліше, ніж вона є. Діяти доросліше, ніж вона є. А ми не дуже хочемо цього. У дітей непереборна пристрасть відчувати себе дорослими. Тому при спілкуванні з дітьми я намагаюся підкреслити, що ми рівні, я як дитина. Саме на цій основі і будується наше спілкування».

Схвалення: щира похвала і підтримка розвивають почуття власної значущості. Схвалення – визнання хорошим, правильним; позитивний відгук, похвала. Саме ті дитячі прояви, які не отримують схвалення від зовнішнього спілкування та викликають негативні переживання, можуть бути виключені із сфери Я-концепції дитини, перешкоджаючи її розвитку.

Ш. Амонашвілі серед аксіом гуманної педагогіки зазначає: «Якщо дитина щось вам принесла, обов'язково похваліть зроблене (виділіть те, що зроблено добре, або краще, ніж все інше) і вона зробить ще краще. Укладіть книгу з принесених дитиною аркушів, скажіть, що відали своїм друзям почитати – створюйте для кожної дитини уявне штучне середовище. Дитина повинна бути переконана, що вона всім потрібна та цікава».

Ласкавість: вияв піклування на словах і на ділі дає дитині упевненість у тому, що її люблять.

Ласкавість говорить: «тебе можна любити!». Діти прагнуть її з першої секунди у цьому світі, вони прагнуть поцілунків, ласок, обіймів, притискань. Це все просто необхідно. Вияв почуттів від дорослого доводить їм, що їх люблять.

А усвідомлення, що їх люблять, надає упевненість у собі, формує адекватну самооцінку, дозволить побудувати здорові відносини поза межами родини.

Ш. Амонашвілі з цього приводу пропонує чудове педагогічне есе «Таємниця воскресіння квітки». Вважаємо доречним навести його повний текст.

На підвіконні у кімнаті Дмитрика мама поставила два горщиків із квітами.

– Поливай, і вони порадують тебе! – сказала мама.

Але Дмитрику одна квітка сподобалася, а інша не сподобалася.

Кожного разу, коли він їх поливав, квітку, що йому подобалася, він подумки ласкав та голубив її: «Яка ти прекрасна... Я люблю тебе!». А поливаючи квітку, яка не подобалася, в душі сварив її: «Погана ти... Даремно поливаю тебе... Викинув би тебе із вікна, але мама засмутиться!».

Пройшло декілька місяців.

Одного разу мама помітила, що квітка в одному горщику росте й росте, а в іншому – в'яне та гине.

– Чому? – стурбувалася мама.

– Можливо не поливав? – спитала вона сина.

– Поливав так само, як іншу квітку? – відповів хлопчик.

Мама забрала горщик із зав'ялою квіткою та поставила його у своїй кімнаті.

– Я вилікую тебе, моя хороша! – сказала вона квітці ласкаво.

І кожного разу, коли її поливала, уявляла, як вона росте, бурхливо квітне, чудово пахне. Все так і вийшло.

– Чудо! – зраділа мама.

Дмитрик теж здивувався: квітка вмирала, але раптом віджила. І якою прекрасною вона стала.

– Що ти з нею зробила, мамо?

– Не знаю! – відповіла вона.

Лише земля у горщику і сама квітка знали таємницю воскресіння квітки. Але вони говорити не вміли.

Це есе найкращим чином відображає психологічний зміст поняття «ласкавості» – уміння і бажання любити, піклуватися, сердечно ставитися, щиро виявляти турботу до того, хто цього потребує.

Увага: приділяючи дитині час, дорослий демонструє їй, що вона для нього важлива.

Дитина не потребує постійного нагляду і батьківських настанов. Все, що їй потрібно – це доступність терплячого дорослого. Одне це надає їй необхідну впевненість, щоб сміливо освоювати нові види діяльності і самій досліджувати світ.

Дорослий може принести більше користі, якщо буде давати дітям можливість слідувати їх власним інтересам. Часто батьки та (або) учителі

можуть це робити, просто стаючи більш доступними для дитини, забезпечуючи її надійної відправною точкою в її дослідженнях.

Психологія згоди узагальнює «прийняття – схвалення – ласкавість – увага» одним словом – *любов*, яка полягає у самовідданій і свідомій прихильності дорослого до дитини, зумовленій визнанням її позитивних якостей. Така любов реалізується у дотриманні принципів гуманної педагогіки (за Ш. Амонашвілі):

- олюднювати середовище навколо дитини
- виявляти створююче терпіння;
- приймати будь-яку дитину такою, якою вона є (не ламати її волю);
- будувати відносини співробітництва з дитиною (я – теж учень, а вона – учитель);
- сповнитися оптимізмом по відношенню до дитини;
- виявляти відданість та щирість по відношенню до дитини (єдиний захисник дитинства – учитель).

Однак любов (прийняття – схвалення – ласкавість – увага) необхідно урівноважувати іншими складовими: почуття відповідальності та авторитет, тобто обмеженнями.

Обмеження або правила для дитини, які діють у її середовищі – це ретельно продумана система, призначена для того, щоб передати дитині розуміння, прийняття і відповідальність. Мета дорослого полягає не в тому, щоб зупинити, обмежити поведінку дитини, але в тому, щоб полегшити вираження почуттів, потреб або бажань дитини в прийнятній формі.

Методологічною основою обмежень у психології згоди при прояві почуття відповідальності та вияву авторитету по відношенню до дитини є:

1. Обмеження дозволяють гарантувати фізичну і емоційну безпеку дитини. (Деяким дітям важко контролювати власні імпульси; вони мають потребу у встановленні обмеження, які створюють для них можливість отримати контроль над своєю поведінкою).

2. Обмеження забезпечують фізичне благополуччя і полегшують прийняття дитини.

3. Обмеження сприяють розвитку у дітей здібності приймати рішення, самоконтролю і відповідальності. (Перш ніж діти зможуть чинити опір переживання та вираженню почуттів у тому вигляді, як вони їх відчують, вони повинні мати уявлення про власну поведінку, почуття відповідальності і вправлятися в самоконтролі).

4. Обмеження пов'язують спілкування з реальністю і підсилюють принцип «тут і зараз». (Обмеження існують у всіх відношеннях будь-якого значення. Відносини без обмежень не будуть мати для дитини жодної цінності).

5. Обмеження забезпечують передбачуваність ситуації в житті дитини. (Обмеження тим самим допомагають забезпечити постійну структуру середовища).

6. Обмеження допомагають зберегти особисті / професійні, етичні та соціально прийнятні відносини.

Проте, саме любов через прийняття, схвалення, ласкавість, увагу завжди повинна бути на першому місці, бути фундаментом, основою «будинку», оскільки лише любов робить дотримання правил та обмежень приємним та корисним.

Відповідальність: власним прикладом дорослий вчить дитину бути відповідальною, що робить її дисциплінованою та вчить контролювати себе.

Відповідальним – не народжуються, відповідальним – стають. Відповідальність – це ще пропуск у дорослий світ, квиток на «великі», «дорослі» права і можливості. Поки дитина не вміє брати на себе особисту відповідальність, їй зазвичай відмовляють в самостійності. Та дитина, яка бере на себе більше відповідальності, отримує право бути більш самостійною, отримує право на своє: на особисті права і особисту територію. Як правило, відповідальна дитина має більш високу самоповагу і кращі життєві перспективи.

Відповідальність, як соціальне уміння, що згодом переходить у навичку, об'єктивно потрібна дитині – у цьому випадку вона закладає собі фундамент успішного дорослого життя. Однак суб'єктивно, принаймні у дитинстві, відповідальність виглядає мало привабливою і швидше як щось зовнішнє, що для чогось нав'язується дорослими.

Що з цим робити? Не опускає руки і робити своє батьківську / учительську справу. Не треба перевантажувати дитину відповідальністю, але і не можна відступати перед небажанням дитини дорослішати і брати на себе додаткові навантаження. Будь-яка здатність розвивається в процесі навчання, тому відповідальність розвивається тоді, коли дитина так чи інакше бере її на себе.

П. Амонашвілі це пояснює з точки зору надання свободи дитині: «Так само, як діти прагнуть бути дорослими, вони також прагнуть бути вільними. Свободу дітям ми не можемо дати. Тому що іноді навіть не знаємо, що це таке. Свобода – внутрішнє глибоке переживання. Якими б ми вільними не виглядали в своєму виборі, якщо ми не відчуваємо цей внутрішній стан, тоді воно до нас ніколи і не приходить. Свобода – це усвідомлена необхідність. Ми усвідомлюємо цю необхідність. І тоді ми вільні. Як давати дітям відчуття свободи, коли ми повинні і зобов'язані їх примушувати до чогось? ... І ми знаходимося в глухому куті. Діти внутрішньо прагнуть до свободи, вони хочуть пережити це, а ми повинні примушувати заради їх блага. Є один вихід. Ті обов'язки, що є у дітей, стали обов'язками всередині дитини, що б вона їх брала на себе. І приймаючи їх, вона буде відчувати себе вільною, тому що це її вибір.

Авторитет: у поєднанні із любов'ю встановлює обмеження, які допомагають дитині приймати правильні рішення, привчають робити самостійний та відповідальний вибір.

С. Гончаренко описує два види авторитету: авторитет батьків та авторитет учителя. Оскільки це і є значущі дорослі у житті дитини, то розглянемо обидва.

Авторитет батьківський – визнаний вплив батьків на переконання й поведінку дітей, який ґрунтується на глибокій повазі й любові до батьків, довірі

до високої значущості їхніх особистих якостей і життєвого досвіду, до їхніх слів і вчинків. Авторитет батьків створюється в результаті правильного виховання і здорових стосунків у родині. Його міцність і дієвість залежать від єдності й послідовності вимог до дітей з боку дорослих членів сім'ї. Вимогливість батьків має поєднуватися з чуйним ставленням до дітей, знанням їхніх потреб, інтересів, нахилів, допомогою їм у навчанні, врахуванням їхніх індивідуальних і вікових особливостей.

Авторитет учительський – загально визнана учнями та їхніми батьками значущість достоїнств учителя й заснована на цьому сила його виховного впливу на дітей. До таких достоїнств належать:

- висока духовність;
- культура;
- інтелігентність;
- ерудиція;
- високі моральні якості;
- педагогічний такт;
- педагогічна майстерність.

Професійний авторитет учителя значною мірою залежить також від його становища у суспільстві.

Ш. Амонашвілі визначає авторитет без авторитаризму панібратства. Це створює атмосферу співтворчості.

Авторитет ми розглядаємо у психології згоди через раціонально обґрунтовану законність значущих дорослих у житті дитини. Якщо дорослий має відповідні бажання, прагнення, знання (досвід) щодо прийняття дитини, то їй легко визнати його авторитет. Авторитет дорослих починається з їх гідного життя. Якщо тато п'є, мама нечупара, вихователька морально принижує, а вчитель притримується подвійних стандартів в оцінюванні, їх педагогічні розмови з дітьми не матимуть силу. Дорослі мають авторитет тоді, коли вони дійсно розумніші, доросліші і відповідальніші своїх дітей.

Авторитет – це поєднання турботи та вимогливості. Авторитет дорослого зростає, коли він поєднує дбайливість і вимогливість. Дітей потрібно любити і одночасно слідкувати за тим, щоб вони дотримувались встановлених сімейних / педагогічних обмежень. Якщо діти перевіряють дорослого на міцність, він повинен проявити свою твердість. Вимогливість без любові сприймається як тиск, любов без встановлених обмежень не викликає поваги.

Таким чином, стратегія психології згоди у вигляді будинку (прийняття – схвалення – ласкавість – увага – відповідальність – авторитет) необхідно реалізовувати у визначеному порядку для досягнення гармонії у становленні та розвитку особистості дитини.

Розуміння розумного та тісного зв'язку через психологію згоди між дитиною та дорослим яскраво, на нашу думку, представлено у вірші Томаса МакКіна з його книги «Скоро прийде світло»

Построй мне мостик

*Я знаю, что не схожим мы с тобой.
На небо звездное вечернею порой
Смотрю, звезду свою найти желаю,
Я часть другого мира, я не знаю*

*Тот мир, в котором ты живешь, но верю,
Что я, пока отгороженный дверью,
Смогу в него войти,
Когда построишь мостик из любви.*

*Пройдешь по мостику любви
И взглянешь на меня с улыбкой,
В моих глазах увидишь ты,
Что тяжкий труд не был ошибкой.*

*Хочу раскрыть свой ум и пыл,
Хочу любить и быть любимым.
Я долго виноватым был,
И «судей» мир мне стал постылым.*

*Устал бояться и терпеть,
И без вины быть виноватым...
Над головой как гром греметь
Не будут голосов раскаты.*

*Я в мир людей войти хочу,
Без страха, боли и сомнений,
Но сам дорогу не найду
Без помощи и подтверждений,*

*Что я смогу к тебе пройти
По мостику из чувств и ласки,
По мостику твоей любви
По мостику из снов и сказки.*

Томас МакКин (литературный перевод О.Шленской)

Список використаних джерел та літератури

1. Амонашвили П. «Психология согласия» Паата Шалвович Амонашвили. Фейерверк уроков жизни [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://www.youtube.com/watch?v=lrv_k09axhU
2. Амонашвили Ш. А. Аксиомы гуманной педагогики / Ш. А. Амонашвили. – Донецк, 2008. – 32 с.
3. Амонашвили Ш. А. Вера и любовь / Ш. А. Амонашвили. – Артемовск, 2009. – 214 с.
4. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
5. Кулагина И. Ю. Возрастная психология: полный жизненный цикл развития человека : учеб. пособие для студентов / И. Ю. Кулагина, В. Н. Колюцкий. – М. : ТЦ Сфера, 2004. – 464 с.
6. Мак-Дауелл Дж. Як бути героєм для своїх дітей / Дж. Мак-Дауелл, Д. Дей. – К., 1991. – 211 с.
7. Четик М. Техники детской терапии. 2-е изд. / М. Четик. — СПб.: Питер, 2003. – 256 с.

СУЧАСНЕ ПОКОЛІННЯ ДІТЕЙ

Стрімкий розвиток науки, економіки, техніки на початку ХХІ ст. продиктував низку вимог до підготовки сучасних фахівців, у тому числі й учителів початкових класів. Разом з тим, вимоги до змісту та процесу підготовки вчителя початкової ланки освіти обумовлені виокремленням в останній час науковцями специфічної категорії дітей – дітей сучасного покоління. У науковій літературі їх позначають різними термінами: Діти Нового Покоління, Діти Індиго, Зіркові Діти, Діти Світла, Діти з Космічною свідомістю, Кристальні Діти. Однак ця категорія дітей ще не достатньо досліджена, а отже, зміст освіти у початковій школі зорієнтований на звичайних учнів, і для тих, кого відносять до дітей сучасного покоління він не підходить. Окрім того, відсутні спеціально розроблені програми підготовки майбутніх учителів до роботи з цією категорією молодших школярів. Таким чином, проблема формування готовності майбутніх учителів початкової школи до роботи з дітьми сучасного покоління є особливо актуальною сьогодні.

Аналіз наукової літератури засвідчив, що офіційного терміна для класифікації таких дітей спочатку не існувало, хоча неодноразово фахівці робили спроби придумати його, і кожна з них мала вагомий підстави. Їх називали «дітьми нового тисячоліття», бо ці юні істоти мають надзвичайні психічні можливості. Про них говорили «діти світла», оскільки світогляд цих малят різко відрізняється від звичного нам. Довгий час щодо них вживали епітет «обдаровані», адже будь-який тест фіксує рівень розвитку цих незвичних дітей як значно вищий від середнього (і шкільні оцінки тут ні до чого). У Франції незвичних дітей називають «тефлоновими», оскільки до них «не прилипають» загальноприйняті стереотипи поведінки. На Британських островах – «Діти тисячоліття», у Росії – діти світу. Але найбільше прижився американський термін «індиго» [14, с. 21].

Вперше поняття «Діти Індиго» з'явилося у 80-х роках ХХ ст., введене американською практичним психологом-екстрасенсом Ненсі Енн Тепп, яка у 1982 р. заявила, що стали народжуватися діти з аурую не такого кольору, якого була раніше, а синьо-фіолетового, індигового кольору. Раніше цей колір, за її твердженням не був присутній в біополі людини. Для аури людей були характерні кольори фуксії, червоний, жовтий, зелений, іноді навіть золотий, але не індиго. Ця відмінність виявилася радикальною – діти володіли іншими психологічними характеристиками, ніж їхні однолітки [8, с. 44; 10, с. 22].

Пізніше вивченням Дітей Індиго почали займатися американські психологи Лі Керролл та Джен Тоубер. За їх твердженням, Дитина Індиго – це така дитина, яка володіє новими незвичайними психологічними характеристиками і моделями поведінки [5].

В Україні дослідження дітей нового покоління знаходить відображення у працях таких фахівців, як А. Акімова, Т. Горвот, С. Нікітчина, М. Савусін, Л. Шапошнікова та ін.

За рубежем всебічне вивчення означеної категорії дітей представлено у наукових працях таких учених, як Д. Вйорче, З. Войтінас, К. Гегенкамп, Д. Грей, П. Дженкінс, Р. Джерард, П. Донг, А. Запесоцький, В. Зеланд, Ю. Земун, Е. Кауфман, Л. Керолл, Д. Ланкастер, Б. Марсіньяк, Д. Мелхіседек, Т. Рафілла, Д. Твайман, Д. Тоубер та ін.

Дослідники цього феномену сходяться на думці, що Діти Індиго почали з'являтися на світ ще в 70-х роках ХХ століття [2, с. 32].

За одним із припущень, Діти Індиго – це звичайні діти, з якими більше займалися дорослі. За іншим – особливі здібності дітей пов'язані з погіршенням екології на планеті, зокрема з радіацією. Прихильники езотерики стверджують, що Діти Індиго – це представники нової раси земних людей, яким будуть дані більші можливості порівняно з попередньою [2, с. 33].

Медичні дослідження засвідчили, що імунітет цих дітей наскільки сильний (в 25 разів вищий, ніж у звичайних дітей), що навіть долає смертельні захворювання, наприклад, СНІД. У них печінка здатна переварити практично будь-яку їжу, навіть таку, яку ми їжею не вважаємо, а в ДНК таких дітей на 4 ДНК-відростки більше, ніж у звичайної людини. Окрім того, деякі Діти Індиго навіть не містять генетичного коду своїх батьків [11, с. 23].

До особливостей Дітей Індиго дослідники відносять:

- незвичайне самоусвідомлення з юного віку;
- крайню цілеспрямованість і наполегливість в отриманні бажаного (місцями переходить в упертість);
- сильно розвинену інтуїцію;
- стійкі філософські переконання щодо життя, яких вони не набули, але з якими вже прийшли в цей світ;
- розум не за роками і вміння швидко думати;
- співчуття до всіх істот на планеті: тварин, рослин, інших людей;
- горду, волелюбну вдачу;
- гіперчутливість до фальші, нещирості і негативу;
- егоїзм;
- високу самооцінку;
- творчий потенціал і високий рівень інтелекту;
- імпульсивність;
- різкий перепад настрою;
- схильність до депресії;
- підвищене почуття справедливості;
- неприйняття традиційних методів виховання;
- замкненість в емоційному самовираженні;
- здатність швидко засвоювати комп'ютерні технології;
- дві півкулі головного мозку в них розвинені однаково, що вказує на надприродні можливості в галузі паранормального – розвиненість

екстрасенсорних і цілительських здібностей, хоча ці здібності можуть бути латентні, і не виявлені, так само, як у більшості людей;

– гіперактивність і синдром дефіциту уваги;

– коефіцієнт розумового розвитку в Дітей Індиго перебільшує 129, що вважається дуже високим (до сьогодні IQ вище 129 володіла одна людина з тисячі);

– спроможність жити в декількох реальностях одночасно, наприклад, дивитися дві телепередачі або слухати радіо, читати книгу і дивитися телефільм в один і той же час. При цьому не випускати сюжетної лінії книги, дій фільму, який вони незрозуміло чим дивляться, а якщо їх запитати, що щойно грало по радіо, вони точно дадуть відповідь на поставлене питання;

– здатність дивитися подвійні і потрійні сни, де паралельно розвивається декілька сюжетних гілок, що пояснюють тим, що мозок Дітей Індиго потребує для нормального функціонування більшого навантаження, ніж мозок звичайних людей, і вони можуть інтуїтивно завантажити себе до норми [2, с. 34; 8, с. 43; 10, с. 23].

У науковій літературі [2, с. 33; 7, с. 9-10; 14, с. 21-22] виокремлюють чотири типи Дітей Індиго, кожний із яких має свою визначену життєву програму.

Перший тип – *гуманісти*. Ці діти служать масам і мають намір працювати з людьми. Це майбутні лікарі, юристи, вчителі, моряки, бізнесмени та політики. Вони є гіперактивними, комунікабельними й здатними розмовляти з ким завгодно, як завгодно довго, у дуже дружній манері, мають стійкі переконання. Такі діти фізично незграбні і, оскільки вони гіперактивні, іноді можуть «урізатися в стіну», забувши «включити гальма». У дитинстві не в змозі збагнути, як це гратися тільки однією іграшкою. Вони одночасно задіюють усі предмети, якими можна погратися, а можуть і взагалі ні до чого не торкнутись. Якщо такій дитині наказують прибрати в своїй кімнаті, то їй необхідно буде неодноразово нагадати про це, бо вона зазвичай неуважна. Дитина, звісно, почне прибрати, але коли зауважить, приміром, якусь книжку, то сяде її читати, забувши про все на світі.

Другий тип – *концептуалісти* (найпоширеніший тип). Такі діти занурені у свої справи більше за інших. Це майбутні інженери, архітектори, дизайнери, астронавти, пілоти, військові. Вони фізично розвинені, прагнуть до лідерства, хочуть керувати, і найчастіше об'єктом їхнього керування стають власні матері, якщо це хлопчики. А якщо дівчатка – то під їхнім керівництвом зазвичай опиняються тати. У підлітковому віці такий тип дітей виявляє пагубні звички, особливо до наркотиків. Батьки повинні спостерігати за їхнім поведінням дуже пильно, і якщо такі діти починають ховати речі або говорити щось на зразок: «Не заходь до моєї кімнати», не завадило б з'ясувати, що вони приховують.

Третій тип – *художники* (поки що трапляються рідко). Ці діти більш чуттєві, ніж представники інших типів. Вони занурені в різні види мистецтва, схильні до творчості – це майбутні вчителі й художники. До якої б сфери

людської діяльності вони не звернулися, завжди зберігають творчий підхід. Якщо такі діти згодом ідуть в медицину, то з них виходять непогані хірурги або наукові співробітники. Якщо в мистецтво – то стають видатними акторами. У віці 4-10 років можуть перепробувати себе в півтора десятках видів творчої діяльності, недовго займаючись однією справою й потім закинувши її. Індиго-художник може працювати одночасно з п'ятьма або шістьма різними інструментами, а, досягши підліткового віку, обирає один з них і стає справжнім майстром у своїй галузі.

Четвертий тип – *ті, які живуть у всіх вимірах*. Такі діти крупніші від дітей інших типів. У віці двох років виявляють надзвичайно високий рівень самостійності. На все відповідають: «Я знаю. Я можу зробити це сам. Залиш мене». Ці діти знають усе й про все. Уже в дитинстві повчають своїх батьків. З таких дітей виростають видатні особистості. Це ті люди, які несуть у світ нові філософії й релігії. Вони можуть бути задираками й забіяками, бо не вміють пристосовуватися, як інші діти.

На основі численних спостережень за Дітьми Індиго науковцями виокремлено моделі поведінки, характерні для них:

- ці діти приходять у світ з відчуттям своєї царственості («zasлужили бути тут»), не сумніваються у своїй значимості;

- у них немає абсолютних авторитетів, вони не вважають за потрібне пояснювати свої вчинки й визнають тільки волю вибору;

- вони відмовляються робити деякі речі: наприклад, для них нестерпним є стояння в черзі,

- вони розгублюються, стикаючись із консервативними системами і тими, що дотримуються традицій;

- часто бачать більш раціональний спосіб зробити щось у школі чи вдома, однак інші сприймають це як «порушення правил» і їхнє небажання пристосовуватися до наявної системи;

- здаються некоммунікабельними, якщо не знаходять в компанії собі подібних;

- ніяк не реагують на обвинувачення в порушенні дисципліни;

- не соромляться, даючи вам зрозуміти, у чому відчувають потребу [2, с. 34; 7, с. 8-9].

Про Дітей Індиго зараз багато пишуть, говорять, знімають фільми («Ультрафіолет», «Індиго»), навіть, готують у спеціалізованих коледжах шейпінг-тренерів «нового покоління», які здатні бачити ауру людини, щоб відразу помічати в шкільних рядах дітей Індиго. Для деяких неспокійних умов діти нового покоління вже стали справжньою проблемою. Дехто думає про те, як боротися з новим, зовсім не керованим, комп'ютеризованим поколінням з паранормальними здібностями, з поколінням, яке не визнає ніяких авторитетів і в якого IQ вищий від звичайного, а дехто думає про те, як виховувати це покоління. Діти Індиго читають книги, не розгортаючи їх, інші мають здібності «людей-рентгенів», згинають поглядом алюмінієві ложки, підпалюють воду, спілкуються між собою на телепатичному рівні незалежно від відстані, для них

неприйнятні загальноприйняті стереотипи поведінки. Індиго інтуїтивно знають, що мудрість не має відношення до віку і старий дурень не викличе в них поваги. Вони оцінюють людину у відповідності з її внутрішніми якостями, самі ж вони непохитні [8, с. 43].

Як уже зазначалось, в Україні проблема роботи з Дітьми Індиго залишається невирішеною. Відсутні спеціальні методики роботи із цією категорією дітей. Як правило їх відносять до дітей із захворюванням нервової системи і не намагаються підбирати адекватні способи впливу на них. Простіше відправити у спеціальний заклад і позбутися проблем.

Інша ситуація складається за рубежом. Наприклад, у США успішно діє школа, спеціально створена для Дітей Індиго. У ній взагалі немає ніякої навчальної програми. Діти самі вибирають собі предмет, за яким в даний момент мають наміри поглиблювати свої пізнання, і займаються ним, під керівництвом викладача стільки, скільки вважають потрібним. Тобто, поки не набридне. Потім перемикаються на інший. Таким чином, учні завжди освоюють сферу знань, що дійсно цікавить їх, причому, у власному темпі. Це значно підвищує якість освіти. За наслідками прийому до ВНЗ США, випускники цієї школи значно обігнали своїх однолітків за всіма дисциплінами [10, с. 23].

Однак, на думку А. Таціан, створення спеціальних програм і шкіл для Дітей Індиго з одного боку, можливо, полегшить для них процес навчання, але з іншого – посилить у них відчуття своєї окремішності, унікальності й гордині, а в оточення, навпаки, ставлення до них буде як до дітей марнославних і самозакоханих. Це призведе до більшої внутрішньої ізольованості, ускладнить особисте життя [14, с. 22].

На думку С. Нікітчиної, найважливіше у роботі з Дітьми Індиго – дати вихід їх знанням: дозволити їм говорити й уважно слухати, не соромлячись, бути учнями у власних дітей (у цьому виявляється мудрість – вчитися завжди і скрізь), дозволити Індиго говорити і жити відповідно до того, що вони говорять. Їхнє бачення світу настільки відрізняється від загальноприйнятого, що спочатку це здається складним. Дітям Індиго потрібно надали можливість вижити в цьому важкому світі, не заважати, відпустити. Вони все знають краще від нас. Ми можемо тільки допомагати їм в освоєнні цього світу [8, с. 44].

Дослідження практики роботи сучасної початкової школи та аналіз науково-методичної літератури [2, с. 34; 3] дали нам підстави виокремити труднощі в організації роботи з Дітьми Індиго:

- переповненість класів, що не дозволяє вчителю на належному рівні реалізовувати індивідуально-диференційований та особистісно орієнтований підхід до цієї категорії дітей;

- регламентованість діяльності таких дітей у школі пригнічує їх самостійність, що веде до конфліктів та інших проблем у роботі з ними;

- у Дітей Індиго переважає візуальне сприймання, вони мислять образами, а у сучасній школі робиться акцент на слухове сприйняття;

- методична та психологічна неготовність учителів до організації роботи з Дітьми Індиго;

– нестача у сучасній школі окремих навчально-методичних матеріалів.

Подолання означених труднощів можливе за умови удосконалення процесу підготовки майбутніх учителів початкових класів до роботи з дітьми нового покоління.

Поняття «професійно-педагогічна підготовка» в наукових дослідженнях розглядається як сукупність спеціальних знань, умінь та навичок, які дозволяють виконувати роботу в певній галузі діяльності [15].

Результатом професійно-педагогічної підготовки вчителя є його готовність до педагогічної діяльності, яка визначається як фахова компетентність, яку характеризують сукупність взаємопов'язаних сутнісних орієнтацій, відповідних знань, вмінь та навичок [6].

Опираючись на означені поняття, труднощі організації учителями-практиками роботи з Дітьми Індиго та враховуючи той факт, що педагогічна діяльність є ефективною за умови наявності у вчителя комплексу позитивних професійно-особистісних якостей, правильної мотивації та здатності до нешаблонного мислення і творчого вирішення навчально-виховних задач, компонентами професійно-педагогічної готовності майбутніх учителів початкових класів до роботи з дітьми нового покоління нами визначено особистісний, мотиваційний, когнітивно-діяльнісний та креативний.

Особистісний компонент відображає комплекс якостей, якими має володіти педагог для успішної роботи з дітьми нового покоління. До таких якостей нами віднесено гуманність, толерантність, справедливість, педагогічний оптимізм, самовідданість.

Як зазначає Роберт П.Оккер «Моє бачення майбутнього навчання і виховання засновано на безперечній любові. В цьому сутність людства нової епохи. Всі, хто працює в галузі освіти, повинні мати добре серце і тонку душу, щоб із дітей сьогоднішніх виховати людей майбутнього. Справжні вихователі будуть піклуватися про тіло, душу і дух людини майбутнього століття, щоб вона була всебічно підготовлена до життя вільного, мудрого і незалежного [4, с. 76, 100].

На відданій любові до дітей ґрунтується і педагогічна концепція Ш. Амонашвілі. Маючи на увазі Дітей Індиго видатний педагог зазначає: «їм потрібна педагогіка любові, добра, розуміння, сприяння, піднесення, натхнення, захисту. Потрібна педагогіка, яка буде вирощувати в них духовність, благородство, великодушність, розширювати їх пізнавальне прагнення, спрямовувати на пошук сенсу життя і призначення. Це є Гуманна педагогіка» [1].

Таким чином, перша, найважливіша якість вчителя – це гуманність, виявом якої є безмежна любов до дітей.

Оскільки однією із особливостей Дітей Індиго є відсутність абсолютних авторитетів, ігнорування звинувачень в порушенні дисципліни, ще однією якістю, якою має володіти вчитель є толерантність.

Працюючи із дітьми нового покоління вчителю дуже важливо не допустити проявів несправедливості, оскільки у них і так немає авторитетів, а

такі дії остаточно зруйнують довіру до нього. Будь-які прояви несправедливості з боку педагога (виділення «любимчиків», необ'єктивне оцінювання знань та засудження поведінки, необґрунтовані вимоги, безпідставні обвинувачення, упередженість тощо) ранять дитячі душі, обурюють учнів і завдають непоправної шкоди справі навчання й виховання. Тому справедливість є ще однією невід'ємною якістю педагога.

У роботі із Дітьми Індиго важливу роль відіграє педагогічний оптимізм, який допомагає підтримати прагнення дитини до самовияву, допомогти повірити у власні сили, створити атмосферу взаєморозуміння. Адже як наголошував В. Сухомлинський, «оптимізм, віра в людину – невичерпне джерело творчої енергії, нервових сил, здоров'я вихователя й вихованця» [13, с. 431].

Ще однією невід'ємною якістю педагога, без якої неможливо ефективно здійснювати педагогічну взаємодію із дітьми нового покоління є самовідданість. Такий учитель працює, не рахуючись з часом і навіть зі станом свого здоров'я, готовий віддати себе справі виховання, аби досягнути максимальних результатів у їх розвитку.

Таким чином, розвиток у педагога означених якостей є однією із передумов ефективної співпраці із Дітьми Індиго

Особливу роль у структурі підготовки майбутніх учителів початкових класів до організації роботи з дітьми нового покоління відіграє *мотиваційний компонент*.

Як зазначає Н. Олійник, професійна мотивація забезпечує усвідомлене і стійке прагнення вчителя до досягнення високих рівнів професіоналізму, до повного розкриття своїх можливостей і здібностей, враховуючи ступінь суспільного й індивідуального розвитку.

Мотиви педагогічної діяльності – спонукання, яке пов'язане з її здійсненням, чи то внутрішня потреба працювати в області даного предмета, чи то потреба працювати з людьми, заснована на усвідомленні своїх педагогічних здібностей. Мотивації пов'язані характером і суттю роботи, їх наявність підвищує задоволеність працею і мотивує підвищення її ефективності [9, с. 37-38].

У контексті нашого дослідження мотиваційний компонент являє собою сукупність мотивів, які є запорукою успішної реалізації навчально-виховних завдань у ході роботи з дітьми нового покоління. Серед них ми виокремлюємо такі позитивні мотиви, як любов до дітей, бажання навчати і виховувати, прагнення принести користь суспільству.

На формування означених мотивів має бути спрямована як аудиторна, так і позааудиторна робота у вищому навчальному закладі. Зокрема, використання прийомів мотивації у ході лекційних, семінарських та практичних занять з професійно орієнтованих дисциплін, відвідування майбутніми учителями відкритих уроків та позакласних виховних заходів у школі, майстер-класів учителів-практиків тощо.

Когнітивно-діяльнісний компонент представляє сукупність знань, умінь та навичок, необхідних у роботі вчителя початкових класів з Дітьми Індиго, до яких ми відносимо такі (табл.1):

Таблиця 1

Складові когнітивно-діяльнісного компоненту

<i>Знання</i>	<i>Уміння і навички</i>
Психологічних характеристик дітей нового покоління	Вміння їх враховувати у педагогічній діяльності
Моделей поведінки Дітей Індиго	Запобігати конфліктним ситуаціям, що виникають між вихованцями; знаходити індивідуальний підхід до дітей індиго
Відповідних індивідуальним особливостям методів, прийомів, форм та засобів роботи з Дітьми Індиго	Застосовувати їх на практиці; виявляти гнучкість у виборі методів, форм та засобів роботи з дітьми; адаптувати зміст навчання та навчально-методичне забезпечення до цієї категорії дітей
Специфіки співпраці з батьками Дітей Індиго	Встановлювати контакт з батьками

З метою реалізації когнітивно-діяльнісного компонента, на нашу думку, у процес підготовки майбутніх учителів має бути впроваджений спеціальний курс, зорієнтований на їх ознайомлення з особливостями дітей нового покоління, розкриття методичних та теоретичних основ організації роботи з ними, оволодіння технологією реалізації освітньо-виховних цілей, дослідження зарубіжного досвіду роботи з Дітьми Індиго та його адаптації до вітчизняних умов.

Також відповідним матеріалом необхідно доповнити зміст педагогічних дисциплін та фахових методик.

За результатами наукових досліджень, у 79% Дітей Індиго переважає візуальне сприймання. Вони мислять образами. З огляду на це, у процесі роботи з ними мають домінувати, відповідно, наочні та практичні методи, на що варто робити особливий акцент у процесі підготовки майбутніх учителів. Зокрема, студентів слід готувати до активного використання таких методів навчання, які є найбільш продуктивними у роботі з дітьми нового покоління, як гра, моделювання, експериментування, вправлення тощо.

Окрім того, особливого значення варто надати безпосередній педагогічній взаємодії студентів із дітьми означеної категорії, адже теорія, здобута під час навчання, набуває своєї цінності лише тоді, коли особистість може вправно застосовувати її на практиці.

Креативний компонент репрезентує творча активність особистості педагога, зорієнтована на винайдення та реалізацію нестандартних,

інноваційних підходів до реалізації цілей педагогічного процесу у роботі з дітьми нового покоління.

Саме тому, як слушно зауважує С. Сисоєва, особливої уваги в підготовці педагога для роботи в швидкозмінному світі потребує розвиток його творчих якостей, формування готовності до гуманної педагогічної творчості [12].

До ознак креативного вчителя ми відносимо:

- готовність до ризику;
- здатність до створення та реалізації нових підходів організації педагогічного процесу;
- вміння нестандартно вирішувати навчальні та виховні задачі;
- здатність до імпровізації.

Отже, підготовка майбутніх учителів початкових класів до роботи з дітьми нового покоління є досить важливою проблемою педагогічної теорії і практики. Цей процес на сучасному етапі має бути переорієнтований на формування вчителя нової генерації, адже як слушно зауважує Ш. Амонашвілі – «Дітям Світла потрібен учитель Світла» [1].

Перспективи наших подальших розвідок вбачаємо у вивченні зарубіжного досвіду організації роботи з дітьми нового покоління та підготовки майбутніх учителів до цього процесу; дослідженні методів, форм, умов, засобів підготовки.

Список використаних джерел та літератури

1. Амонашвили Ш. А. Школа жизни / Ш. А. Амонашвили // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://amonashvili.com/pdf-files/shkl_jzn_obshbrzvtln.pdf
2. Горвот Т.В. Окремі думки з приводу роботи із сучасними учнями... Які вони? Хто вони? / Т.В.Горвот // Педагогічна майстерня. – №8 (56) серпень. – 2015. – С.31–34.
3. Казанжи І. В. Творчо-гуманна сутність особистості вчителя початкових класів / І. В. Казанжи // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/4248/1/Kazanzhy.pdf>
4. Керолл Л. Дети Индиго / Л. Керолл, Д. Тоубер / [пер. с англ.] – М.: ООО Издательский дом «София», 2006. – 288 с.
5. Керолл Ли. Дети Индиго. Праздник цвета индиго / Ли Керолл, Джон Тоубер / Пер. с англ. – К.: София, 2003. – 240 с.
6. Кловак Г. Т. Генеза підготовки майбутнього вчителя до дослідницької педагогічної діяльності у вищих педагогічних навчальних закладах України (к. ХІХ-ХХ ст.): автореф. дис.. на здобуття наукового ступеня доктора пед. наук / Г. Т. Кловак. – К., 2005. – 40 с.
7. Кушнір С. Діти Индиго – діти майбутнього? / Світлана Кушнір // Психолог. – Травень №19 (307). – 2008. – С.8–10.

8. Нікітчина Світлана. Обдаровані діти Індиго – діти нового покоління / Світлана Нікітчина // Електронний ресурс. – Режим доступу: file:///C:/Users/Home/Downloads/ped_in_2014_1_8.pdf
9. Олійник Н.Ю. Мотиваційний компонент професійного вдосконалення вчителя економіки / Н. Ю. Олійник // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///C:/Users/Home/Downloads/vkpnuen_2012_6_10.pdf С.35–39.
10. Рябченко В. Діти Індиго. Наша реальність чи американські домисли? Інформація до роздуму / Віра Рябченко // Психолог. – Квітень №13-15 (253-255). – 2007. – С.22–27.
11. Савусін М. Кришталеві діти. Покоління «пост-індиго» очима каліфорнійських психологів / М.Савусін, В.Хворостянова, С.Пеняєв, Н.Бондаренко // Психолог. – Листопад №43 (475). – 2011. – С.23–28.
12. Сисоєва С.О. Сучасні аспекти професійної підготовки вчителя / С.О.Сисоєва // Педагогіка і психологія. Вісник АПН України. – 2005. – №4 (49). – С.60–66.
13. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: у 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1976-1977. – Т.3. – 670 с.
14. Тащиан А. Діти кольору ультрамарин / Аліна Тащиан // Завуч початкової школи. – №5 (17) травень. – 2012. – С.21–24.
15. Троцко Г. В. Теоретичні та методичні основи підготовки студентів до виховної діяльності у вищих педагогічних навчальних закладах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки», 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Г. В. Троцко. – К. : Інститут ПППО, 1997. – 54 с.

ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ

В сучасних умовах розвитку суспільства, коли на перший план виносяться матеріальні блага, можна спостерігати деградацію моральних цінностей, знецінення таких якостей, як доброзичливість, співчуття, справедливість, чесність, гуманність. Тому виникає потреба у вихованні духовно-багатої, морально-зрілої особистості.

Обов'язок сучасної школи, зокрема Вчителя – передати учням накопичений духовно-моральний досвід людства, культуру, традиції, цінності. Учитель – носій Світла. Народна мудрість говорить, що у справжнього вчителя уроки не для дітей, а з дітьми. Це вони, справжні вчителі – доторкаючись душі маленької людини, намагаються не поранити, не образити, обережно виростити, допомогти реалізувати себе у житті, вийти у нього якомога чеснішими, добрішими, впевненішими.

Проблема духовно-морального виховання особистості є надзвичайно актуальною як для батьків і педагогів, так і для суспільства в цілому, оскільки в процесі засвоєння моральних цінностей діти навчаються добра, милосердя, добротності, відповідальності, співчуття, турботливості. Саме на таких цінностях ґрунтується європейська цивілізація.

Тема духовного розвитку і виховання молодого покоління є центральною у вітчизняній педагогіці і в працях багатьох відомих педагогів-класиків: Г. Ващенко, І. Огієнка, С. Русової, К. Ушинського, В. Сухомлинського, Г. Сковороди та ін., а також у працях сучасних педагогів: А. Богуш, О. Вишневського, В. Жуковського, М. Євтуха, Л. Москальової, Т. Саннікової, І. Сіданіч, Г. Шевченко.

Принципи духовної педагогіки, які поєднують моральні ідеали та загальнолюдські цінності, пріоритет духовного виховання над інтелектуальним, цілісність особистості, значення душі та духовного виховання є особливо актуальними сьогодні в нашій державі. Потреба віри, духовного самовдосконалення, на переконання К. Ушинського, є вродженою і особливо виразно спостерігається в дітей. Саме тому ці потреби слід розвивати, наповнювати християнським змістом.

Категорії моралі та моральної культури особистості як ознаки людських чеснот (громадянська активність, відповідальність, обов'язок, гідність; пошана, любов, дбайливість, співпереживання, доброта, толерантність, сумлінність, справедливість, щирість, взаємоповага, принциповість, негативне ставлення до фальші, цинізму, лицемірства, підлабузництва) складають зміст, мету і завдання національного виховання у директивних документах освіти, що дає нам підстави визначити форми, зміст, методи і засоби формування людських чеснот у початковій школі.

Моральне виховання молодшого школяра як суб'єкта педагогічної взаємодії пронизує усю різноманітну його діяльність, а також емоційну та інтелектуальну сфери цієї діяльності. Тому моральне виховання у школі є не лише особливим напрямом виховання, а й аспектом інших, адже також передбачає виховний вплив на дитину у школі, сім'ї, громадських організаціях і має на меті формування моральної культури, яка проявляється: по-перше, у культурі моральних почуттів, що є вираженням здатності особистості до співчуття, співпереживання, милосердя, тобто відчувати чужі біль і радість як власні; по-друге, у культурі етичного мислення як раціональній складовій моральної свідомості, що виражається у знанні моральних вимог суспільства, здатності людини свідомо обґрунтувати мету і засоби діяльності. Такий ціннісно-орієнтувальний і програмувальний рівень моральної культури залежить від світогляду особи, етичних знань, переконань і забезпечує внутрішнє сприйняття моральної мети і засобів; по-третє, у культурі поведінки, за допомогою якої реалізуються поставлена і прийнята моральна мета. Культура поведінки характеризує здатність особи до морального вибору і практичної реалізації мети, задумів, рішень відповідно до панівних моральних цінностей; по-четверте, в усій системі її поглядів і переконань, повсякденній поведінці, конкретних вчинках, що здійснюються нею у різних видах діяльності, реалізується у будь-якому виді особистої культури (політичної, правової, естетичної, професійної тощо), тією мірою, якою відповідний вид людської діяльності має моральний вимір, моральний аспект.

Процес виховання молодшого школяра є цілісним і нероздільним у єдності всіх інституцій (школа, сім'я, церква, громадські організації та об'єднання, суспільство) і напрямів (розумове, фізичне, трудове, естетичне, екологічне, правове, статеве тощо), що відображено у формулюванні загальної мети як ідеалу цивілізованого суспільства – гармонійному розвитку особистості. Основою цього визначення, яке діє упродовж століть, є розуміння гармонійності людини (калокагатія – ідеал фізичної та моральної досконалості). Як зазначає О. Кононко, єдину систему виховних цілей уособлює позиція особистості, яка визначається як система ціннісних ставлень людини до оточуючого середовища і до самої себе.

Значну роль у моральному вихованні молодших школярів відіграють погляди Ш.Амонашвілі. Його гуманна педагогіка визначає характер учителя у трьох якостях: доброта, щирість, відданість.

У своїх працях з педагогіки: «Без серця, що зрозумієм», «Посмішка моя, де ти?», «Чому не прожити нам життя героями духу», «Істина школи» Ш. Амонашвілі стверджує, що гуманно-особистісна педагогіка заснована на класичній формулі: дитина не тільки готується до життя, але вже живе.

Сутність – турбота про долю Кожної людини, про долю людства. Ми, учителі, відповідаємо за дітей перед совістю і суспільством.

В основі гуманної педагогіки є тези: «Вищий духовний світ – це реальність. Душа кожної людини є безсмертна і спрямована до вдосконалення. Земне життя – це лише відрізок шляху вдосконалення. Звідси і принцип, який є

стрижнем освітнього процесу в школі Життя: розвивати і виховувати в дитині життя за допомогою самого життя.»

Суть теорії гуманно-особистісного підходу Ш. Амонашвілі укладена в групі основних понять: Школа, Життя, Школа Життя, Освіта, Виховання, Дитина, Місія, Духовність, Розвиток, Дорослішання, Свобода, Співпраця, Спілкування, Учитель, Учень, Урок. Сенс цих понять розкривається через духовний аспект.

Зміст поняття Школа розкривається з початкового семантичного значенням цього слова. Школа означає сходи, сходинки, які ведуть вгору. Це поняття має духовно-релігійне походження і мислиться як процес вдосконалення, сходження душі і становлення духовності людини: Школа (сходинки) є скелясті-важкі, що вимагають сили волі, старанності, відданості–сходинки сходів сходження, піднесення душі, школа «вчить кувати порядок з хаосу». А носієм скелі є вчитель, тобто вчитель і є школа, школа в ньому самому, а не десь осторонь. Школа трактується також як будинок радості, але це не спростовує складності сходження по скелі, бо справжню радість можна пережити лише в процесі подолання труднощів, у процесі сходження.

Життя є первісною силою виникнення й розвитку всього суцього, включаючи природу, людину і людські спільноти. У нескінченному ланцюжку розвитку життя на планеті існують і конкретні історичні епохи, що характеризуються певними якостями. У розвитку людських спільнот (держав, націй, народів) виникають історично сформовані умови, які спричиняють якості сьогодення й майбутнього.

Життя є явищем Духу. Носієм початкового імпульсу життя є вся Природа, Всесвіт у цілому, кожен їх конкретний прояв, у тому числі й сама людина. Живий той, хто хоче жити. Людина є носієм свідомого, усвідомленого ним імпульсу життя.

Отже, гуманно-особистісна педагогіка основана на класичній формулі: дитина не тільки готується до життя, вона вже живе... А ми живемо разом із дітьми. Немає дітей, є люди з різним досвідом. А діти – це народ, який діє за законами правди, справедливості, довіри.

Система гуманно-особистісного підходу надихає вчителя на створення такого освітнього процесу, в якому Дитина, живучи, навчається змінювати, покращувати, вдосконалювати умови цього життя, підвищувати його якість, а не пристосовуватися до вже сформованих умов. Вона вчиться упорядковувати світ навколо себе й змінювати себе для Всесвіту. Джерелом такого прагнення має стати висока духовність.

Поняття Школа Життя, що виноситься в якості назви школи гуманно-особистісної спрямованості, вбирає в себе саме цей зміст. Звідси і принцип, який є основою освітнього процесу в Школі Життя: розвивати і виховувати в дитині життя за допомогою самого життя.

Початковий сенс слова Виховання – за версією авторів гуманної – педагогіки – укладений із складових «вісь» і «харчування»: харчування духовної осі, харчуванні душі. Ми з свого боку бачимо семантичний зміст

слова Виховання, як висвітлення та примноження певного схованку в дитині, який вже є, він закладений природою, генами, родом – «вितягнення» того, що «сховано». Ми, дорослі – батьки, родичі, вчителі, викладачі, наставники, із цього сховку виносимо на поверхню внутрішній світ дитини й наповнюємо його життєвою вартістю, допомагаємо обрати напрямок збагачення духовного світу дитини.

Як можна трактувати поняття Освіта? Виховання, як процес наповнення духовного світу дитини, вимагає певних духовних ферментів. Такими можуть стати образи любові, краси, спрямованості, доброти, відданості, творчості, мужності, майстерності, співтворчості, співчуття, співраді, співпереживання, розсудливості, моральності; знання, осяяні серцем і духом; прагнення до блага за допомогою знань, прагнення до поглиблення в знаннях; знання у вигляді вищих законів природи, Всесвіту, речовин, Гармонії; вищі творіння різних мистецтв; образи людського спілкування; образи добрих думок, відповідальності за свої бажання; образи словесності й мови; образи розширеної свідомості, образи цілеспрямованої діяльності; образи, народжені в процесі саморозвитку, самопізнання, самовдосконалення; образи матеріального й духовного плану; образи, народжені світоглядом і вірою...

Носієм цих цінностей є знову-таки вчитель; спілкуючись з дітьми, він постійно випромінює вищі духовно-моральні та пізнавальні образи, дає уявлення про світ у цілому, про дитину як частину Всесвіту.

Знання дійсно є сила, але добра чи зла – це залежатиме від якості серця і духовності людини.

Важко перелічити всі ті джерела, які народжують безліч одухотворених образів, тим більше неможливо перерахувати самі образи. Процес сходження повинен повністю бути пройнятий піднесеними й витонченими образами, які живлять душу й серце дитини й ведуть її до розкриття й прояву укладеного в ній самій власного духовного образу. Освіта не є ліпленням людини з певними якостями без участі самої людини, що йде по шляху розвитку, дорослішання й свободи. Освіта – це процес харчування душі й серця дитини всіма кращими плодами людської культури, на основі прихованих первісних здібностей. Таким чином, закладений в дитині духовний образ за допомогою духу людей-вихователів зростає й знаходить свій індивідуальний вигляд. Освітній процес насичений образами так само, як земний простір збагачений повітрям, вони так само необхідні для становлення благородної особистості в дитині, як необхідне повітря для її життєдіяльності.

Поняття Учитель і учень містять найвищий духовний зміст, що має те ж саме джерело, що й головні для нас поняття: Школа, Виховання, Освіта, Просвіта, Урок, Життя. Учитель і учень є головними узагальнюючими поняттями; всі інші групуються навколо них і служать їм.

Суть сенсу понять Учитель і учень укладена в їх єдиному ядрі – УЧ, яке, зі свого боку, несе в собі два початки: У і Ч. Перший початок У, як і в слові Урок, означає: Ура, Світло, Логос, Слово (яке було на початку), Життя, Любов, Бог.

Другий початок Ч слід розуміти, як Чоло, тобто Дух, який приходить Століттями.

Виходячи з цього, виявляється, що поняття Учитель має наступну смислову основу: Дух, який творить, випромінює, дарує Світло, Життя (сенса Життя), Любов, Знання, Мудрість. Відповідно поняття учень означає: Дух, який шукає, приймає Світло, Життя (сенса Життя), Любов, Знання, Мудрість.

Цю цілісність поняття Учитель-учень, всю палітру взаємозалежності, укладену в ній в глибоких алегоричних формулах, розкриває Новий Завіт: «Я посадив, Аполлос поливав, а Бог виростив... Той, хто садить і хто поливає, є одна суть; кожен отримає свою винагороду за працю. Бо ми ж співробітники Божі, а ви – Боже поле, Божа споруда».

Учитель є співпрацівником із Богом, Його помічником у творенні людини. Якщо він не буде садити й поливати з почуттям і розумінням глибокої відповідальності й не буде насичувати дитину глибокими знаннями й творчістю, – як і в яку пору садити, як поливати й плекати, – то зерно духу не отримає потрібного розвитку, життя й доля дитини будуть спотворені, місія її буде знищеною.

Учитель – це душа, це носій світла, це захисник. В.Сухомлинський, створивши «Школу Радості», говорив, що дітей треба вести від радості до радості, любити їх, любити безкорисно, віддано, тонко; уміти терпіти – саме ці якості допомогли кожному під час вибору професії – Вчитель.

Урок – це основа життя, своєрідна модель життя. Слово складається із У – Ура, Світло, а Рок – удар долі.

Основна мета як стрижень усього освітнього процесу в системі завдань Школи Життя відповідає на питання: до освіти й виховання якої людини прагне школа? Виходячи з вищесказаного, особистісно-гуманна педагогіка прагне до виховання Благородної Людини, Благородної Особистості, Благородного Громадянина. Немає необхідності давати тлумачення суті Благородної Людини, бо вікові ідеали суспільства в свідомості людей малюють багатогранну картину благородних громадян. Які б якості Благородної Людини не вкладав учитель у це поняття, він не помилиться. І батькам зрозумілий сенс Благородної Людини, бо в ньому батьківський ідеал простежується більш яскраво, ніж у таких поняттях, як «Хороша людина», «Вихована людина», «Освічена людина».

Школа Життя служить здійсненню цієї основної мети. Сенс, сутність її роботи полягає в тому, щоб усіма своїми освітніми засобами сприяти становленню, розвитку, вихованню в дитині Благородної Людини шляхом виявлення її особистісних якостей.

Гуманно-особистісний освітній процес приймає дитину такою, якою вона є, наповнюючи творчою любов'ю, бо кожен предмет пізнається в повній мірі тільки при любові, кожна трудність перемагається силою любові. Тим самим освітній процес створює кращі умови для виявлення майбутньої особистості, спрямовуючи на пошук своєї місії.

Людина стає особистістю в тій мірі, в якій вона шукає себе, відкриває в собі мету свого служіння й служить їй, не зважаючи ні на які життєві труднощі.

Гуманно-особистісний освітній процес будується на цілісності Природної складової в дитині. З моменту зачаття й одразу після народження Природа ще протягом певного тривалого часу продовжує своє становлення в дитині, олюднює й окультурює себе в ній. Дитина розвивається за законами Природи, за її календарним планом. Усе природне рухається шляхом здобуття своєї неповторності в особі кожної даної дитини, шляхом набуття заданої їй форми й примноження наданих їй ресурсів. Цей рух Природи в дитині відбувається через сили, які ми називаємо стихійними пристрастями. Вони стихійні тому, що «накидаються» на Дитину несподівано й «захоплюють» її в «полон»; вони пристрасті тому, що сама дитина прагне до них, хоче бути ними захоплена і, перебуваючи в полоні своїх пристрастей, відчуває себе вільною. Вся загадка в тому, що саме рух стихійних пристрастей забезпечує виявлення природних багатств дитини. Це – пристрасть до розвитку, пристрасть до дорослішання й пристрасть до свободи. Ці психічні явища мають свої об'єктивні закономірності.

Бажання бути вільною дитина шукає знову ж таки в спілкуванні з дорослою людиною, але шляхом віддалення від неї. Бо ми, дорослі, дітям часто нав'язуємо щось своє. Нам здається, що нам краще відомо, як дітям рости, що їм потрібно, якими вони мають бути. А досить тільки зрозуміти дітей, пізнати їх і вести за собою.

Про значення гуманної педагогіки Ш. Амонашвілі пише: «Гуманна педагогічна думка, споконвіку супроводжуючи людство, нагадує про непохитність виховання Душі й Серця, і через них відбувається розкриття особистості людини, її талантів, інтелекту, її неповторності. Споконвіку закликає вона до служіння планетарної й космічної еволюції, споконвіку шукає вона свій момент істини. Для багатьох найбільших мислителів людства, для багатьох учителів минулого й сьогодення гуманне педагогічне мислення стало основою їх світогляду й творчості. Ось чому Епоха Серця й Духовності, Взаємності й Любові, в яку вступає людство, вимагає глибокого оновлення всього освітнього процесу, основою якого є гуманне педагогічне мислення.

Джерелами цієї основи, цієї вищої форми педагогічної дійсності є як класична, так і сучасна творчість. Класичне й сучасне слід розглядати як єдине ціле. Це є вічно розвиваючою й невичерпною, постійно одухотвореною, як сьогодні, так і спрямованою в майбутнє, Чашею Мудрості. Ця Чаша Мудрості непідвладна часу й простору, бо вона вічна, але кожна епоха може взяти з неї стільки, скільки в змозі «понести», й збагатити її наскільки вона в змозі це зробити». Ця педагогіка, розглядає дитину такою, якою вона є, погоджується з її природою й проголошує природоспівобразність як якість вищого закону. Вона бачить в дитині її безмежність, усвідомлює її космічність і веде, готує її служінню еволюційним процесам людства протягом усього життя. Вона стверджує особистість в дитині шляхом виявлення її вільної свободи і й будує педагогічні системи, процесуальність яких зумовлюють вчительська любов, оптимізм, висока Духовна моральність. Вона в основу розвитку дитини кладе розвиток її духовності та людяності. Вона заохочує педагогічну творчість і

закликає до педагогічного мистецтва. Метою й завданням цієї вищої форми педагогічного мислення є творення облагородженої людини. Гуманне педагогічне мислення прагне досягнути неосяжне й у цьому сила освітніх систем і процесів, народжених у його надрах».

Учитель – носій Світла. Народна мудрість говорить, що у справжнього вчителя уроки не для дітей, а з дітьми. Це вони, справжні вчителі – доторкаючись душі маленької людини, намагаються не поранити, не образити, обережно виростити, допомогти реалізувати себе у житті, вийти у нього якомога чеснішими, добрішими, впевненішими.

Ш. Амонашвілі прописав 10 «ні» вчителям:

1. Не намагайтеся перемогти учня, взяти верх над ним, запанувати. Необхідно дати можливість учневі отримати перемогу над нами, над собою. Це є великим стимулом для росту учня як людини. Діти люблять неухважного вчителя, який готує завдання із помилками. Адже на помилках вчаться.

2. Не принижуйте учня на уроці. Польський педагог Януш Корчак говорив: «Поважайте дитяче незнання». Учитель працює для того, щоб дітям допомогти пізнати світ. У природі немає ліні! Вона приходить пізніше. Дітей необхідно в очах однокласників піднімати, підносити. Показувати всі їхні перемоги, кроки вперед. Це є також великим стимулом для росту, для праці.

3. Не докоряйте дитині, не згадуйте про минулі невдачі, нагадуйте тільки про хороше, про певні досягнення в навчанні, в поведінці. Необхідно нести думку позитивну, вселяти надію тільки на краще. «Навіть смерть – це певний етап, і він не може бути поганим».

4. Не доносьте батькам про дитину. Авторитет учителя при цьому тільки падає. Нам необхідно зміцнювати віру в дитину батькам, захистити дитину від агресії батьків.

5. Не соромте учня на уроці.

6. Не гнівайтесь на учня. Гнів – це бомба... Тільки терпіння, самовладання вчителя робить учителя Вчителем.

7. Не оголошуйте учневі недовіру. Любити дитину треба такою, якою вона є, довіритися дитині.

8. Не зраджуйте учням ніколи.

9. Не думайте про учня погано. Вселяйте почуття оптимізму, впевненості в свої сили.

10. Не чиніть по відношенню до дитини нічого, що б не сприяло вихованню. Школа взагалі не може тільки вчити. Дитина виховується на всьому й всюди.

Духовність суспільства, особистості – це найбільша загальнолюдська цінність. Вона може і повинна відігравати вирішальну роль у всьому житті людського суспільства. У педагогічній концепції Ш. Амонашвілі душа людини розглядається як реальна субстанція. Людина не може існувати без духовного життя. Душа людини спрямована до вічного сходження і вдосконалення. Життя на Землі є відрізок шляху сходження людини до Вічного Світу. Кожна людина в той же час є шляхом в житті для іншої. «Духовне життя, – стверджує

педагог, – є вищий план буття, воно є тою прихованою, нематеріалізованою дійсністю, яка творить як внутрішню, так і зовнішню, матеріалізовану дійсність. Без духовного життя не було б тієї людської культури, яка створювалася століттями. Занепад духовного життя затримує еволюцію людства, підйом духовного життя визначає його розквіт і прогрес. Джерело духовного життя людина несе в собі від народження, як головне якість духу».

Ш. Амонашвілі визначає дух як безсмертну сутність людини. Розкриваючи це поняття, він стверджує: «Душа в матеріальному світі стає дивовижним інструментом – тіло для діяльності, твердень і звершень. Тіло, яке створювалося природою протягом багатьох мільйонів років, є досконалий інструмент для діяльності Духа в умовах нашої матеріальної планети ... Люди народжуються зовсім не випадково, а один для одного. Ми – шлях один для одного, бо плоди моєї місії призначені вам, а моя місія для свого затвердження сподівається на плоди ваших місій».

Духовність в педагогічній концепції Ш. Амонашвілі мислиться як фундаментальна властивість людини, як вища людська цінність. У той же час учений розглядає духовність в зв'язку з культурою. Він не зводить духовність ні до моралі, хоча вона є джерелом моральності, ні до витонченої інтелектуальності, хоча вона відкриває інші шляхи пізнання, ні до релігійності, оскільки духовність вказує шлях пізнання в собі Творця, а релігійність лише скорочує цей шлях. Духовність вчений розкриває як основу всякого буття, як сутність вічного і безсмертного, як любов до всього прекрасного, як найвищий інтелект. Він стверджує: «Духовність є наша цілеспрямована спрямованість до вдосконалення нашого Духа, нашої Сутності ... Шлях до вдосконалення Духа лежить на Землі – це є спосіб життя кожного з нас серед людей. Головними складовими способу життя є: чистота наших помислів, утвердження загального блага, щедрість дарів нашого Духа. Свідомість розширюється – воно синтезує в собі Світ Земний і Світ Вищий, сенс життя на Землі і сенс Життя у Вищому Світі. Таке розширення свідомості дасть нам розуміння еволюції людства на Землі і у Всесвіті, наповнить нас почуттям суворості боргу за своє життя, бо ми народжені один для одного».

У гуманно-особистісній педагогіці Ш. Амонашвілі духовність розкривається в гносеологічному аспекті: її вчений розглядає як четвертий вимір. Він пише: «Четвертий вимір, сутність духовна, сама Чудна, Прекрасна, Вища Сутність є шлях розширення свідомості, нехай пізнання суті Божественної Істини. Може бути, відвадити нам і прийняти четверту сутність? Вона допоможе нам розширити нашу свідомість, дасть дивну іскру поновлення нашому педагогічному мисленню. Визнання четвертої сутності буде гідним вчинком вчителя – героя Духа. Іскра ця внесе в нашу свідомість принцип, який свідчить про те, що Дух є безсмертна сутність ... Четверта сутність зніме наші земні тривимірні обмеження на кшталт: матерія, час, простір, або ж – довжина, ширина, висота; а в педагогічному мисленні – спадковість, середовище, виховання, або ж – школа, сім'я, дитина; учитель, батьки, учні і т. п. Четверта сутність може виражатися по-різному поруч з цими вимірами: матерія, час,

простір, Вищий Світ (Тонкий Світ, Царство Небесне, Духовна Сутність; довжина, ширина, висота, Безмежність; спадковість, середовище виховання, Місія (Призначення, СENS Життя. Покликання); школа, сім'я, дитина, Душа, а батьки, вчитель, учень. Четверта Вища Сутність є джерело нових знань».

Розкриваючи духовні і природні субстанції дитини, Ш. Амонашвілі підкреслює єдність укладених в ньому духовних і природних сил як прояв союзу Неба і Землі, Душі і тіла, як прояв Космосу в мікрокосмос. Вчений стверджує, що дитина в той же час є неповторна частинка Цілого, унікум серед унікумів. Тому духовно-моральна сутність Дитину спрямована до сходження, а його природні сили мають внутрішній імпульс до прояву і дозріванню. Дитина спрямований в майбутнє. Поклик Майбутнього є суть пізнання, праці і творчості, сила затвердження Місії, сENS Життя. учитель

Виховання у школярів духовності в концепції Ш. Амонашвілі це органічна частина цілісного освітнього процесу. Процес формування духовності педагог розкриває як «харчування душі і серця дитини усіма найкращими, вищими, височить плодами людської культури і цивілізації». Такими результатами він називає: образи любові, краси, доброти, творення, творчості, розсудливості, моральності; знання, осяяні серцем і духом; прагнення до блага за допомогою знань; знання у вигляді вищих законів природи, Всесвіту; вищі творіння мистецтв; образи людських спілкувань; образи матеріального і духовного плану; образи, народжені світоглядом і вірою.

Зовнішні та інші плоди цивілізації виступають джерелами і засобами цілеспрямованого впливу на свідомість, почуття і волю дитини. Однак дитина приймає, привласнює їх через вже облагороджені серце – цей «будинок духу», оскільки він приходить в земне життя з уже вкладених характером. Можна облагородити і підняти сутність людина, але не можна змінити її. Ось чому педагог стверджує: «Розум, осягаючи знання через серце і духовність, досягає того рівня просвітлення, до якого він і був готовий. Розум, який прийняв знання безпосередньо, минаючи шляху серця і духовності і тим більше маючи під собою огрублене, запеклий, озлоблені серце і душу, здатний направити людину на творіння зла проти людей, суспільства, держави, людства, проти вульгарного, сьогодення і майбутнього, проти самого себе... Знання дійсно є сила, але добра чи зла – це буде залежати від якості серця і духовності людини».

Формування духовності як органічної частини освітнього процесу, за Ш. Амонашвілі, охоплює дитину повністю, з усією її природою, включає внутрішню наступність її творчо-духовних сил і творить міць людини-вчителя. Цілісність дитини проявляється і затверджується в житті і самим життям. Дитина бачить життєвий сENS школи, навчання тільки в тому освітньому процесі, який надає йому стрімку життя. Виходячи зі сказаного, педагог стверджує необхідність організації процесу освіти особистості і формування його духовності як організацію різнобічної житнедея ності учнів.

Вважаємо важливим підкреслити, що провідним цільовим орієнтиром формування духовності особистості учнів в гуманно-особистісній концепції

Ш. Амонашвілі є думка про те, що школа не тільки місце підготовки підростаючого покоління до життя, але і саме реальне життя. Школа покликана забезпечувати повноцінне проживання дитиною кожного з вікових етапів її розвитку, наповнювати це життя різнобічною змістовною діяльністю відповідно до її можливостей та інтересів. Чим цікавіша і змістовніша життєдіяльність школярів, тим успішніше вони розвиваються і готуються до життя. Ця думка знаходила відображення в працях таких класиків педагогіки, як Ж.-Ж. Руссо, І. Песталоцці, Ф. Фребель, К. Ушинський, Дж. Дьюї і ін.

На початку 60-х років Ш. Амонашвілі разом з колегами зробив успішні експериментальні пошуки шляхів оновлення школи. Вихідним положенням цих пошуків була побудова освітнього процесу на ідеях загального розвитку, розкриття в навчанні і вихованні самобутньої дитячої природи, облагороджування душі і серця дитини. Основним засобом перебудови освітнього процесу використовувалася різнобічна діяльність і спілкування учнів та виховання їх з позиції співучасників цього процесу. Присвоєння знань, облагороджування особистості, формування її духовності здійснювалося через серце і душу. Освіта розглядалося як процес харчування душі і серця всім кращим. Педагог прийшов до висновку: «Діти живуть щохвилини, щогодини, щодня, живуть без перепочинку, і педагогічна формула, що ми готуємо їх до життя, для них не має ніякого сенсу. І якщо ми хочемо дійсно виростити наших дітей справжніми людьми, то зовсім не обов'язково припиняти їх сьогоденне дитяче життя і змушувати з усією серйозністю думати про своє майбутнє». Розвиваючи цю думку, Ш. Амонашвілі показує, що повноцінна життєдіяльність школярів стає необхідною умовою розвитку, виховання, соціалізації особистості, формування її духовності. Він пише: «Чи гуманно-особистісна педагогіка приймає класичну формулу, яка говорить, що дитина не тільки готується до життя, але вона вже живе ... Треба відкрити дитині саме життя, допомогти їй вести спостереження над явищами життя, черпати із них досвід для її поліпшення, вибрати найвірніший шлях...»

Система гуманно-особистісного підходу надихає вчителя на створення такого освітнього процесу, в якому б дитина в самому житті навчалась змінювати, покращувати, удосконалювати умови цьому житті підвищувати її якість, а не пристосовуватися до вже сформованих умов. Джерелом такого прагнення повинна стати висока духовність. Поняття Школа Життя, що виносить в якості назви школи гуманно-особистісної спрямованості, вбирає в себе саме цей зміст».

Навчально-виховний заклад, побудований на принципах гуманно-особистісної педагогіки, Ш. Амонашвілі не випадково називає «Школою Життя»: в цій школі освітній процес мислиться як розвиток і виховання в дитині життя за допомогою самого життя, тобто, шляхом організації змістовної, духовно багатой різнобічної діяльності учнів відповідно до їх віку, інтересів, потреб при їх активній співпраці з дорослими.

У працях Ш. Амонашвілі досліджується технологія формування духовної особистості школярів. Її вчений розкриває як сукупність психолого-

педагогічних установок, послідовно виконуваних прийомів, дій, взаємодії вчителя та учнів, які забезпечують найбільш ефективний результат у вихованні духовності. Педагогічну технологію він будує на ідеї керованості освітнім процесом.

Велику увагу педагог приділяє такому технологічному прийому виховання в учнів духовності, як створення в освітньому процесі і всієї життєдіяльності емоційного настрою. Він показує, що почуття відображають якісні особливості внутрішнього, духовного світу людини, його емоційні ставлення до навколишньої дійсності, пов'язані з потребами і мотивами. Емоційність освітнього процесу виступає дієвим засобом активізації пізнавальної та духовно-моральної діяльності. Педагог з повною підставою стверджує, що «духовний світ дитини може збагачуватися тільки в тому випадку, якщо він це багатство вбирає через дверцята своїх емоцій, через почуття співпереживання, тішитися, гордості, через пізнавальний інтерес; насильно збагачувати цей світ рівносильно тому, що зловмисно садити райські яблука в отруєний ґрунт». Саме навчання для дитини має бути приємним і радісним. Вона повинна відчувати глибоке задоволення від кожного уроку, від перебування в школі, тому що в школі, особливо на уроці, триває життя дитини. Вчителю важливо пам'ятати, що «дитина не може залишити своє життя, свої враження, свої переживання десь далеко за порогом школи і приходити з чистим, стерилізованим прагненням вчитися».

Відповідаючи на питання вчителів: «Скільки годин поспіль можна провести на емоційному підйомі?», «А якщо вчитель втопився?», Шалва Олександрович роз'яснює: «Кожен урок не може бути на підйомі, учитель повинен берегти сили. Якщо менше емоцій, це не означає, що урок стає гіршим».

Створювати емоційний настрій школярів з метою залучення їх до духовної культури, до піднесеного і шляхетного педагог рекомендує шляхом включення в освітній процес елементів гри. Це дозволяє відволікати дітей від напруги, труднощів, неуспіхів і мобілізувати їх увагу на досягнення поставлених завдань, вселяти впевненість в їх сили. В процесі гри дитині простіше бути відвертим з учителем, ділитися своїми переживаннями.

Одним з джерел емоційності освітнього процесу Ш. Амонашвілі розглядає любов учителя до дітей. Обґрунтовуючи цю думку, він пише: «Доброта і любов до дітей не дозволяє нам грубо поводитися з ними, обмежувати їх самолюбство і гідність, кричати на них, не помічати засмучення і не радіти успіхами кожного з них, не приходити до них на допомогу без уповільнення, проявляти недовіру. Педагог доброї душі, всім серцем любить дитину, частіше посміхається, рідше хмуриється, він живе справжнім педагогічним життям і тим самим знаходить професійне чуття».

У розвитку духовності школярів необхідні емоційні стимули. Шалва Олександрович до них відносить проїняті провідною ідеєю потреби в поведінці, відповідають суспільним інтересам. Такі потреби стають свого роду емоційним зарядом. Спираючись на емоційні стимули, учитель викликає в

учнів підвищену реакцію переживань, тим самим збуджує у них прагнення надихнутися і активізувати свою діяльність. У зв'язку з цим педагог пише: якщо хочеш викликати в учня підйом внутрішніх, душевних сил, активізувати його життєдіяльність, впорядкувати думки, вселити радість співтворчості, то створюй такі умови, щоб «іскорки їхніх думок утворювали царство думки, давали їм можливість відчутти себе в ньому володарем.

Емоційний настрій учнів на уроці, за Ш. Амонашвілі, може здійснюватися шляхом створення ситуації радісного очікування, прояви учителем чуйності, доброти, гуманного вирішення конфліктних ситуацій, застосування образної мови, елементів гумору, чарівної посмішки. Педагог особливу увагу звертає на те, що доброта до дітей повинна бути не тільки внутрішньо пережитим станом, а й головним мотивом, стимулом педагогічної діяльності. Він виходить з того, що радість є вищий прояв емоції задоволення. Радість надихає на працю і творчість, народжує добро, красу, любов. Педагог писав: «Красу народжує серце, сповнене любові ... Саме серце робить руки золотими, щоб через них змогло воно винести назовні свої скарби і дарувати їх людям... Радість завжди є мудрість серця». В якості технологічного прийому створення емоційного фону в освітньому процесі Шалва Олександрович пропонує надання можливості дітям висловлюватися про урок, вносити свої пропозиції щодо вдосконалення навчальної роботи. У «Порадах вчителю Школи Життя» він пропонує:

- проявляйте живий інтерес до життя дитини, його радощів, засмучення, прагненням, успіхам, невдач, до його особистих переживань; при необхідності сприяйте, допомагайте, висловлюйте йому співрадість, співчуття;

- любіть сміятися разом з дітьми, веселіться, грайте разом з ними;

- знайомте дітей з планом уроку, з змістом завдань, беріть до уваги побажання щодо змісту уроку;

- запрошуйте дітей бути співучасниками ваших педагогічних пошуків, висловлювати свою думку з приводу того чи іншого методу, прийому;

- провокуйте дискусії дітей з вами, давайте їм можливість доводити вам, пояснювати помилку, спростовувати ваше переконання, і тоді, визнавши їх правоту, висловлюйте їм подяку за те, що не дозволили вам заглибитися в своїй помилці;

- пропонуйте дітям зміст цілих історій з питаннями, як би вчинили вони на місці героїв;

- довідайтеся й радійте, коли дитина досягає успіху;

- виявляйте цікавість до того, чи сподобався дітям урок, прислухайтеся до їх побажань;

- проявляйте своє оптимістичне ставлення до можливостей дитини, особливо коли його осягає невдача;

- вогнем серця намагайтеся викликати до життя кращі почуття дитини.

У гуманно-особистісної концепції Ш. Амонашвілі вчитель є Дух, який творить, що випромінює і дарує Світло, Життя, Любов, Мудрість, Знання, а учень є Дух, який шукає, приймає Світло, Життя, Любов, Мудрість, Знання.

Розкриваючи це визначення, педагог акцентує увагу на тому, що вчитель покликаний допомогти дитині в прояві своєї суті через харчування його духовної осі образами, оскільки не виключена можливість, що образ, який існує в дитині, може проявитися не інакше, як через заселення його духовного світу добрими, прекрасними, піднесеними образами: образами добра, любові, радості і страждання, героїзму, пізнання та ін. Освіченим стає той, хто найбільш повно проявляє свій образ або прагне до його прояву, незалежно від того, володіє він нормативними знаннями. Педагог вважає, що формальна «освіченість» людини не є показник його освіченості по суті. Освіченість, по Ш. Амонашвілі, є безперервне, вічне наповнення учня Світлом, розчинення земних знань в Душі та Серці, осягнення в собі своєї безсмертної сутності і сенсу Життя. Освіченість в той же час – джерело Благородства – мрії людства і мрії кожного з батьків. Благородство вчений характеризує як стан Духа, яке перебуває у віках, а Шляхетним людиною називає того, хто стверджує в роду своєму Благо. Благородство виховується благородством. На наш погляд, справжня мудрість полягає в наступних словах Шалви Олександровича: «... Уявіть: місто, село, де серед жителів (хай поки що не кожен другий, не кожен третій) кожен десятий є Шляхетний чоловік. Як жилося б людям в цьому місті, в цьому селищі?».

Шалва Олександрович переконливо показує, що суспільну значимість, загальнолюдську цінність мають тільки ті знання, які «приборкані Духом і Культурою», тобто спрямовані в майбутнє. Тільки такі знання роблять цивілізацію духовної і культурної. Учні знаходять духовну близькість тільки з такими вчителями, які одухотворяє знання. Педагог пише: «Ми зобов'язані уособлювати людини майбутнього, людини нового складу. Новим людиною нас зроблять переконаність, висока громадянськість, відданість спільній справі, глибоке усвідомлення нашого виняткового боргу перед народом, державою, перед дітьми, перед майбутнім людства. Кожен з нас – творець кількох сотень доль, в наших класах, як в кузні, кується щастя наших вихованців».

Одним з основних джерел і необхідною умовою формування духовності учнів у концепції Ш. Амонашвілі розглядається духовна культура вчителя. Вона розкривається їм як система ціннісних соціально-педагогічних орієнтації, що дозволяють вчителю формувати особистість своїх вихованців відповідно до їх духовно-моральними потребами та інтересами і соціальним замовленням суспільства, держави, з урахуванням того, що духовність є прояв піднесеного, вічного, що передає з покоління в покоління уявлення про призначення людини, його віри в абсолютне добро, «віри в Божественну Сутність і безсмертя душі людини, в її спрямованість до вічного вдосконалення, віри в те, ч то земне життя людини є відрізок шляху випробувань і сходження. Звідси розуміння і прийняття дитини як явища в нашому земному житті, як носія своєї життєвої Місії, носія найбільшої енергії Духа».

Духовна культура вчителя, по Ш. Амонашвілі, включає насамперед розуміння їм педагогічного ідеалу як провідного компонента професійної компетенції. Це, в свою чергу, вимагає від вчителя загальнокультурної, науково-філософської та соціальної компетентності, глобальної здатності

раціонально мислити, розумно діяти, володіти сучасними педагогічними технологіями.

Особливістю духовності вчителя Ш. Амонашвілі вважає душевність як психічний стан, що характеризується добротою, чуйністю, щирістю, сердечністю. Він неодноразово підкреслює, що вчитель повинен бути людиною доброї душі і любити дітей такими, якими вони є: «Треба однаково любити і пустуна, і слухняного, і кмітливого, і тугодума, і ледачого, і старанного. І ще треба, щоб нашу доброту душі ми ділили порівну між своїми вихованцями, проте, в тих формах, які будуть необхідні в кожному конкретному випадку. Доброта і любов до дітей повинні бути не тільки внутрішньо пережитим станом, а й головним мотивом, стимулом нашої педагогічної діяльності, спілкування з дитиною або з усім класом. Доброта і любов до дітей не дозволяють нам грубо поводитися з ними, обмежувати їх самолюбство і гідність, кричати і лякати їх, виявляти недовіру, зобов'язує помічати засмучення і радіти успіхам кожного з них, приходити на допомогу без зволікання. Педагог доброї душі, всім серцем любить дитину, частіше посміхається, рідше хмуриться, він живе справжнім педагогічним життям і тим самим знаходить свою професійну майстерність».

Формування духовності особистості несумісне з примусом, насильством. На глибоке переконання педагога, «духовний світ дитини може збагачуватися тільки в тому випадку, якщо він це багатство вибирає через дверцята своїх емоцій, через почуття співпереживання, тішиться, гордості, через пізнавальний інтерес; насильно збагачувати цей світ рівносильно тому, що зловмисно садити райські яблука в отруєний ґрунт».

Разом з тим вихователь повинен вірити в можливість кожної дитини. Відхилення в його духовному розвитку слід розглядати як результат непедагогічного підходу до нього. «Сприймати неуспіхи школяра як його нездатність і реагувати на них роздратовано або нехай навіть стримано, але без орієнтування на перспективу розвитку дитини, – писав Ш. Амонашвілі, – неприпустимо. Віра педагога в потенційні можливості і здібності кожного свого вихованця набуває справжній сенс тільки тоді, коли він переконаний в перетворюючій силі виховання і навчання, свого педагогічної праці».

Список використаних джерел та літератури

1. Амонашвілі Ш. О. Амон-Ра. Легенда про Камінь / Ш. О. Амонашвілі – М. : Біловоддя, 2001. – С.238.
2. Амонашвілі Ш. О. Психологічні основи педагогіки співробітництва / Ш. О. Амонашвілі – Київ : Освіта, 1991. – 101 с.
3. Амонашвілі Ш. О. У школу з шести років / Ш. О. Амонашвілі // Педагогічний пошук. – М. : Педагогіка, 1987. – С .9.
4. Амонашвілі Ш. О. Чому не прожити нам героями духу / Ш. О. Амонашвілі – М. : Изд. Дом Шалви Амонашвілі, 2003. – С.50-59.

5. Амонашвілі Ш. О. Школа життя / Ш. О. Амонашвілі – М. : Изд. Дом Шалви Амонашвілі, 1998. – С.20-134

6. Амонашвілі Ш. О. Як живе, діти? / Ш. О. Амонашвілі – М. : Просвітництво, 1986. – 113 с.

7. Киричок В. А. Моральність / В. А. Киричок // Енциклопедія освіти // Акад. пед. наук України ; головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

8. Кононко О. Виховання / О. Кононко // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

МЕТОДИ ГУМАННОЇ ПЕДАГОГІКИ

Світові тенденції щодо розвитку суспільства та парадигмальні зрушення сучасної української освіти спрямовані на утвердження гуманітарної складової освіти, пошуку ефективних методів розвитку життєтворчої компетентності людини, її креативності, формування власної дослідницької позиції, готовності вирішувати проблеми, які виникатимуть у майбутньому житті [21, с. 18-21]. Причиною такої уваги є розуміння того, що найважливішою цінністю і основним капіталом сучасного суспільства є людина, здатна до пошуку нових знань і прийняття нестандартних рішень. Отож, у центрі всього навчально-виховного процесу – особистість та гуманізація освітнього простору навколо неї. На нашу думку, мова йде про формування в свідомості кожної людини розуміння громадянської відповідальності за все, що вже створила історична людина і за все те, що ще створить, чого раніше не було на землі. Така думка перегукується із однією з основних ідей гуманної педагогіки – виховання суворості обов'язку [20]. Варто зазначити, що прогресивна світова освітня спільнота знаходиться у пошуку нових підходів, форм, методів у своїй діяльності. Таким своєрідним проривом у справі освіти підростаючої людини є Гуманна педагогіка. Втілення нової гуманістичної парадигми освіти – це виклик часу.

Гуманна педагогіка – це система наукових методів, яка утверджує вихованця в ролі повноправного, свідомого і активного учасника навчально-виховного процесу, що розвивається в міру своїх можливостей і здібностей [11, с. 345].

Методи виховання та освіти забезпечують, з одного боку, психологічний комфорт учнів, з іншого ж, сприяють вирішенню завдань, що стоять перед учителем. Вони зберігають в учнів їх природну пристрасть до розвитку, дорослішання, свободи, їх прагнення до пізнання, і тому ведуть їх до мети з бажанням, мінаючи примус. Цей шлях, звичайно, наповнений труднощами, вчитель спеціально розкладає їх перед учнями, щоб ті, долаючи їх, набирали сили, та ще відчували радість від успіху.

Присутність поруч вчителя зі своїми принципами в співпраці надає учням впевненість в успіху, наповнює їх силою волі, а духовна спільність вчителя та його учнів зміцнює весь освітній процес, робить учнів більш піддатливими до виховного впливу. На нашу думку, говорити про методи має сенс, якщо є майстер з серцем, душею і бажанням, який скористається ними, та ще відшліфує їх, і ще винайде нові методи.

Розглядаючи сутність методів освіти, звернемо увагу на те, що класична педагогіка розглядає окремо методи навчання та методи виховання.

Метод (грец. *methodos*- спосіб пізнання) навчання – спосіб упорядкованої взаємопов'язаної діяльності вчителя й учнів, спрямованої на розв'язання завдань освіти [30].

Аналіз історико-педагогічної думки, дозволяє зробити висновок про те, що до революції в дидактичних рекомендаціях визначення методу було таким:

Метод – мистецтво вчителя спрямувати думки учнів у потрібне русло та організувати роботу за планом [23, с.467]. У структуру методу входять зміст навчання, шляхи досягнення мети, активність учнів, методичні прийоми, мета, способи, завдання, інструменти, засоби, правила, педагогічна майстерність учителя.

Метод – це головний інструмент педагогічної діяльності, лише з його допомогою виробляється продукт навчання, здійснюється взаємодія вчителя й учнів [22, с.156].

Існують й інші визначення методу навчання:

- форма руху змісту навчального матеріалу;
- упорядкована сукупність методичних прийомів, дій та операцій, за допомогою яких організовується навчальна діяльність учнів і процес засвоєння знань;
- форма обміну навчальною інформацією між тим, хто навчає, і тим, хто вчиться;
- форма руху пізнавальної діяльності учнів;
- упорядкована сукупність прийомів, дій і логічних операцій;
- спосіб співробітництва вчителя й учнів;
- спосіб роботи вчителя й учнів, за допомогою якого досягається засвоєння учнями знань, умінь і навичок, розвиток їх пізнавальних здібностей.

У педагогічній класичній науці розрізняють методи навчання та виховання.

У дидактиці метод навчання – це певний спосіб цілеспрямованої реалізації процесу навчання, досягнення поставленої мети [23, с.400]. Правильний підбір методів відповідно до мети та змісту навчання, вікових особливостей учнів сприяє розвитку їхніх пізнавальних здібностей, озброєнню їх уміннями й навичками використовувати здобуті знання на практиці, готує учнів до самостійного набуття знань, формує їхній світогляд.

Методи навчання поділяються на загальні та спеціальні. Загальні застосовуються у школі при вивченні різних навчальних предметів; спеціальні – під час вивчення окремих дисциплін.

Сукупність методів викладання того чи іншого предмета є методикою викладання.

Отже, методи навчання є складним, багатовимірним педагогічним явищем, у якому відображаються об'єктивні закономірності, принципи, цілі, зміст і форми навчання. Цей зв'язок з іншими дидактичними категоріями взаємозворотний: принципи, цілі, зміст і форми навчання визначають метод, але вони не можуть бути реалізовані без нього, без урахування можливостей їх практичного втілення.

Варто зазначити, що в дидактиці розрізняють методи викладання, які стосуються діяльності вчителя, і методи учіння, що забезпечують перебіг навчальної діяльності учнів та методи навчання, які характеризують

насамперед спільну роботу вчителя й учнів і створюють умови для активності їх обох.

Один і той самий метод може застосовуватися для різних навчальних цілей. Наприклад, бесіду можна використати і для засвоєння нових знань, і для повторення, і для перевірки, проте в різних випадках цей метод матиме свої особливості реалізації. Правильне застосування методів навчання унеможливорює механічне чи догматичне засвоєння учнями навчального матеріалу, забезпечує ефективність їхньої пізнавальної діяльності, можливість застосовувати знання на практиці.

Варто зазначити, що кожен метод навчання має виконувати не тільки освітню, розвивальну та виховну функції, а й стимулювальну та корекційну (розвиток сприймання, мислення, уяви, пам'яті, емоційно-почуттєвої сфери).

Так, будь-який навчальний предмет, крім загальних методів навчання, має свої методи, зумовлені специфікою його змісту. Наприклад, у викладанні української мови застосовують спеціальні методи: читання і письмо, словникова робота, граматичний розбір та ін.; у географії важливе місце належить роботі з картами; у природознавстві – спостереження, досліди тощо. Дидактика вивчає методи, які мають найбільш загальне значення і можуть бути застосовані при вивченні різних навчальних предметів.

У структурі методів виокремлюють прийоми, тому кожний метод можна представити як сукупність методичних прийомів.

Приєм навчання – елемент методу, що становить сукупність навчальних ситуацій, спрямованих на досягнення його проміжної мети.

Елементи методів не є сумою окремих частин цілого, а системою, що об'єднана логікою дидактичного завдання. Якщо метод – спосіб діяльності, що охоплює весь шлях її перебігу, то прийом – це окремий крок, дія в реалізації методу.

Метод навчання має дві складові частини: об'єктивну і суб'єктивну. Об'єктивна частина методу обумовлена тими постійними положеннями, які обов'язково присутні в будь-якому методі, незалежно від того, який учитель його використовує. У ній відображені найзагальніші вимоги законів і закономірностей, принципів і правил, а також ціль, завдання, зміст, форми навчальної діяльності. Суб'єктивна частина методу обумовлена особистістю педагога, його творчістю, майстерністю; особливостями учнів, конкретними умовами.

Засоби навчання – допоміжні матеріальні засоби школи з їх специфічними дидактичними функціями.

Найістотнішим засобом навчання є слово вчителя, за допомогою якого педагог організовує засвоєння знань учнями, формування в них практичних умінь і навичок. Викладаючи новий матеріал, він спонукає учнів до роздумів над ним. Важливим засобом навчання є підручник, який допомагає учневі у відновленні, повторенні та закріпленні знань, здобутих на уроці, виконанні домашнього завдання, повторенні пройденого матеріалу.

Інші засоби навчання виконують різноманітні функції: замінюють учителя як джерело знань (мультимедійні дошки, мультимедійні проектори, комп'ютери, ноутбуки, планшети та ін.); конкретизують, уточнюють, поглиблюють відомості, які повідомляє вчитель (картини, карти, таблиці та інший наочний матеріал); є прямими об'єктами вивчення, дослідження (машини, прилади, хімічні речовини, предмети живої природи); опосередковують зв'язок школярів із природою або виробництвом, коли безпосереднє їх вивчення неможливе або утруднене (препарати, моделі, колекції, гербарії тощо); сприяють учням в оволодінні уміннями та навичками (прилади, інструменти та ін.); є символічними (знаковими) засобами (історичні та географічні карти, графіки, діаграми тощо).

У контексті проблеми нашого дослідження зазначимо, що у дидактичній теорії не існує єдиної універсальної класифікації методів навчання через складну природу цього феномену, його багатofункціональність.

У 20-х роках ХХ століття пошуки якихось нових, оригінальних методів навчання не увінчалися успіхом. Дидакти, учителі-практики повернулись до використання стандартних (класичних) методів. Методи навчання – багатоякісні педагогічні явища, тому постала потреба їх класифікувати.

Класифікація методів навчання – це впорядкована за певними ознаками система методів; групування методів навчання за певними ознаками та встановлення між ними зв'язків.

У 40-60-х роках існувала спрощена класифікація, яка складалася із трьох груп методів:

- словесні,
- наочні,
- практичні.

Пізніше були спроби класифікувати методи навчання. Як зазначалося вище, у сучасній дидактиці відомі десятки класифікацій. Методи навчання класифікували А. Алексюк, Г. Ващенко, Ю. Бабанський, М. Данилов, Б. Єсіпов, І. Лернер, М. Махмутов, В. Паламарчук, В. Паламарчук, С. Петровський, М. Скаткін, І. Харламов та інші.

Найпоширеніші в педагогіці такі класифікації методів навчання:

- за джерелом передачі та сприймання навчальної інформації – словесні, наочні, практичні (С. Петровський, Є. Голант) [30];

- за характером пізнавальної діяльності учнів – пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемне викладання, частково-пошуковий, дослідницький (І. Лернер, М. Скаткін) [33];

- залежно від основної дидактичної мети і завдань – методи оволодіння новими знаннями, формування вмінь і навичок, перевірки та оцінювання знань, умінь і навичок (М. Данилов, Б. Єсіпов) [23]; методи усного викладу знань, закріплення навчального матеріалу, самостійної роботи учнів з осмислення й засвоєння нового матеріалу роботи із застосування знань на практиці та вироблення вмінь і навичок, перевірки та оцінювання знань, умінь і навичок (І. Харламов);

- класифікація з точки зору цілісного підходу до діяльності у процесі навчання – методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності; стимулювання й мотивації учіння, контролю, самоконтролю, взаємоконтролю і корекції, самокорекції, взаємокорекції в навчанні (Ю. Бабанський) [26].

Найбільш поширеною в дидактиці останніх років, як показує аналіз, є класифікація методів навчання, яку запропонував Ю. Бабанський [26, с.144]. За його підходом, доцільно виділяти три великих групи методів навчання.

1. Методи організації навчально-пізнавальної діяльності - словесні, наочні, практичні; індуктивні, дедуктивні, метод аналогій; проблемно-пошуковий, евристичний, дослідницький, репродуктивні методи (інструктаж, пояснення, тренування); самостійна робота з книгою, з приладами та ін.

2. Методи стимулювання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності – пізнавальні ігри, навчальні дискусії, методи заохочення й осудження в учінні, висунення навчальних вимог.

3. Методи контролю й самоконтролю: усний і писемний контроль, лабораторний, машинний контроль, методи самоконтролю.

Аналіз науково-педагогічної літератури та передового педагогічного досвіду дозволяє зазначити про те, що для оцінювання і вибору методів навчання необхідно використовувати різні класифікації на основі укрупнення та об'єднання методів у великі групи за визначеними критеріями.

І група методів

Методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності.

І підгрупа за джерелом передачі навчальної інформації включає в себе:

- словесні методи – розповідь-пояснення, бесіду, лекцію.

Розповідь-пояснення використовується під час навчання учнів у початковій школі. За метою виділяються такі види розповіді: розповідь-вступ, розповідь-повість, розповідь-висновок. Ефективність зазначеного методу залежить головним чином від уміння вчителя розповідати, дохідливості та доступності інформації, від поєднання його з іншими методами навчання.

Бесіда відноситься до найдавніших і найпоширеніших методів дидактичної роботи. Її майстерно використовував ще Сократ. Провідною функцією даного метода є мотиваційно-стимулююча. Бесіда – це діалог між учителем та учнем, який дає можливість за допомогою цілеспрямованих і вміло сформульованих питань спрямувати учнів на активізацію отриманих знань. Учені виділяють індуктивну та дедуктивну бесіду.

Саме з допомогою їх учитель активізує діяльність учнів, ставлячи їм запитання для розмірковування, розв'язання проблемної ситуації.

Лекція в 9-12-х класах служить для пояснення важкої та складної теми; її типовими ознаками, перенесеними з вищої школи, є тривалість запису плану та рекомендованої літератури, уведення та характеристика нових понять, розкриття та деталізація матеріалу, завершальні висновки вчителя, відповіді на запитання.

Основне джерело в перерахованих методах – слово вчителя. Мовна культура вчителя – одна з важливих умов його професіоналізму. «Добре вміє

розповідати», «можна заслухатись» – часто говорять учні про вчителів, які досконало володіють методами навчання.

- наочні методи – ілюстрація, демонстрація.

Ілюстрація – допоміжний метод при словесному методі, її значення полягає в яскравішому викладенні та показі власної думки. Засоби ілюстрації (картинки, таблиці, моделі, муляжі, малюнки тощо) є нерухомими, вони мають «оживати» в розповіді вчителя. Дидактики не рекомендують вивішувати або виставляти засіб ілюстрації заздалегідь (на початку уроку), щоб не привернути до нього увагу учнів, щоб ілюстрація не була достроковою до того моменту, коли для вчителя настане час скористатися наочним посібником.

Демонстрація характеризується рухомістю засобу демонстрування: навчальна телепередача або кіно-відеофільм чи його фрагмент; діюча модель, дослід з фізики або хімії; спостереження за погодою (у початковій школі); дослід у шкільній теплиці, робота на пришкільних ділянках.

- практичні методи: дослід, вправи, навчальна праця. Лабораторні та практичні роботи, твори, реферати учнів.

Ці методи не несуть нової навчально-пізнавальної інформації, а служать лише для закріплення, формування практичних умінь при застосуванні раніше набутих знань. Більшість дітей активніше сприймають практичні методи, ніж словесні.

II група методів.

Методи стимулювання й мотивації навчально-пізнавальної діяльності.

Їх можна поділити на дві підгрупи.

I підгрупа – методи стимулювання інтересу до навчання:

- створення ситуації інтересу при викладанні того чи іншого матеріалу (використання пізнавальних ігор, цікавих пригод, гумористичних уривків, перегляд навчальних телепередач, кінофільмів). Розвиток інтересу в учнів – це засіб активізації навчання, що сприяє кращому засвоєнню знань. Цікаво учням - цікаво з ними і вчителів. Байдужість у навчанні негативно впливає на всіх учасників навчального процесу;

- пізнавальні ігри як метод набувають великого значення для стимулювання та формування інтересу до знань (ігри-подорожі, вікторини тощо). Понад 500 дидактичних ігор склав для своїх дітей Б. Нікітін [23, с.89]. Пізнавальні ігри можуть набувати характеру рольових ігор, які користуються успіхом у старшокласників (вивчення курсів «Основи економічних знань», «Людина і суспільство», «Етика» тощо). У грі обов'язково повинні бути ведучі, виконавці, експерти, глядачі.

Різні види ігор містять у собі:

- пояснення фабули (змісту й умов гри);
- підготовку дійових осіб для виконання своїх ролей;
- підготовку учнів-експертів, ведучого.

У пробудженні та закріпленні інтересу до знань надійним спільником є гумор педагога, що спирається на його педагогічну етику, інтелект учнів та вчителя.

- навчальні дискусії можуть викликати інтерес до предмета, коли вони вміло організовані (але не заорганізовані). Учитель попередньо готує тему, питання, що обговорюватимуться. Учні читають різноманітну літературу з проблеми. Важливу роль відіграють правила проведення дискусії, ініціатива вчителя та ведучого. Дискусія успішніше проводиться між паралельними класами;

- аналіз життєвих ситуацій викликає інтерес учнів як метод застосування теоретичних знань на практиці.

В умовах демократизації та гуманізації процесу навчання й виховання значну роль відіграють диференційований та індивідуальний підходи, ситуація успіху в навчанні для учнів середнього рівня, що є стимулом для учнів, яким педагог допомагає вийти на вищий рівень навчальних досягнень, проводячи індивідуальні консультації, додаткові заняття.

II підгрупа – методи стимулювання обов'язку й відповідальності. Ідеальне навчання засноване лише на інтересі, без оцінок, щоденного оцінювання. Новатором у такому підході до навчання є Ш. Амонашвілі [7].

Головне в цьому методі – привчити дитину жити не тільки за стимулом «хочеться», а й за стимулом «треба», «необхідно»;

- роз'яснення мети навчального предмета – метод стимулювання, основним правилом якого є: «Це згодиться в житті», «Без цього не можна бути освіченою та культурною людиною», «У майбутньому це стане тобі необхідним»;

- вимоги до вивчення предмета (орфографічні, дисциплінарні, організаційно-педагогічні). Їх виконання привчає учнів до дисциплінованості, що є головним у використанні цих методів, хоча даний аспект вивчено в дидактиці недостатньо;

- заохочення та покарання в навчанні: оцінка учня за успіхи, усне схвалення та осуд педагога. Внутрішній закон кожного педагога – не користуватись антипедагогічними прийомами: виведення з уроку, виставлення негативної оцінки за поведінку, фізичне покарання тощо.

III група методів (М. Данилов, Б. Єсіпов) – за ступенем самостійного мислення школярів у процесі оволодіння знаннями, формуванням умінь і навичок [31, с.278]. Методи контролю (самоконтролю, взаємоконтролю), корекції (самокорекції, взаємокорекції) за ефективністю навчально-пізнавальної діяльності.

У даному випадку методи поділяються на репродуктивні та точні, проблемно-пошукові:

- репродуктивні методи – відтворена репродукція як засіб повторення готових зразків або робота за готовими зразками, термінологічно вживається не лише в дидактиці, а й в образотворчому мистецтві, архітектурі, інших видах творчої діяльності;

- творчі, проблемно-пошукові методи (М. Скаткін, І. Лернер) визначають порівняно вищий щабель процесу навчання, особливо там, де він організований на вищому, ніж у масовій школі, рівні (гімназіях, ліцеях, колегіумах, колежах) [30]. Проблемно-пошукова методика, на відміну від репродуктивної,

пояснювально-ілюстративної, має спиратися на самостійну, творчу пізнавальну діяльність учнів. Як відомо, поняття «творчість» – це створення нового, оригінального, суспільно-цінного матеріального або духовного продукту. Творчість учнів має репродуктивний характер, тому поняття творчості у відношенні до школярів застосовується лише частково.

Звичайно, включити учнів у творчу пізнавальну діяльність здатний тільки той педагог, який має високу професійну майстерність, якого учні поважають і люблять. На думку А. Макаренка, «те, що ми називаємо високою кваліфікацією, упевнене і чітке знання, уміння, майстерність, золоті руки, небалакучість і цілковита відсутність фрази, постійна готовність до роботи – ось що захоплює дітей найбільше» [27].

Проблемний метод навчання наближений до творчості, він ніби то стоїть на межі між репродукцією, розумовим формуванням і творчістю.

IV група методів

Бінарні, інтегровані (універсальні) методи (П. Підкасистий, В. Паламарчук, В. Паламарчук) – за ступенем керівництва навчальною роботою поділяють методи на два види [23, с.167]:

- навчальна робота під керівництвом учителя – самостійна робота у класі. До неї належать класні твори, складання задач, самостійні письмові роботи, географічні подорожі. Власне кажучи, елементи самостійної праці учнів тут об'єднуються з інструктуванням, допомогою вчителя, у результаті чого школярі набувають навичок самостійності, закріплюючи індивідуальний стиль діяльності;

- самостійна робота учнів поза контролем учителя – самостійна робота вдома. Мова йде про домашні завдання – усні та письмові. Проти домашніх завдань виступають педіатри та гігієністи, вважаючи їх джерелом перевантаження учнів. Поряд із цим домашні завдання мають позитивний вплив на розумовий розвиток, виховання та самовиховання дитини, сприяють виробленню навичок самостійної пізнавальної діяльності.

Існує також класифікація В. Онищук, який за основу запропонував взяти дидактичні цілі й відповідні їм види діяльності учнів. Дана класифікація також є прикладом, коли одночасно враховуються дві або й три ознаки методів навчання [23, с.168]:

«комунікативний метод, метою якого є засвоєння готових знань шляхом повідомлення нового матеріалу – бесіда, робота з текстом, оцінка роботи;

пізнавальний метод, мета – сприймання, осмислення і запам'ятовування нового матеріалу;

перетворювальний метод, мета – засвоєння і творче застосування умінь і навичок;

систематизуючий метод, мета – узагальнення і систематизація знань;

контрольний, мета – виявлення якості засвоєння знань, умінь і навичок і їх корекція».

За джерелом знань і логікою навчального процесу класифікує методи Н. Верзілін, за джерелом знань і рівнем самостійності учнів у навчанні –

А. Алексюк, В. Паламарчук і В. Паламарчук – за джерелом знань, рівнем пізнавальної активності і самостійності учнів, логічним шляхом навчального пізнання.

Вирізняється з-поміж інших класифікація методів продуктивного навчання, запропонована А. В. Хуторським [32, с.456], в основу класифікації якої дидакт поклав види освітньої діяльності, які дозволяють учням: 1) пізнавати навколишній світ (когнітивна), 2) створювати при цьому освітню продукцію (креативна), 3) організовувати освітній процес (оргдіяльнісна). Тому класифікація включає три групи методів, які забезпечують продуктивну особистісно орієнтовану освіту:

- «когнітивні методи навчання (методи навчального пізнання): методи емпатії (вживання), смислового бачення, образного бачення, символічного бачення, евристичних запитань, порівняння, евристичного спостереження, фактів, дослідження, конструювання понять, конструювання правил, гіпотез, прогнозування, помилок, конструювання теорій;

- **креативні методи навчання** (методи зорієнтовані на створення учнями власних освітніх продуктів) – придумування, «Якби...», образної картини, гіперболізації, аглютинації, «мозковий штурм», сінектики, морфологічного ящика, інверсії;

- **методи організації учіння** (поділяються на методи учнів, учителів і керівників освіти). Методи учнів – це метод навчального цілепокладання, учнівського планування, створення учнівських освітніх програм, нормотворчості, самоорганізації навчання, взаємонавчання, рецензій, контролю, рефлексії, самооцінки» [23, с. 170] .

Однак жодна із запропонованих класифікацій не позбавлена недоліків. На практиці вчителі інтегрують методи різних груп, утворюючи неординарні (універсальні) методи навчання, які забезпечують оптимальні шляхи досягнення навчальної мети.

У сучасних умовах реформування загальної середньої освіти, переорієнтації процесу навчання на розвиток особистості учня, формування його основних компетенцій, пошуки нових підходів до визначення системи методів та їх класифікації продовжуються.

Не менш багатогранними є класифікації методів виховання. Як зазначає Н. Мойсеюк «Метод виховання – спосіб спільної діяльності вихователя і вихованців, який використовується для вироблення у них соціально цінних якостей і властивостей» [23, с. 154]. Ці групи методів педагога задіюють до різних видів напрямів виховної роботи. Окрім цього вони мають стимулювати дітей до діяльності, розвиваючи при цьому якості відповідальної, гідної, доброї, толерантної, інтелігентної, чесною людини.

Від методів і прийомів виховання слід відрізнити засоби виховання. Засобами виховання є книга, слово, гра, пізнання, праця. Універсальними засобами завжди є діяльність і спілкування.

У процесі розвитку педагогічної науки мали місце різні підходи до цієї проблеми.

У 50-х роках ХХ століття у вітчизняній педагогіці популярною була класифікація, за якою методи виховання поділялися на три групи:

- методи словесні (розповідь, бесіда, диспут, лекція, приклад);
- методи привчання (практичні методи: тренування, доручення, гра, праця);
- методи заохочення, покарання (додаткові методи, спрямовані здебільшого на виховання дисциплінованості вихованців) [33].

У 60-х роках було створено нову систему методів виховання, в якій основним критерієм оцінки кожного методу була здатність впливати на становлення особистості вихованця згідно з ідеалами суспільства:

- методи формування морального досвіду в поведінці та діяльності (методи привчання, організації суспільно корисної діяльності, використання творчої гри, змагання);
- методи формування моральної свідомості (етичні бесіди, диспути, розповіді, лекції);
- додаткові методи виховання (заохочення і покарання).

В 70-х роках застосовувалася класифікація методів виховання на основі ідеї систематичного засвоєння всього багатства знань, накопичених людством:

- методи виховання в навчальному процесі;
- методи виховання в процесі суспільно-практичної діяльності;
- методи педагогічного спілкування.

В російській педагогіці популярні класифікації методів виховання за В. Сластьоніним, Г. Щукіною [30].

В. Сластьонін розподіляє їх на чотири групи [30, с.500]:

перша – методи формування свідомості особистості, в основі яких лежить слово педагога; друга – методи організації діяльності, спілкування та формування позитивного досвіду суспільної поведінки, які ґрунтуються на практичних діях вихованців; третя – методи стимулювання діяльності та поведінки, які в своїй основі мають емоційні аспекти засобів стимулювання; четверта група – методи самовиховання.

За ознакою спрямованості – інтегративної властивості, що включає в себе цільовий, змістовний і процесуальний боки методів виховання (Г. Щукіна) – виокремлюють такі їхні групи [30]:

- методи формування свідомості особистості;
- методи організації діяльності і формування досвіду суспільної поведінки;
- методи стимулювання поведінки й діяльності.

У вітчизняній педагогіці найбільш обґрунтованою є класифікація методів виховання за рекомендаціями С. Гончаренка, яка збігається з попередньою [23]:

- методи різнобічного впливу на свідомість, почуття і волю учнів з метою формування їхніх поглядів і переконань (бесіда, лекція, диспут, позитивний приклад);
- методи організації діяльності й формування досвіду суспільної поведінки (педагогічна вимога, громадська думка, вправа, привчання, створення виховних ситуацій);

– методи регулювання, корекції, стимулювання позитивної поведінки й діяльності вихованців (змагання, покарання, заохочення).

Отже, проблема класифікації методів виховання є актуальною та складною і досі ще не розв'язаною. Безперечно, кожна класифікація має свої позитивні аспекти і певні недоліки. Оптимальною в умовах сьогодення є, на нашу думку, по-перше, той, що найкраще сприяє реалізації основних цілей виховання українських громадян та отримання ефективних результатів у національній системі виховання; по-друге, який забезпечує оптимальну реалізацію виховних заходів в умовах розбудови незалежної української держави; по-третє, який найбільш повно відповідає завданням національного виховання і сучасним гуманістичним концепціям виховання; по-четверте, який має особистісну направленість і гуманний характер.

Беручи до уваги вище викладене та на основі характеру впливу методів виховання на вихованців можна їх класифікувати таким чином:

- перша група – методи безпосереднього виховного впливу;
- друга група – методи опосередкованого виховного впливу;
- третя група – методи самовиховання.

Група методів безпосереднього виховного впливу є найбільш відомою, популярною і досить глибоко проаналізованою.

В більшості підручників із загальної педагогіки розкриваються переконання, приклад, вправи, заохочення і примус, які становлять основу цієї групи. На жаль, у виховній роботі є тенденція переоцінки їхньої ролі. Виходячи зі своїх функціональних прав і обов'язків, деякі вихователі схильні до захоплення цими методами та переоцінки їх виховних можливостей. Завдяки їм вихователі мають змогу проявити ілюзорну активність, знайти виправдання недолікам власної роботи. Особливо схильні до застосування цих методів ті начальники та вихователі, які погано володіють основами педагогіки та психології, мають небагатий арсенал виховних впливів на вихованців, не опанували ефективної методики виховної роботи, не беруть до уваги специфіку і завдання виховної роботи в умовах становлення української державності та формування творчої особистості.

Ця група має як позитивні аспекти (наявність безпосередньої взаємодії між вихователем і вихованцем, можливість відкрито виявляти своє ставлення один до одного та навпаки, виховний вплив на оточуючих, можливість швидкого отримання певних позитивних результатів тощо), так і суттєві недоліки (не повністю враховує можливості інших методів виховання, соціального середовища, недостатньо підштовхує вихованця до самовиховання тощо). Ефективність дій цієї групи суттєво залежить від характеру взаємин вихователь – вихованець, від їхньої доброї або недоброї волі, переконань, життєвих настанов, морально-психологічної атмосфери в соціальному середовищі, психічного стану як безпосередніх учасників цієї взаємодії, так і оточуючих, життєвого досвіду, культури тощо.

Недоліки цієї групи можна компенсувати за допомогою одночасного застосування методів опосередкованого виховного впливу. А. Макаренко

підкреслював, що не можна виховати мужню людину, якщо не створити для неї таких умов, за яких вона змогла би проявити мужність, все одно в чому – в стриманості, прямому відкритому слові, терпеливості, сміливості.

Будь-яке виховання відбувається в соціальному середовищі, де на вихованця мають виховний вплив певні умови, які можна згрупувати так: перша група – суспільні умови, різновидами яких є колектив, певні ритуали, суспільна робота; друга – матеріально-фізичні, різновидами яких є матеріально-технічні умови навчання, виховання, відпочинку, клімат тощо.

Соціальне середовище – це сукупність умов життєдіяльності вихованців, яка піддається контролю, спрямована на реалізацію цілей виховання і має виконувати світоглядну, адаптаційну, корективну, культурну, суспільно-господарчу виховні функції [29].

Сутність цих методів – у вмілому використанні натуральних елементів середовища, в якому перебуває вихованець, як виховних чинників. Тут характер і чіткий порядок життєдіяльності вихованця має опосередковано і підсвідомо позитивно впливати на його поведінку – ознайомити з нормами та правилами загальнолюдського і професійного етикету, формувати навички та вміння вихованої поведінки.

Виховні дії тут наче «замасковані» у режим виконання основних щоденних заходів життєдіяльності колективу.

Відомо, що нічого з людиною не можна зробити всупереч її волі, бажанням, життєвим намаганням та настановам. Насильно її не можна зробити щасливою та вихованою. Смысл усієї виховної роботи полягає у формуванні мотивів і мотивації самовиховання, постійного прагнення до самовдосконалення, реалізації у професійній діяльності життєвих планів, задоволення щоденних соціальних і матеріальних потреб тощо.

Головною метою всієї виховної роботи має бути поступове спрямування вихованця на самовиховання. У зв'язку з цим методи самовиховання мають посісти належне місце як у педагогічній теорії, так і в практиці. Відомо, що В. Сухомлинський справжнім вихованням вважав лише те, яке спонукає вихованця до самовиховання: «Моральна культура людини характеризується тим, що переконання стають в її житті самостійною духовною силою, яка спонукає до нових моральних вчинків».

Обираючи конкретні методи виховання, вихователь повинен враховувати цілі, зміст і особливості виховання українських громадян, методично оптимально поєднувати конкретні обставини й умови перебігу навчально-виховного процесу в конкретних виховних системах. Отже, вибір методів виховання залежить від:

- провідної гуманістичної парадигми виховання;
- ідеалів виховання українських громадян на етапі становлення національної системи виховання;
- загальних і професійних цілей виховання, навчання, розвитку та самовдосконалення громадян України;

- провідних настанов сучасних технологій виховання, які мають ураховувати загальнолюдські, національні та професійні цінності виховання;
- морально-психологічної насиченості майбутньої професійної діяльності;
- особливостей і змісту часткових напрямів виховання та відповідних методик виховання;
- мети, завдань, змісту матеріалу та виховного замислу конкретного заходу;
- рівня моральної, розумової та фізичної підготовленості вихованців;
- наявності сучасної навчально-виховної бази, об'єктів культурно-просвітницької та спортивно-масової роботи;
- педагогічної майстерності вихователів тощо.

У Трактаті «Школа Життя» зазначається «освіта не є ліплення людини з певними якостями без участі самої людини, спрямованого по шляху розвитку, дорослішання і свободи. Освіта є процесом насичення душі і серця дитини усіма найкращими, вищими, возвеличеними, одухотвореними плодами людської культури і цивілізації [11, с.325].

Освіта є більш широким і багатогранним явище, ніж Виховання, Просвіта, Навчання, Учіння. Хоча, кожне з цих понять може функціонувати в більшій чи меншій мірі автономно одне від одного, проте всі вони, по суті своїй, є складовими процесу освіти (освітнього процесу), всередині якого зміст їх як би розчиняється, автономія зникає, і виникає якісно інше педагогічне явище. Саме в ньому вчителю потрібно вірити, що Дитина є також Явищем, вона несе в собі свою життєву Місію, наділена величезною енергією Духа. Така віра в Дитину заповнить освітній процес оптимізмом, забезпечить вчителя принципами творчого терпіння, поваги і утвердження особистості в дитині, відданості Дитині і відповідальності за долю Дитину. У такому освітньому процесі традиційні методи та засоби класичної педагогіки, описані вище будуть унеможлиблювати реалізацію основних ключових положень гуманної педагогіки. Кожному Учителю потрібно вибрати свій Шлях, яким вестиме він своїх Учнів.

«Є шлях землі та шлях крил; Розберися і відмірь»

(Жива Етика) [14]

Основними правилами для вчителя є:

1. Вчителі повинні вміти розуміти дитину, бо вона маленька, але турбот у неї багато.
2. Кожний Учитель повинен бути оптимістом. Мова йде про діяльний оптимізм, коли Учитель глибоко проникає в індивідуальність, внутрішній світ дитини і залежно від цього шукає методичні шляхи його перетворення – виховання, навчання і розвиток.
3. Учителі повинні уособлювати людину майбутнього, людину нового складу.
4. Кожний з Учителів – творець долі кількох сотень дітей.

Уся діяльність Ш. Амонашвілі пронизана одухотворенням «морального клімату пам'яті». Пропонуємо притчу, яка досить яскраво характеризує Учителя Гуманної педагогіки.

«Один старець закликав одного разу своїх учнів і показав їм аркуш чистого паперу, в середині якого стояла чорна крапка.

- Що ви тут бачите? – Запитав старець.

- Крапку, – відповів один.

- Чорну крапку, – підтвердив інший.

- Жирну чорну крапку, – уточнив третій. І тоді їх улюблений учитель сів у кут і заплакав .

- Скажи, отче, про що ти так гірко плачеш? – здивувалися учні.

- Я плачу про те, що всі мої учні побачили тільки маленьку чорну крапку, і ніхто не помітив чистого білого аркуша ...Як часто ми судимо про людину (про дитину) за її недоліками, забуваючи про її чесноти».

Традиційні принципи, методи та прийоми не можуть в повній мірі сприяти розвитку освітнього процесу і співпраці з дітьми.

«Для гуманної педагогіки принципи любові, творчого терпіння, довіри, вільного вибору, радості пізнання і спілкування, співробітництва і т.д. є вихідними; вони є істотні компоненти педагогічного процесу».

(Шалва Амонашвілі) [6, с.305]

Так, наприклад, основними принципами освітнього процесу в підготовчому класі висувалися такі як:

- продовження життя дитини на уроці;
- встановлення ділових відносин з дітьми;
- ведення уроку в відповідному темпі;
- проведення занять у вигляді гри;
- надання учням свободи вибору;
- самостійне рішення дітьми проблеми, яку вчитель ставить в ході уроку.

(Михайло Богуславський) [10, с.300]

У гуманної педагогіки постійно ведеться пошук нових прийомів, які мотивують дітей до радісного пізнання. До таких прийомів віднесемо:

- написання листів Учням, яких Учитель чекає в своєму класі;
- квазілисти (уявний лист символами, «наче лист»);
- проговорювання слів в кружечку з рук (зловити звук);
- діалогічна форма спілкування з Дітьми;
- Вчитель стає Учнем;
- свідомі помилки Вчителя;

- вільний вибір навчального матеріалу;
- система без оцінок;
- питання до Вчителя;
- творяще терпіння Вчителя;
- співробітництво з Дитиною;
- розв'язок задач з заплющеними очима (опустіть голову, закрийте очі..);
- секретний пакет для батьків;
- листи вдячності у Учневі та Батькам;
- ми – поети, ми – вчені, ми – мудреці;
- інтонування, рольове читання і діалоги;
- сніжний ком;
- потиск руки Дитині за правильну відповідь;
- показати відповідь прикладу на пальцах;
- добір Учнями видів занять на уроці.

Окрім того, поширеними формами роботи є уроки-подарунки, штаби.

Аналіз науково-педагогічної літери з гуманізації освітнього процесу, досвіду Ш. Амонашвілі, вчителів-новаторів, які працюють за технологією гуманної педагогіки, дозволяють визначити такі методи гуманної педагогіки: метод домальовування, метод нашіптування на вухо, метод співавторства, метод доповнення, метод дослідницького пізнання.

Метод домальовування. Зміст цього методу прекрасно відображений в словах письменника Михайла Пришвіна: «Та людина, яку ти любиш в мені, звичайно, краща ніж я: я не такий. Але ти люби, і я постараюся бути кращим за самого себе».

Яким би Учень зараз не здавався нам, яким би він в дійсності не був, нам потрібно вірити, що в ньому укладений великий і прекрасний образ Творця. Тому ми повинні бачити Учня не таким, який він зараз є, а таким, «яким він може стати по образу Божому». Якщо він хороший, то він повинен стати кращим, і ми, вдивляючись в нього, бачимо його не сьогоднішнього, а як ніби перед нами стоїть він же, але завтрашній, більш досконалий і прекрасний. Ось і спілкуємося з нашим омріяним Учнем. Тому весь сенс нашого до нього відношення, яке ми стверджуємо сьогодні, відповідає його завтрашньому вигляду, а не сьогоднішньому.

Що при цьому буде відчувати Учень?

Ми знаємо: вся його сутність спрямована в майбутнє. І якщо він відчує, що вже зробив крок у своє майбутнє, вже в ньому знаходиться, йому захочеться залишитися там. І чим частіше ми будемо творити навколо нього таку дійсність, він докладе зусиль, щоб піднятися до нашої уяви. Тобто, він стане кращим, ніж був. Зробиться він таким не відразу, а поступово, з часом. Тому нам потрібно проявляти терпіння і стійкість. Фарби треба накладати на кожного Учня, кому які потрібні кольори, і треба стежити, щоб Діти вбирали їх.

Момент домальовування відбувається в суто особистісних взаєминах Учителя з Учнем і вимагає мистецтва. Домальовуванням може користуватися той Вчитель, якого Учні поважають, люблять, якому вірять і за яким закріплено

добре ім'я. Крім того, треба володіти мистецтвом спілкування. У мистецтво домальовування входять: уміння вловлювати або створювати моменти істини, коли домальовування дійсно може вплинути на Учня, вміння володіти голосом, жестом, словесної базою.

«Я не звинувачую своїх вчителів – у них не було часу любити нас. Може, вони і любили, але у них не було можливості проявляти цю любов. Тому мені здавалося, що вони мене не люблять. А раз вони мене не люблять, то провід, через який я повинен був отримати знання, був обірваний. Я відставав, ледве-ледве переходив з класу в клас. Особливо не складалося з вчителькою російської мови, але одного разу до нас в школу прийшла вчителька Варвара Варгіашвілі. Славний педагог. Учитель від Бога. Всі знали її в школі, про неї слава по школі йшла, і, коли ми дізналися, що вона повинна прийти до нас, уже заздалегідь любили її, не знаючи, чи любить вона нас. Ми говорили:

«А ви знаєте, хто це? Це Варвара. Тітка Варо».

Тітка! Сестра матері. Таким близькою людиною вона нам була. Мабуть, вона заздалегідь дізнавалася про нас, наводила довідки. І про мене теж.

На одній зміні пальцем себе до мене покликала і відвела до вікна.

Каже: «Хлопчик, дивись мені в очі, будь ласка».

Я подивився. Вона придивлялася, придивлялася уважно, а потім шепоче: «Слухай, ти вірші пишеш? У тебе поетичний погляд, розумієш?».

І більше нічого. Я йду додому. Це ж Варвара сказала, а не вчителька російської мови, яка все більше сварить мене і з журналом приходять до моєї сім'ї.

«У вашого сина двійка, двійка, двійка – може, в спецшколу його віддати? ..»

Сама йде, мама плаче. Поетичний погляд ... Я дивлюся в дзеркало, думаю: «Що це за погляд такий? Може, у мене вірші вийдуть?».

Сідаю вірші писати. На другий день кружляю навколо неї, тримаю листок. Вона запитує: «У тебе вірші вийшли?» – Так. Ось».

Ну ви ж розумієте, що це були за вірші! Вона бере, дивиться.

«Ох які цікаві, – говорить. – Я ж казала, у тебе погляд поетичний. У тебе здібності, талант є, напевно, поета ». Я почав наполегливо розвивати в собі цей талант».

Талант, якого в мені не було! Треба мати про дитину дуже високе уявлення! Треба мати уявлення, якого вона не заслуговує. Краще про неї потрібно думати! Вона бачила в мені не двієчника і не двійки мої ... Тітка Варо талант в моїх очах бачила.

Що вона зробила? Наклала на мене фарбу. Фарбу поета, фарбу таланту. Коли на дитину накладаєш таку фарбу – те, чого вона не заслуговує – вона до цього тягнеться, хоча б день. А може, тиждень. А може, місяць. Щоб довести. Підтягує себе, зачіпляється. Так, як я зачепився колись».

(Шалва Амонашвілі) [5, с.370]

Метод домальовування можна успішно використовувати в будь-якому класі.

Метод нашіптування на вухо.

Нам треба серйозно ставитися до тих питань і завдань, які пропонуємо Дітям: вони повинні викликати в Учні інтерес і напругу думки, розвивати догадливість і кмітливість. Крім того, відповідь на питання чи завдання повинні надавати Учневі «розкіш спілкування» з Учителем, ми тримаємо в класі закритими доти, поки вони не стануть у пригоді кожному. Таку розкіш спілкування дарує учням метод нашіптування на вухо. Він дасть Вчителю виняткову можливість вести урок хвилеподібно: то завищуючи для когось хвилю пізнавальних труднощів, то для когось занижуючи її.

Процесуально метод використовується наступним чином: Учитель ставить питання (завдання, задачі) перед Учнями, просить подумати і свою відповідь шепнути йому на вухо. Так як питання або завдання є завищеної складності і відразу знайти відповідь неможливо, то Учні починають міркувати, осмислювати, перевіряти здогадки. Тим часом, Вчитель ходить рядами і шукає того, хто готовий з ним пошепотітися. Важливим є те, що Учитель Учні не квапить. Однак відразу підходить до того, хто його кличе. Сідає навпочіпки, і Учень шепоче йому на вухо свою відповідь, своє рішення, свій розв'язок. Цей процес і надає розкіш спілкування: Учень знаходиться в близьких взаємовідносинах з Учителем, «вони зараз удвох, у них своя таємниця».

Далі Вчитель діє так: якщо Учень здатний і з завданням впорався з легкістю, то Вчитель шепоче йому зі свого боку, що йому доведеться ще подумати, перевірити ще раз, так як він «помилився». І йде до іншого. Однак Учень не помилився, Вчитель просто ускладнює йому завдання – перевіряти, переконатися, що розв'язав правильно, набратися сміливості і знову запросити Вчителя і шепнути, що він має рацію, розв'язав задачу правильно. Уважно вислухавши Учня, Вчитель приносить свої вибачення, що «не дочув», і тисне руку. Для того Учня, який не може у вирішенні завдання, Вчитель дає натяки, як потрібно діяти, заохочує і обіцяє, що ще до нього повернеться.

Протягом декількох хвилин Учитель підходить до кожного, до деяких – вдруге і втретє. Двоє-троє Учні, які успішно впоралися із завданням, можуть стати його помічниками і теж перешіптуватися з однокласниками. Співрадість, підтримка, допомога супроводжують спілкування Вчителя з Учнями. Метод успішно застосовується в першому-шостому класах.

Метод нашіптування на вухо має багато прекрасних граней, які відкриваються в творчому досвіді Вчителя. Однак метод ставить свою умову: вона в культурі побуту Вчителя – чистота, охайність, елегантність. Учитель з Учнем знаходяться дуже близько один до одного. Не годиться, якщо від нього тхне потом, запах з рота, на ньому м'ята сорочка, недоглянуті нігті, стукіт його підборів створює неприємний шум, пересувається як черепаха.

Метод співавторства.

Суть методу співавторства полягає в тому, щоб зробити учнів «співавторами» своїх підручників. Процесуально метод виглядає так.

Пропонуємо учням відкрити підручник з читання на якійсь сторінці і говоримо: «Спершу почитайте, будь ласка, вірш, який на цій сторінці, а потім я вам щось скажу». Після того, як Учні прочитають, говоримо їм довірливо: «За програмою я зобов'язаний дати вам вивчити напам'ять цей вірш. Однак у кожного з вас куди більш сучасні та вишукані смаки і розуміння поезії, ніж пропонує вам цей твір. І мені незручно примушувати вас вивчити його напам'ять. Отже, пропоную вибір: якщо комусь із вас подобається цей вірш, нехай вивчить його до наступного уроку, але якщо він комусь не подобається, як і мені, знайдіть іншу поезію, більш поетичну і змістовну, красиво перепишіть на листку паперу (наберіть на комп'ютері), вивчіть напам'ять і вклейте свою сторіночку в підручник. І подивимося, який у нас вийде наступний урок».

Це довге звернення до Учнів, швидше за все, є роз'ясненням суті методу, бо наступного разу Учні могли б сказати просто: «Якщо у кого є бажання, нехай прийде завтра зі своєю сторінкою в підручнику». До наступного уроку майже всі придуть зі своїми сторінками, багато їх прикрасять.

Як далі бути?

Ми вже не зможемо поставити Учням питання, пов'язані з одним твором – у всіх вони різні, і у кожного є бажання розповісти про свою сторінку. Тому даємо кожному можливість говорити, з яким віршем прийшов, чому він йому сподобався, хто з рідних допоміг у виборі, які питання поставив до тексту, які пояснив слова, як змалював сторінку, з якою інтонацією слід читати вірш. Далі читає вірш, всі аплодують і задають питання. Зрозуміло, таке завдання задається Учням, не кожен день. Будуть випадки, коли той чи інший учень сам вирішить приготувати свою сторінку, і ми повинні прийняти такі його старання з повагою, розумінням.

Цей метод можна поширити і на підручники математики: нехай хто може і хоче створює свої сторінки з завданнями і прикладами, геометричними кресленнями. Так з'являться в класі математики, які запропонують однокласникам свої напрацювання.

Метод співавторства можна застосувати в початкових і старших класах, але з урахуванням особливостей віку Учнів і змісту матеріалу. Учитель користується також рекомендаціями, мета яких – наповнити освітній процес духовністю і гуманізмом. На їх основі він створює прийоми і способи, придатні для спілкування з Учнями, для їх виховання, розвитку та навчання.

Метод доповнення

Це варіація методу співавторства, але для середніх і старших класів; Учням пропонується доповнити той чи інший розділ підручника своїм параграфом, в який вносяться нові відомості зі сфери даної науки, йдеться про ідеї і гіпотези, поглиблюється те чи інше питання.

Така робота пропонується Учням, які бажають вести дослідницьку роботу або знати більше. Автор свій параграф зачитує на уроці і відповідає на запитання Вчителя і Однокласників.

Метод дослідницького пізнання

Метод цей краще пояснити на прикладі.

Перед завершенням уроку вчитель пропонує учням:

«Я не дам сьогодні завдання з підручника, а попрошу разом зі мною досліджувати одне дивне число, про яке я вичитав в одному математичному журналі. Число таке: 142857. Множте це число на 2, на 3 і т.д. до 9, на 22, 33, 44 і т.д. до 99 і досліджуйте, що станеться з цифрами, з яких складається початкове число.

І, взагалі, треба розгадати, звідки це число могло взятися».

З цифрами при цих операціях дійсно відбувається щось веселе, що захопить Учнів, і вони протягом декількох уроків будуть приходити зі своїми відкриттями.

Учитель користується також рекомендаціями, мета яких – наповнити освітній процес духовністю і гуманізмом. На їх основі він створює прийоми і способи, придатні для спілкування з учнями, для їх виховання, розвитку та навчання.

«По-моєму, головне, на що може претендувати дитячий письменник, – це щоб його читач був його співавтором. Ми даємо тільки поштовх, пробуджуємо почуття та думки дитини, а інше вже за читачем. Потрібно дати йому поле для дії».

(Спиридон Вангели) [4].

У авторській програмі для середньої загальноосвітньої школи Ш. Амонашвілі та П. Амонашвілі, яка побудована на принципах Гуманної педагогіки, визначено рекомендації для вчителів.

- Проявляйте живий інтерес до життя кожного Учня, до його радощів і прикростей, прагнень, захоплень, успіхів, невдач, до його особистісних переживань, і при необхідності сприяти, допомагати, висловлювати співрадість, співчуття.

- Звертайтеся з Учнем як з дорослим, від якого чекайте взаємної довіри, поваги та розуміння.

- Встановлюйте з кожним Учнем особисті, довірливі, щирі взаємини.

- Будьте з Учнями живою, радісною, рівноправною з ними людиною.

- Дивуйтеся, захоплюйтеся і радійте, коли той чи інший Учень робить гідний вчинок, проявляє кмітливість, мислить зосереджено.

- Своє обурення поведінкою Учня висловлюйте з натяком на те, що ви від нього цього не очікували, що у вас про нього більш висока думка.

- Навчіть Учнів випускати книги з власними творами, складати словники добрих слів, писати п'єси і ставити спектаклі, влаштовувати виставки, свята. Самі активно беріть участь в їх творчій діяльності.

- Залучайте батьків для участі в шкільному житті своїх дітей, запрошуйте їх керувати гуртками, чергувати в школі, супроводжувати в походах, пропонуйте їм відвідувати ваші уроки.

- Залучайте Учнів у ваші педагогічні пошуки, дайте їм висловлювати свою думку з приводу того чи іншого методу, завдання, що застосовуються вами з метою апробації.

- Заохочуйте Учнів задавати питання, висловлювати свою позицію; ставитесь до їх думок, оцінок, суджень, відносин серйозно, з гідністю.

- Вводьте на заняттях миті мовчання, устремління думки до чогось прекрасного.

- Вивчайте Учнів думати, міркуйте вголос самі, щоб давати їм зразки думання, обговорення, оцінювання.

- Не ставте одного Учня в приклад іншому ні в старанності, ні в поведінці.

- При своїх оціночних судженнях з приводу роботи Учня більше спирайтеся на позитивне, досягнуте; помилки і невдачі розглядайте на тлі досягнутого.

- Заохочуйте самооціночну і оціночну діяльність кожного Учня.

- Говоріть з Дітьми спокійно, стримано, стежте за чистотою вашої мови.

- Прагніть до підвищення професійної компетентності.

- Розвивайте в собі великий дар того, хто творить терпіння.

«Дитина не готується до життя, вона живе. Так дайте їй жити!»

К. Д. Ушинський [28, с.150]

Для Вчителя Гуманної педагогіки це означає, що урок за Ш. Амонашвілі – це акумулятор життя. Тому добираючи форми, методи та прийоми, *«треба питати у дітей те, чого я, Вчитель, не знаю. Сподобалася тобі завдання чи ні, які були труднощі, як ти це зрозумів? Тобі не сподобалися вірші? Тоді знайди інші, які тобі до душі. Давай вкладамо сторінки з обраними тобою віршами в підручник!»*

Нехай дитина конкурує з методистом!

А давайте кожен зробить книгу улюблених віршів з ілюстраціями?

Ось вам і прихована форма співпраці Учня і Вчителя.

А чому б нам не випустити маленькі книжечки з власним твором на тему – що мене радує, що засмучує? У цю книжечку буде вкладено серце, душу, прагнення Дитини. І такій книзі обов'язково потрібен буде читач! Ось він і з'являється, мотив для творчості! Ми самі створюємо читацьке середовище.

Я прошепочу: «Яка у тебе книжка цікава! Слухай, дай її мені. Я вдома хочу її гарненько подивитися!»

А на другий день я скажу: «Знаєш, у мене завуч твою книжку взяла. Вона поверне». А потім попрошу завуча: «Зайди в клас і попроси цю книжку тобі подарувати!» Так дитина самостверджується в дослідженні, що вона потрібна людям. Маленька книжка змінює життя дитини» [5, с.400].

До прикладу пропонуємо уроки Вчителів-практиків, які використовують методи Гуманної Педагогіки.

МЕТОДИЧНА РОЗРОБКА УРОКУ З УКРАЇНСЬКОГО ЧИТАННЯ В 2 КЛАСІ [34]

Вчитель початкових класів Болбот Ніна Миколаївна
(Руднянська ЗОШ І-ІІІ ст., Броварський р-он, Київська обл.)

Тема. Людина красна не словами, а добрими ділами.

В. Сухомлинський «Сьома дочка»

Мета. Вчити давати характеристику головним дійовим особам, порівнювати вчинки і поведінку персонажів, вдосконалювати новини читання за особами, розвивати зв'язне мовлення, уміння робити висновки; виховувати доброту й чуйність, повагу до старших.

Обладнання : портрет В. О. Сухомлинського, насінина яблука, малюнок яблуні, малюнок сонечка, роздатковий матеріал, мікрофон

Хід уроку

I. Організація класу.

Учитель. Ось дзвінок сигнал подав-
Для роботи час настав;
Тож і ми часу не гаймо,
А урок свій починаймо.
І девіз свій пригадаймо

Девіз уроку.

Не просто слухати, а чути,
Не просто дивитись, а бачити
Не просто відповідати, а міркувати
Дружно й плідно працювати.

II. Створення позитивного емоційного клімату.

Сядьте зручно, закрийте очі, подумайте про щось хороше. Уявіть Сонечко. Сонечко зігриває вас своїми промінчиками. Вам тепло, спокійно і радісно. Відкрийте очі. Подивіться один на одного, посміхніться. Подаруйте своїм друзям частинку хорошого настрою, своєї доброти.

III. «Мозковий штурм»

На дошку вивішується малюнок сонечка і навколо розміщуємо на промінчиках слова, які назвуть діти.

- Що таке доброта?

Любов

привітність

ласка

чуйність

Доброта

прихильність

щедрість

щирість

співчуття

IV. Вступна бесіда.

(Вчитель показує насінину яблуна)

- Яке дерево виросте з цієї насінини?

(Показати малюнок)

- Чи є у насінини листочки, стовбур, корінь?

(Висновок. Все це виростає з насінини.)

- Що необхідно для того, щоб із насінини виростло дерево?

(Посадити в ґрунт, поливати, щоб його зігрівало сонечко, доглядати за ним.)

- Що станеться, якщо за ним не доглядати?

(Воно засохне.)

- Чия доброта допоможе цьому дереву вирости?

(Доброта сонця, землі, повітря, вітерцю, садівника)

- Як ви думаєте, чи всі люди мають таку рису характеру, як доброта?

(Ні)

- А чому?

(Люди від природи добрі всі, але ця риса характеру розвинута не у всіх.)

- Отже, треба, вирощувати в собі доброту подібно до дерева.

- Як можна виростити в собі квітку доброти?

(Потрібно робити добрі справи.)

V. Повідомлення теми уроку

Вчитель. Доброта – це людська риса, здатність людини творити добро іншим. І щоб жили усі ми добре, у мирі і в злагоді, спокійно і затишно, необхідно щохвилини, щоденно творити добро.

- В народі кажуть...

1. Гра «Шифрувальники»

- Прочитайте прислів'я, переставивши склади.

ди Люна накрас не васломи, а дома бри миділа

Людина красна не словами, а добрими ділами.

(прийом «Нашіптування»)

2. Читають прислів'я «хвилину»: діти читають пошепки, потім за сигналом тихо, голосніше, голосно і навпаки.

- Як ви розумієте прислів'я?

VI. Актуалізація знань учнів про В.О.Сухомлинського.

На дошці портрет письменника із написом 1918-1970 рр.

- Що ви знаєте про В.О.Сухомлинського?

1. Довідкове бюро.

- Заслужений вчитель України.

- Відомий письменник

- Писав для вчителів, батьків

- Для дітей писав казки, оповідання.

2. Виступ Всезнайок.

1-й учень. Народився Василь Олександрович Сухомлинський 28 вересня 1918 року в селі Василівка на Кіровоградщині.

(Показує на карті України). Батько письменника працював столяром, був освіченою й талановитою людиною в селі.

2-й учень. Василь Олександрович був учасником війни. Після поранення повернувся додому. В 1948 році стає директором Павлиської середньої школи. Написав для дітей багато творів.

3-й учень. В.О.Сухомлинський – великий педагог, письменник. Він дуже любив дітей. З-під його пера з'явилося багато цікавих розповідей про ласкаве сонечко, м'яку травичку, про працелюбних мурашок, веселого метелика, про дітей.

4-й учень. Він був доброю людиною і хотів, щоб всі діти вирости добрими, чуйними, працьовитими, любили й поважали своїх батьків, свою рідну землю.

Вчитель. Людина, стверджував великий педагог, народжується на світ не для того, щоб зникнути безвісною пилінкою. Людина народжується, щоб лишити по собі слід вічний. Вона у світ приходить для добра.

Вчитель.

- *Які твори В.О.Сухомлинського ви знаєте?*

(1500 творів для дітей)

(«Горбатенька дівчинка», «Покинута кошения», «Дідова колиска», «Як Наталя у Лисиці хитринку купила»).

- Сьогодні на уроці ми познайомимось ще з одним твором.

Його назву ви самі відгадайте. Повіяв весняний вітер і всі букви розлетілись, а ви подумайте і складіть з них слова

о с ь а м к о ч д а

(Сьома дочка)

(Прийом нашіптування)

- А в кінці уроку вас чекає сюрприз.

VIII. Мотивація навчальної діяльності учнів.

Робота над заголовком

- *Як ви думаєте, про кого це оповідання?*

- *Про що тут може йтися!*

IX. Сприймання та усвідомлення нового матеріалу.

1. Словникова робота. (зошит «Читайлик» с.33)

2. Читання тексту учнями з високим рівнем знань.

3. Перевірка первинного сприйняття прочитаного тексту.

Гра «сонечко-хмарка». (У кожного учня на парті лежить малюнок сонечка і хмарки, якщо вчитель говорить правильне твердження- учні піднімають сонечко, якщо ні – хмарку.)

1. У матері було сім доньок і син.

Так

2. Мама повернулася через день

Ні

3. Коли мати ввійшла до хати доньки почали говорити,

як вони скучили за нею.

4. Сьома донька нічого не сказала, а дала мамі їсти

Так
Ні

Фізкультхвилинка.

Сонечко прокинулось, потягнулось,

В різні боки повернулось.

Потім весело всміхнулось,

Кругом себе повернулось.

Стали квіти оживати,

Пташки пісень співати,

Діти стали танцювати,

Любе сонечко вітати.

4. Самостійне мовчазне читання.

Гра «Небо і земля». За командою «Земля» учні читають, але слідкують не пальчиками, а очима. За командою «Небо» діти піднімають очі вгору. Потім знову дається команда «Земля». Учні мають відшукати місце, на якому зупинились і продовжити читати.

5. Вибіркове читання.

Підготовка до читання в особах.

- *Як доньки говорили про свою любов до матері?*

- *Чи одне й те саме означають виділені слова?*

- *Доберіть до них слова, близькі за значенням.*

(балакати, говорити, теревенити)

- *Прочитайте тільки слова автора, що стосуються сьомої дочки.*

- *Чому вона не розказала мамі, як вона скучала?*

- *Хто з доньок по-справжньому любив матусю?*

- *Чому ви так думаєте?*

Гра «Розвідники»

- Відшукайте і порахуйте, скільки разів зустрічається слово *мати*?

(5 разів)

6. Читання в особах

(Учитель кладе на парту паперову квіточку, або листочок.

У кого з учнів лежить квіточка на парті, - той читає слова доньок, у кого листочок – слова автора.)

7. Робота в парах.

Гра «Архітектори»

Відтворіть прислів'я.

Все добре переймай,

За добро

Перший крок до

а добрими ділами.

а злого – уникай.

добрим платять.

добра
Людина красна
- не словами,

не зроби зла.

- 8. Робота в групах.** (Поділ на III групи. На столі у кошику - квіти синього, червоного, рожевого кольору. Діти вибирають за бажанням одну квіточку).

Допишіть вірш.

Щедро лє проміння сонця
У твоє й моє ... (віконце)
Щоб в теплі ми виростили
Й світло людям ... (дарували).
Й де б ми в світі не були,
Щоб завжди любов... (несли),
Щастя, радість і тепло,
Щоб чудово всім ... (було).
В світ прийшли ми: я і ти –
Для любові й ... (доброти)!

- 9. Хвилинка поезії.**

Ти добро лише твори повсюди
Хай тепло твої повнить груди.
Ти посій і вирости пшеницю,
Ти викопай і почисть криницю.

Волю дай, нагодуй пташину,
Приласкай і навчи дитину.
Бо людина у цьому світі
Лиш добро повинна творити.

X. Підсумок уроку.

Вчитель. – Мама, тато, бабуся і дідусь – найближчі, найрідніші для вас люди на землі. Ніколи не жалійте для них слів вдячності за їхню постійну турботу, ніжність до вас. А також старайтесь їм віддячити своєю ласкою, уважністю, турботою і допомогою.

1. Виконання малюнка «Дерево Доброти».

- На дереві має бути стільки плодів, скільки добрих людей у своєму житті ви пригадаєте.

2. «Мікрофон»

- Уявіть, що я журналіст, який побував на вашому уроці, і хочу поставити вам кілька запитань.

- Що тобі не сподобалось на уроці?
- Коли ти відчував задоволення?
- Коли хвилювався?
- Який ваш настрій?

«**Барометр настрою**» (Якщо хороший настрій діти піднімають руки вгору з відкритими долонями, якщо поганий – долоньки стиснуті міцно в кулачок.)

3.Сюрприз.

(Перегляд фрагментів кінофільму про В. О. Сухомлинського)

Домашнє завдання.

1. Творче завдання

Написати твір-мініатюру «Мої добрі справи»

2. Виразно читати в особах оповідання В. О. Сухомлинського «Сьома дочка»

МЕТОДИЧНА РОЗРОБКА

Урок добра [35]

Підготувала і провела учитель початкових класів

Тараненко Таїсія Віталіївна

Мета. Підвести до розуміння змісту поняття «добро». Вчити встановлювати взаємозв'язки між поняттями «людина» і «добро». Збагачувати уявлення про вияви почуттів добра. Залучати до міркування щодо проблем «добра» і «зла», формувати почуття обов'язку і відповідальності за свої слова і вчинки. Розвивати емоційну сприйнятливість, вміння творити добро, зв'язне мовлення, уявлення, творче та логічне мислення. Виховувати почуття чуйності, доброти, ціннісні орієнтири, схильність безкорисливо чинити добро.

Обладнання: записи на дошці, аудіозаписи, макети: сонця, дерев, будинку, скульптура Ангела – охоронця, квітка-семиквітка, ромашка, казковий потяг, паперові ангели, паперовий ключ, пеньок, чарівна скринька, малюнки яблук, склянки з водою, пам'ятка доброти, маски.

Тип уроку: урок-подорож.

ХІД УРОКУ

I. Організація класу.

Ось дзвінок пролунав,
 На урок нас всіх зібрав.
 Дітки, в нас гостей багато
 Тож давайте їх вітати.

Вітання учнів.
Добрий день вам, люди добрі!
Щиро просимо до господи,
Раді вас у нас вітати,
Добра та щастя побажати!

II. Повідомлення теми. Психологічне налаштування.

- Сьогодні я хочу присвятити наш урок Добру. Зобразила я його у вигляді моделі Сонечка. У нього добрі очі, добра посмішка, добре серце. Разом із Сонечком ми будемо вчитися відчувати «Лише серце добре бачить. Найголовнішого не побачиш очима», – говорив мудрий письменник А.Екзюпері.

Девізом нашого уроку будуть такі слова:

- Хай сьогодні в кожне серце наш урок додасть тепла, хай прийде до нас натхнення, в очах сяє доброта.

- Діти, у кожного з вас на парті лежить кольорова модель Сонечка. Візьміть своє Сонечко. Воно поцілує вас промінчиком у щічку, залоскоче чубчика і покотиться розсіювати свої промінці. Сонечко освітить, зігріє вас і принесе багато – пребагато добра. І ви володарі його. У вас багато добра! Ви світлі, щасливі і усміхнені.

III. Криголам «Сонечко».

- Відчуйте в собі тепло, доброту.

- Потріть долоні одна об одну, щоб відчути ще більше тепло. «Зліпіть» уявну кульку з вашого тепла і добра і «передайте» її однокласнику. Подаруйте щиру посмішку один одному. Вона поведе вас дорогою тепла, дорогою Добра й мудрих вчинків. Отже, вирушаємо на казковому потягу в країну Доброти.

- Увага! Увага! Вирушає потяг до країни Доброти. Просимо пасажирів зайняти свої місця.(Звучить мелодія « Голубий вагон»)

- В руках я тримаю листа , адресованого для учнів 2 класу.

Читаю

Цариця Доброти. Добрий день, діти! Я – Цариця Доброти. Вітаю вас! Але я хочу попередити, що шлях до моєї країни буде нелегким. Щоб його подолати та отримати ключ від країни Доброти, необхідно виконати завдання, які є на цій чудовій квітці. За кожне завдання ви одержуватимете частину ключика. Чим швидше ви зберете з цих частин цілий ключик, тим швидше потрапите до чарівної країни Доброти. А там на вас чекає... Щасливої вам дороги! Отож, вирушаємо! (Потрапляємо в казковий ліс)

Перша пелюсточка

IV. Складання «Абетка чарівних слів»

- Давайте створимо у класі гарний настрій. Згадаємо гарні, добрі слова. Ми поселимо їх у цей будиночок.

Діти у цьому будиночку мешкають дуже гарні слова про доброту.

- А як ви розумієте слово добро?

(Добро- це гарний вчинок, корисна справа)

- А що таке доброта? (Доброта – це чутливе, дружнє ставлення до людей, тварин, птахів, рослин.)

- Наведіть приклади доброго ставлення людей. (Люди вітаються, допомагають у скрутї, дарують квіти, вітають зі святом, допомагають людям похилого віку, тваринам).

- Чи можна доторкнутися до добра?

- Чи можна його скуштувати?

- Чи можна понюхати?

- Отже, це категорія не матеріальна, а духовна.

- Якщо добро зобразити у вигляді музики, яка це буде музика? (Весела, сумна, жанр)

- Яким кольором ви намалювали б добро?

- Отже, добро – це духовна категорія, її не можна торкнутися, понюхати, посмакувати. Добро можна тільки відчути: це ласкаве, добре, ніжнє ставлення, це готовність допомогти в скрутну хвилину, це любов до оточуючого світу. Це те, що заставляє нас радіти, любити, співчувати.

(Першу частину ключика діти одержали)

Друга пелюсточка

V. Гра «Добрий дощик»

– Діти, ми можемо спостерігати добре ставлення не лише серед людей, а й у природі. Пограємо у гру «Добрий дощик».

Діти утворюють коло. Усі вони – «добрі дощові краплинки». Усередині – «мама Хмара». Цій дитині до рук дається чашечка з чарівною водою доброти. Грає музика, і всі «краплинки» танцюють, кружляючи навколо «мами Хмари». Коли мелодія уривається, всі краплинки завмирають, а «мама Хмара» бризкає водою з чашечки по черзі на кожну дитину у колі та запитує «краплинок», кому вони допомогли. Кожна має відповісти.

Наприклад:

– Я побачила квіточку, що засихала від спеки, та й напоїла її.

– Я розвеселила дітей.

– Я допомогла помити посуд,

– Я вмила брудного хлопчика.

– Я полила дерево, яке діти посади-ли біля школи.

– А я дала зайчикові водички.

– Діти, скажіть, якою була мама-Хмара добрих краплинок? Чого вона навчала своїх діточок?

– Добро і доброта повинна жити у серці кожної людини. Запам'ятайте! На добро люди відповідають добром.

– Той, хто робить щось добре, не повинен чекати за це винагороди. Про це гарно сказав у своєму **вірші Іван Драч**.

Добро твориться просто – не за так,
Так, як цвіте і опадає мак,
Як хмарка в'ється і сміється пташка,
Як трудиться мурашка – горопашка.
(Другу частину ключика одержали)

Третя пелюсточка

VI. Сценка про щирість.

- А зараз подивимся сценку про щирість, яку діти підготували самостійно.

Автор. Один господар повернувся з міста, дав своєму синові медівник та й каже...

Господар. На, Васильку! Та поділися з Петриком по щирості.

Василько. А як діляться по щирості?

Господар. Отак, синку! Як переломиш медівник, то даси більшу частину Петрикові, а собі лишиш меншу. Це називається по щирості.

Василько. То дайте Петрикові медівник, хай він ділиться по щирості.

- Яким, на вашу думку, є Василько?

(Василько не добрий, а хитрий, нещирий)

- Отже, добра людина є щирою.

(Третю частину ключика одержали)

Четверта пелюсточка

VII. Слухання казок.

Казка «Добро і зло». (Учитель читає)

Одного разу Добро завітало в гості до Зла. Зло почало пригощати Добро чаєм, але в кухлик замість цукру поклало сіль. Добро спробувало, але нічого не сказало Злу. Тільки подякувало за гостину.

А коли Добро йшло від Зла, воно сказало: «Щось цукор у вас не солодкий. Візьміть гроші, купіть собі цукерок до чаю». Зло скривилося, але робити нічого, довелося взяти гроші.

Так Добро віддячило Злу добром за зло.

- Зло є причиною війн, голоду, знущань, зради, обману. Зла людина своїми словами і вчинками може завдати іншим великої шкоди. Але добро завжди сильніше ніж зло. Люди цінують і довго пам'ятають добрих людей, допомагають їм у тяжку хвилину, а від злих намагаються триматися подалі. Злі люди завжди одинокі.

Читання казки в особах « Вовк і кіт».

Автор. Вовк утікав із лісу, біг повз село, побачив kota та й каже...

Вовк. Котику-братику, скажи, хто з ваших людей добріший, щоб мене заховав, бо за мною стрільці женуться.

Кіт. Піди до Петра. Він – добрий чоловік.

Вовк. Правда, що добрий, та я в нього вівцю вкрав.

Кіт. Ну, то йди до Дмитра – гарна людина.

Вовк. Та він сердитий на мене – за гусей.

Кіт. Погана справа!.. Ну то йди до Семена.

Вовк. Боронь Боже! Та я ж у його теля з'їв.

Кіт. Ну, коли ти такий, що всім шкоди накоїв, то хто ж тебе сховає?

Учитель. Діти, яке прислів'я сюди підходить?

Учень. І так-таки ти сам себе вини! Що, братику, посіяв – те й пожни!

(Четверту частину ключика одержали)

Фізхвилинка Гра « Ромашка»

Ромашку розкладають на столі. Учні за бажанням і запрошенням учителя по черзі відривають пелюстки, читають уголос завдання і виконують його.

Приклади завдань

1. Назви хороші якості свого товариша.
  2. Розкажи про добрі вчинки своєї однокласниці.
  3. Пригадай, кого ти образив ненавмисно, та знайди спосіб виправитися.
  4. Розкажи, який добрий вчинок ти здійснив.
- 5лімент сусідові по парті.

П'ята пелюсточка

VIII. Гра « Збери прислів'я».

- Поєднати першу половину з другою. (Двоє дітей працюють у парі, а третій разом з учителем.)

Від теплого слова добром платять.

Хто людям добра бажає коле сердечко.

За добро вік не прохолоне.

Гостре словечко і лід розмерзається.

Раз добром налите серце той собі має.

(П'яту частину ключика одержали)

Шоста пелюсточка

IX. Створення дерева Доброти.

- У вас на партах лежать плоди дерева доброти. Прикріпіть на нього стільки яблук, скільки ви згадаєте добрих людей, які зустрічалися вам у житті. (Шосту частинку ключика одержали) Сьома пелюсточка

X. Робота у творчій майтерні.

- А зараз пофантазуйте і намалюйте обличчя добра.

(Звучить повільна музика)

- Ось ви і одержали останню частину ключа. Але погляньте, що це за казкова скринька на пеньочку стоїть! Давайте її відчинимо! (Відчиняють скриньку і дістають листок із запитанням).

- Як ви гадаєте, діти, чого більше на землі – добра чи зла?

- А ви знаєте, що в казках завжди добро перемагає і здійснюється найвибагливіші бажання і мрії?...

- Які ви знаєте казки, де добро перемагає зло? («Івасик-Телесик», «Коза-дереза», «Мудра дівчина», «Снігова королева», «Царівна-Жаба», «Білосніжка і семеро гномів» і т. д.)

Метод нашіптування

- На завершення нашого уроку пропоную провести дослід.

- Ось дві склянки з чистою водою. Над однію склянкою давайте прошепчимо добрі, гарні слова. І помітимо на протязі кількох тижнів, в якій склянці швидше зіпсується вода. Я впевнена, що вода в склянці з добрими словами буде зберігатися довше.

XI. Підсумок уроку.

- Подорож наша добігла кінця. Завдання царівни Доброти виконані. Шлях до країни Доброти подолали, ключ – одержали. І ось хто на вас чекає! (Учитель показує скульптуру Ангела-охоронця.)

- У кожної людини є її Ангел-охоронець, який охороняє нас від біди. Якщо людина робить добрі справи, Ангел радіє, а якщо злі – плаче, тужить, утрачає свої сили. Я бажаю вам, щоб ви робили тільки добро, щоб ваш Ангел-охоронець радів і завжди допомагав у скруті.

Пам'ятайте правила доброти:

- Допомагайте слабким, маленьким, хворим, старим, тим, хто потрапив у біду.

- Вибачайте помилки іншим.

- Не будьте жадібними.

- Жалійте інших.

- Творіть добро і пам'ятайте, що ми – люди. (Діти отримують пам'ятки доброти від Ангела-охоронця)

Учитель вручає на згадку гостям та дітям паперових ангелочків.

Діти читають напам'ять вірші.

Добрим бути просто чи не просто?

Не залежить доброта від зросту!

Як людей полюбиш, пошануєш,

Силу для добра й душі відчуєш!

Не забудь ні старця, ні дитину,

Поділись останнім сухарем,
Не носи в душі своїй провину.
Тільки раз на світі ми живем.
Доброта з роками не старіє,
Доброта від холоду зігріє,
І якщо вона, як сонце, світить,
То радіють і дорослі, й діти.
Зло нічого не дає, крім зла,
Вмій прощати, як прощає мати.
Мудрість завжди доброю була,
За добро добро спіши віддати

Допоможе педагогам аксіома, написана в жанрі саке:

Збери зерна мудрості,
Розчисти джерело знань,
Зачерпни з криниці досвіду,
Полий квіти творчості,
Придбай тонну терпимості,
Півтонни сумлінності,
Центнер наполегливості,
Два – цілеспрямованості,
Три – кмітливості,
Чотири – принциповості,
П'ять – фантазії
І багато – багато чуйності.

А ще на передодні спалаху епідемії грипу не забувайте щорічно робити профілактичні щеплення від байдужості, сірості, духовного рабства. Будьте вічним донором – віддавайте своє серце дітям і пам'ятайте: його повинно вистачити на всіх! Виконуйте усе це ретельно і будете вічно молодими!

Список використаних джерел і літератури

1. Амонашвили Ш. А. Личностно-гуманная основа педагогического процесса / Ш. А. Амонашвили. – Минск : Изд-во Университетское, 1990. – 560с.
2. Амонашвили Ш. А. Психологические основы педагогики сотрудничества : Книга для учителя / Ш. А. Амонашвили. – К. : «Освита», 1991. – 111 с.
3. Амонашвили Ш. А. Размышления о гуманной педагогике / Ш. А. Амонашвили. – М. : ИД Ш. Амонашвили, 1996. – 494 с.
4. Амонашвили Ш. А. Основы гуманной педагогики. В 20 кн. Кн. 1. Улыбка моя где ты? / Ш. А. Амонашвили. – М. : ООО «Издательский Дом Шалвы Амонашвили». – 2012 г. – С.304-374.
5. Амонашвили Ш. А. Основы гуманной педагогики. В 20 кн. Кн. 2. Как любить детей / Ш. А. Амонашвили. – М. : ООО «Издательский Дом Шалвы Амонашвили». – 2012 г. – С.352-415.

6. Амонашвили Ш. А. Основы гуманной педагогики. В 20 кн. Кн. 6. Часть 3. Педагогическая симфония. Единство цели / Ш. А. Амонашвили. – М. : ООО «Издательский Дом Шалвы Амонашвили». – 2013 г. – С.304-356.
7. Амонашвили Ш. А. Основы гуманной педагогики. В 20 кн. Кн. 4. Об оценках / Ш. А. Амонашвили. – М. : ООО «Издательский Дом Шалвы Амонашвили». – 2012 г. – С.368-439.
8. Амонашвили Ш. А. Основы гуманной педагогики. В 20 кн. Кн. 5. Учитель / Ш. А. Амонашвили. – М. : ООО «Издательский Дом Шалвы Амонашвили». – 2013 г. – С.288-368.
9. Амонашвили Ш. А. Основы гуманной педагогики. В 20 кн. Кн. 6. Часть 1. Педагогическая симфония. Здравствуйте, Дети! / Ш. А. Амонашвили. – М. : ООО «Издательский Дом Шалвы Амонашвили». – 2013 г. – С.320-384.
10. Амонашвили Ш. А. Основы гуманной педагогики. В 20 кн. Кн. 6. Часть 2. Педагогическая симфония. Как живете, Дети? / Ш. А. Амонашвили. – М. : ООО «Издательский Дом Шалвы Амонашвили». – 2013 г. – С.256-322.
11. Амонашвили Ш. А. Основы гуманной педагогики. В 20 кн. Кн. 3. Школа жизни / Ш. А. Амонашвили. – М. : ООО «Издательский Дом Шалвы Амонашвили». – 2012 г. – С.320-391.
12. Амонашвили Ш. А. АМОН-РА. Легенда о Камне / Ш. А. Амонашвили. – М. : Беловодье, 2001 г. – 496 с.
13. Амонашвили Ш. А. Без сердца что пойдем / Ш. А. Амонашвили. – М. : ООО «Издательский Дом Шалвы Амонашвили». – 2004 г. – с.64
14. Амонашвили Ш. А. Основы гуманной педагогики. В 20 книгах. Книга 7. Легко быть садовником, трудно быть уроком семени / Ш. А. Амонашвили. – М. : Из-во «Амрита». – 2014 г. – 400 с.
15. Андрущенко В. Гуманізм і гуманітаризм: спільне і специфічне / В. Андрущенко, М. Михальченко // Вища освіта України. – 2005. – № 4.
16. Амонашвили Ш. А. Основы гуманно-личностного подхода к детям в образовательном процессе: Курс лекций / Ш. А. Амонашвили. – Хмельницкий : Из-ство ХГПИ. – 2006 г. – 156 с.
17. Амонашвили Ш. А. Учитель, укажи Путь Красоты Духа! Педагогическая песня – Всеукраинская культурно-образовательная ассоциация Гуманной педагогики, Артемовский центр Гуманной педагогики / Ш. А. Амонашвили. – Артемовск, 2015 г. – 143 с.
18. Амонашвили П. Ш. В поисках Учителя / П. Ш. Амонашвили. – М. : ООО «Издательский Дом Шалвы Амонашвили». – 2014 г. – 90 с.
19. Амонашвили Ш. А. Искусство семейного воспитания. Педагогическое эссе / Ш. А. Амонашвили. – 2-е изд. – М. : Амрита, 2013. – 336 с.
20. Амонашвілі Ш. О. Учитель
21. Галатюк Ю. М. Творча та інформаційна функції навчання у контексті сучасної освітньої парадигми / Ю. М. Галатюк // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: збірник наукових праць:

наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – № 8 (51). – Рівне: РДГУ, 2014. – С. 18-21.

22. Дзюба І. Енциклопедія сучасної України / А. Жуковський, О. Романів, М. Железняк. – Національна академія наук України, 2004. – 696 с.

23. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб. / Н. Є. Мойсеюк. 3-є вид., допов. – К., 2001. – 608 с.

24. Ниорадзе В. Г. По ступенькам Скале. Уроки по вирощиванню письменноречевої діяльності у школьників / В. Г. Ниорадзе. – М. : ИД Шалвы Амонашвили, 2009. – 70 с.

25. Савченко О.Я. Дидактика початкової освіти: Підручник для студентів пед. фак. / О.Я. Савченко. – К.: Грамота, 2012. – 504 с.

26. Педагогіка : учебное пособие для студентов педагогических институтов / [под ред. Ю. Бабанского]. – М. : Просвещение, 1983. – 608 с.

27. Сухомлинський В. Сто порад учителю / Сухомлинський В. – К. : Рад. школа, 1984. – 254 с. Сухомлинський В. О. Сто порад вчителю / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1984. – 254 с.

28. Ушинский К. Д. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии / К. Д. Ушинский. – М. : Фаир-Пресс, 2004. – 576с.

29. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. - Київ : Абрис, 2002. – 742 с.

30. Фіцула М. Педагогіка : [навчальний посібник] / Фіцула М. – К. : «Академвидав», 2005. – 560 с. Шаталов В. Ф. Сквозь призму серця / В. Ф. Шаталов. – М. : ГУП ЦРП «Москва – Санкт-Петербург», 2002. – 52 с.

31. Харламов И. Ф. Педагогіка / И. Ф. Харламов. – М. : 1999. – 520 с.

32. Хуторской А. В. Современная дидактика : Учебник для вузов / А. В. Хуторской. – СПб : Питер, 2001. – 544 с.

33. Ягупов В. В. Педагогіка : Навч. посібник / В. В. Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.

34. Метод. розр. уроку з українського читання в 2 класі Н. М. Болбот / Режим доступу : [www. https://osvita.ua/doc/files/news/444/44435/Urok.doc/](http://www.https://osvita.ua/doc/files/news/444/44435/Urok.doc/)

35. Методична розробка. Урок добра. Тараненко Таїсія Віталіївна / Режим доступу: [www. brodetske.edukit.ck.ua/tests/pochatkov_i_klasi/etika/](http://www.brodetske.edukit.ck.ua/tests/pochatkov_i_klasi/etika/)

ШКІЛЬНЕ УЧНІВСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ

Samorząd – to właśnie praca, żeby jednakowo dobrze działało się wszystkim, którzy razem pracują, uczą się i pół dnia razem spędzają, żeby jeden drugiego nie krzywdził, nie przeszkadzał, nie dokuczał, nie wyśmiewał, a przeciwnie, żeby świadczył przysługi, pomagał, opiekował się i pilnował porządku.

Janusz Korczak (1878–1942), pedagog, pisarz [26, с.6]

(Самоврядування – це належним чином організована робота, для того щоб однаково добре жилося всім, хто разом вчиться або працює, щоб один одного не кривдили, не перешкоджали, не докучали, щоб допомагали, піклувалися, стежили за порядком і правопорядком...

Януш Корчак)

Сьогодні в більшості шкіл України ведеться пошук шляхів розвитку учнівського самоврядування. Сучасна школа повинна виробити в кожного учня вміння, звичку активно діяти у розв'язанні найважливіших питань життя країни, свого колективу, навчити дітей формулювати, висловлювати та відстоювати власну думку. Вирішення цього завдання можливе тільки на шляху розвитку учнівського самоврядування [16, с.5].

Учнівське самоврядування одне з ефективних форм виховання школярів як громадських і державних діячів, дбайливих громадян, виховання в них розуміння суспільного блага, обов'язку і відповідальності. Пропонується будувати учнівське самоврядування в формах парламенту і уряду, що діють на основі шкільної Конституції, ними ж розробленої та прийнятої. При організації учнівського самоврядування бажано дотримуватися наступних рекомендацій: спиратися на природне прагнення школярів до дорослішання і вільного вибору; покласти на органи самоврядування відповідальність за серйозні рішення і конкретні справи; робити органи самоврядування функціональними і авторитетними в житті школи; налагодити в учнівському самоврядуванні спільну творчість педагогів та школярів; продумувати зміст діяльності учнівського самоврядування з точки зору важливості та значущості для блага школи і суспільства.

Дуже важливо, щоб учнівське самоврядування в «Школі Життя» було не грою в самоврядування, а серйозною справою. Прикладом такого ставлення до самоврядування годиться досвід Вільної Дитячої Республіки і товариського суду Будинку Сиріт Януша Корчака [1].

У час активних трансформацій економіці суспільство особливо потребує лідерів нової формації. Людей компетентних, відповідальних, здатних мислити неординарно. Проблема виховання молодих лідерів – це проблема підготовки людини майбутнього, людини, яка відповідає вимогам нового ХХІ ст. Ось чому необхідно підтримувати учнівську молодь, чії особистісні переконання

спрямованні на активну участь у громадському житті, молодь, яка, має організаторські здібності, усвідомлює себе потенційним лідером, має бажання використовувати свою енергію та здібності заради інших. Цілком очевидно, що навички управління суспільством стануть надбанням людини тоді, коли участь в учнівському самоврядуванні сприятиме набуттю вихованцем необхідних знань, умінь і досвіду соціальної дії. Участь молодого покоління в учнівському самоврядуванні – важливий шлях і умова залучення учнівської молоді до радикальних перетворень, що відбуваються у нашому суспільстві. Найвідчутніші результати у формуванні соціально компетентної молоді дає широка варіативність учнівського самоврядування [17].

Протягом 80-х рр. ХХ ст. у радянській педагогіці тема учнівського самоврядування була однією з найактуальніших, однак сьогодні, на превеликий жаль, ця тема майже не присутня в педагогічному дискурсі. Деякі сучасні педагоги розуміють цю ситуацію як відмову від радянських цінностей і колективістських методів виховання. В умовах європейських прагнень нашої держави необхідно відмовитись від старих догм та стереотипів, а використовувати цінності демократичного суспільства та переосмислити ідеї учнівського самоврядування для сучасної школи й визначити його місце та роль в організації навчально-виховного процесу.

Проблемами теорії і практики учнівського самоврядування та організації дитячої самодіяльності займалися класики педагогіки А.Макаренко, В.Сухомлинський, а також вчені-педагоги С. Белоусов, К. Вентцель, В. Сорока-Росинський, Ш.Амонашвілі та інші. Сучасні українські вчені також активно займаються вивченням та удосконаленням методик організації та використання учнівського самоврядування, зокрема це такі вчені як В. Бочкарьов, Б.Жебровський, М. Красовицький, В. Опалихін, М.Сметанський, О. Сухомлинська, М. Ярмаченко [8 с.1].

Для нашого дослідження необхідно проаналізувати розвиток ідей шкільного учнівського самоврядування в історії педагогічної науки. Так, перша спроба запровадження дитячого самоврядування пов'язується з ім'ям ректора В.Тротцендорфа, який вже у першій половині ХVІ ст. в Сілезії (м. Гольдберг) залучав своїх учнів до участі в управлінні школою. Дитяче самоврядування В.Тротцендорф організував на зразок давньоримської державної системи. У 1539 р. виник єзуїтський орден. У своїх школах єзуїти запровадили шкільні посади, на які призначали кращих учнів. Наступну спробу запровадження дитячого самоврядування пов'язують з ім'ям видатного швейцарського педагога ХVІІІ ст., попередника Й.Песталоцці, - М.Планти [8, с.6.].

Учнівське самоврядування мало місце і в українських навчальних закладах. У роботі братських шкіл активно використовувалися елементи учнівського самоврядування, витoki якого були в демократичних традиціях народу. При братських школах існували так звані «братства младенческие», завданням яких було моральне виховання юнацтва. Яскраві зразки учнівського самоврядування знаходимо в козацьких школах ХVІІ-ХVІІІ ст [8, с.7.].

У середині ХІХ ст. видатний педагог М. Пирогов намагався запровадити елементи самоврядування в Київському навчальному окрузі. У 1859 р. ним були вироблені «Правила про порушення та покарання учнів гімназій Київського навчального округу». М. Пирогов ввів у практику роботи гімназії товариські суди. Зазначимо, що М. Пирогов «допустив у Києві *de facto* академічну свободу, схожу на європейську» [4]. Проте тогочасні умови російського самодержавства та педагогічна традиція надзвичайно обмежували видатного педагога щодо діапазону можливого використання ним «духу корпорації» [8, с.7].

Справжнього розмаху набуло дитяче самоврядування на рубежі ХІХ-ХХ ст. Пов'язане воно з ім'ям американського педагога Вільсона Джілля. Шкільне самоврядування швидко поширилося у передових країнах світу: Америці, Німеччині, Швейцарії, Австрії, Шотландії. Проте обсяг і зміст шкільного самоврядування був різним. На дитяче самоврядування значною мірою вплинув міжнародний педагогічний рух за оновлення школи й виховання («нова школа») [8, с.7].

Аналіз історії освіти та педагогічної думки початку ХХ ст. свідчить, що найбільш інтенсивне застосування учнівського самоврядування відбувалося під час нестабільного функціонування суспільства, коли виникали можливості багатоваріативного розвитку.

Саме падіння самодержавства зняло всі бюрократичні обмеження щодо дитячої самоорганізації і самоврядування та сприяло значній активізації учнівської молоді. Українські педагоги доби Центральної Ради О. Астряб, Л. Білецький, О. Дорошкевич, С. Русова, С. Сірополко, І. Стешенко, П. Холодний, Я. Чепіга та ряд інших виступали за демократизацію шкільного процесу, за громадянське виховання молоді, за найширше учнівське самоврядування у навчальних закладах [8, с.7-8].

В Рядянській школі на початку 20-х рр. ХХ ст. в організації учнівського самоврядування простежувалась тенденція до копіювання роботи органів радянської влади. Утворювалися школи-комуни, дитячі республіки, дитячі містечка. З'являлися учками і виконками, комісії та відділи. Досить часто учнівські органи прагнули до максимальної самостійності, ігнорували досвід дорослих, применшували роль шкільної адміністрації та принижували гідність учителів [8, с.8.]. Спільною рисою всіх форм самоврядування тих років було поєднання його з працею, зокрема із самообслуговуванням.

Зазначимо, що засновниками учнівського самоврядування в Польщі, були Януш Корчак, Владислав Пшановський, Олександр Камінський [24]. Доцільно нагадати цитату польського проф. Стефана Волошина, який опублікував в 1978 р., книгу «Корчак», в якій написав: «Організація система освіти за Я. Корчаком заснована на довірі, відданості, повазі і спілкуванні з дитиною. Тому автор дає догматичну рекомендацію, що система самоврядування є віссю педагогіки Я. Корчака» [25, s. 101-102]. В Республіці Польща призначення Учнівської Ради (студентського саморядування) в школі гарантує Закон «Про систему освіти».

Систему самоврядування створив А. Макаренко. Він відштовхувався від практики та інтуїції. Шукаючи оптимальні шляхи вирішення завдань, які поставило перед ним життя, він створив свою унікальну систему виховання у самоврядному демократично налаштованому і водночас дисциплінованому колективі. Він осмислив свою систему і виклав її суть у своїх працях [8, с.8]. Колектив, – вважав А. С. Макаренко, – не просто зібрання, не просто група взаємодіючих індивідуумів, це цілеспрямований комплекс особистостей, організованих які є органами колективу учнів [9].

А. С. Макаренко зазначав, що: «Якомога більше вимог до людини, але разом з тим, якомога більше поваги до неї!». Учень повинен відчувати, вимоги до нього базуються на вірі в його можливості, на впевненості у його силах, на турботу про поступальний розвиток його особистості.

У цьому випадку потрібно цитувати А. Макаренка, який ще на початку ХХ ст. наголошував, що: «Робота органів самоврядування тільки в тому випадку буде актуальною і важливою, якщо все життя виховного закладу буде побудоване так, що завмирання діяльності того чи іншого органу одразу ж позначиться на роботі установи і відчується колективом як недолік» [6, с. 273].

На початку 30-х років дитяче самоврядування починає вихолощуватися, з нього зникає зміст та формалізується жива творчість дитячого колективу. Дитяче самоврядування перенасичується комуністичною ідеологією, бюрократизується, зарегламентовується. Форма починає тяжіти над змістом самоврядування. Воно взагалі зникає, розчиняється у простих функціях самообслуговування, піонерській та комсомольській роботі [8, с. 8-9].

Великого значення учнівському самоврядуванню та дитячій самодіяльності надавав В. Сухомлинський. Сила будь якого колективу, – вважав В. Сухомльнський, – вимірюється розвитком індивідуальних можливостей кожного його члена [2].

Він домагався підвищення їх ефективності як на рівні первинних колективів, так і в роботі загальношкільних дитячих організацій і загальношкільного колективу. Як педагог-новатор і вчений-гуманіст В.Сухомлинський висловив багато цікавих і слушних думок щодо педагогічного керівництва учнівським самоврядуванням, недопущення спрощеного підходу до цієї важливої та складної справи [8, с.9.]. Так, щодо учнівського самоврядування видатний педагог говорив: «Щоб дитина була палко зацікавлена навчанням, їй необхідне багате, різноманітне, приваблююче, інтелектуальне життя.» [3].

Так звана «перебудова» 80-х рр. ХХ ст. і романтичне піднесення в перші її роки громадської думки відбилися і на організації учнівського самоврядування. У цей період було здійснено спробу відродити комунарський рух. Паралельно активно пророблялася тема демократизації шкільного життя. Було здійснено спробу пов'язати ідеї продуктивної праці школярів, кооперації та самоврядування.

У радянські часи було поширене таке явище, як жорстка централізація влади. Педагоги, учні та батьки не мали права впливати на діяльність глави

школи. Отже, шкільне самоврядування мало жорсткі рамки, цілком і повністю перебувало в підпорядкуванні директора, виконувало лише його накази. Основним завданням шкільного самоврядування було налагодження жорсткої дисципліни серед учнів і виконання розпоряджень згори. Відповідно, ефективність такого самоврядування була нульовою [23].

Демократизація суспільного життя в країні в середині 80-х років підвела під самоврядування необхідну реальну соціальну базу. В цей час збільшилася кількість тих педагогів, яких уже цікавила не стільки форма, скільки суть, глибокий зміст самоврядування. З'явився справді цікавий досвід організації самоврядування та глибокі дослідження його функціонування. Але деякий максималізм, особливо в друкованому слові, продовжував залишатися. Спостерігалася абсолютизація самоврядування, перебільшення його реальної ролі в системі виховної роботи школи [8, с.9-10].

Із здобуттям Україною незалежності ситуація із шкільним самоврядуванням докорінно змінилося. Наша держава офіційно стала демократичною, а значить, всі учні мають право голосу і вносять свою лепту в діяльність шкільного закладу. Педагоги і батьки вправі висловлювати свою незгоду з політикою адміністрації школи та пропонувати способи вирішення проблеми. Шкільне самоврядування – це система, яка не тільки має право не підкорятися директору школи, а й може впливати на організацію роботи в школі. Завданням шкільного самоврядування сьогодні – зробити школу гарнішою і багаторганнішою, контролювати і розвивати діяльність учнів, організувати чітко злагоджену систему [23].

Сучасними науковцями шкільне учнівське самоврядування в навчальних закладах різних типів розуміється як уособлення демократичної атмосфери у школі, формою самодіяльної організації дитячого життя у ній, важливим чинником самовиховання особистості, формування лідерських якостей. Реалізують його органи учнівського самоврядування, котрі складаються з виборних або уповноважених осіб від класних колективів, яким доручено планувати колективні творчі справи, розподіляти доручення між учнями, перевіряти їх виконання, координувати та об'єднувати роботу первинних осередків [7, с.1-2].

У Великій радянській енциклопедії самоврядування розглядається як управління справами територіальної спільноти, організації чи колективу, самостійно здійснюване їхніми членами через виборні органи або безпосередньо за допомогою зборів, референдумів тощо. Основні ознаки самоврядування – приналежність публічній владі, населенню чи виборцям відповідної території, членам громадської організації, колективу; самостійність у рішенні питань внутрішнього життя; відсутність органів, призначених ззовні [13].

У Педагогічному енциклопедичному словнику говориться, що одне з найважливіших завдань самоврядування – розвиток відповідальності людини, що досягається за допомогою самоактивізації, організованого саморегулювання. Результатом розвитку самоврядування є взаємна

відповідальність членів колективу й керівництва за результати діяльності освітньої установи [13].

Самоврядування – форма організації життєдіяльності колективу, що забезпечує його розвиток при досягненні суспільно значущих цілей. Існують різні підходи до самоврядування. При авторитаризмі самоврядування виконує соціальне замовлення на формування слухняної, конформістської особистості [13].

З позиції теорії управління самоврядуванням є комплексом основних принципів. Ми розглядаємо його як комплекс форм, методів, прийомів, що дозволяють втягнути в управлінську діяльність всіх учасників освітнього процесу і насамперед педагогів. Цілком правомірна постановка запитань: «Чи можна управляти самоврядуванням і чи треба це робити? Наскільки виправдане вживання таких виразів, як «організація самоврядування», «контроль діяльності органів самоврядування», «заслуховування керівником звітів органів самоврядування»? Якою мірою припустиме втручання державних офіційних органів управління освітою в діяльність самоврядування?». Ці запитання визивають суперечки [13].

Учнівське самоврядування – невід’ємна частина громадського самоврядування, що забезпечує захист прав і інтересів учнів, й їхню участь в управлінні загальноосвітнім навчальним закладом. Функціонує з метою забезпечення виконання учнями своїх обов’язків і захисту їхніх прав й сприяє гармонійному розвитку особистості, формуванню навичок майбутнього організатора, керівника. В учнівському самоврядуванні беруть участь особи, які навчаються у загальноосвітньому навчальному закладі. Усі такі особи мають рівне право на участь в учнівському самоврядуванні. Воно здійснюється особами, які навчаються в школі: безпосередньо; через органи учнівського самоврядування, що обираються шляхом таємного чи відкритого голосування.

Вищим органом учнівського самоврядування є загальні збори або учнівська конференція. Виконавчий орган (учнівський комітет, рада учнівського колективу, рада старост, парламент) є підзвітним загальним зборам. Учнівські збори відбуваються не менш як два рази на рік.

Органи учнівського самоврядування (за чинним законодавством): проводять організаційні, наукові, культурно-масові, спортивні, оздоровчі й інші заходи; виконують інші функції [18].

Рішення органів учнівського самоврядування мають дорадчий характер. У своїй діяльності органи учнівського самоврядування керуються законодавством, статутом навчального закладу. Органи учнівського самоврядування загальноосвітнього навчального закладу мають користуватися всебічною підтримкою і допомогою педагога-організатора чи заступника директора з виховної роботи у вирішенні питань забезпечення приміщеннями, обладнанням, документацією, коштами за погодженням із керівником закладу. Зокрема, директор школи має всебічно сприяти створенню належних умов для діяльності органів учнівського самоврядування щодо: надання приміщення, меблів, оргтехніки; забезпечення постійним доступом до мережі Інтернет;

відведення місць для встановлення інформаційних стендів; тощо. Зазначимо, що фінансове забезпечення роботи учнівського самоврядування непередбачене [18].

Також доцільно навести нормативно-правові акти, якими регулюється діяльність учнівського самоврядування в Україні: Конституція України (від 28.06.1996 N 254к/96вр); Закон України «Про освіту» від 23 травня 1991 року № 1060-ХІІ (зі змінами); Декларація про права дитини; Європейська хартія місцевого самоврядування; Європейська хартія про участь молоді в муніципальному та регіональному житті; Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»; Закон України «Про охорону дитинства» (від 26.04.2001 N2402-ІІІ); Закон України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» (від 01.12.1998 N 281-ХІV); Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо реалізації державної молодіжної політики та підтримки молодіжних громадських організацій» (від 06.10.99 р. N 1284/99); Державна цільова соціальна програма «Молодь України» (постанова КМУ від 28.01.2009 N 41) [18].

«Наш народ відстоює позицію, що дотримання закону дає сталу гарантію свободи, а його недотримання – це шлях, який веде до тиранії. Американці можуть не погоджуватися із законом, але не можуть його не дотримуватися.» (Джон Ф. Кеннеді) Учнівське Самоврядування є демократичною організацією. Це, зокрема, означає, що воно є правовим інститутом і діє, опираючись на закон. З одної сторони намагається, щоб закони були демократичними, з іншої ж – щоб їх дотримувалися. Нормативних актів у школі є дуже багато. Значна їх частина стосується насамперед учнів. В Україні найважливіші з них: Закон про освіту. Закон про загальну середню освіту, Положення про загальноосвітні навчальні заклади, Державний стандарт загальної середньої освіти. Давнє латинське прислів'я нагадує: «Ніхто не може прикриватися незнанням закону (Ignorantia juris nocet)». Якщо учень не знає, коли він може скласти іспит і чи може взагалі, не знає, які наслідки може мати його часта відсутність на уроках з одного і того ж предмета, не знає, що кожної хвилини може отримати інформацію про свої оцінки, – у цьому він повинен звинувачувати насамперед себе. Є також документи, які приймаються за участю учнів (Статут Школи, Регламент Школи тощо). Якщо, створюючи їх, учні не подбають про свої інтереси, ніхто за них цього не зробить. Якщо вони не допильнують, щоб у Статуті Школи були відображені права учнів, то й мати їх не будуть. Якщо учні не допильнують, щоб у Регламенті школи записали кількість контрольних робіт на тиждень, то може статися, що матимуть їх по три на день. Якщо у Регламенті школи запишуть, що кожне їхнє рішення повинен затвердити директор школи, вони перестануть бути самоврядуванням. Які закони для себе створюють – такі й матимуть. До усіх нормативних документів у школі можна отримати доступ. Жоден з них не є таємним. Про деякі правила повинен повідомити класний керівник. Про інші можна попросити опікуна Самоврядування, речника прав учня чи дирекцію школи. Дотримання закону за будь-яких обставин є корисним для учнів. Якщо будемо дотримуватися закону – навіть тоді, коли це для нас

складно, – можемо сподіватися, що закон нас захищатиме. Тільки у виняткових ситуаціях, якщо у небезпеці найвищі для нас вартості і немає можливості розпочати легальну акцію, можемо зважитися на акт громадянської непокори [19].

Для нашого дослідження доцільно визначити поняття шкільне учнівське самоврядування та учнівське саморядування. Дуже часто про наше самоврядування ми кажемо «шкільне самоврядування». Це непорозуміння. Шкільна громада об'єднує не тільки учнів, а й вчителів, директора школи, обслуговуючий персонал (бібліотекаря, секретаря, кочегара, прибиральниць, кухарів у шкільній їдальні.). Якби ми насправді створювали орган шкільного самоврядування, у ньому обов'язковою була б участь усіх цих осіб. Наше самоврядування є самоврядуванням учнівським. Творять його всі учні школи і тільки вони [20].

Зазвичай самоврядуванням називають групу з 5-20 учнів, які разом з опікуном організують дискотеки і щорічні вибори до самоврядування. Для деяких директорів самоврядування потрібне, щоб його діячі перевіряли, чи носять учні ідентифікатори. А ще самоврядуванням можна похвалитися перед управліннями освіти. Тому нічого дивного немає в тому, що у багатьох школах єдиними, хто цікавиться справами самоврядування, є його діячі та вчителі. Учнівський загаль, інстинктивно відчуваючи штучність таких «самоврядувань», намагається триматися від них на відстані [20].

Учнівське самоврядування – є уособленням демократичної атмосфери у школі, формою самодіяльної організації дитячого життя у ній, важливим чинником самовиховання особистості. Реалізують його органи учнівського самоврядування, котрі складаються з виборних або уповноважених осіб, яким колектив доручає спільно планувати громадські справи, розподіляти доручення між учнями, перевіряти їх виконання, координувати та об'єднувати роботу первинних осередків [22].

М. Фіцула зазначає, що структура шкільного учнівського самоврядування не є стандартною. Постійним органом учнівського колективу в багатьох школах є учнівський комітет, під керівництвом якого в системі самоврядування діють такі комісії з представників класів:

1) навчальна (облік відвідування; керівництво роботою навчальних кабінетів, гуртків, наукових товариств; організація огляду знань, підготовка та проведення олімпіад, конкурсів, предметних вечорів тощо);

2) трудова (обладнання майстерень та кабінетів, організація таборів праці та відпочинку, створення кабінетів профорієнтації, організація трудових справ та ін.);

3) господарська (організація самообслуговування, облік збереження майна, дрібний і поточний ремонт, упорядкування території);

4) дисципліни та порядку (організація та контроль за чергуванням, випуск «Блискавок», боротьба за дотримання учнями правил поведінки);

5) санітарна (виставлення оцінок за чистоту, піклування про зовнішній вигляд учнів, боротьба за дотримання санітарно-гігієнічних вимог тощо) [22].

Учнівське самоврядування є частиною школи, до якої входять також її адміністрація, вчителі, батьки, обслуговуючий персонал. Тому робота самоврядування не може бути відірваною від шкільних реалій. До нею долучаються: Рада Школи (Учнівське самоврядування вибирає 1/3 членів Ради) яка ухвалює Статут Школи (а також права і обов'язки учня); дає обов'язкові рекомендації стосовно роботи школи; розпоряджається фінансовими засобами, які сама збере; визначає типи справ, у розгляді яких не беруть участі представники учнів. Педагогічна Рада (представляє всіх учителів): вибирає 1/3 членів Ради Школи; приймає рішення, що безпосередньо стосуються учнів (атестація, допуск до екзаменів, відрахування). Батьківська Рада (представляє всіх батьків): вибирає 1/3 членів Ради Школи; розпоряджається грошима Батьківської Ради (т.зв. «внески до Батьківського Комітету»); може висловлювати зауваження і пропозиції стосовно роботи школи, але такі пропозиції не мають обов'язкового характеру. Директор школи: розпоряджається фінансовими засобами школи; є господарем школи (висловлює згоду на використання приміщень, обладнання тощо); може надати радіовузол, приміщення для учнівського самоврядування; призначає вихователів, розподіляє вчителів по класах; приймає на роботу і звільняє вчителів. Опікун: є посередником між Учнівським Самоврядуванням і директором та Педагогічною Радою; є радником Самоврядування; представляє Педагогічній Раді і директорові проекти діяльності Самоврядування; може представляти роботу Самоврядування Педагогічній Раді [20].

Життя учнів не обмежується стінами школи. Адже кожна школа діє на території міста чи району, які мають свою владу – органи місцевого самоврядування. Тому Учнівське Самоврядування може підтримувати контакти з багатьма організаціями: міська рада (міське самоврядування); Молодіжна Рада міста (об'єднує представників самоврядування і молодіжних організацій); Учнівський Парламент (представництво самоврядувань з території району, міста, області); самоврядування в інших школах (у найближчій околиці, в країні й у світі); молодіжні організації; заклади культури (будинки культури, кіно, театр); лікарні, ясла, будинки дитини.; добродійні організації; екологічні організації; міжнародні організації (наприклад, Amnesty International); університет та інші вищі заклади освіти [20].

Наведемо, як приклад структури учнівського самоврядування розробленої СЗОШ № 74 м. Львів [15]

Як бачимо, структура учнівського самоврядування має широко розвинену систему органів самоврядування забезпечує включення учнів у різноманітну, глибоко змістовну діяльність колективу, суспільства, має вплив на дотримання учнями прав і обов'язків. Завдяки чому відбувається вироблення в учнів почуття господаря школи, класу, вміння співпрацювати на принципах рівності, гласності, гуманізму, демократизму [14].

Як бачимо, структура учнівського самоврядування має широко розвинену систему органів самоврядування забезпечує включення учнів у різноманітну

Рис. 1.1. Структура учнівського самоврядування СЗОШ № 74 м.Львів

глибоко змістовну діяльність колективу, суспільства, має вплив на дотримання, учнями прав і обов'язків. Завдяки чому відбувається вироблення в учнів почуття господаря школи, класу, вміння співпрацювати на принципах рівності, гласності, гуманізму, демократизму [14].

Для ґрунтовного вивчення проблеми гуманізації освітнього процесу необхідно розглянути принципи учнівського самоврядування. Під принципами діяльності ми розуміємо ті її підстави, які визначають головні напрямки, всю систему функціонування органів учнівського самоврядування - зміст, методи, організацію, а також відносини, що складаються між учасниками самоврядування. Теорія соціального управління налічує до 40 різних принципів, проте, загальноприйнятої класифікації принципів не існує. Формулювалися принципи управління як соціологами (В. Г. Афанасьєв, М. К. Бочаров), так і провідними педагогами (А. С. Макаренко, В. О. Сухомлінський). На основі розробок цих авторів була зроблена спроба визначення соціально-педагогічних принципів шкільного самоврядування. Складність вирішення даного завдання полягає в тому, що необхідно у цих принципах враховувати найважливіші підстави діяльності відразу трьох суб'єктів шкільного життя (педагогів, учнів та їхніх батьків). Таким чином, при організації діяльності органів шкільного самоврядування пропонується керуватися такими загальними принципами, характерних і для учнівського самоврядування:

Принципом рівноправності. Всі учасники шкільного самоврядування повинні мати рівні права суб'єктів шкільного життя, право вирішального голосу при прийнятті того чи іншого рішення в своєму колективі або асоціації;

Принципом виборності. Відповідно з ним органи самоврядування набувають відповідні повноваження в результаті повноважних виборів; **Принцип оновлення і наступності.** Цей принцип вимагає періодичного оновлення складу органів самоврядування та їх керівників, визначених у нормативних шкільних документах. У той же час повинна забезпечуватися

спадкоємність в роботі між попереднім і наступним складом того чи іншого органу самоврядування. М. І. Приходько пояснює це тим, що «вибори в органи самоврядування повинні розглядатися не як заохочення за хорошу успішність, а як конкретна реалізація довіри і відповідальності, як школа підготовки до громадського самоврядування» [11, с.40].

Принцип відкритості та гласності. Вся робота органів самоврядування має бути відкритою для кожного члена колективу (асоціації) і забезпечувати одержання кожним із них оперативної і достовірної інформації;

Принцип демократії. Передбачається залучення до самоврядних органів діяльності всіх учасників освітнього процесу, при цьому форми прямої демократії повинні мати пріоритетне значення перед формами представницької демократії;

Принцип законності. Необхідність неухильного дотримання органів самоврядування положень Конституції України та чинного законодавства, статуту школи та її локальних нормативних документів;

Принцип доцільності. Діяльність органу самоврядування повинна бути спрямована на реалізацію особистісних і колективних потреб та інтересів дітей, їх батьків і педагогів;

Принцип представництва. Первинні колективи повинні мати своїх представників у обираються ними органах самоврядування;

Принцип гуманності. Органи самоврядування повинні діяти на основі моральних полікультурних цінностей, міри відповідальності і покарання бути суворими, але гуманними, не принижувати гідність дорослого або дитини;

Принцип колегіальності і персональності. Колегіальне прийняття управлінських рішень і забезпечення персональної відповідальності за виконання кожного рішення; створення умов для повного прояву і розвитку здібностей кожного;

Принцип свободи і самодіяльності. Означає можливість кожного суб'єкта самоврядування вільно вибирати методи і форми реалізації прийнятого рішення, виявляючи активність, творчість, самостійність і самодіяльність;

Принцип критики і самокритики. Свобода висловлення зауважень, не допускаючи при цьому приниження гідності оточуючих людей;

З більш загального принципу інтеграції та диференціації педагогічного управління та дитячого самоврядування можна виділити такі:

1. Принцип ради та злагоди. Перед ухваленням рішення необхідно радитися, приймати рішення на основі згоди всіх або більшості членів органу самоврядування;

2. Принцип доброзичливої вимогливості. Цим принципом широко користувався у своїй практиці А. С. Макаренка. Доброзичливість завжди вимоглива, так само як і вимогливість, завжди повинна бути доброзичливою. «Відносини між вчителем та органами учнівського самоврядування повинні бути засновані на глибокій взаємоповазі. Кожен вчитель повинен вміти слухати і чути своїх учнів. Загальновідомо, що школяр сприймає поради, рекомендації

старших лише тоді, коли бачить повагу до себе, бажання старших допомогти йому» [5, с.16];

3. Принцип розподілу повноважень. Чіткий розподіл владних повноважень і відповідальності між усіма органами учнівського самоврядування;

4. Принцип звітності. Всі обрані органи самоврядування та їх члени регулярно (не рідше одного разу на півріччя) звітують перед своїми виборцями про виконану ними роботу та її результати;

5. Принцип єдності та оптимального поєднання колективних та особистих інтересів дітей. Цей принцип передбачає забезпечення несуперечності всіх цілей актуальним цілям кожного. Як писав М. І. Рожков: «Особливо на першому етапі становлення дитячого самоврядування важливо, щоб висунуті перед учнями мети спільної діяльності не були б ними відразу відкинуті як неприйнятні [12, с.42]; Забезпечити залученість дітей у вирішення управлінських завдань можливе лише при позитивному їх ставленні до діяльності»[12, с.42];

6. Принцип соціальної значущості діяльності передбачає мобілізацію дитячого колективу навколо єдиної мети, об'єднання учасників спільної діяльності. При цьому інші цілі стають супутніми і підкоряються головній;

7. Принцип конкретизації колективних творчих справ, який дозволяє включати школярів у різні види діяльності, що дозволяє побувати їм і організатором, і виконавцем одночасно, та уникнути егоїстичного прагнення до першості заради особистої переваги.

Поряд з названими принципами можуть діяти і специфічні, характерні принципи самоврядування, обрані конкретною школою, викликані національними, регіональними та місцевими умовами, особливостями і традиціями [10].

Таким чином, сучасна школа – це модель майбутнього суспільства, і тому не випадково усі реформи розпочинають з реформ у сфері освіти. Основи громадського становлення та демократії закладаються з дитячих років, а учнівське самоврядування допоможе учням організувати власне життя та життя своїх товаришів. Учні потребують практичних навичок управлінської діяльності, і саме вчителі їх забезпечують. Головною умовою розвитку самоврядування стає наявність педагогів, які хочуть і вміють співпрацювати з учнями. Саме від педагогів залежить, чи зможе він довіряти учням самостійно вирішувати більшість питань їхнього колективного життя, чи зуміє переконати їх у тому, що, крім них, ці обов'язки ніхто не зможе виконати. Тільки тоді самоврядування стане потребою колективу. Учніському самоврядуванню притаманна раціональна внутрішня організаційність, що виявляється у загальній захопленості справою, нових ініціатив, високому рівні відповідальності за спільну справу. Учніське самоврядування будується на підставі співзвучних потреб дитини та суспільства. Головною задачею педагогів у цій системі є постійна підтримка потрібно-мотиваційної сфери дитини, тобто підтримання такого стану, за якого стає необхідним постійне самовдосконалення та бажання і наміри стати гідним громадянином держави.

Разом із тим реалізація завдань з організації учнівського самоврядування в школі пов'язана з необхідністю подолання такої суперечності: з одного боку, самоврядування потребує самостійності школярів, з іншого – воно неможливе без удосконалення педагогічного керівництва. Самоврядування не означає залишення дітей сам на сам, а є об'єктом і результатом найскладнішої, найвищої форми керівництва дитячим колективом [17].

Таким чином, шкільне самоврядування для України вже не новина. Та якщо в Україні воно поки що нагадує «гру в демократичну державу», то у школах інших країн має більш практичне спрямування. Для впровадження ідей гуманізації освітнього процесу в загальноосвітніх навчальних закладах пропонуємо розглянути сфери діяльності учнівського самоврядування (на прикладі шкіл США та Республіки Польща). На сьогодні можна виділити такі сфери діяльності учнівського самоврядування: випускники, екологія, розваги, конкурси, контакти з учнями, контакти з вчителями, контакти з батьками, контакти з адміністрацією, громадянська позиція, консультації, знайомство з школою, робота для дітей, праця на благо школи, громадська діяльність та ін. Розглянемо ці види діяльності більш детально.

Напрямок випускники передбачає такі види діяльності: організація товариства випускників; участь в організації зустрічей випускників; розсилання випускникам шкільної газети; посадка на території школи дерев на честь видатних випускників; організація у школі виставки-презентації досягнень випускників.

Екологічна діяльність у навчальних закладах передбачає такі види заходів: допомога в організації стояків для велосипедів і їх утримання; підготовка кампанії «Пізнай навколишнє середовище»; садіння дерев, кущів і квітів, робота на розбивці міських парків; робота з виявлення джерел забруднення навколишнього середовища; акція за відкриття велосипедних доріжок; організація святкування Дня Землі, днів прибирання землі і т.п.; розробка довгострокової загальношкільної програми охорони навколишнього середовища (створення комісії з охорони навколишнього середовища); організація сесії, присвяченої навколишньому середовищу; представлення владі резолюції з охорони навколишнього середовища.

У школах США передбачено такі види розваг, які організуються учнівським саморядуванням, зокрема це: вечірній чай для вчителів і обслуговуючого персоналу; вечірки (День св.Валентина, Свято Весни і т.д.). Пошта св. Валентина; Вечірка на роликах чи ковзанах; Прощальний вечір для випускників; Урочистий бал; Пікнік; Святковий банкет для всієї школи; Спільний сніданок на шкільному стадіоні; Вечірка-знайомство для перших класів; Святкова вечеря; Рок-, фолк-, кантрі- та інші концерти; Новорічна вечірка; Вечеря зі спільного казана; Народна забава; Фестивалі; Катання на сні (літній куліч); Куліч (катання на санах); Уроки танців; Карнавал.

Конкурси: Конкурс на кращий проект прапора школи (класу), герба, печатки, талісмана, гімну; змагання між класами на знаходження грошей для різних добродійних цілей; святкові конкурси з найбільш оригінального

оформлення класу, коридору; День альтернативних видів спорту (метання тарілок, бої подушками і ін.).

Контакти з учнями: Проведення відкритих зборів учнівської ради (у США учнівська рада відповідає Правлінню учнівського самоврядування); запрошення осіб, які не є членами ради, до участі в роботі комісії; регулярні виступи перед учнями зі звітами про роботу ради; збір ідей і відгуків учнів; створення комісії зі скарг; візити членів правління у класи і розмови з учнями про наболілі проблеми; організація учнівського форуму.

Контакти з вчителями: організація спортивних акцій для учнів і вчителів; розсилання вчителям вітальних листівок з нагоди дня народження; запрошення вчителів на сніданок до учнівської їдальні; організація днів визнання вчителів; запрошення вчителів на збори учнівської ради; організація дискусійних клубів вчителів та учнів; інтерв'ю з вчителями для шкільної газети; організація дня, коли учні виступатимуть у ролі вчителів; надання вчителям протоколів зустрічей учнівської ради; проведення конкурсу «впізнай вчителя за дитячою фотокарткою»; привітання восени нових вчителів (прощання з тими, що залишають школу); організована допомога учнів вчителям за кілька днів до початку навчального року; публікація в шкільній газеті календаря днів народження вчителів.

Контакти з батьками: залучення батьків до роботи самоврядування; прохання чергувати під час шкільних вечірок; розсилання листівок (листів) зі словами вдячності батькам, які допомагали реалізовувати плани самоврядування; запрошення батьків на збори ради.

Контакти з адміністрацією: складення плану регулярних зустрічей учнів з дирекцією школи; надання протоколів усіх зборів учнівської ради; створення учнівського консультативного комітету; запрошення представників адміністрації та їхніх партнерів на вечірки, організовані учнями.

Премії, нагороди і стипендії: присудження премій за знання або виконання конкретних завдань; проведення відкритих зборів на тему розподілу стипендій; вручення премій учням цього року; звернення до різних лабораторій і гуртків із проханням розробити критерії присудження премій за їх спеціалізаціями; зустрічі з місцевими бізнесменами і представниками влади з метою створення стипендіального фонду; винайдення традиційного способу заохочення відмінників навчання (дошка пошани, статті в газеті, «зал слави» і т.п.); збирання інформації про можливості отримання стипендії у вищих закладах освіти; запрошення представників економічних закладів освіти на зустріч із зацікавленими учнями старших класів; створення товариства видатних школярів.

Громадянська позиція: перегляд відеозаписів політичних зборів; позичання обладнання для голосування на шкільні збори; введення до шкільної програми уроків з мистецтва керівництва; спостереження за проведенням різноманітних виборів у школі; організація моделі ООН у школі (засідання ООН, різні класи – представники різних країн), участь у засіданнях місцевих органів влади; запрошення представників місцевої влади і державної адміністрації на зустрічі

зі школярами; знайомство з роботою дорослих, участь у їхній роботі протягом усього дня; співпраця з місцевими доброчинними організаціями.

Позиція учнів: організація кампанії з підтримки порядку під час спортивних акцій; проведення серед школярів анонімного анкетування «чи любиш ти свою школу?»; «зондування ґрунту» у школі з питань, важливих для її життєдіяльності і не тільки; отримання згоди на проведення членами правління дискусій під час уроків; боротьба з вандалізмом; опитування думки учнів з політичних і суспільних проблем; проведення дискусій на теми, що цікавлять учнів; призначення нагороди «невідомому герою», який сприяє підтримці у школі сприятливої атмосфери, але недооцінюється; організація дискусії між вчителями і учнями на шкільну тематику.

Консультації: організація дня професійної орієнтації; організація дня інформації про вищі заклади-освіти; організація дня інформації про професійну освіту; створення бази даних про професії; укладення каталогу вищих закладів освіти; проведення дня вищої освіти; складання списку усіх місцевих центрів професійної орієнтації для молоді; організація шкільного телефону довіри або співпраця з уже існуючим; розповсюдження інформації про можливість роботи під час канікул.

Знайомство зі школою: планування для нових учнів першого тижня у школі, вивішування привітальних лозунгів; відвідування нових учнів у їхніх старих школах ще до переходу в нову. призначення опікунів і гідів серед учнів старших класів. зйомки відеофільму про один тиждень з життя школи для показу його новим учням; постановка п'єси-гуморески про те, що пропонує ця школа; виконання ролі старших братів і сестер; організація сніданку для нових учнів; організація вечору знайомств; підготовка і закріплення гіда за кожним новачком; прохання до всіх гуртків прислати своїх представників на зустріч з новими учнями; організація спеціальної зустрічі для нових учнів; вручення свідоцтва про прийом до учнівського товариства або якоїсь іншої дрібнички на пам'ять; носіння у цей час спеціальних значків та інформування новачків про те, що вони можуть звертатися до ради зі своїми проблемами; відвідини старшокласниками учнів перших класів з метою пояснення їм різних аспектів шкільного життя.

Робота для дітей: добровільна праця в яслах, дитячих садочках чи дитячих будинках; добровільна праця в бібліотеках читання і розказування казок дітям; участь в акції «зірочка для кожної дитини»; збирання і ремонт різних іграшок; виготовлення іграшок на шкільних заняттях; добровільний догляд за дітьми, батьки яких працюють у школі.

Праця на благо школи: чергування на коридорах; проведення екскурсій у школі; обслуговування пунктів інформації для гостей; складання списків випускників; ремонт кімнати шкільного охоронця; встановлення полиць для портфелів біля спортзалів і в їдальні; участь у складанні меню шкільної їдальні; заохочення учнів до користування їдальнею; вивішування інформаційних стендів у коридорах; пошук цікавих репродукцій і вивішування їх на стінах; ведення хроніки; виконання ролі господарів на шкільних вечірках; допомога в

організації шкільних урочистостей; вивішування скриньки для пропозицій; зосередження уваги на речах і місцях, які потребують ремонту; побілка коридорів і залів, догляд за іншими приміщеннями; допомога шкільним бібліотекарям у розширенні фонду бібліотеки, а також у роботі з читачами; турбота про зелені насадження навколо школи; садіння дерев, кущів, квітів і догляд за ними; прибирання території навколо школи; перевірка справності телефонів-автоматів; встановлення перед школою стояків для велосипедів; допомога у зборі грошей на форму спортивних команд, музичних колективів, уболівальників; проведення кампанії, присвяченої Статуту школи, планування циклу лекцій.

Громадська діяльність: зустрічі з представниками місцевої влади з метою ознайомлення з планами розвитку міста, праця у притулках для бездомних тварин, зустрічі з представниками місцевих організацій з охорони здоров'я, збирання книг і журналів для дитячих будинків, лікарень і ін.; організація місцевого молодіжного центру, інформування місцевих клубів і організацій про роботу Учнівської Ради; допомога у створенні і розвитку місцевого історичного музею, відвідування людей похилого віку вдома та у будинках пристарілих; участь у молодіжних комісіях міста і країни, презентація роботи учнівської ради на місцевому радіо, телебаченні, у пресі; представлення інтересів молодших школярів під час дебатів про права молоді; організація у школі вечора для батьків, запрошення працівників освіти брати участь у дискусії; ознайомлення з місцевою історією і подання її учням у цікавій формі; допомога в організації літнього відпочинку.

Робота для учнів: організація виставок учнівських робіт: малюнків, рукоділля, фотокарток та ін. організація пункту прокату книг; пропаганда серед учнів господарності та економії; робота шкільного буфету чи кіоску; організація біржі праці для школярів; організація шкільного бюро знахідок; допомога під час навчальних тривог пожежної команди, впорядкування системи оцінювання (наприклад: введення чіткої системи підрахунку балів); організація учнівського бюро добрих послуг; ведення переліку усіх акцій, збирання підписів під зверненням з важливих для школи і суспільства питань; пропаганда страхування серед школярів; попередження знуцання над першокласниками та інших виявів жорстокості; отримання права на знижки для школярів у місцевих кінотеатрах, тренажерних залах і т.п.; координація програми шкільних акцій; видача учням ідентифікаторів; надання учням можливості слухати музику під час перерв; робота шкільного рекламного відділу, послугами якого можуть користуватися різні шкільні гуртки та організації; організація дошки оголошень для учнів; розсилання хворим учням листівок і подарунків; організація «грошової швидкої допомоги» (позичкової каси) для учнів; підтримування порядку серед школярів; допомога учням, які відстають у навчанні; проведення консультацій для учнів; пропаганда культурних, спортивних та інших заходів; організація розпродажу вживаних підручників.

Права і обов'язки школяра: укладення переліку прав і обов'язків учня; внесення змін до статуту школи чи шкільних правил; створення комісії з прав школяра. залучення членів учнівської громади до комісії, що складає план роботи школи; опрацювання системи заохочення і нагородження учнів; вироблення кодексу честі і створення арбітражної комісії; поточна інформація про всі зміни у законодавстві, що стосуються прав і обов'язків учнів; створення учнівської ради місцевих шкіл; збір допомоги для погано забезпечених шкіл; розсилання листів і газет учнівським радам інших шкіл; спільні поїздки на регіональні зустрічі; об'єднання зусиль у кампанії з політичних питань, важливих для школярів.

Самоосвіта: «Дні альтернативної освіти»; пропонування занять, які розширюють шкільну програму і розвивають інтереси учнів; опрацювання програми допомоги учням, що відстають у навчанні; організація щорічних сесій, семінарів і т.п.

Спорт: висилання гравцям перед кожною спортивною акцією листівок, записок і т.п. зі словами схвалення та підтримки; організація клубу вболівальників (шкільної волейбольної команди); організація банкетів на честь усіх гравців; організація конкурсів між класами та найбільш активних вболівальників; торгівля під час матчу смаженою кукурудзою і т.п.; організація загальношкільного конкурсу на найкращий лозунг вболівальників; організація днів кольорів школи перед найважливішими матчами; заохочення до участі у спортивних акціях дівчат; здійснення вибору лідерів вболівальників; підготовка курсів для лідерів вболівальників; організація на час матчів спеціального сектору для лідерів вболівальників; закупівля для них мегафонів і костюмів; планування для всієї школи дня на стадіоні, планування змагань таким чином, щоб кожен міг взяти в них участь. організація спортивних змагань між класами, гуртками і т.д.

Зустрічі: організація дискусій; постановка оперети, концерту, одноактної п'єси, кабаре і т.д.; запрошення лекторів; організація зустрічей з мешканцями міста (району) для обговорення проблем; презентація роботи деяких шкільних майстерень; виставка робіт шкільних гуртків у вітринах. зустрічі з іншими школами: перегляд фільмів, слайдів, хронік про подорожі; підготовка зустрічі «Хто є хто?», щоб представити членів учнівської ради; проведення показових зборів ради; організація урочистого вступу на посаду новообраної учнівської ради; проведення серед учнів анкетування «Чим повинно зайнятись правління самоврядування?»; вироблення системи оцінювання зборів самоврядування; організація зборів кандидатів до ради чи їх дебатів; проведення зборів на тему прав і обов'язків; урочисте відзначення свят, ювілеїв і т.п.

Навчання лідерів: посилення кожного року членів правління на молодіжні курси лідерства; посилення учнів на конференції учнівських рад (міські, регіональні та ін.); організація тижневих курсів лідерства (відкритих для всіх учнів); знайомство з пропонованими школою гуртками, оцінка їхньої роботи наприкінці року, пропозиції стосовно організації нових гуртків; знайомство з методами активізації (наприклад, різноманітними дискусіями, виконанням

ролей і т.п.) та застосування їх у роботі Ради; введення до шкільної програми уроків з мистецтва керівництва; планування навчальної програми для новообраних представників.

Свята: купівля ялинки і посадка її навесні; організація зустрічі з представниками інших культур, щоб обговорити святкові звичаї в інших країнах; організація пошуку великоднього яйця для дітей; приготування і роздавання святкових подарунків; організація свята для вчителів; підготовка і роздавання подарунків з продуктами харчування тим, хто найбільше їх потребує; організація колядування на коридорах перед святами; роздавання святкових листівок для всієї школи; розсилання святкових листівок місцевій владі та учнівським радам; допомога в організації святкової зустрічі для всієї школи; святковий прийом для пенсіонерів; вечір колядок для місцевої громади; організація святкової пошти у межах школи.

Екскурсії: створення підручника, який допоможе групам учнів у плануванні екскурсій; допомога різним класам і групам у плануванні екскурсій; додаткове фінансування деяких екскурсій; листування з іншими школами на тему можливості організації поїздок; оцінювання проведених екскурсій і поїздок з метою уникнення помилок у майбутньому; обмін між школами; організація екскурсій до державних установ; організація транспорту для поїздок на матчі, на обласні чи регіональні зустрічі учнів; банк інформації про туризм.

Інтереси школярів: організація зустрічей представників різних професій з учнями; організація уроків, присвячених знайомству з різними професіями; організація гуртків і різних майстерень, де учні могли б розвивати свої здібності; організація ярмарку мистецтв і ремесел; спонсорування письменницьких і поетичних конкурсів. Збір коштів: Організація різних розпродажів, аукціонів; координація різних конкурсів – зі з'їдання фруктів, стояння на голові і т.п.; продаж книг і дисків, популярних серед молоді; відкриття майстерні з ремонту велосипедів; допомога у записуванні дисків та їх продажу; організація виставки рукоділля; робота шкільного кіоску чи бару; підготовка і продаж кулінарної книги; організація кіоску з прохолоджувальними напоями під час спортивних заходів; проведення аукціону загублених і знайдених речей; збір і продаж вторинної сировини; організація шкільного походу в кіно (отримання відсотків від продажу квитків); організація матчу між вчителями і працівниками місцевої радіостанції; допомога різним організаціям у підготовці заходів за процент від прибутків; організація фестивалів, ярмарків, дружніх зустрічей, карнавалів і т.д.; організація вечорів талантів; організація вечірок на роликах чи ковзанах; продаж різних незвичайних речей, наприклад: телефонних і адресних книг учнів, програм футбольних матчів.

Охорона здоров'я, безпека: організація дискусії, семінару і т.п. про шкідливість наркотиків, алкоголю, куріння і т.п.; організація телефону довіри для учнів. розповсюдження інформації про наслідки вживання наркотиків. проведення членами шкільної комісії з наркотиків бесід, присвячених шкоді

наркотиків у початковій школі, організація приїзду лікарів з рентгенівським апаратом у школу, допомога персоналу, організація ради безпеки школи. співпраця з поліцією при оновленні дорожніх знаків, організація зустрічі на тему демографічного вибуху і його наслідків, організація зустрічей, виступів, кіносеансів про проблеми молоді, з якими вона має справу сьогодні або матиме у майбутньому, допомога у складанні меню шкільної їдальні, посипання слизьких тротуарів, рекламування діяльності центрів дитячої палати; створення мережі шкільної преси учнівське самоврядування в умовах сучасності [16, с.22-33].

В американських школах особливу увагу звертають на організацію способу життя учнів, який сприяв би їх моральному розвитку. У багатьох школах діють спеціальні правила «Діти навчаються, як їм жити»: «Якщо діти живуть в умовах постійної критики, вони навчаються засуджувати; якщо діти живуть в умовах ворожнечі, вони навчаються насильства; якщо дитину постійно висміювати, вона навчається зневажати себе; якщо дітей постійно соромлять, вони навчаються відчувати постійну провину; якщо діти живуть в умовах толерантності, вони навчаються терпимості; якщо дітей підтримують, вони навчаються впевненості в собі; якщо дітей хвалять, вони навчаються самоповаги; якщо діти живуть в умовах справедливості, вони навчаються бути справедливими; якщо діти живуть у безпеці, вони навчаються довіряти; якщо діти живуть з визнанням, вони навчаються дружелюбності. Вони навчаються знаходити любов до землі» [22].

Таким чином гуманістичні цінності сучасної освіти передбачають зміну авторитарно-дисциплінарної моделі виховання на особистісно-зорієнтовану. Сутнісними ознаками цих змін є виховання особистості з максимально можливою індивідуалізацією, створенням умов для саморозвитку і самонавчання учнів, осмисленого визначання ними своїх можливостей і життєвих цілей та активне використання учнівського саморядування.

Завершити нашу розвідку хочемо висловом Далай Лами, що можна використати для самоврядування: «Людина, що розуміє, що між усім на світі існує взаємозв'язок, здатна зробити своє життя абсолютно іншим. Люди – громадські істоти. Ми являємося на світ завдяки іншим людям. Ми виживаємо за допомогою оточуючих. Хочемо ми того чи ні, але в нашому житті навряд чи вдасться відшукати моменти, коли ми не залежимо від інших. Тому не варто дивуватися, що й людське щастя – це результат наших взаємин з оточуючими. Якщо можеш – допомагай іншим; якщо не можеш, хоча б не заподіюй їм шкоди. Якщо ви виберете в якості орієнтиру людину, яка поступається вам по своїх достоїнствах, то це приведе вас до занепаду. Якщо ним стане той, чий достоїнства порівнюються з вашими, то ви так і залишитеся на колишньому рівні. Але якщо ви вирішите брати приклад з людини, хто по своїх достоїнствах перевершує вас, то це допоможе вам досягти вищого стану».

Отже, шкільне учнівське самоврядування сьогодні – це частка соціального руху в державі та соціумі та є потенційним резервом розвитку демократичного суспільства.

Список використаних джерел та літератури

1. Амонашвили Ш. А. Школа Жизни.– Авторская программа для средней общеобразовательной школы, построенная на принципах гуманной педагогики / Ш. А.Амонашвили, П.Ш. Амонашвили: М. – 2013. – 36 с.
2. Вислови про самоврядування. – [Електронний Ресурс].– Режим Доступу :http://lit30.at.ua/index/vislovi_pro_samovrjaduvannja/0-135.
3. Вислови Сухомлинського про виховання. Довідник цікавих фактів та корисних знань. – [Електронний Ресурс].– Режим Доступу : <http://dovidka.biz.ua/vislovi-suhomlinskogo-pro-vihovannya/>.
4. Драгоманов Михайло Петрович. – [Електронний Ресурс]. – Режим Доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Драгоманов_Михайло_Петрович. Проте тогочасні умови російського самодержавства та педагогічна традиція надзвичайно обмежували видатного педагога щодо діапазону можливого використання ним «духу корпорації».
5. Коротов В. М. Самоврядування школярів / В. М. Коротов.– М.: Просвещение, 1981. – 280 с.
6. Макаренко А. С. Педагогические сочинения: в 8 т. / А.С. Макаренко // АПНССР [редкол. М.И. Кондаков, В.М. Коротков, С.В. Михалков]. – М. : Педагогика, 1983-1986. – Т.1. / [сост. : Л.Ю. Гордин, А.А. Фролов] – 1983. – 368 с.
7. Москаленко К. К. Учніське самоврядування в школі як засіб формування соціальної активності та громадянської самосвідомості учнівської молоді – [Електронний Ресурс].– Режим Доступу : http://elibrary.kubg.edu.ua/3408/1/O_Moskalenko_KK_17-18_UKKUBG.pdf
8. Набока Б. С. Розвиток ідей про учнівське самоврядування у вітчизняній педагогічній теорії та практиці / Борис Стефанович Набока : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. – К., 2001. – 20 с.
9. Організація роботи органів та посадових осіб місцевого самоврядування . – [Електронний Ресурс].– Режим Доступу : http://ua-referat.com/організація_самоврядування.
10. Організація самоврядування учнів –[Електронний Ресурс] .– Режим Доступу : http://ua-referat.com/Організація_самоврядування_учнів.
11. Приходько М. І. Педагогічні засади учнівського самоврядування: книга для вчителя / М. І. Приходько . – М.: Просвещение, 1988. – 190 с.
12. Рожков М. І. Розвиток самоврядування в дитячих колективах: учеб.метод.пособіе / М. І. Рожков. – М. : Гуманіт. изд. Центр ВЛАДОС, 2002. – 206 с.

13. Самоврядування у школі. – [Електронний Ресурс].– Режим Доступу : <http://osvita.ua/school/method/1356/>.
14. Структура учнівського самоврядування –[Електронний Ресурс] .– Режим Доступу : <http://klasnaocinka.com.ua/uk/article/struktura-uchnivskogo-samovryaduvannya.html>.
15. Структура учнівського самоврядування –[Електронний Ресурс] .– Режим Доступу : http://school32lv.at.ua/index/struktura_uchnivskogo_samovryaduvannja/0-165.
16. Учнівське самоврядування в умовах сучасності: практичний poradnik / Сухова О. С., Дятлова В. М. – Єнакієве : Рада коаліції громадських організацій м.Єнакієвого, ПП Котик В. В., 2006. – 48 с.
17. Учнівське самоврядування як спосіб організації життя колективу. – [Електронний Ресурс] .– Режим Доступу : http://osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/28363/.
18. Учнівське самоврядування. – [Електронний Ресурс].– Режим Доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Учнівське_самоврядування#.D0.9D.D0.BE.D1.80.D0.BC.D0.B0.D1.82.D0.B8.D0.B2.D0.BD.D0.BE-.D0.BF.D1.80.D0.B0.D0.B2.D0.BE.D0.B2.D0.B0_.D0.B1.D0.B0.D0.B7.D0.B0.
19. Учнівське самоврядування. Практичний poradnik. – Громадянська Освіта, 2002, Різне, Релігія і школа. – [Електронний Ресурс] .– Режим Доступу : <http://osvita.khpg.org/index.php?id=1039162046>.
20. Учнівське самоврядування. – Громадянська Освіта, 2002, 09 Різне, Релігія і школа. –[Електронний Ресурс] .– Режим Доступу : <http://osvita.khpg.org/index.php?id=1039160959>.
21. Учнівське самоврядування в школі як засіб формування соціальної активності та громадянської самосвідомості учнівської молоді.[Електронний Ресурс] .– Режим Доступу : http://elibrary.kubg.edu.ua/3408/1/O_Moskalenko_KK_17-18_UKKUBG.pdf.
22. Фіцула М. М. Педагогіка. – Органи учнівського самоврядування – [Електронний Ресурс] .– Режим Доступу : <http://westudents.com.ua/glavy/50143-organi-uchnivskogo-samovryaduvannya.html>.
23. Шкільне самоврядування – в чому його функції – [Електронний Ресурс].– Режим Доступу : <http://ukrguru.ru/osvita/34501-shkilne-samovryaduvannja-v-chomu-jogo-funkcii.html>.
24. Samorząd uczniowski. – [online]. Available at the URL: – https://pl.wikipedia.org/wiki/Samorz%C4%85d_uczniowski.
25. Wołoszyn S. Ja. Korczak / Stefan Wołoszyn // Wiedza Powszechna, Warszawa. – 1978. – 328 s.
26. Ziolkowski P. Samorząd uczniowski – idee, uwarunkowania i doświadczenia / Przemysław Ziolkowski. – Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki, Bydgoszcz 2014 .– 217 s.

ЗАХИСТ ШКОЛЯРІВ

Перед фактом численних проблем, які ставить перед нами майбутнє, освіта є необхідною умовою для того, щоб дати людству можливість рухатися вперед до ідеалів миру, свободи та соціальної справедливості [58]. Саме так розпочинався звіт Комісії у справах освіти ЮНЕСКО, яку очолює Жак Делор, міністр економіки Франції в I половині 90-х років, який в кінці тисячоліття очолив комісію по справах освіти ЮНЕСКО. В доповіді підкреслюється вирішальна роль освіти у справі розвитку особистості протягом всього її життя, а також розвитку всього суспільства.

Саме ці ідеї пронизують документи Болонського процесу, перші з яких були опубліковані у 1998 р. Зусилля Комісії ЮНЕСКО та членів Болонського процесу спрямовані на зближення змістовної сутності освітніх просторів держав, але разом з тим, вони застерігають від процесу уніфікації в цій важливій для життя людства галузі. Україна була і є активним учасником цього процесу. Закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про вищу освіту», Національна доктрина розвитку освіти пройшли експертизу Ради Європи.

«Процеси реформування освіти в Україні знаходяться в руслі світових тенденцій її розвитку. Створення «освітнього суспільства» можна віднести до найбільш реформаторських здобутків сьогодення. Освіта створює своєрідну основу організації суспільного життя, наскрізний освітній контур, що охоплює соціальну, економічну та духовну сфери суспільства. Тому сучасна соціокультурна політика характерна своєю переорієнтацією на розвиток людини, її особистісних і культурних якостей» [3, с. 3].

В Україні здійснюється процес формування національного законодавства в галузі освіти, яке проходить паралельно із узгодженням його сутності із змістом аналогічного законодавства передових країн Європейської спільноти.

Цей процес охоплює всі сфери життєдіяльності її громадян, а також базується на використанні світового та Європейського досвіду правової політики. Проблеми змісту загальної середньої та вищої освіти зараз є об'єктом загостреної уваги науковців, управлінців, викладачів, громадськості. На сьогодні актуальним є реформування освіти, що передбачає створення різних можливостей для задоволення освітніх потреб громадськості, забезпечення професійної підготовки майбутніх учителів.

Науково-педагогічні працівники вищих педагогічних навчальних закладів мають орієнтувати майбутніх учителів на упровадження принципів гуманної педагогіки, орієнтованих на доброзичливість, добропорядність, повагу, взаєморозуміння, толерантність і т.д.

«Педагога-гуманіста характеризують домінантні особистісні якості, які проявляються в наступному:

1. Гуманність – любов до вихованців, вміння поважати їхню людську гідність, потреба і здатність надавати кваліфіковану педагогічну допомогу в їхньому особистісному розвитку.

2. Громадянська відповідальність, соціальна активність.

3. Справжня інтелігентність – високий рівень загальнокультурної освіченості, ерудиції, у поєднанні з високим рівнем етичної культури як морального стрижня способу життя та професійної діяльності.

4. Правдивість, справедливість, порядність, чесність, гідність, працьовитість, самовідданість.

5. Інноваційний стиль науково-педагогічного мислення, готовність до створення нових цінностей і прийняття творчих рішень.

6. Любов до предмета, який викладається, потреба у знаннях, у систематичній самоосвіті.

7. Здатність до міжособистісного спілкування, ведення діалогу, переговорів; наявність педагогічного такту, який визначає стиль поведінки викладача, формує впевненість студентів у доброзичливості і педагога, його чуйності, доброті, толерантності» [14; 15, с. 128].

Разом із цим, упровадження гуманної педагогіки може здійснюватися лише за умови дотримання прав дитини, започаткованих і визнаних як міжнародною, так і українською спільнотою. У даному контексті права дитини є основоположними постулатами, без дотримання яких педагогічний працівник не може займатися освітньою діяльністю.

Тому вважаємо за необхідне розглянути та проаналізувати зміст українських і міжнародних нормативно-правових актів, з якими обов'язково має бути ознайомлений кожен педагогічний і науково-педагогічний працівник задля реалізації функціональних повноважень на засадах гуманної педагогіки.

Так, Конституція України, як основний закон держави, визнає людину, її права та свободи найвищою соціальною цінністю держави та встановлює перелік прав і свобод, що автоматично розповсюджуються на громадян незалежно від віку, національності, расової приналежності, партійної приналежності, релігії.

Учитель по роду своєї діяльності зобов'язаний уміти виховувати в учнів, починаючи з молодшого віку, розуміння їхніх прав і свобод, знання положень щодо гарантування та захисту цих прав і свобод людиною державою, розуміння того, що права та свободи людини, на які держава не може посягати, забезпечують кожній особі можливість бути самостійним суб'єктом суспільного життя.

Поняття прав людини відображає той факт, що за кожною особою визнається певний комплекс природних, невід'ємних прав і якостей, які зумовлюються самим фактом існування людини та мають розглядатися як гарантія її гідності.

Проаналізувавши зміст другого розділу Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», можна класифікувати права

людини за п'ятьма напрямками, активними учасниками користування деяких із них є діти, що здобувають освіту у загальноосвітніх навчальних закладах.

До першої групи належать природні права, що надаються людині при народженні та які є невід'ємними правами будь-якого громадянина.

Ще у 1651 році закони природного права визначив у своєму трактаті «Левіафан» англійський філософ Томас Гоббс:

1. Слід шукати мир і слідувати йому, захищаючи себе при цьому всіма можливими засобами.

2. У випадку готовності інших до миру людина зобов'язана, якщо цього вимагають інтереси світу та самозахисту, задовольнитись таким ступенем свободи стосовно інших, яку вона допустила б в інших по відношенню до себе.

3. Люди мають виконувати укладені ними договори.

4. Людина, яка отримала благодіяння від іншої лише з милості, повинна прагнути до того, щоб та, яка здійснила це благодіяння, не мала розумного підґрунтя каятись в своїй доброті.

5. Кожна людина має пристосовуватись до всіх інших.

6. Людина повинна прощати минулі образи тим, хто, проявляючи каяття, бажає цього.

7. При помсті люди повинні вдаватись не до розмірів скоєного зла, а до розмірів того блага, яке повинно слідувати за помстою.

8. Жодна людина не повинна ділом, словом, виразом обличчя чи жестом показувати ворожість до іншої.

9. Кожна людина повинна признавати інших рівних собі від природи.

10. При входженні в договір жодна людина не повинна вимагати собі надання якого-небудь переважного права, на надання якого іншій людині вона не погодилася б.

11. Якщо людина уповноважена бути суддею в суперечці між двома іншими, тоді природний закон приписує їй правильно їх розсудити.

12. Неподільні речі повинні використовуватися, якщо це можливо, сумісно, при цьому, якщо кількість речей дозволяє, тоді без обмежень, а в іншому разі – пропорційно кількості тих, хто має на них право.

13. При рівному праві володіння або встановлюється почергове використання, або ж першочергове володіння і використання здійснюється за жеребкуванням.

14. Жереб може бути двоякого роду. Перший – встановлений, тобто той, який встановлюється за згодою сторін. Другий – не встановлений, або природний, що виникає в результаті, наприклад, первородства.

15. Тим, хто є посередниками світу, повинні бути надані гарантії недоторканості.

16. Ніхто не може бути суддею самого себе.

17. У випадку суперечки сторони повинні підкорятися рішенню арбітра.

18. Ніхто не має права бути суддею у справі, в якій в силу природних причин він має пристрасть.

19. У суперечках про факт суддя не повинен довіряти одній стороні більше, ніж іншій (при відсутності інших аргументів); він зобов'язаний довіряти третім особам [1, с. 358-360].

Так, згідно Конституції України діти є рівними та вільними у своїй гідності та правах (стаття 21), вони мають право на життя (стаття 27), право на повагу до власної гідності (стаття 28), право на свободу та особисту недоторканність (стаття 29), право на недоторканність житла (стаття 30), право на невтручання в особисте та сімейне життя (стаття 32), свободу пересування та вільний вибір місця проживання (стаття 33), а також рівність дітей у своїх правах (стаття 52).

Доцільно також подати студентам визначені професором В.А. Бачініним основні відмінності між природним і позитивним правом:

1. Природне право вважається похідним від природного порядку речей, тобто від побудови світостворення та природи людини, яка є невід'ємною частиною світопорядку. Позитивне право – штучне творіння, створене людьми, що віддані інтересам такого штучного формоутворення, як держава. Тому норми позитивного права можуть не тільки не відповідати принципам природного світопорядку, але й суперечити їм.

2. Через природне право, через його норми і принципи індивідуальна правосвідомість пов'язує своє існування з універсальними загальними першоосновами буття. Через позитивне право воно пов'язує своє буття перш за все з конкретною державою та її інститутами.

3. Природне право виникає разом з першими паростками людської цивілізації та культури. Позитивне право виникає значно пізніше, одночасно з формуванням державності.

4. Природно-правові норми виражені, окрім юридичних документів, у вигляді неписаних звичаїв і традицій, присутні в змісті релігійних та етичних вимог. Позитивно-правові норми завжди передбачають письмову фіксацію у вигляді формалізованих нормативних актів юридичного характеру.

5. У відповідності до природно-правових доктрин права людини на життя, свободу, власність, особисту гідність вважаються такими, що належать їй безумовно та споконвічно. Вже самим фактом свого народження в якості людини кожен ними наділений, і ніхто не може посягати на них. Згідно з позитивно-правовою логікою свободи та права людина отримує з рук держави, яка відміряє їх в тій мірі, в якій вважає за необхідне, і яка може не тільки надавати права, але й віднімати їх, якщо буде вважати це за необхідне.

6. Природне право не рівноцінне діючому законодавству. Воно передбачає релігійно-метафізичні та морально-етичні основи, які поширюють і поглиблюють його юридичний зміст, пов'язують його з багатьма цінностями світової культури. Позитивне право ототожнює себе з діючим законодавством і тому може вважатись атрибутом цивілізації, але не культури.

7. Норми і принципи природного права вважають необхідними для себе релігійні та етичні виправдання. Позитивне право демонстративно

відмовляється від них. Воно опирається на волю держави і впевнене в необхідному і достатньому характері такої основи.

8. Нормативно-ціннісними межами прагнень для природного права слугує найвища справедливість, що розуміється як універсальний ідеал, який відповідає корінним нормам світопорядку. Для позитивного права такою межею є інтереси держави.

9. Природне право невідривне від існування всієї цілісності нормативно-ціннісного континууму світової культури. Позитивне право сприймає себе як самодостатню частину, здатну існувати автономно від цієї цілісності.

10. Природно-правове мислення – це здатність, якою володіють філософський розум і метафізична інтуїція. Позитивно-правове мислення є здатністю теоретичного розуму, який не може виходити за межі розумових стереотипів юридичного позитивізму [1, с. 122-123].

Наступну групу становлять політичні права, що надають можливість дитині орієнтуватися у політичному житті країни та бути учасником громадсько-політичних рухів. Так, згідно Конституції України діти є рівними перед законом (стаття 24), дитина не може бути позбавлена громадянства (стаття 25), дитина користується правом на свободу думки і слова, вільне вираження поглядів і переконань (стаття 34), правом на звернення до органів влади (стаття 40), права та свободи дитини не можуть бути обмеженими, крім певних випадків (стаття 64).

Група культурно-духовних прав надає можливість дитині вільно розвивати власну особистість (стаття 23), реалізувати право на свободу світогляду та віросповідання (стаття 35), право на володіння, користування та розпорядження результатами своєї діяльності (стаття 41), реалізовувати авторські права (стаття 54) та право на освіту (стаття 53).

Відповідно до статті 13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права Конституція України визначає право на освіту за кожною людиною, незалежно від її статі, раси, національності, соціального та майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань, належності до партій, ставлення до релігії, стану здоров'я та інших обставин.

Так, стаття 53 Конституції України встановлює: «Кожен має право на освіту. Повна загальна середня освіта є обов'язковою. Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам.

Громадяни мають право безоплатно здобувати вищу освіту в державних і комунальних закладах на конкурсній основі.

Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства» [12].

На Всесвітній конференції «Освіта для всіх», що відбулась у Джомт'єні, Таїланд, міжнародна спільнота, разом із практично усіма урядами світу, взяла на себе зобов'язання значно розширити можливості отримання освіти для більш ніж 100 млн. дітей і майже 1 млрд. дорослих, які сьогодні не мають доступу до базової освіти і отримання грамотності.

«Для виконання цього зобов'язання з метою покращення якості життя дітей і сімей слід застосувати конкретні заходи для:

- розширення діяльності в сфері розвитку дітей;
- забезпечення для усіх доступу до базової освіти, включно з завершенням початкової або такої, що дорівнює їй за рівнем освіти, хоча б 80% дітей шкільного віку з наголосом на скорочення існуючої різниці між хлопчиками та дівчатками;

- зменшення наполовину рівня неграмотності серед дорослих;

- проведення професійного навчання та підготовка до виробничої діяльності;

- набуття знань, умінь і навичок по всіх каналах освіти, включно з сучасними та традиційними засобами масової інформації» [3, с. 6].

У статті 26 Загальної Декларації прав людини, проголошеної Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 року стосовно реалізації права дитини на освіту, зазначено:

1. Кожна людина має право на освіту. Освіта повинна бути безоплатною, хоча б початкова та загальна. Початкова освіта повинна бути обов'язковою. Технічна та професійна освіта повинна бути загальнодоступною, а вища освіта повинна бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного.

2. Освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особистості і збільшення поваги до прав людини і основних свобод. Освіта повинна сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма народами, расовими або релігійними групами і повинна сприяти діяльності організації Об'єднаних Націй щодо підтримки миру.

3. Батьки мають право на пріоритет у виборі виду освіти для своїх малолітніх дітей [5].

Група соціально-економічних прав надає можливість дитині реалізувати право на працю (стаття 43), право на відпочинок (стаття 45), право на соціальний захист (стаття 46), право на житло (стаття 47), право на достатній життєвий рівень (стаття 48), право на охорону здоров'я (стаття 49), а також право на безпечне довкілля та на відшкодування шкоди (стаття 50).

Група юридичних прав надають можливість дитині користуватися, розпоряджатися власними правами та захищати їх у разі порушення іншими громадянами. до таких прав належать: право знати свої права та обов'язки (стаття 57), право на судовий захист (стаття 55), право на відшкодування шкоди за рахунок держави (стаття 56), право на правову допомогу (стаття 59), право на відмову давати покази та захист (стаття 63).

На основі норм Конституції України відповідними органами влади приймаються законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти, що встановлюють та охороняють права дитини:

- Закон України «Про освіту»;
- Закон України «Про загальну середню освіту»;
- Закон України «Про позашкільну освіту»;
- Закон України «Про вищу освіту»;
- Закон України «Про охорону дитинства»;
- Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»;
- Закон України «Про молодіжні та дитячі громадські організації»;
- Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»;
- Закон України «Про сприяння становленню та розвитку молоді в Україні»;
- Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей»;
- Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні»;
- Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини»;
- Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини»;
- Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»;
- Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Права дитини в Україні: забезпечення, дотримання, захист»;
- Сімейний кодекс України;
- Кодекс про адміністративні правопорушення;
- Кримінальний кодекс України;
- Кримінально-процесуальний кодекс України;
- Житловий кодекс України.

Права дитини, визначені Конституцією України 1996 року, базуються на міжнародному законодавстві, що автоматично розповсюджується на громадян України у випадку його ратифікації.

Таким чином до міжнародних документів, що визначають засади захисту прав дітей, відносять наступні нормативно-правові акти:

- Загальна декларація прав людини;
- Декларація прав дитини;
- Конвенція про права людини;
- Конвенція прав дитини;
- Всесвітня Декларація про забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей;
- Пекінські правила (мінімальні стандартні правила ООН щодо здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх);
- Конвенція про контакт з дітьми;
- Конвенція про права інвалідів;

- Конвенція про боротьбу з дискримінацією у галузі освіти;
- Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей;
- Європейська Конвенція про здійснення прав дітей;
- Конвенція про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання;
- Міжнародний пакт про громадянські й політичні права;
- Міжнародна Конвенція про ліквідацію всіх прав расової дискримінації;
- Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок;
- Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження та покарання;
- Всесвітня Декларація «Освіта для всіх»;
- Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації;
- Рамкова Конвенція про захист національних меншин;
- Європейська Хартія регіональних мов або мов меншин;
- Конвенція про згоду на вступ у шлюб, мінімальний шлюбний вік і реєстрацію шлюбів;
- Декларація про захист жінок і дітей у надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів;
- Факультативний протокол щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії;
- Факультативний протокол щодо участі дітей у збройних конфліктах;
- Декларація про права корінних народів;
- Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей;
- Конвенція про стягнення аліментів за кордоном;
- Конвенція про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання та інші.

Кожен із зазначених міжнародних документів вніс суттєвий вклад у розвиток законодавства щодо захисту прав дітей. Разом із цим у тій чи іншій мірі вони дублюють певні положення, тому вважаємо за доцільне зупинитися на основних документах, проаналізувавши їх зміст і мотивацію необхідності вивчення майбутніми педагогічними працівниками в рамках гуманної педагогіки.

В усьому світі визнано, що діти – майбутнє кожної країни, перспектива її економічного, соціального та демократичного розвитку, у той же час діти є найбільш незахищеними від суспільного лиха. Прагнення створити правову основу захисту дітей знайшло своє відображення у міжнародних документах.

У роботі Організації Об'єднаних Націй пріоритетне значення має реалізація захисту прав і свобод людини та громадянина. Це підтверджує прийняття 10 грудня 1948 р. Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй Загальної Декларації прав людини. У всьому світі ця дата визначається як День прав людини.

Декларація прав людини містить положення щодо захисту прав людини. У статті 25 і 26 зазначається, що діти мають бути об'єктом особливого захисту і допомоги.

Проведене нами дослідження показало, що дуже велика кількість педагогічних працівників знають тільки про існування цього міжнародного правового документа, в першу чергу із засобів масової інформації, коли про нього інтенсивно ведеться мова на передодні або в День прав людини. Конкретного ознайомлення із змістом цього документу в них не було. Ця ситуація могла б бути ще терпимою в часи, коли ми жили в закритому суспільстві. Однак становище є несумісним із діяльністю педагога в наш час, коли в Україні проголошено, що вона стає на шлях незалежної правової держави, де права людини цінуються понад усе, коли ми маємо факт безперешкодного пересування через кордони, факт безперервного обміну інформації з усім світом. У зв'язку з цим майбутні вчителі мають бути ознайомлені із цим важливим для всього людського суспільства документом.

Загальна Декларація прав людини [7] є досить об'ємним і складним для свого вивчення документом. З метою підвищення ефективності ознайомлення студентів із змістом Декларації нами здійснено групування задекларованих прав за певними орієнтовними напрямками:

- природні права: люди народжуються вільними та рівними у своїй гідності та правах (стаття 1), кожна дитина повинна мати всі права та всі свободи, проголошені Декларацією (стаття 2), право на життя, на свободу і особисту недоторканність (стаття 3), ніхто не повинен перебувати у рабстві або у поневільному стані (стаття 4), ніхто не повинен зазнавати поводження, що принижує його гідність (стаття 5), право на визнання правосуб'єктності (стаття 6), право на таємницю кореспонденції, честь, репутацію (стаття 12), право на свободу думки, совісті, релігії (стаття 18), право на свободу переконань і на вільне їх виявлення (стаття 19), право на відповідний життєвий рівень (стаття 25).

- політичні права: рівність перед законом, рівний захист законом (стаття 7), право на поновлення у правах компетентними національними судами (стаття 8), ніхто не може бути безпідставно заарештований, затриманий, вигнаний (стаття 9), право на розгляд справи прилюдно, із додержанням всіх вимог справедливості (стаття 10), право вважатися невинним доти, поки не буде доведена вина (стаття 11), право на свободу мирних зборів і асоціацій (стаття 20), право брати участь в управлінні своєю країною (стаття 21), право на соціальний і міжнародний порядок (стаття 28).

- культурно-духовні права: право на освіту (стаття 26), право вільно брати участь у культурному житті суспільства (стаття 27).

- соціально-трудова права: право на недоторканність житла (стаття 12), право вільно пересуватися та обирати собі місце проживання у межах кожної держави (стаття 13), право на володіння майном (стаття 17), (стаття 22), (стаття 23), (стаття 24).

- права щодо захисту сім'ї та дитинства – ст. ст. (стаття 12), (стаття 16), право на особливе піклування і допомогу материнству і дитинству, право на користування однаковим соціальним захистом (стаття 25), право батьків на пріоритет у виборі виду освіти для своїх малолітніх дітей (стаття 26).

Важливо підкреслити ще раз вже раніше доведене до студентів положення про те, що та правова система є найбільш сприятливою і прийнятною для людини, в якій позитивні права не заперечують, а навпаки опираються на норми природного права. Загальна Декларація прав людини якраз є таким документом, на прикладі якого можна показати логічне поєднання в її змісті проголошених норм позитивного права із нормами природного права.

У 1959 р. Організація Об'єднаних Націй приймає Декларацію прав дитини, основна теза якої: «Людство має давати дитині все найкраще, що воно має» [4]. У декларації прав дитини проголошуються соціальні і правові принципи захисту і благополуччя дітей на національному і міжнародному рівнях. Десять принципів Декларації прав дитини являють собою першу спробу виділити особливу роль світової проблеми прав дитини і привернути до неї увагу світової громадськості. Текст документа звернений до дорослих і написаний складною юридичною мовою. Тому він потребує викладу з урахуванням вікових особливостей дітей.

На основі Декларації прав дитини була прийнята Конвенція про права дитини, яку часто називають справжньою світовою Конституцією прав дитини. Конвенція про права дитини була відкрита для підпису 26 січня 1990 року. Її підписали одноразово 61 країна світу, які тим самим взяли на себе зобов'язання переглянути свої закони згідно з вимогами Конвенції. Конвенція вступила в дію 2 вересня 1990 року.

Вона спрямована на забезпечення дітям:

- основних умов, які необхідні для життя;
- можливості розвитку;
- захист;
- право на участь.

Декларація прав дитини і Конвенція про права дитини є складовою частиною Міжнародного білю про права людини.

10 листопада 1998 р. Організація Об'єднаних Націй проголосила період 2000-2010 рр. Міжнародним десятиріччям культури миру і ненасильства в інтересах дітей планети.

Генеральна Асамблея проголошує Декларацію прав дитини з метою забезпечення дітям щасливе дитинство задля їхнього власного блага та блага суспільства. Права та свободи, проголошені Декларацією, закликають батьків, чоловіків, жінок як окремих осіб, а також добровільні організації, місцеві органи влади та національні уряди визнання та дотримання прав через заходи, що базуються на наступних принципах:

1. Право дітей на життя.
2. Право дітей на щасливе дитинство.
3. Право дітей на здобуття знань та на навчання.

4. Право дітей на мир у всьому світі.

Розкриємо зміст основних правил, визначених декларацією прав дитини:

1. Дитині повинні належати всі зазначені в Декларації права, які повинні визнаватися за усіма дітьми.

2. Дитині повинен бути забезпечений соціальний захист і надані можливості для розвитку нормальними і здоровими методами.

3. Дитині має належати від її народження право на ім'я та громадянство.

4. Дитина повинна користуватися благами соціального забезпечення; їй має належати право на здорове зростання і розвиток, харчування, житло, розваги та медичне обслуговування.

5. неповноцінним дітям повинні забезпечуватися спеціальні режим, освіта та піклування, необхідні з огляду на її особливий стан.

6. Діти повинні зростати в атмосфері любові та моральної (матеріальної) забезпеченості.

7. Дитина має право на здобуття освіти, яка має бути безкоштовною та обов'язковою, в усякому разі на початкових стадіях.

8. Дитина повинна за всіх обставин бути серед тих, хто першими одержують захист і допомогу.

9. Дитина повинна бути захищена від усіх форм недбалого ставлення, жорстокості та експлуатації.

10. Дитину не слід приймати на роботу до досягнення належного вікового мінімуму.

11. Дитина не повинна підлягати будь-якій дискримінації, вона повинна виховуватися у дусі взаєморозуміння, терпимості, дружби між народами та загального братерства.

Декларація прав дитини і Конвенція про права дитини – це документи високого педагогічного значення. Вони закликають і дорослих і дітей будувати свої відносини за морально-правовими нормами.

Педагогічні працівники покликані знати і виконувати норми Декларації прав дитини і Конвенції про права дитини, а також довести до кожної дитини зміст положень цих документів.

Проведене нами дослідження показало, що мають місце поодинокі випадки вивчення доступною мовою із учнями початкової школи Декларації прав дитини та вивчення її положень на більш високому рівні, вивчення змісту Конвенції про права дитини з учнями середнього концентру школи.

Вчителі в основному не ознайомлені з цими документами, оскільки їх зміст не викладається в процесі підготовки під час навчання у вищому педагогічному навчальному закладі та на курсах підвищення кваліфікації.

Декларація прав дитини та Конвенція про права дитини є винятково важливими темами для їх розгляду в процесі проведення позаурочної виховної роботи у загальноосвітній школі.

Учитель має здійснювати свою розроблену програму педагогічного всеобучу з батьками. Декларація прав дитини та Конвенція про права дитини можуть бути сприйняті дорослими людьми вже на більш глибокому рівні. Зміст

статей цих документів змусить батька чи матір продумати свою поведінку стосовно дітей в плані її адекватності вимогам цих важливих міжнародних правових документів.

Положення Конвенції про права дитини нами структуровані за наступними аспектами:

- загальні аспекти, положення (дитина – це кожна істота до досягнення 18 років, якщо за законом вона не досягає повноліття раніше; кожна дитина має невід’ємне право на життя; дитина реєструється відразу після народження, має право на ім’я, набуття громадянства, знати своїх батьків, піклування; держава забезпечує усі права за кожною дитиною; держави забезпечують здійснення прав у відповідності з їх національним законодавством; держави вживають усіх заходів для здійснення прав Конвенції; в усіх діях щодо дітей першочергова увага надається найкращому забезпеченню інтересів дитини; держави визначають, що неповноцінна дитина повинна провадити повноцінне гідне життя);

- духовно-культурний аспект (держави визнають право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального, соціального розвитку дитини; держави забезпечують максимально можливою мірою виживання і здоровий розвиток дитини; держави поважають право дитини на свободу думки, совісті, релігії; держави забезпечують дитині право вільно висловлювати власні погляди з усіх питань, які торкаються дитини; держави зобов’язуються поважати право дитини на збереження своєї індивідуальності; дитина має право вільно висловлювати свою думку за допомогою різних засобів на вибір дитини, за винятком обмежень; право дитини на освіту; освіта повинна бути спрямована на розвиток дитини, виховання поваги до прав батьків дитини; право дитини на відпочинок і дозвілля; право дитини на захист від економічної експлуатації, від виконання небезпечної роботи; держави вживають заходів, щоб шкільна дисципліна підтримувалася за допомогою методів поваги до людської гідності; право користуватися благами соціального забезпечення; право дитини на користування послугами системи охорони здоров’я; право дитини на догляд за нею, лікування);

- сімейний аспект (держави зобов’язуються забезпечити дитині захист і піклування; держави поважають відповідальність батьків за дитину, їх права та обов’язки; держави забезпечують, щоб дитина не розлучалась з батьками всупереч їх бажань; державам надають батькам і законним опікунам допомогу у вихованні дітей, забезпечують розвиток дитячих закладів; держави визнають принцип спільної і однакової відповідальності обох батьків за виховання і розвиток дитини; батьки або інші особи несуть відповідальність за забезпечення умов життя, необхідних для розвитку дитини; держави поважають права та обов’язки батьків; держави повинні вживати заходів для надання допомоги батькам або особам, які їх замінюють; дитина, яка позбавлена свого сімейного оточення, має право на особливий захист і допомогу, які надаються державою; держави відповідно до своїх національних законів забезпечують

заміну догляду за дитиною, позбавленою сімейного оточення; держави забезпечують право, щоб у разі усиновлення дитини в іншу країну застосовувалися ті ж гарантії і норми що в середині країни; держави забезпечують, щоб усиновлення дитини дозволялося лише компетентною владою; держави визнають існування системи всиновлення, забезпечують, щоб інтереси дитини враховувалися в першу чергу; держави вживають усіх необхідних заходів для забезпечення поновлення утримання дитини батьками або іншими особами);

- судово-кримінальний аспект (держави вживають заходів для забезпечення захисту дитини від дискримінації або покарання; жодна дитина не може бути об'єктом втручання у здійсненні її права на життя, недоторканність житла, посягання на честь, репутацію; держави вживають заходи з метою захисту дітей від насильства, образи, зловживання, недбалого ставлення, експлуатації; держави зобов'язуються захищати дитину від сексуальної експлуатації та розбещення; держави вживають заходи для запобігання викрадення дітей, їх торгівлі, контрабанді; держави захищають дітей від експлуатації, що завдає шкоди будь-якому аспекту добробуту дитини; держави забезпечують, щоб жодна дитина не зазнала катувань, приниження; держави вживають заходи для того, щоб сприяти відновленню дитини; держави вживають заходи щоб захистити дитину від незаконного вживання наркотичних засобів і психотропних речовин; дитина має право на захист від свавільного чи незаконного втручання у здійснення права на життя; дитині надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду; держави забезпечують, щоб жодна дитина не була позбавлена свободи незаконним або свавільним чином; держави забезпечують, щоб кожна позбавлена волі дитина користувалася гуманним поведженням і повагою до гідності її особистості; держави забезпечують, щоб кожна позбавлена волі дитина мала право на негайний доступ до правової та іншої допомоги; держави визнають право дитини на таке поведження, яке сприяло б розвитку в дитини почуття гідності і значущості; кожна дитина повинна мати презумпцію невинуватості, інформування про звинувачення, свобода у дачі показів, визнавати вину, допомогу, повторний розгляд справи);

- аспект надзвичайних станів (держави визнають право дитини на свободу асоціацій та свободу мирних зборів; діти до 15-ти років не повинні брати прямої участі у воєнних діях; держави зобов'язуються вживати всіх можливих заходів з метою забезпечення захисту дітей, яких охоплює збройний конфлікт; держави утримуються від призову будь-якої особи, яка досягла 15-річного віку, на службу в свої збройні сили; держави зобов'язуються поважати норми міжнародного гуманітарного права, застосовані до них у разі збройних конфліктів і які застосовуються до дітей);

- аспект міжнародного і міждержавного планів (держави вживають заходів для боротьби з незаконним переміщенням і неповерненням дітей із-за кордону; держави забезпечують доступ дитини до інформації з різних національних і міжнародних джерел; держави вживають заходи, щоб у разі всиновлення в

іншій країні влаштування дитини не призвело до одержання невинуватих фінансових вигод; держави вживають заходів, щоб дитина, яка бажає мати статус біженця або є біженцем, захист і допомогу; держави заохочують і розвивають міжнародне співробітництво у питаннях, які стосуються освіти; дитині з меншин не може бути відновлено у праві користуватися своєю культурою, сповідувати свою релігію, виконувати обряди, користуватися мовою; дитина, батьки якої проживають в різних державах, мають право підтримувати стосунки і прямі контакти; держави визнають, що всиновлення в іншій країні може розглядатися як альтернативний спосіб догляду за дитиною).

Пекінські правила – основні норми-принципи, прийняті Організацією Об'єднаних Націй, які стосуються мінімальних стандартних (тобто спільних для всіх держав-членів Організації Об'єднаних Націй) правил здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх. Вони розроблені на Міжрегіональній підготовчій нараді до VII Конгресу Організації Об'єднаних Націй, який відбувся в Пекіні у травні 1984 р., у зв'язку з чим і дістали назву – Пекінські. Конгресом цей документ був доопрацьований і рекомендований для затвердження Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй, яка 10 грудня 1985 р. схвалила його і прийняла відповідну резолюцію. Державам-членам міжнародного співтовариства рекомендовано привести національне законодавство у відповідність з Пекінськими правилами, здійснити для їх практичної реалізації необхідні засоби, забезпечити якнайширше поширення цього документу. Пекінські правила стосуються багатьох сфер правовідносин, що виникають під час здійснення неповнолітніми правопорушень і злочинів. Вони регламентують процесуальну форму судового розгляду, визначають систему засобів впливу на неповнолітнього правопорушника, орієнтують на усунення причин і умов здійснення злочину, ставлять за мету його виправлення і перевиховання.

Відповідно до норм Пекінських правил [13] на всіх етапах судового розгляду дітям мають бути гарантовані: презумпція невинуватості; право бути повідомленим про висунуте звинувачення; право на відмову давати свідчення; права на адвоката; право на присутність батьків чи опікунів; право на очну ставку зі свідками, їх перехресний допит; право на апеляцію у вищестоящу інспекцію.

30 вересня 1990 р. на Всесвітній зустрічі на вищому рівні в інтересах дітей, що відбулась в Організації Об'єднаних Націй в м. Нью-Йорку, була прийнята Всесвітня Декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей. Представники держав-учасниць зібралися з метою спільно взяти на себе зобов'язання і безвідклично виступити із всезагальним закликком – забезпечити кожній дитині краще майбутнє. У цій Декларації констатується, що «Діти світу невинні, вразливі і залежні. Вони також цікаві, енергійні і сповнені надій. Їх час має бути часом радості і миру, ігор, навчання і росту. Їх майбутнє має ґрунтуватися на гармонії та співробітництві. Їх життя має ставати більш повнокровним, поки розширюються їх перспективи і вони набувають досвіду. Однак для багатьох дітей реалії дитинства цілком інші» [2].

Всесвітня Декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей зобов'язує держави дотримуватися наступних правил:

1. Вживати заходів політичного характеру на найвищому рівні.
2. Віддавати першочергову увагу правам дітей, їх виживанню, захисту та розвитку.
3. Прагнути сприяти якнайшвидшій ратифікації та здійсненню Конвенції про права дитини.
4. Прагнути вжити заходів із тим, щоб зміцнити здоров'я дітей, забезпечити допологову медичну допомогу, знизити смертність.
5. Прагнути забезпечити оптимальне зростання та розвиток в дитинстві на підставі заходів, спрямованих на викорінення голод, недоїдання.
6. Прагнути зміцнити роль і становище жінок, сприяти відповідальному плануванню чисельності сім'ї, забезпечення безпечного материнства.
7. Сприяти поваги до сім'ї, підтримувати зусилля батьків, опікунів, спільнот у забезпеченні харчування та лікування дітей, починаючи від ранніх етапів дитинства до юнацького віку.
8. Прагнути реалізувати програми, які знизять рівень неграмотності та нададуть усім дітям можливість здобуття освіти незалежно від їх походження та статі.
9. Прагнути полегшити важке становище мільйонів дітей, які живуть в особливо важких умовах.
10. Прагнути захистити дітей від війни, а також застосовувати заходи, спрямовані на попередження у майбутньому збройних конфліктів.
11. Прагнути приймати спільні заходи щодо захисту навколишнього середовища.

Вчитель не може не знати цих важливих міжнародних правово-договірних документів. Ознайомити майбутніх вчителів з ними - обов'язок викладача у вищому педагогічному навчальному закладі.

Завданням учителя є використання змісту Пекінських правил і Всесвітньої Декларації про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей у роботі з батьківською громадськістю, інспекцією та комісією у справах неповнолітніх. Учителю доводиться мати справу із правопорушеннями серед неповнолітніх, контактувати із самими правопорушниками, їх батьками, інспекцією та комісією у справах неповнолітніх в регіоні їх проживання. Вчитель завжди має бути на стороні дитини, яка скоїла правопорушення, все-таки бачити в ній у перспективі нормальну корисну для своєї сім'ї і суспільства людину. Пекінські правила своїм змістом можуть стати основою для такої позиції вчителя.

Список використаних джерел та літератури

1. Бачинин В.А. Философия права и преступления / В.А. Бачинин. – Харьков : Фолно, 1999. – 607 с.

2. Всесвітня Декларація про забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_075
3. Дарманський М.М. Про завдання та функції органів управління освітою в регіонах щодо постатейного виконання положень Закону України «Про освіту» / М.М. Дарманський. – Вид-во «Поділля», 1997. – 94 с.
4. Декларація прав дитини // Права дитини : Збірник документів. – Львів : Оксарт, 1995. – С. 25-27.
5. Декларація прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015
6. Делор Жак Образование : необходимая утопия : доклад Комиссии по делам образования ЮНЕСКО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [EDOBSEPV UNESCO ORG](http://EDOBSEPV.UNESCO.ORG)
7. Загальна декларація прав людини // Права дитини : Збірник документів. – Львів : Оксарт, 1995. – С. 11-16.
8. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
9. Закон України «Про загальну середню освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/651-14>
10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_004
11. Конвенція про права дитини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021
12. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
13. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_211
14. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка : навч. посіб. / Н.Є. Мойсеюк. 3-є вид., допов. – К., 2001. – 608 с.
15. Шабанова Ю.О., Осипов А.О. Сутність і принципи гуманної педагогіки вищої школи / Ю.О. Шабанова, А.О. Осипов // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки, 2014, № 2 (8). – С. 123-130.

СПІВРОБІТНИЦТВО З БАТЬКАМИ

В умовах реформування та кардинальних змін у всіх сферах життя нашої країни, зокрема і в освіті, особливо актуальною є проблема ефективної співпраці сім'ї та школи, побудові їх взаємин на гуманній основі. Відтак, концепція Нової української школи [15], що ухвалена рішенням колегії МОН від 27.10.2016 року, передбачає впровадження «педагогіки партнерства», в основі якої – спілкування, взаємодія та співпраця між учителем, учнем і батьками. Учитель має бути другом, а родина – залучена до побудови освітньої траєкторії дитини. З огляду на це, організація співробітництва з батьками, її конструктивний характер має ґрунтуватися на гуманній основі та бути першочерговим завданням сучасного освітнього закладу.

Проблему ефективної співпраці вчителів та батьків висвітлює у своїх працях всевітньовідомий педагог-новатор Шалва Олександрович Амонашвілі. Згідно твердження видатного педагога, система виховання та навчання – це «педагогіка цілісного життя дітей та дорослих», яка будується на началах гуманності й віри в дитину, вихованні творчостю і співпрацею педагогів із дітьми, де в якості педагогів розуміються також і батьки. В межах гуманної педагогіки батькам потрібно зрозуміти – дитина не є їх власністю, вона скоріше гість, якого вони самі запросили. Якщо на дитину покладаються великі надії, то вони потребують і великої педагогіки [6].

На думку Ш. Амонашвілі: «Школа (скале) – це скелясті, тяжкі сходишки підйому, піднесення душі, котрі потребують сили волі, ретельності, відданості. А носієм скале є вчитель, тобто вчитель і є школа, школа в ньому, а не поза ним» [2, с. 12]. З огляду на це, смисл школи значно розширюється – школа триває усе життя людини, вона перетворюється з назви навчального закладу на певну філософську категорію і зіставляється із «сенсом життя». Відповідно, щоб допомогти дитині піднятися по цих «тяжких сходишках» необхідно забезпечити тісну співпрацю педагогів та батьків.

Загальновідомим є той факт, що сім'я – основний «інститут» соціалізації дитини. Саме у сім'ї дитина засвоює загальнолюдські цінності, морально-етичні принципи, норми поведінки, ідеали тощо. Вагомими у даному контексті є слова В. Сухомлинського про те, що «саме в сім'ї беруть початок світогляд, ідейні і моральні переконання, етичні і естетичні ідеали і смаки, норми поведінки, трудові навички, ціннісні орієнтації, дитина вперше прилучається до рідної мови, історії та культури свого народу, його традицій, звичаїв, обрядів, усього укладу життя» [34, с. 54]. Отже, вплив сім'ї на дитину є домінуючим, тому забезпечення співпраці школи та сім'ї є необхідною умовою успішного становлення всебічно розвиненої особистості.

Акцентуючи увагу на необхідності побудови гуманних взаємин педагогів та батьків, Ш. Амонашвілі розкриває у своїх працях їх першочергове значення. Видатний педагог-гуманіст наголошує, що кожній дитині необхідна підтримка

батьків, що вони мають брати активну участь у житті дитини. Тоді їй легше буде бути чесною, справедливою, корисною для людей і життєрадісною [5, с. 84]. Крім батьківської опіки та турботи, діти отримують життєвий досвід у школі, де ключову роль у встановленні гуманних стосунків відіграє вчитель. Саме він задає й стимулює навчально-пізнавальну діяльність школяра у процесі навчання, позитивно впливає на нього, проявляючи дружнє, оптимістичне ставлення до успіхів і невдач молодих людей. Радість вихователя за успіх кожного і класу взагалі спонукає дітей до прояву милосердя й доброти. [1, с. 183]. Саме тому злагоджена співпраця педагогів та батьків є потужною силою в процесі навчання та становлення особистості учня.

Шалва Олександрович зазначає, що головна мета в роботі з батьками полягає у тому, щоб, по-перше, батьки прийняли школу, як дім душі і серця своїх дітей, і тому постійно піклувалися про неї, приходили їй на допомогу; по-друге, – допомогти батькам також встановлювати гуманно особистісні взаємини в сім'ї. В такому випадку результат освітнього процесу стане ще більш результативним [4, с. 62].

Співробітництво батьків і вчителів є складним процесом взаємовпливу цих соціальних інститутів один на одного, головною метою якого є виховання дитини протягом усіх років її навчання в школі. Закономірним є те, що «для успіху виховання необхідно, щоб усі, хто займається цією справою, однаково розуміли свої завдання і діяли в одному напрямі, взаємно доповнюючи і допомагаючи один одному» [28, с. 136]. З цього приводу В. Сухомлинський писав: «Пора і батькам, і вчителям глибоко усвідомити, що ні школа без сім'ї, ні сім'я без школи не можуть упоратися з найтоншими, найскладнішими завданнями становлення людини» [34, с. 67].

У Державній національній програмі «Освіта» («Україна ХХІ століття») зазначається, що сім'я несе повну відповідальність за розвиток, виховання і навчання своїх дітей. На етапі раннього родинного виховання батьки як перші педагоги покликані створити умови для повноцінного фізичного та психічного становлення особистості, забезпечити почуття захищеності, рівноваги, довіри, сформувані активне зацікавлене ставлення до навколишнього світу [27]. Отже, процес взаємодії із сім'єю є активним та успішним за умови, якщо батьки відчують глибоку зацікавленість у вихованні дитини.

З огляду на вищезазначене, спільна робота школи й сім'ї має ґрунтуватися на *принципах гуманної педагогіки*, зокрема: пріоритетності сімейного виховання, громадянськості, демократизму, гуманізації відносин педагогів і батьків, ретроспективності, педагогізації батьків [10; 36]. Розглянемо їх більш детально.

1. Принцип пріоритетності наголошує на величезному значенні сім'ї у фізичному й духовному становленні особистості та суспільства. Родинне виховання є природною й постійно діючою ланкою виховання. У сім'ї закладається основа особистості: її світогляд, національна самобутність, моральність та інші важливі якості й властивості. Тому без докорінного

поліпшення родинного виховання не можна домогтися значних змін у суспільному вихованні підростаючих поколінь.

2. Принцип громадянськості ґрунтується на усвідомленні педагогами й батьками місця кожної сім'ї в суспільно-державній системі. Родина є основою держави. Родина, рід, родовід, народ – поняття, що розкривають природний шлях розвитку кожної дитини, формування її національної свідомості й громадянської зрілості.

3. Принцип демократизму означає встановлення партнерських відносин між школою й сім'єю у вихованні дітей. Сьогодні батьки можуть брати участь у вирішенні тих питань, до яких традиційно їх не допускали, – вибору предметів для навчання, визначення обсягів їх вивчення, складання навчальних планів, зміни термінів і тривалості навчальних семестрів та канікул, вибору профілю школи, виробленню внутрішньошкільних статутів, розробці системи заходів щодо забезпечення дисципліни, праці, відпочинку, харчування, медичного обслуговування школярів, системи заохочень і покарань тощо.

Основну роботу з батьками школа проводить через батьківські об'єднання, які мають різні назви, а саме: батьківські комітети, ради, конгреси, асоціації, асамблеї, президії, клуби тощо. Кожне з таких об'єднань має свій статут (положення, регламент, план), у якому визначено головні напрями діяльності, права та обов'язки учасників виховного процесу. У багатьох випадках складається єдиний план спільної діяльності сім'ї, школи та громадськості.

4. Принцип гуманізації відносин педагогів і батьків спрямовує класного керівника, учителя на:

а) дії й заходи, що зміцнюють і підвищують авторитет батьків.;

б) прояв довіри до виховних можливостей родини, підвищення рівня її педагогічної культури й активності у вихованні;

в) педагогічний такт, неприпустимість грубого втручання в життя сім'ї;

г) взаємна повага – єдиноправильна норма відносин педагогів і батьків. Обмін досвідом, порада та спільне обговорення, єдине рішення задовольняють обидві сторони, розвивають у них почуття власної відповідальності, громадянського обов'язку;

д) життєстверджувальний, оптимістичний настрій у вирішенні проблем виховання, опору на позитивні якості дитини, сильні сторони родинного виховання, орієнтацію на успішний розвиток особистості.

5. Принцип ретроспективності орієнтує на осмислення й використання історичного досвіду виховання в українській родині. Цей досвід повинен використовуватися, насамперед, для виховання поваги та відданості своїм батькам, сім'ї, родині; для шанування культу предків, традицій і звичаїв українського народу; розуміння та відчуття духовної єдності поколінь; формування національної гідності й честі, основ вселюдської та народної моралі, готовності до праці в умовах ринкових відносин, повноцінного естетичного, фізичного й інтелектуального розвитку.

6. Принцип педагогізації батьків передбачає, що одним з головних завдань школи залишається організація та здійснення педагогічного всеобучу.

Згідно концепції Нової школи, освітній заклад має ініціювати нову, глибшу залученість родини до побудови освітньо-професійної траєкторії дитини. Саме тому Нова школа працюватиме на засадах «педагогіки партнерства», в основу якої закладено такі основні *принципи*:

- повага до особистості;
- доброзичливість і позитивне ставлення;
- довіра у відносинах;
- діалог – взаємодія – взаємоповага;
- розподілене лідерство (проактивність, право вибору та відповідальність за нього, горизонтальність зв'язків);
- принципи соціального партнерства (рівність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей) [15].

Як зазначає Шалва Олександрович, «одне із завдань педагогіки – зробити дитину нашим (дорослих – учителів, вихователів, батьків) добровільним соратником, співробітником, одnodумцем у своєму ж вихованні, освіті, навчанні, становленні, зробити її рівноправним учасником педагогічного процесу, дбайливим і відповідальним за цей процес, за його результати» [3, с. 47]. Так, ефективність педагогіки партнерства пов'язана з глибоким розумінням психологічних основ взаємодії та співпраці між учителем, учнем і батьками, які об'єднані цілями та прагненнями, є відповідальними, рівноправними учасниками освітнього процесу.

Батьки і вчителі по-різному залучаються до процесу виховання дитини, в кожного з них є свої переваги в її баченні, свої способи виховного впливу на неї. Перевага сім'ї полягає в наявності емоційного зв'язку батьків з дитиною. Перевага школи – у можливості спостерігати виховання у природних умовах спілкування з однолітками, у процесі навчання, тобто у ситуаціях, які у більшості випадків є недоступними для батьків. Окрім того, вчитель має професійні знання і педагогічний досвід; уся його діяльність набуває виховного змісту: і спілкування з учнями, й організація спілкування учнів між собою, і власне навчально-виховний процес. Однак учитель не має можливості спостерігати за життям учнів поза школою, в сім'ї [8, с. 14]. Зміст співробітництва батьків і вчителів передбачає створення атмосфери взаємної зацікавленості обох сторін в організації виховної діяльності, координацію виховних зусиль школи та сім'ї, вироблення спільного педагогічного підходу до проблем навчання і виховання зростаючої особистості.

У сучасній школі спілкування вчителя з батьками переважно зумовлено неуспішністю учнів, їх негативною поведінкою або ж матеріальними питаннями, що нагадує педагогіку «реагування». Таке спілкування має епізодичний характер та є малоефективним. З огляду на це, надзвичайно важливим є розв'язання проблеми гуманізації стосунків не тільки між учителем і учнями, але й між учителем та батьками учнів, оскільки лише разом вони можуть сприяти формуванню вільної, активної, самостійної, відповідальної як за своє власне життя, так і за найближче оточення та суспільство в цілому особистості.

Видатні педагоги-гуманісти (Ш. Амонашвілі, Я. А. Коменський, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.) рекомендують замінювати педагогіку «реагування» на педагогіку «випередження», «профілактики». Так, розглядаючи питання взаємодії вчителя з батьками, Ш. Амонашвілі рекомендує педагогу стати вчителем сім'ї, окультурюючи найближче, а тому найефективніше середовище дитини. На зустріч батьків він запрошує не записом у щоденнику, а за допомогою запрошень, які пишуть своїм батькам самі діти.

В. Сухомлинський створив цілісне вчення про зв'язок школи із сім'єю, їхню невичерпну та багатогранну працю. Згідно його точки зору, школа повинна домогтися того, щоб батьки бачили у своїх дітях себе, розуміли сутність розвитку дитини, а для цього їх треба озброювати знаннями важливих закономірностей педагогіки, вікової психології та фізіології [33, с. 43]. Саме тому педагог проводив бесіди з батьками не тоді, коли сталася неприємна подія, а набагато раніше, попереджуючи її. Він організовував психолого-педагогічні семінари для батьків, на яких розглядав актуальні питання розвитку дітей певного віку, а також питання, що випереджають розвиток дітей. На такі заняття приходили майже всі батьки.

Сучасні педагоги виокремлюють три основні підходи до проблеми взаємодії сім'ї й школи:

- 1) школа має визначальний вплив на виховання дитини;
- 2) навчання та виховання дітей у школі є логічним продовженням сімейного виховання;
- 3) сім'я й школа рівнозначні у своєму впливі на розвиток дітей; тільки у взаємодії вони можуть сформувати повноцінну особистість [21].

Ш. Амонашвілі розглядає необхідність забезпечення співпраці суб'єктів навчально-виховного процесу з позиції гуманності та толерантності, в найбільш широкому значенні цього слова, що виявляється у:

- взаємодопомозі та взаємопідтримці вчителів і дітей, батьків і дітей, батьків і вчителів, дітей між собою, здатності радіти успіхам інших;
- взаємодії різних країн і націй – рух гуманної педагогіки набирає силу на теренах усього пострадянського простору, демонстративно уникаючи політики;
- повазі до найкращого культурного й духовного надбання всіх часів і народів, тобто у вихованні світоглядної толерантності [32, с. 117].

Крім того, показниками гуманізації освітньо-виховного процесу є:

- 1) ступінь психологічної комфортності учнів у школі;
- 2) урахування їхніх вікових життєвих ритмів, сенситивних періодів у навчанні і вихованні;
- 3) диференційований підхід, робота в індивідуальному режимі учнів; оптимізація форм контролю знань, оцінювання не тільки результату, але й затрачених зусиль; забезпечення почуття успіху кожній дитині;
- 4) організація «життєвого простору» учнів, продумане оточення;
- 5) ступінь інтеграції школи та сім'ї, тобто ступінь сформованості особистісно орієнтованого виховного середовища.

Ш. Амонашвілі [3] переконаний, що олюднити школу, виховати справжніх людей може «педагогіка співробітництва», заснована на рівності і спільності вчителя й учня – і на уроці, і в позаурочній взаємодії, і у педагогічному спілкуванні загалом. Саме характер спілкування педагога як з дітьми, так і з батьками закладає фундамент, на якому будується вся діяльність школи, а також формування гуманної особистості.

Т. Поніманська [25, с. 4] зазначає, що формування гуманної особистості – це стратегічна мета виховання сьогодення і на перспективу, яка визначається ходом історичного розвитку. Аналізуючи дану проблему, науковець визначає такі риси гуманної особистості:

1) гуманна особистість – це людина, яка бачить своє самоутвердження у створенні матеріальних або духовних цінностей, розвиткові власних можливостей і допомозі іншим людям, а не в зверхності над оточуючими. Вона не прагне самоутвердитися в образі «сильної особистості», «супермена», «переможця», шляхом брехні і спроб вигідно відрізнятись від інших людей. Агресивність не приваблює цю людину;

2) гуманна особистість – це людина з демократичним типом спілкування. Бачить у партнері гідну особистість, уникає «прибудови зверху», тиску, образливих підтекстів, перебивання тощо. Це людина поступки;

3) гуманна особистість – це людина, яка високо цінує культуру і прагне розвивати у себе знання, культурні смаки, здібності і вміння. Її цікавлять культурні надбання свого і інших народів. Принципово важливою є культура мови, що передбачає її літературність і багатство;

4) гуманна особистість – це критично мисляча людина. Критичність виявляється у ставленні до вікової субкультури, до забобонів, ідеологічних штампів і всілякої демагогії.

З метою формування гуманної особистості дитини співробітництво з батьками передбачає також підвищення їх педагогічної культури. Доречними у даному контексті є слова В. Сухомлинського, який зазначав: що «у наші дні немає важливішого у сфері виховання завдання, ніж навчити батька й матір виховувати своїх дітей» [35, с. 87]. Педагогічна культура батьків є показником їхньої загальної культури, в якій відображено накопичений людством досвід виховання дітей у сім'ї, а в його основі – наукові знання й досвід народної педагогіки; це «складне динамічне особистісне утворення, яке визначає тип, стиль і способи поведінки батьків у виховній діяльності» [26, с. 43].

Цікавий підхід до проблеми підвищення педагогічної культури батьків запропонований Г. Кочетовою [16], сутність якого полягає в тому, що в основу цього процесу покладено принцип «вплив на сім'ю через дитину». В центрі педагогічної уваги тут дитина, яка стає своєрідним вихователем своїх батьків, хоча не завжди усвідомлює це. Дитина – це «зв'язуюча ланка в співробітництві школи та сім'ї, консолідуючий центр, головна фігура колективної педагогічної творчості, навколо якої вибудовується цілісний навчально-виховний процес, співорганізовується мікросоціум» [16, с. 196]. За цих умов дитина стає суб'єктом не лише навчальної, а й позанавчальної діяльності, а також власного

виховання. Більше того, дитина «стає активним суб'єктом спільної діяльності всіх учасників педагогічного процесу – вчителів, учнів, батьків».

Педагогічна культура батьків є важливим чинником успішного сімейного виховання; вона містить такі характерні ознаки виховної діяльності, як рівень інтелектуального і духовного розвитку батьків, глибину знань та обізнаності в різних сферах людської діяльності, конкретні педагогічні вміння, найважливішим з яких є спілкування» [14, с. 190]. З метою підвищення педагогічної культури батьків варто використовувати сукупність різноманітних форм і методів – способів продукування дій педагогів і батьків, їх поєднання і реалізації, надання батькам кваліфікованої педагогічної допомоги в складних життєвих ситуаціях, пов'язаних з вихованням дитини, взаємодією з нею.

Окрім необхідності підвищення рівня педагогічної культури батьків, існує й низка інших проблем, які хвилюють вчителів у взаємодії з сім'ями учнів, зокрема: недостатній інтерес до шкільних справ дитини, її успішності; неготовність батьків активно співпрацювати з учителями тощо. Задля усунення означених проблем, науковці (О. Коберник [14], Т. Кравченко [18; 19], М. Селуянова [29]) пропонують основну увагу зосередити на розв'язанні таких завдань:

1. Взаємне інформаційне забезпечення, що вносить усвідомленість в дії батьків, дозволяє вчителям відкоригувати навчально-виховний процес, з урахуванням особливостей кожної дитини. Адже педагогу потрібно якомога більше знати про своїх вихованців. Як уже зазначалось, саме в сім'ї дитина засвоює основні норми моралі, опановує навички спільної праці, формує власні життєві плани, естетичні смаки, громадянську позицію. Педагог має знати, з якої сім'ї прийшла в школу кожна дитина, яка структура цієї сім'ї, у якому стані перебуває сучасна українська родина і які тенденції зумовлюють її розвиток. Це зробить взаємодію педагога та батьків учнів більш конкретною, осмисленою, результативною. Знати все про дитину – про рівень її підготовленості до навчання, про її здоров'я, звички, схильності – не просто обов'язок педагога, а й необхідна умова успішного навчання маленьких школярів. Турбота про те, щоб учитися було цікаво, необтяжливо, щоб дитина не відчувала себе занедбаною, має стати спільною і для батьків, і для вчителів. Розв'язання цієї задачі також передбачає обговорення процесу та результатів виховання з батьками задля спільного визначення найкращих засобів і методів виховання молодших школярів.

2. Педагогізація батьків, що передбачає набуття знань щодо об'єктивних умов функціонування сім'ї можна одержати в процесі її вивчення за такими напрямками: наявність у батьків знань, умінь і навичок сімейного виховання дитини певного віку; характер внутрішньосімейних відносин дорослих і дітей; наявні у вихованні дитини проблеми і способи їх вирішення, ставлення до співробітництва зі школою тощо. Одержання такої інформації дає змогу визначити, які існують групи батьків залежно від їхнього ставлення до виховання дитини і до набуття психолого-педагогічної допомоги з боку вчителя, школи; рівня сформованості практичних, педагогічно зумовлених

умінь і навичок реалізації виховної функції; з'ясувати найбільш гострі проблеми, що постають перед батьками у вихованні дитини певного віку. Належне знання об'єктивних умов сприяє розробці продуманої і цілеспрямованої стратегії педагогізації батьків як «найбільш важливого і складного елемента взаємодії сім'ї і школи». На думку В. Сухомлинського, школа повинна домогтися того, щоб батьки бачили в своїх дітях себе, розуміли суть розвитку дитини. А для цього їх треба озброювати знаннями важливих закономірностей педагогіки, вікової психології, фізіології.

Ш. Амонашвілі [4] зазначає, що в Школі Життя створюється батьківський семінар (батьківський університет) з проблем сімейного виховання на основі ідей гуманно особистісної педагогіки. Основне завдання педагогізації батьків полягає в тому, щоб дитина перебувала в єдиному освітньому середовищі в школі і сім'ї.

3. Практична спільна діяльність сім'ї та школи, в результаті якої встановлюються дружні відносини серед батьків, між родиною та школою, відбувається «впізнавання» один одного. Батьки та учні охоплені різними формами спільної роботи, при цьому дитина не бачить меж між родиною та школою, бачить лише єдність світу, в якому найвищі цінності носять загальний характер, виступають основними елементами цього світу.

Найближчими людьми для будь-якої дитини є її батьки й родичі. Підкреслюючи їх значення у житті дитини, Ш. О. Амонашвілі радив їм читати якомога більше педагогічної літератури, щоб збагачувати власні знання з питань виховання і навчання дітей, більше часу проводити з ними, граючись, бешкетуючи, прогулюючись, відкриваючи дітям таємниці свого дитинства або просто спілкуючись. Особливу роль у вихованні дітей, на думку вченого, відіграють бабусі й дідусі, які будують зі своїми онуками особливі, специфічні, несхожі на інші стосунки, оскільки бабусі й дідусі володіють мудрим, безцінним життєвим досвідом, який робить їх більш ніжними, м'якими, чуйними, розуміючими. До того ж, в їхній любові до онуків поєднуються батьківська любов і співчуття до дитини через її безпорадність і незахищеність. Ш. Амонашвілі зазначав: «Якщо людина пройшла своє дитинство без спілкування з найдобрішими, найніжнішими, наймудрішими людьми, які її палко кохають, – з дідусями й бабусями, це означає, що вона втратила тисячу чарівних казок, тисячу захоплюючих прогулянок, тисячу радостей від здійснення бажань, тисячу мудрих повчань, у тисячу разів більше виявилася незахищеною, у тисячу разів більше спіткнулась об камені, і в тисячу разів більше не співчували їй в її горі» [5, с. 155]. Отже, найближчі люди, як ніхто інший, здатні наповнити дитинство радістю, яскравими барвами, теплотою стосунків і щирістю, закласти основу для формування різних якостей особистості, її досвіду поведінки, світогляду.

Як свідчить аналіз науково-педагогічної літератури [17; 18; 20; 30; 36], вибудовуючи партнерські відносини із батьками на основі гуманності, педагог у своєму арсеналі має низку різноманітних форм та методів, зокрема:

– індивідуальних: відвідування сім'ї учня, пропаганда сімейного виховання, виконання батьками педагогічних доручень, педагогічні консультації, бесіда та ін.;

– колективних: батьківська школа, батьківські збори, педагогічні лекторії, консультації, вечори запитань і відповідей, батьківські читання, тренінги, конференції, університет педагогічних знань, практикуми, тренінги, батьківські ринги, Дні відкритих дверей, батьківські клуби, зустрічі з різними фахівцями (психологами, педагогами, лікарями, юристами, соціальними педагогами та ін.) тощо.

Розглянемо деякі з них більш детально.

Відвідування сім'ї учня допомагає з'ясувати умови життя школяра, загальну та педагогічну культуру родини, ознайомитися з досвідом виховання, дати поради й домовитися про спільні вимоги до учня. При цьому важливо дотримуватися двох умов:

1) відвідування сім'ї повинно здійснюватися на її запрошення, оскільки не кожен час є зручним для відвідування родини учителем: раптова його поява може збентежити батьків, зайнятих тими чи іншими справами; у них у той час можуть перебувати рідні, гості; зрештою, він може й не застати батьків удома;

2) до відвідування слід готуватися. Підготовка полягає у визначенні найцікавішого, найкращого у своїх вихованцях. Це цінне слід осмислити й оцінити так, щоб психологічно тонко та педагогічно правильно прозвучали слова вчителя.

Встановленню контактів сприяє й спілкування батьків і класного керівника в процесі *виконання батьками педагогічних доручень*. Це може бути керівництво гуртком за інтересами, дитячим клубом, об'єднанням за місцем проживання, спортивною секцією; сприяння в проведенні екскурсій, в організації зустрічей з цікавими людьми; у створенні класної бібліотеки; участь у розвитку і зміцненні матеріальної бази школи, у вирішенні господарських завдань тощо.

До форм індивідуальної роботи з батьками належать також *педагогічні консультації*, в основі яких лежать відповіді на запитання батьків. Індивідуальні тематичні консультації передбачають обмін інформацією, що дає реальне уявлення про навчальні справи та поведінку учня, труднощі, які він відчуває, та шляхи їх подолання. Індивідуальна консультація має бути ознайомлювальною і сприяти створенню доброго контакту. Психолого-педагогічними основами консультації є прихильне ставлення вчителів до ініціативи батьків; вияв готовності до надання допомоги сім'ї; конкретні рекомендації й поради з питань, з якими звернулися до педагога батьки.

Важливою формою у роботі з батьками є *бесіда*. Будь-яка бесіда з батьками учня відбудеться успішно, якщо, по-перше, вдасться уникнути протистояння і конфронтації. По-друге, якщо вдасться утриматися самому педагогові і втримати батьків від взаємних дорікань і звинувачень. По-третє, якщо успішно буде сформульовано проблему виховання і батьки зрозуміють та приймуть таке формулювання. І, по-четверте, якщо вдасться обговорити всі

сумісні дії для розв'язання виховної проблеми. Тільки після цього вчитель зможе відчувати професійне задоволення від розмови з батьками, бо вдалося об'єднатися з ними проти спільного «ворога» – виховної проблеми, і розробити план конкретних сумісних дій для її розв'язання.

Під час підготовки та проведення індивідуальної роботи з сім'єю існують певні етичні правила спілкування з батьками:

1. Необхідно заздалегідь обговорити можливість проведення такої консультації.
2. Батьків слід запрошувати на консультацію доброзичливо та спокійно.
3. Час консультації або бесіди має бути чітко обговорено.
4. Батьки не повинні чекати своєї долі під дверима.
5. Бажано, аби на зустрічі були присутні обидва з батьків.
6. Мету консультації, її актуальність треба чітко сформулювати.
7. Батькам бажано надати можливість повною мірою висловитися щодо обговорюваної проблеми.
8. Усі аргументи батьків «за» і «проти» треба уважно вислухати.
9. За необхідності в ході консультації можна організувати зустріч з фахівцями.
10. Результатом консультації повинні стати чіткі рекомендації та пропозиції з обговорюваної проблеми.

Батьківська школа створюється для переконання всіх батьків у потребі вивчення основ гуманістичної педагогіки, педагогіки співробітництва, діяльнісного підходу. Результатом її діяльності має стати стимулювання прагнення поповнювати свої знання, оволодіння практичними навичками виховання дітей у сім'ї.

Педагогічний лекторій, метою якого є акцентування уваги батьків на актуальних проблемах виховання. Ця форма забезпечує оволодіння батьками систематичними знаннями основ теорії виховання.

Батьківські збори – традиційна форма роботи, спрямована на взаємообмін для отримання необхідної соціально-педагогічної інформації та для пропаганди передового педагогічного досвіду діяльності в дитячому колективі (проводиться 1–2 рази на навчальну чверть). Одним із підходів до організації класних зборів є проблемне формулювання теми зборів (наприклад, «Чи можна запізнитися з вихованням доброти?»). Ефективному проведенню таких зборів може допомогти завчасно складений опитувальник у письмовій формі. Батьківські збори – це своєрідна школа для батьків, яка розширює їхній педагогічний світогляд, стимулює бажання стати гарними батьками.

Розрізняють поточні, тематичні або підсумкові батьківські збори. Так, поточні – це збори з традиційними питаннями для вирішення: організація виховних годин, екскурсій, свят тощо, успішність учнів наприкінці семестру тощо. Тематичними є батьківські збори, на яких обговорюються актуальні проблеми, які стосуються більшості в класі. Такі збори здебільшого носять просвітницький характер. Тематичні батьківські збори служать для поповнення знань членів родин у процесі освіти дітей і мають просвітницький характер.

Метою підсумкових зборів є оцінювання результативності освіти кожної дитини за певний проміжок часу.

Університет педагогічних знань, що передбачає більш складні, порівняно з попередніми, форми роботи з оволодіння теорією виховання. Навчання в університеті передбачає лекційний курс, а також семінарські заняття для батьків.

Батьківські читання – дуже цікава форма роботи з батьками, що дає можливість батькам не тільки слухати лекції педагогів, а й вивчати літературу з проблеми та брати участь у її обговоренні. Батьківські читання можна організувати в такий спосіб: на перших зборах на початку навчального року батьки визначають питання педагогіки та психології, які їх найбільше хвилюють. Це можуть бути питання такого типу: «Як навчити дитину навчатися? Що робити, якщо дитина каже: «Не хочу!»? Книга в житті родини й дитини. Взаємини дорослих у родині — зразок для наслідування?! Що треба знати про статеве дозрівання дітей? Як запобігти проблемам у вихованні власних дітей? Комп'ютер — друг чи ворог? Взаємини молодших і старших дітей у родині. Взаємини дітей із друзями та приятелями. Як виховати в дитині відповідальність за свої слова і вчинки? Права та обов'язки дитини в родині». Педагог збирає інформацію й аналізує її. За допомогою бібліотекаря та інших фахівців добирає книги, а потім використовує отримані з них відомості. Батьки також готуються до читань, опрацьовуючи відповідну літературу.

Конференції варто організовувати у вигляді обміну досвідом з питань освіти дітей або обміну ідеями із зазначеної проблематики. До порядку проведення конференції можуть бути включені питання, що стосуються виховання, вивчення нової документальної бази чи установчих документів навчального закладу, вивчення Конвенції про права дитини тощо. До проведення конференції потрібно готуватися як до проведення будь-якого заходу: продумати хід роботи, можливі роздаткові матеріали, виступаючі та теми їх виступів, необхідна література, анкетування, тестування дорослих та учнів, перегляд відео, документальних і художніх творів. Підсумком конференції можливим є ухвалення, у контексті обговорюваної проблеми, рішень, які потребують присутності й думки батьків.

Окрім того, є ще підсумкові річні науково-практичні конференції *батьків* з проблем виховання. Визначається найбільш актуальна проблема з питань сімейного виховання, упродовж року проводиться її теоретичне та практичне вивчення в школі й сім'ї, наприкінці року підбиваються підсумки.

День відкритих дверей або батьківський день проводять зазвичай перед початком навчальної чверті, семестру з метою привернення уваги батьків до роботи всієї школи, до питань виховання. До цього дня для батьків готують концерт з попередніми виступами шкільного активу, проводять зустріч у класах, організують виставки кращих малюнків, учнівських виробів тощо, проводять спортивні змагання на приз батьківського комітету, перегляд художніх фільмів на теми виховання тощо.

Батьківський тренінг – це активна форма роботи з батьками, які хочуть змінити свої погляди щодо поводження та взаємодії з власною дитиною, зробити відкритим і довірливим спілкування з нею. У батьківських тренінгах повинні брати участь обоє батьків. Від цього ефективність тренінгу зростає, і результати не змушують на себе чекати. Тренінг проводиться з групою, що складається з 12–15 осіб. Батьківські тренінги будуть успішними, якщо всі батьки активно братимуть в них участь і регулярно їх відвідуватимуть. Тренінг має складатися з 5–8 занять. Він проводиться у співпраці з психологом, що дає можливість батькам тимчасово відчувати себе дитиною, пережити емоційно ще раз дитячі враження.

Батьківські ринги – одна з дискусійних форм спілкування батьків і формування батьківського колективу. Батьківський ринг готується у вигляді відповідей на запитання з педагогічних проблем. Запитання вибирають самі батьки. На одне запитання відповідають дві родини. У них можуть бути різні позиції, різні думки. Інша частина аудиторії в полеміку не вступає, а лише підтримує думку родин оплесками.

Ефективною формою роботи з родиною та колективом школи є *батьківські клуби*, які є об'єднаннями за інтересами: спільні уподобання вчителів, школярів і членів родини, спільне бачення вирішення проблемних питань, зацікавленість літературними джерелами проблем освіти. Під час організації роботи таких клубів позитивом є те, що згуртовується колектив батьків, розвивається особиста спостережливість у процесі освіти школярів, формується адекватна батьківська самооцінка та критичне ставлення до особистісних методів у процесі виховної діяльності.

Зазначимо, що з метою забезпечення партнерської взаємодії вчителів та батьків на основі гуманності ефективним є використання *інтерактивних форм роботи*. У перекладі з англійської мови «інтерактивний» означає «здатний до взаємодії, діалогу». Інтерактивні форми роботи учителя і батьків молодших школярів – це спеціальні форми організації спільної діяльності, які мають конкретну передбачувану мету – створити сприятливі, комфортні умови навчання і виховання для учнів, у яких кожна дитина відчуватиме свою успішність, інтелектуальну спроможність [13].

Суть інтерактивних форм роботи учителя з батьками полягає у тому, що відбувається постійна активна взаємодія учителя та батьків. Це співнавчання, взаємонавчання між рівнозначними суб'єктами. Організація інтерактивних форм роботи передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання різних ігор, спільне вирішення проблем на основі комплексного аналізу умов та обставин.

Інтерактивні форми потребують також використання теоретичних знань і практичних умінь, що є надзвичайно важливим для всіх учасників. Інтерактивні форми роботи слід застосовувати поступово, завчасно дібравши відповідний матеріал, старанно спланувавши хід заняття, підготувавши питання і можливі відповіді. Існують такі інтерактивні форми: діалог, синтез думок, спільний проект, коло ідей, акваріум, батьківські тренінги, батьківські ринги, читання,

вечори, мозковий штурм, аналіз ситуації, дерево рішень тощо [24]. Розглянемо деякі з них більш детально.

«Коло ідей» передбачає вирішення гострих суперечливих питань, створення списку ідей та залучення всіх учасників до обговорення поставленого питання. Технологія застосовується, коли всі групи мають виконувати одне і те саме завдання, яке складається з кількох питань (позицій), які групи представляють по черзі. Коли малі групи завершують виконувати завдання і готові подати інформацію, кожна з них по черзі озвучує лише один аспект проблеми, що обговорювалась. Продовжуючи по колу, вчитель запитує всі групи по черзі, поки не вичерпаються ідеї. Це дасть можливість кожній групі розповісти про результати своєї роботи, уникаючи ситуації, коли перша група, що виступає, подає всю інформацію.

«Діалог», суть якого полягає в спільному пошуку групами узгодженого рішення. Це знаходить своє відображення у кінцевому тексті, переліку ознак, схемі тощо. Діалог виключає протистояння, критику позиції тієї чи іншої групи.

«Спільний проект» має таку саму мету та об'єднання в групи, що й діалог, але завдання, які отримують групи, різного змісту та висвітлюють проблему з різних сторін. По завершенні роботи кожна група звітує і записує на дошці певні положення. В результаті з відповідей представників груп складається спільний проект, який рецензується та доповнюється групою експертів.

«Синтез думок» дуже схожий за метою та початковою фазою на попередній варіант групової роботи, але після об'єднання в групи і виконання завдання учасники не роблять записів на дошці, а передають свій варіант іншим групам, які доповнюють його своїми думками, підкреслюють те, з чим не погоджуються. Опрацьовані результати передаються експертам, які знову ж таки зіставляють написане з власним варіантом, роблять загальний звіт, який обговорює весь колектив.

«Акваріум» – варіант навчання, що є формою діяльності учасників у малих групах, ефективний для розвитку навичок спілкування, вдосконалення вміння дискутувати та аргументувати свою думку. Може бути запропонований тільки за умови, якщо учасники вже мають добрі навички роботи в групах.

Варто зазначити, що інтерактивні форми роботи педагога з батьками як необхідна умова встановлення гуманних взаємин має низку переваг. По-перше, інтерактивні форми роботи найбільше відповідають особистісно зорієнтованому підходу, що на даний час є важливим. По-друге, батьки освоюють усі рівні пізнання (знання, розуміння, застосування, аналіз, синтез, оцінку) та здобувають нові практичні навички. По-третє, змінюється роль батьків: з об'єктів вони перетворюються на суб'єктів навчально-виховного процесу. По-четверте, основним джерелом мотивації навчання стає інтерес самих батьків. По-п'яте, інтерактив сприяє розвитку комунікативних умінь і навичок батьків.

Дотримання принципу партнерства значно поглиблює процес співробітництва батьків і вчителів, спонукаючи обидві сторони до узгодження, співвіднесення своїх дій. При цьому школа має виявляти повагу до сім'ї як до

автономної соціальної інституції, застосовувати тільки роз'яснення, переконування, а ні в якому разі не примус.

Дієве співробітництво передбачає, що батьки і вчителі добровільно беруть на себе деякі повноваження стосовно один одного: батьки заради найкращих умов шкільного життя дитини виконують певні дії; школа заради найкращих умов сімейного життя учня також здійснює необхідні дії. Такі дії не є втручанням, адже відсутнє настановлення на зміну устрої школи чи переробку сімейного способу буття. Вони спрямовуються не на фундаментальні засади, а лише на обставини, які мають на меті підвищити якість організованого формування та розвитку дитини. У процесі спільної діяльності обидві сторони вибудовують етико-психологічний «дотик» одна до одної, одержуючи у такий спосіб інформацію щодо процесу й характеру особистісного становлення дитини.

Формування гуманної особистості вимагає об'єднання зусиль педагогів, адміністрації школи, батьків, представників інших соціальних інститутів. Як зазначає М. Селуянова [29], у практиці взаємодія сім'ї та школи може бути успішною, якщо являє собою чітко вибудовану систему на основі цільової комплексної програми, яка може включати такі напрями:

- вивчення сімей учнів, їх освітніх і інформаційних потреб і запитів, виховного і культурного потенціалу;
- використання різних форм взаємодії, наповнення їх сучасним змістом;
- створення умов для включення батьків в діяльність школи як рівноправних суб'єктів;
- підвищення педагогічної, правової, інформаційної культури суб'єктів освітнього процесу;
- організації батьківського всеобучу;
- формування єдиного інформаційного простору, що сприяє неконфліктній взаємодії педагогів, дітей, батьків.

Успішне співробітництво з батьками ґрунтується також на забезпеченні ефективної комунікативної взаємодії. Так, С. Бадьора [7, с. 236] пропонує конкретні *поради та правила щодо організації ефективної комунікативної взаємодії вчителів та батьків*:

1. Не намагайтеся будь-якою ціною відстояти власну позицію. Якщо в процесі спілкування кожен співрозмовник прагне тільки того, щоб відстояти власну думку, то результати такого спілкування не передбачувані: можливо, учителю і вдасться організувати сумісну діяльність з батьками, а можливо, і ні. Успіх бесіди залежить не від того, чи вдалося йому довести свою думку, а від того, чи зумів він залучити батьків до участі у вихованні дитини, а також чи показав приклад високої культури спілкування, чи покращилися після бесіди його стосунки з батьками. Отже, основна мета бесіди вчителя з батьками полягає не в тому, щоб укріпити своє домінантне положення і показати, яка погана дитина, а в тому, щоб організувати спільну виховну діяльність, поєднавши зусилля школи і сім'ї.

2. Обговорюйте проблему, а не особисті якості учня. Ця вимога забороняє учасникам бесіди «переходити на особистості». Позитивних результатів бесіди вчителя з батьками не буде, якщо її учасники почнуть обговорювати риси характеру дитини, а закінчать «дискусією» щодо особистісних особливостей один одного. Розмова буде сконцентрована на взаємних докорах, звинуваченнях, підозрах, і співрозмовники розійдуться ворогами. У результаті вчитель остаточно залишиться без підтримки батьків і найчастіше в таких випадках він стане застосовувати адміністративні важелі впливу.

На жаль, немало ще вчителів охоче користуються «силовою дією» – викликають учня до директора або на педагогічну раду, скаржаться у міліцію, вимагають провести психіатричну експертизу тощо. При цьому вони, на жаль, забувають, що залучення адміністративних засобів до «способів виховання» є повним визнанням своєї професійної некомпетентності. Щоб уникнути такого результату, варто спрямувати бесіду на обговорення проблеми виховання, сформулювати перед батьками ваш психолого-педагогічний діагноз: внаслідок яких об'єктивних і суб'єктивних причин учень погано вчиться або порушує дисципліну і які виховні заходи потрібно організувати, щоб покращити становище. Доцільно показати корисність участі батьків у спільних виховних заходах, Виразити впевненість у тому, що при сумісних зусиллях сім'ї та школи актуальна виховна проблема буде успішно вирішена.

3. Враховуйте особисті інтереси батьків. Дуже часто в ході бесіди з батьками вчитель вимагає, щоб вони різко посилили свій вплив на дитину. Наприклад, радить, щоб мати або пішла з роботи, або ж перейшла працювати на половину робочого дня і повністю присвятила себе вихованню дитини. Або ж висловлюється умова, щоб батько покинув усі свої захоплення і зайнявся тільки дитиною. Проте навряд чи можна серйозно розраховувати на те, що батьки, котрі довгий час займалися тільки своїми справами, після бесіди з учителем миттєво змінять стиль свого життя. Часто вони щиро хочуть цього, але не знають, як конкретно потрібно починати правильне виховання дитини, вважаючи, що час втрачено й у них нічого не вийде. Більш мудрою і ефективною дією з боку вчителя є визнання права батьків на цікаве і змістовне життя. Запропонуйте їм не відмовлятися від своїх захоплень, а залучити до них дитину (йде мова тільки про змістовні і культурні захоплення батьків). Порадьте також батькам разом із дітьми займатися домашніми й хатніми справами: ремонтувати машину, будувати дачу, робити ремонт у квартирі, доглядати за хворою бабусею тощо.

4. «Не вірте генетиці». Не варто розуміти цю пораду безпосередньо. На жаль, учителі часто висловлюють таку думку: «Невже цей учень буде гарно вчитися і добре поводити себе в школі, адже у нього батьки... (п'яниці, сидять в тюрмі тощо)».

Безперечно, вплив спадкових особливостей і сімейних умов на формування характеру і здібностей дитини значний. Проте потрібно пам'ятати, що цей вплив не безмежний. Кожен учитель, спираючись на свій досвід, зможе розповісти чимало випадків, коли з «поганої» сім'ї виходила «гарна» дитина і

навпаки. Справа в тому, що ставлення до дитини людей, які мають для неї значення, їхня оцінка її характеру і здібностей мають навіюючий вплив. Якщо до дитини з першого класу в школі ставляться як до дитини «з поганої сім'ї», то вона справді починає погано вчитися й порушувати дисципліну. І навпаки, вдається вирівняти успішність і поведінку такої дитини за допомогою позитивного, довірливого ставлення до неї з боку вчителя.

Досліджуючи особливості співробітництва сім'ї та школи, Л. Панфілова [23, с. 91] визначає основні чинники, що позитивно впливають на процес їх взаємодії:

- активність педагогів школи, використання різних методів співробітництва з сім'ями учнів, продумане планування роботи з батьками;
- розуміння батьками зв'язку між наявним у них рівнем підготовленості до взаємодії зі школою, рівнем педагогічної культури та успіхами в особистісному становленні дитини;
- встановлення особистих контактів між батьками та вчителями як підґрунтя для створення рівноправних відносин у шкільному співтоваристві.
- створення в школі середовища, спрямованого на сім'ю, з метою досягнення більшої відповідності її культурним, економічним та соціальним особливостям, що значною мірою впливає на рівень досягнень дітей у школі.

Головними завданнями спільної діяльності навчального закладу і сім'ї з питань вирішення проблем навчання, виховання і розвитку дітей можна виділити такі:

- інтеграція зусиль сім'ї і педагогічного колективу в діяльності щодо розвитку особистості дитини;
- забезпечення участі батьків в організації навчально-виховного процесу і шкільному самоврядуванні;
- мотивацію батьків до вивчення науково-методичної та психолого-педагогічної літератури з проблем розвитку та виховання дітей;
- підвищення психолого-педагогічної культури батьків, поповнення арсеналу їх знань, вмінь і навичок виховної взаємодії з дітьми;
- підвищення відповідальності батьків за виховання дітей, ролі батька у родині;
- створення системи просвітницької роботи, спрямованої на підвищення правової культури батьків;
- презентації успішного досвіду сімейного виховання;
- підвищення рівня профінформованості батьків та їхньої компетентності з проблем формування здорового способу життя, профілактики асоціальної поведінки та поширення шкідливих звичок, репродуктивного здоров'я дітей та молоді, організації змістовного сімейного дозвілля;
- залучення батьків до виховної роботи з дітьми та молоддю за місцем проживання;
- надання психолого-педагогічної підтримки та допомоги проблемним сім'ям [22, с. 20].

Шалва Олександрович зазначає, що спілкування з батьками має відбуватися в умовах рівності, доброзичливості, взаєморозуміння та взаємопідтримки [4]. Головна мета співробітництва має полягати у наданні батькам допомоги в усіх її проявах – від співчуття до реальних дій, що сприяють зміні стану дитини. В основу цієї допомоги покладається зацікавленість життям дитини, що має бути обоюдною: батьки цікавляться шкільними подіями, а вчитель виявляє інтерес до сімейного та позашкільного життя зростаючої особистості. Завдяки цьому дорослі набувають можливості краще зрозуміти її, а отже, виправдати, пояснити і віднайти відповідну реакцію на те, що з нею відбувається.

Значимою у контексті здійснюваного дослідження є точка зору одного із фундаторів педагогіки співробітництва О. Захаренка, який зазначав, що важливою умовою для створення духовної атмосфери в школі є об'єднання зусиль педагогічного, учнівського і батьківського колективу. Цей принцип він назвав «педагогікою трьох: учителя, батька, учня». Дієвість такого підходу полягала в тому, що батькам надавалися практичні поради, за допомогою яких можна підвищити духовний рівень як дітей, так і батьків, поліпшити сімейні взаємини. У авторській школі О. Захаренка була створена система «педагогізації батьків»: батьківський лекторій, цикл радіопередач, вечори і свята для батьків, сторінки шкільної газети «Дівочі гори», спільні заходи в сільському клубі, письмові подяки батькам тощо. Головна і найбільш загальна ідея систему полягає у єдності як всезагального закону гуманної педагогіки, з якого випливають всі принципи і правила виховання [37, с. 5].

Учитель початкової школи спирається у вихованні дітей на сім'ю, направляючи його у гуманістичне русло. Саме у початкових класах спостерігається найтісніший контакт школи і родини. Він повинен розуміти проблеми сучасної сім'ї і робити все від нього залежне, щоб процеси сімейного та шкільного виховання були узгоджені. І від педагога залежить усвідомлення і сприйняття батьками принципів гуманної педагогіки:

- креативності – вільного розвитку здібностей дітей;
- гуманізму – визнання особистості дитини як абсолютної цінності;
- демократизму, заснованого на встановленні рівноправних духовних відносин між дорослими і дітьми;
- громадянськості, заснованої на усвідомленні свого «Я» в суспільно-державній системі;
- ретроспективності, що дозволяє здійснювати виховання на традиціях народної педагогіки;
- пріоритетності загальнолюдських моральних норм і цінностей [11, с. 380].

О. Доукіна дає широку характеристику структури взаємодії родини і школи, до якої вона включає: педагогічну діагностику родини; визначення цілей і завдань спільної роботи; підвищення готовності батьків до взаємодії зі школою; організацію різних форм спільної роботи; стимулювання участі

педагогів і батьків у погодженні і взаємообумовлених діях родини і школи; корекція спільної діяльності [12, с. 60].

У сучасному освітньому процесі потрібно активно використовувати потенціал сім'ї. Батьки учнів повинні бути не тільки поінформовані про хід навчального процесу, але й активно брати участь у ньому, підтримуючи дитину в реалізації творчих індивідуальних проектів. Слід активно використовувати різні формати публічних звітів про досягнення учнів із залученням батьків; практикувати навчальні завдання, в яких можуть бути використані родинні перекази, історії, реліквії, досвід старшого покоління родини. Разом з батьками повинні розроблятися програми, спрямовані на усвідомлення учнями ролі сім'ї в їх житті та житті їх майбутніх дітей.

Важливою вимогою забезпечення співпраці педагога з батьками в сучасних умовах закономірно є гуманізація навчально-виховного процесу. Успішність взаємодії школи і сім'ї щодо оптимізації формування та розвитку особистості зумовлюється тією роллю, яку покладає на батьків школа. Найбільш оптимальною названо ту, що ґрунтується на дієвому співробітництві, узгодженні виховних дій, які продукуються стосовно дитини кожним із цих соціальних інститутів. Лише за цих умов підвищується не лише батьківський потенціал, а й збільшується сукупний ресурс обох взаємодіючих партнерів

Згідно точки зору Т. Кравченко, вимогою реалізації досліджуваної взаємодії є центрація на дитині, її становленні й особистісному розвитку. Адже сім'я і школа – два простори, в яких відбувається життєдіяльність зростаючої особистості. Кожний із них характеризується своїм змістом, метою виховання, методами їх досягнення. Перебування на перехресті впливів, що надходять від простору сім'ї і простору школи, може (за умов їх неузгодженості), призвести до формування двоєдушної людини, головними якостями якої будуть пристосовництво, егоїзм, бездуховність, блюзнірство. І, навпаки, тісна, позитивно наповнена взаємодія сприятиме активній соціалізації зростаючої особистості, набуттю нею моральних якостей і ціннісних орієнтацій, забезпечить інтелектуальний розвиток [19, с. 176]. Тобто йдеться про взаємодію школи і сім'ї як ефективний засіб досягнення освітньо-виховних цілей, що постають перед усіма учасниками цього процесу – дитиною, її батьками, вчителями.

Як зазначав М. Стельмахович [31, с. 123], «родина і школа – дві могутні сили виховання». Саме тому важливим є гармонізація взаємовідносин між педагогами, учнями та батьками. Гармонізації взаємодії сім'ї і школи, переходу від керівництва сімейним вихованням до співробітництва з батьками учнів на засадах партнерства сприяє запровадження системи принципів, які визначають спрямованість взаємодії, створюють основу для руху всіх її учасників – учителів, дітей, їхніх батьків. Так, Т. Кравченко [19] пропонує дотримуватися таких принципів: гуманістичний, співробітництва, партнерства, і нарощування виховних впливів.

Гуманістичний принцип полягає у:

- виявленні та врахуванні інтересів, потреб учасників взаємодії сім'ї і школи в процесі організації спільної роботи і спілкування;
- оперті на позитивні риси батьків і дітей, довіру до них; прийняття батьків як однодумців учителя щодо виховання і соціалізації дитини;
- оптимістичному ставленні до батьків і дітей у процесі розв'язання наявних у них проблем;
- прийнятті і повазі кожного учасника взаємодії, його думки; зацікавлене ставлення до дитини, її долі, допомога у подоланні існуючих у неї труднощів соціалізації.

Виявлення інтересів і потреб батьків та дітей здійснюється за допомогою опитування, бесід, анкетування. Одержані дані, враховуються в роботі (наприклад, зміна тематики виховної діяльності з дітьми і роботи з батьками, форм і методів її опрацювання, доповнення запропонованих тем додатковим змістом та ін.).

Принцип співробітництва передбачає:

- визнання батьків активними учасниками, а не об'єктами педагогічної системи;
- знання і врахування особистісних якостей батьків і формування на цій основі оптимальних соціально-педагогічних зв'язків з ними;
- поцінування компетентності батьків, ініціативи;
- заохочення досягнень й особистого внеску кожного з них у виховну та соціалізуючу діяльність школи.

Реалізації цього принципу сприяє опертя на життєвий і соціальний досвід батьків у вихованні дитини; врахування соціального замовлення батьків школі (презентація власного досвіду сімейного виховання й аргументація його доцільності, визначення способів поліпшення життєдіяльності класного колективу через розробку анкет для дітей, обробку одержаної інформації, внесення пропозицій щодо своєї участі в життєдіяльності класу, школи з наступною їх реалізацією, участь у виховних заходах, організованих школою, або за її участю, тощо).

Принцип партнерства спрямований на:

- вирішення проблем, пов'язаних із вихованням дитини, її соціалізацією на взаємоузгоджених засадах, попередження міжособистісної напруги, конфліктності, протистояння;
- побудову взаємодії на довірі, відкритості, оперативному обміні інформацією;
- усвідомлення відповідальності кожного з партнерів за свої дії;
- узгодження очікувань і механізмів їх реалізації.

Партнерство досягається завдяки виявленню і врегулюванню розбіжностей і суперечностей, що виникають всередині трикутника «батьки – дитина – вчителі»; аналізу позицій кожного з партнерів щодо цілей виховної діяльності в сімейному і шкільному середовищах; попередження протистояння взаємодіючих сторін; організації різних видів спільної роботи з урахуванням інтересів усіх учасників взаємодії, зміцнення взаємних контактів за рахунок

дотримання етичних норм спілкування, використання «психологічного захисту» дитини.

Принцип нарощування виховних впливів передбачає:

- орієнтація учасників взаємодії стосовно один одного;
- спільність намірів у досягненні мети;
- наявність конкретних очікувань учасників стосовно один одного і результатів взаємодії;
- організація інформаційного обміну між учасниками взаємодії.

Нарощування виховних впливів реалізовується шляхом обговорення з батьками мети виховної діяльності школи, визначення можливих засобів її досягнення у процесі взаємодії; обміну інформацією і вироблення стратегії спільних дій щодо виховання дітей; виконання батьками власних «домашніх завдань» і участь у виконанні таких завдань дітьми; участь у роботі батьківського комітету класу або систематичне залучення до різних напрямів діяльності класного керівника (актив батьків) тощо.

Варто зазначити, що ефективність співпраці педагога з батьками великою мірою визначається особистістю самого вчителя і тим, як його сприймають діти. З погляду Ш. Амонашвілі [2], успіх виховання і навчання в молодшій школі багато в чому залежить від особистості вчителя. Справжній учитель повинен мати певні особистісні якості, які й забезпечують йому професійну придатність:

1. Хороший учитель обов'язково буде оптимістично дивитися на процес виховання. Педагог живе з думкою про те, що до кожної дитини можна підібрати певний ключик, слід лише уважно ставитися до її індивідуальних особливостей.

2. Хороший учитель неодмінно має ті риси, які найбільш симпатичні в людині. Інтелігентність, скромність, привітність і стриманість, чутливість, чуйність, життєлюбність приваблюють учнів до такого вчителя, надають йому авторитету й забезпечують дитячі симпатії.

3. Педагогу важливо розуміти, що тільки прагнення бути хорошим учителем дасть йому можливість по-справжньому співпрацювати зі своїми учнями. Багато в чому школярі того чи того класу відтворюють особистісні риси вчителя, діти сприймають морально-етичні норми крізь призму його поглядів, адже в молодшій школі найбільш авторитетною людиною для дитини є її класовод [2].

В. Сухомлинський стверджував, що єдність учителів і батьків не тільки дає змогу досягти значних позитивних результатів у вихованні дитини, а й постає важливою умовою вдосконалення морального обличчя сім'ї, батька і матері. З цього приводу педагог писав: «Без виховання дітей, без активної участі батька і матері у житті школи, без постійного духовного спілкування і взаємного духовного збагачення дорослих і дітей неможлива сама сім'я як первинний осередок суспільства, неможлива школа як найважливіший навчально-виховний заклад, і неможливий моральний прогрес суспільства» [33, с. 30]. Тому «гармонійний, всебічний розвиток можливий лише там, де два вихователі

– школа і сім'я – не тільки діють односпайно, ставлячи перед дітьми ті самі вимоги, а є одностайними, поділяють ті самі переконання, завжди виходять з тих самих принципів, не допускають ніколи розходжень ані в меті, ані в процесі, ані в засобах виховання» [33, с. 86].

Важливою стосовно досліджуваної проблеми є думка В. Вершиніна, який зазначає, що «не використати сьогодні нові можливості сім'ї – означає завідомо знизити можливий рівень розвитку дитини». Однак не можна забувати, що «чим більше своїх проблем школа перекладе на плечі батьків, тим тривожнішою стане внутрішньосімейна атмосфера, тим складніше буде сім'ї реалізувати свою захисну психологічну функцію» [9, с. 187]. Тому найбільш ефективно взаємодія школи і сім'ї, на переконання дослідника, буде відбуватися за умов:

- виокремлення із загалу батьків груп, які мають схожі освітні потреби, розробки та впровадження в практику роботи школи відповідних програм психолого-педагогічної просвіти;

- компенсації негативних наслідків у розвитку тих дітей, які не були охоплені дошкільною освітою;

- забезпечення раннього коригування відхилень у фізичному та інтелектуальному розвитку дітей;

- якомога більш об'єктивного розподілу дітей за навчальними потоками для успішного навчання [9, с. 188].

Сенс взаємодії вчителя і батьків, згідно точки зору О. Коберник, має полягати в тому, щоб спільними зусиллями досягнути справжнього взаєморозуміння, без якого неможливо розраховувати на будь-яку ефективність. Для цього необхідні два важливі чинники: зацікавленість та готовність обох сторін відповідально вирішувати виховну проблему і рівність партнерів. У співдружності найвпливовіших для дитини людей має переважати ділова і сердечна співпраця [14, с. 190]. При цьому школа повинна виступати провідним, об'єднуючим органом у системі «сім'я – школа», а ефективність виховання духовності молодших школярів значною мірою залежить від уміння педагогів працювати з батьками дітей, спрямовувати спільну діяльність на створення виховного середовища, яке б інтегрувало вимоги сім'ї і школи, гармонізувало їх взаємини у руслі духовного розвитку особистості молодшого школяра.

Таким чином, ефективне співробітництво батьків і вчителів у вихованні дітей залежить від побудови взаємовідносин на засадах гуманної педагогіки. Така партнерська взаємодія полягає в узгодженні мети школи і тих цілей, які висувають батьки, взаємообміну досвідом, гармонізації взаємин тощо. Цьому сприятиме низка вимог, дотримання яких передбачає:

- чітку постановку цілей;
- реалізацію ідей гуманістичного виховання;
- дотримання принципів гуманної педагогіки;
- врахування виховного потенціалу вчителів та батьків;

- відкритість і взаємну довіру обох сторін, підтримку авторитету один одного;
- взаємоповагу, взаємодопомогу та взаємодоповнення учасників співробітництва;
- налагодження комунікативної взаємодії як основи партнерства;
- створення сприятливого психологічного мікроклімату;
- систематичність і послідовність в організації виховної діяльності;
- включеність всіх сторін в організований виховний процес;
- підвищення психолого-педагогічних знань батьків, їх педагогічної культури;
- залучення дитини до різноманітної соціально й особистісно значущої діяльності;
- участь батьків в управлінні освітнім закладом;
- розвиток демократичних засад у взаємовідносинах;
- конструктивне обговорення проблемних питань, досягнення консенсусу на всіх етапах виховного процесу;
- оптимізм у вихованні, врахування позитивного в поведінці та якостях дитини;
- профілактику аморальних проявів і вчинків;
- уміннями вчителів і батьків передбачати наслідки виховних дій тощо.

Отже, успішне формування та розвиток духовної, активної, самостійної, відповідальної та гуманної особистості можливе за умови співробітництва педагога та батьків на засадах гуманної педагогіки. Співробітництво педагогів та батьків передбачає створення атмосфери взаємної зацікавленості обох сторін в організації виховної діяльності, координацію виховних зусиль школи та сім'ї, довіру, обмін духовними й емоційними цінностями, засвоєння педагогічного досвіду, знань та вмінь, які вони передають один одному, вироблення спільного педагогічного підходу до проблем навчання і виховання зростаючої особистості. Школа і сім'я мають єдиний виховний простір, у якому функціонує система «учитель – учні – батьки», що об'єднана спільними цілями, прагненнями, інтересами тощо. Саме тому усі сторони даного «трикутника» є рівноправними учасниками освітнього процесу та мають нести відповідальність за його результативність.

Список використаних джерел та літератури

1. Амонашвили Ш. А. Личностно-гуманная основа педагогического процесса / Ш. А. Амонашвили. – Минск: Университетское, 1990. – 560 с.
2. Амонашвили Ш. А. Педагогическая симфония / Ш. А. Амонашвили. – М.: МЦР, 2002. – 672 с.
3. Амонашвили Ш. А. Размышления о гуманной педагогике / Ш. А. Амонашвили. – М.: Издательский Дом Шалвы Амонашвили, 1996. – 496 с.

4. Амонашвили Ш. А. Школа Жизни. Трактат о начальной ступени образования основанного на принципах гуманно-личностной педагогики – Всеукраинская культурно-образовательная ассоциация Гуманной Педагогики, Артемовский Центр Гуманной педагогіки / Ш. А. Амонашвили. – Донецк, 2013. – 129 с.
5. Амонашвили Ш. А. Как живете, дети?: Книга для учителя: / Ш. А. Амонашвили. – 2-е изд. – М.: Просвещение, 1991. – 174 с.
6. Амонашвілі Ш. О. Школа життя / Пер. з рос. – Хмельницький: Подільський культурно-просвітницький центр ім. М. К. Реріха, 2002. – 170 с
7. Бадьора С. Практика налагодження ефективної взаємодії між вчителем та батьками / С. Бадьора // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2014. – № 10 (3). – С. 233–239.
8. Бочарова В. Г. Социально-педагогические исследования: предметнообъектная область, проблемное поле : пособие / Бочарова Валентина Георгиевна. – М. : Изд-во Ин-та социальной педагогики, 2010. – 42 с.
9. Вершинин В. Педагогический всеобуч родителей / В. Вершинин // Народное образование. – 2005. – № 8. – С.186-192.
10. Взаємодія школи і сім'ї у вихованні дітей та молоді. Принципи гуманістичної педагогіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://readbookz.com/book/172/5533.html>
11. Волкова Н. П. Педагогіка: посібник / Н. П. Волкова. – К. : ВЦ «Академія», 2001. – 576 с.
12. Доукина Е. М. Взаимодействие школы и семьи в формировании нравственных основ поведения младших школьников. – К.: Институт педагогіки АПН України 1993. – 152 с.
13. Губенко О. О. Інтерактивні форми роботи з батьками першокласників : метод. зб. / О. О. Губенко, Л. Б. Мельничук. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2006. – 48 с.
14. Коберник О. М. Управління виховним процесом у загальноосвітньому закладі : [монографія] / Олександр Миколайович Коберник. – К. : Науковий світ, 2003. – 230 с.
15. Концепція Нової української школи. Концептуальні засади реформування середньої школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016>
16. Кочетова А. От ребенка – к семье и к совместному сотрудничеству. Новые аспекты взаимодействия семьи и школы / А. Кочетова // Народное образование. – 2005. – № 8. – С. 196 – 202.
17. Кравченко Т. В. Допомога батькам у вихованні дітей : метод. рекомендації. / Т. В. Кравченко, І. М. Трубавіна. – Київ : ДЦССМ, 2004. – 99 с.
18. Кравченко Т. В. Особливості взаємодії сім'ї та школи у формуванні особистості дитини [Електронний ресурс] / Т. В. Кравченко. – Режим доступу: http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_prob1_silsk_shkolu/11/visnuk_20.pdf

19. Кравченко Т. В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи: [монографія] / Тамара Володимирівна Кравченко. – К. : Фенікс, 2009. – 416 с.
20. Лященко М. Взаємодія батьків та педагогів – необхідна умова для виховання нового покоління / М. Лященко // Рідна школа. – 2011. – № 11. – С. 71-74.
21. Міляєва В. Взаємодія сім'ї і школи як психолого-педагогічна проблема [Електронний ресурс] / Валерія Міляєва. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=64&c=1446>
22. Оржеховська В. М. Взаємодія навчального закладу і сім'ї: стратегії, технології і моделі / В. М. Оржеховська. – Х.: Видавництво «Точка», 2007. – 192 с.
23. Панфилова Л. Взаимодействие семьи и школы: общие проблемы и совместные действия / Людмила Панфилова // Директор школы. – 2006. – № 6. – С. 86 – 92.
24. Пометун О. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика і досвід / О. Пометун, Л. Пироженко. – К., 2002. – 264 с.
25. Поніманська Т. І. Теоретико-методичні засади гуманістичного виховання дітей дошкільного віку: [монографія] / Тамара Іллівна Поніманська. – Рівне: РДГУ, 2006. – 352 с.
26. Програма формування педагогічної культури батьків / [за ред. Постового В. Г.]. – К. : ДЦССМ, 2003. – 108 с.
27. Про Державну національну програму «Освіта» («Україна ХХІ століття») [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-п/
28. Роговець О. Співробітництво батьків і вчителів як фактор педагогізації мікросередовища формування і розвитку дитини / О. Роговець // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – 2012. – № 40. – С. 136–142/
29. Селуянова М. В. Взаємодія сім'ї та школи як педагогічна проблема / М. В. Селуянова. Педагогічні науки : зб. наук. пр. / Херсон. держ. ун-т ; [редкол.: Барбіна Є. С. (відп. ред.) та ін.]. – Херсон : ХДУ, 2012. – Вип. 62. – С.176-181.
30. Сівак Н. А. Налагодження партнерської взаємодії між батьками та вчителями сучасної початкової школи / Н. А. Сівак // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : науковий журнал / МОН України, Сумський держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка ; [редкол.: А. А. Сбруєва, О. Є. Антонова, Дж. Бішоп та ін.]. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2015. – № 8 (52). – С. 410-419.
31. Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка : навч.-метод. посіб / М. Г. Стельмахович. – К., 1996. – 180 с.
32. Суріна Г. Ю. Толерантність у концепції гуманної педагогіки Ш. О. Амонашвілі / Г. Ю. Суріна // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2007. Вип. 34 – С. 115-118.

33. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5-ти т. / ред. колегія: О. Г. Дзевєрін (голова), М. В. Черпінський та ін. / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська шк., 1976. – Т. 2. – 670 с.
34. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка / В. О. Сухомлинський. – Київ : Рад. школа, 1978. – 376 с.
35. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1988. – 304 с.
36. Устинова Н. В. Взаємодія школи та сім'ї у вихованні дітей і молоді в сучасних умовах реформування освіти в Україні / Н. В. Устинова // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2015. – Вип. 40. – С. 442-451.
37. Черевко О. В. Реалізація ідей гуманної педагогіки Олександра Захаренка в досвіді авторської «Школи над Россю» / В. О. Черевко // Вісник Черкаського університету: Педагогічні науки. – 2017. – № 1. – С. 4-9.

НАЛАШТУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО АНСАМБЛЮ: САМООСВІТА І ТВОРЧА ПРАКТИКА

*«Вчительська праця – це щоденна
творчість і мистецтво»
В.О.Сухомлинський*

Найвищим ступенем людської активності є самоосвітня діяльність, як творчий акт. Пріоритетними завданнями освіти дорослих є необхідність врахування доцільності розвитку інтегральних якостей особистості учителя, які сприяють незалежності думок, стимулюють розвиток критичного та нестандартного мислення, здатність сформувавши особисту творчу позицію, потребу в дослідницькому пошуку, мотивацію до спілкування в педагогічному середовищі, передбачення та прогнозування власної програми самоосвіти. Стратегічна лінія самоосвітньої діяльності освіти педагогів повинна бути скерована на розвиток "внутрішніх сил" особистості, її волі, самостійності, збільшення життєвої енергії, встановлення взаємозв'язків між мисленням, почуттями та поведінкою.

На наш погляд, самоосвіта вчителя, як індивідуальна самостійна пізнавальна діяльність особистості, взаємопов'язана з самовихованням, спрямована на саморозвиток та набуття різноманітних компетентностей у процесі самовдосконалення індивідуальності фахівця. Самовдосконалення – свідомо й систематична діяльність особистості, спрямована на вироблення різноманітних духовних, інтелектуальних, естетичних та інших позитивних якостей відповідно до соціальних і індивідуальних цінностей, інтересів, які формуються під впливом умов життя і суспільства.

Особистість педагога, як сформованої людини прагне до активного самопізнання, оскільки має стійкий інтерес до власного психічного життя та своєї індивідуальності, а також мотивацію до розвитку власного внутрішнього світу. Невід'ємною складовою самопізнання стає самоспостереження, як прагнення до самовиховання, на основі якого розвивається репродуктивна і творча уява, критичність у ставленні до витворів уяви, посилюється самоконтроль, реалістичність у співвіднесенні образів уяви, мрій, з дійсністю, своїми реальними можливостями [3].

Модернізація системи освіти в Україні зумовила процес гуманізації. Звернення до гуманізму в наш час зумовлене складним соціально-економічним станом суспільства, коли постає загроза встановлення пріоритету індивідуально-споживацьких цінностей.

Особливо відчутним є вплив на людину таких суспільних явищ, як агресивність, жорстокість, байдужість, внаслідок чого вона стає егоїстичною, пасивною в ситуаціях, де необхідно проявити гуманність. Тому важливим є виховання гуманної особистості, яка буде здатна реалізувати себе в соціумі

через гармонію з внутрішнім «Я» та гуманістичну взаємодію з навколишнім світом.

Актуальність ідей гуманістичної педагогіки зумовлена необхідністю створення у суспільстві моральної атмосфери, яка сприяла б утвердженню в усіх ланках суспільного життя гуманного ставлення до людини, вимогливості до себе й інших, чесності та довіри в поєднанні з високою відповідальністю. Це знайшло відображення у таких документах як Державна національна програма «Освіта (Україна XXI століття)», «Концепція гуманістичного виховання» й інших законодавчі акти, що стосуються навчання і виховання молодого покоління [10; 26].

Педагогічні ідеї, що сприяють гуманізації освітньо-виховного процесу, знайшли своє відображення у працях А. Дістервега, Я. Коменського, А. Макаренка, Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковороди, О. Духновича, В. Сухомлинського, К. Ушинського, Т. Шевченка, І. Беха, а також Ш. Амонашвілі ін. [4].

Музичне мистецтво виступає одним із наймогутніших засобів художньої самоосвіти учителя оскільки надає естетичного забарвлення всьому духовному життю людини. Зокрема, В. Вернадський "живильним середовищем" науки вважав передусім мистецтво, а ключ до пізнання світу загалом бачив у синтезі наукової та художньої думки [4].

*Формальна освіта допоможе Вам вижити. Самоосвіта
приведе Вас до успіху.
Джим Рон*

Як доводить практика, хоч самоосвітні інтереси та потреби педагогів мають значні індивідуальні відмінності, проте загалом вони визначаються як стійкі, пріоритетні, позитивні. Художня самоосвіта учителя – процес цілеспрямованого набуття мистецьких знань і умінь, збагачення загальної культури, розвиток спеціальних здібностей і якостей ми поділяємо думку відомих фахівців дидактики, що любов до музичного мистецтва викликає в педагогів-практиків потребу у самоосвіті, здатність розуміти музичне мистецтво, співпереживати, сприймати його з естетичною насолодою, бажання виразити себе у творчості [5].

Таким чином, у процесі розвитку художньої самоосвіти учителів (різного педагогічного стажу) треба враховувати "внутрішні чинники" індивідуальності, що є унікальними: наявність підвищеної мотивації до різноманітної діяльності в галузі мистецької педагогіки; значні потенційні можливості фахівців щодо активізації самоосвітньої діяльності; спрямованість індивідуальності педагога до самоорганізації, самоконтроль та корекція своїх дій, адекватна самооцінка.

Науковець І. Зязюн торкається проблеми творчості художньої самоосвіти педагога на основі поєднання свідомості та самосвідомості. Ідея самосвідомості, на думку вченого, пов'язана з теорією інтелектуальної та художньої творчості [5]. На наш погляд, у процесі здійснення професійно-педагогічної діяльності педагог долає труднощі та незручності, вирішує

самостійні пізнавальні задачі, які мають для нього особистісно-професійну цінність. Оволодіння видами мистецько-педагогічної діяльності потребує, в першу чергу, розвитку емоційно-вольової сфери, самовиховання індивідуальних якостей особистості для реалізації успішної професійно-педагогічної діяльності, формування стійкого інтересу до самоосвіти. Відповідно до філософії мистецької освіти, педагог в сучасних соціокультурних умовах виступає не тільки транслятором науково-культурного й професійного досвіду, а носієм категорій: Добра, Краси, Істини, які мають бути засвоєні учнями. Центральна проблема сучасної педагогіки мистецтва спрямована на самореалізацію індивідуальної самосвідомості особистості, визнання права на власну думку незалежно від соціально-рольової позиції, яку він обіймає, активізацію самоосвітньої діяльності [7, с.32].

*"При підготовці до життя не збираємося навчати студента "всьому",
але ми повинні навчати його самоосвіті,
навчати його самостійно вчитися протягом усього
життя, вивчити все, що йому потрібно".*

П. Блонський

У багатьох ситуаціях вчителю доводиться діяти не за "статусом", а приймати рішення на основі особистісних знань і цінностей, за допомогою розуму і моральної інтуїції. Тому, змістом педагогічної діяльності є керівництво діяльністю учнів у навчально-виховному процесі [8, с.17]. Творча діяльність учителя припускає і педагогічну імпровізацію, яка обумовлюється його здатністю швидко і правильно оцінювати ситуацію і поведінку учнів та оперативно знаходити рішення. Величезне значення для цього має рівень загальної культури вчителя, його психолого-педагогічна грамотність та наукова ерудиція, що формується на основі засвоєння самоосвітніх умінь. Сучасний педагог збагачується через постійний творчий резерв оптимізації як професійного, так і особистісного потенціалу, оскільки педагогічна майстерність – це своєрідний сплав особистої культури, знань і володінням прийомами навчання і виховання, педагогічною технікою та передовим педагогічним досвідом [9]. Педагогічну діяльність здавна класифікують як творчу, тому як у будь-якому виді творчості, в ній своєрідно поєднуються нормативні-алгоритмічні (що впливають із встановлених законів, правил) і евристичні (створені під час власного пошуку) елементи. Як показує практичний досвід, в роботі вчителя присутні як типові, повторювані, сталі, так і змінні, варіативні, індивідуальні елементи. Отже, справжній педагогічний процес створюється на засадах педагогічної взаємодії, що спрямована на педагогічного перетворення індивідуальності людини. Якщо механізми взаємодії і реального перетворення не взаємодіють і не відбувається їх результативність, то немає і самого педагогічного процесу. Специфіка самоосвітньої діяльності педагога полягає в тому, що перед педагогом постає необхідність пошуку технологій творчої взаємодії з учнями і творчого

перетворювання як їх, так і себе протягом професійної діяльності. Таким чином, педагогічна творчість – неодмінна умова педагогічного процесу, об'єктивна професійна необхідність у діяльності учителя музичного мистецтва, яка набувається в процесі в процесі оволодіння педагогічною майстерністю на засадах співробітництва, підтримки та взаємодопомоги на основі творчої активності вчителя. У процесі педагогічної творчості вчителем постійно створюється і розв'язується незліченна кількість професійно-педагогічних задач, які є за своєю природою творчими. Особливість самоосвітньої діяльності педагога виступає найважливішим критерієм самовдосконалення і закономірно вважається об'єктивною рисою педагогічної діяльності, в процесі якої здійснюється саморозвиток, самореалізація суб'єкта [10].

Новий підхід у дослідженні професійного розвитку вчителя виявила М. Мітіна, яка визначає альтернативні стратегії професіоналізації учителя: модель адаптивної поведінки вчителя і модель професійного розвитку. До характеристик адаптивної моделі належить: фрагментарність, підпорядкування зовнішнім обставинам, виконання соціальних норм, напрацювання алгоритмів педагогічних ситуацій, соціальна й особистісна адаптація. У моделі професійного розвитку вчителя дослідниця визначає творчість педагога як здатність вийти за межі повсякденної стереотипної педагогічної діяльності, побачити педагогічну працю у цілому, усвідомити можливості та готовність до змін, вміння самостійно продукувати мету та завдання, що йдуть всупереч із прийнятими в даній школі [6, с.27]. Ми підтримуємо позицію Л. Арчажникової, яка вважає, що самоосвіта педагога включає усі ознаки творчості. Вона охоплює процесуально-психічну (наявність пізнавальних та творчих здібностей), змістову (рівень оволодіння системою художньо-естетичних та музичних знань та їх узагальнення), мотиваційну (потреба у виявленні, постановці та вирішенні музичних творчих завдань) складові [2, с.14]. Отже, провідним мотивом, рушійною силою самоосвітньої діяльності педагога виступає інтерес до педагогічного мистецтва, як сплав інтелектуальних, соціальних та вольових процесів особистості в контексті педагогічної творчості, що є її концептуальною організуючою основою. Це сприяє усвідомленню творчої активності педагога, як дієвої потреби в сприйманні та осмисленню сутності мистецької педагогіки, явищ мистецтва, прагненню до емпатії, самостійного вираження власної позиції в самоосвітній діяльності на основі педагогічної творчості.

Загальновідома істина: досягти успіху може лише той вчитель, який постійно знаходиться на сучасному рівні знань, вільно адаптується до нових тенденцій життя. Поняття «самоосвіти» трактується вченими, як: постійне поповнення професійної та загально-культурної інформації та систематичне оновлення індивідуального й соціального досвіду. Самоосвіта є об'єктивною потребою, яка мотивується такими *чинниками*:

- щоденна робота з інформацією;
- творча атмосфера;
- конкуренція;

- зміни в суспільстві;
- громадська, суспільна думка.

Процес самоосвіти містить такі мотивуючі аспекти: вона є продовженням логічного ланцюга професійної освіти (школа, ВНЗ, післядипломна освіта), а також наслідком «незадоволення» професійною освітою. Тому актуальність самоосвіти педагога зумовлена психологічними аспектами та специфікою вчительської праці: по-перше, самоосвіта повідомляє істину, яка інтерпретується відповідно до власних, часто застарілих поглядів; по-друге, педагоги обмежені у часі для отримання інформації в порівнянні з учнями. Систему самоосвіти вчителя можна розглядати як сукупність складових:

- Самооцінка – вміння оцінювати свої можливості;
- Самооблік – вміння брати до уваги наявність своїх якостей;
- Самовизначення – вміння вибрати своє місце в житті, суспільстві, вміння усвідомлювати свої інтереси;
- Самоорганізація – вміння знайти джерело пізнання й адекватності своїм можливостям, форми самоосвіти, планувати, організувати робоче місце та діяльність;
- Самореалізація – реалізація особистістю своїх можливостей;
- Самокритичність – вміння критично оцінювати переваги та недоліки власної роботи;
- Саморозвиток – результат самоосвіти.

Окрім того, програма самоосвіти включає в себе вдосконалення суспільно-політичних знань, ознайомлення з найбільш визначними досягненнями науки, збагачення літературних й естетичних уявлень, знайомство з новими тенденціями й явищами культурного життя. Особливо важливе місце займає поповнення знань з предмету, що викладається, і знайомство з новітніми даними відповідної науки, розвиток педагогічних, психологічних і методичних знань і умінь, що можливо лише при ознайомленні з відповідною новітньою літературою й регулярному читанню періодичних видань.

Самоосвіта педагога є одним з найважливіших шляхів упровадження педагогічної науки в шкільну практику. Вся її система розглядається як постійне та нерозривне співвідношення між педагогічною теорією та шкільною практикою, тому її основною метою є теоретична та методична підготовка до впровадження в навчально-виховний процес освітніх інновацій та мотивація акмеологічного розвитку особистості вчителя.

Зрозуміло, що методика та техніка самоосвіти безпосередньо пов'язані з рівнем сформованості в педагогів *системи основних педагогічних умінь*:

- вивчати необхідну літературу та передовий педагогічний досвід;
- виокремлювати з літератури, що вивчається, та передового педагогічного досвіду основні актуальні положення, факти, явища, що піднімають теоретичний та методичний рівень;
- вибирати з прочитаного та побаченого думки та методичні знахідки для апробації у власній педагогічній діяльності;

- систематизувати та розробити науково-методичне узагальнення;
- впроваджувати досягнення психолого-педагогічної науки та шкільної практики у власний досвід роботи з учнями.

Основними завданнями самоосвітньої діяльності педагога є:

- вдосконалення теоретичних знань, професійної компетентності вчителя;
- оволодіння новими формами, прийомами навчання й виховання;
- вивчення та впровадження в практику перспективного педагогічного досвіду, новітніх досягнень педагогіки та психології, нових педагогічних технологій;
- розвиток особистісних здібностей, професійних компетентностей.

Основним змістом самоосвіти є оновлення і вдосконалення знань, що є у спеціаліста, його умінь і навиків з метою досягнення бажаного рівня професійної компетентності. У сучасному суспільстві постійна самоосвіта, з одного боку, все більше стає умовою успіху в професійній діяльності, а з іншої – і це особливо важливо – воно захищає від інтелектуального зuboжіння особистості.

З психологічної точки зору вчителю необхідно постійно займатися самоосвітою, оскільки специфіка вчительської праці така, що педагоги: 1) знаходяться в становищі людей, завдання яких повідомляти істину, яку вони нерідко інтерпретують відповідно до своїх поглядів, що склалися за десять і більше років до моменту її повідомлення;

2) мають обмежені в порівнянні з учнями часові можливості для отримання інформації;

3) мають порівняно обмежений круг спілкування зі своїми однолітками і нерідко обмежене професійними інтересами середовище спілкування.

У результаті нерідко картина світу, що є у вчителя, може не відповідати реаліям, що змінилися, а отже, і істотно розходитися з картиною світу, що сприймається його учнями. Усвідомлення цієї необхідності вчителем передбачає наявність у нього адекватної самооцінки. Сама об'єктна позиція вчителя передбачає можливість виникнення переконаності в своєму всезнанні, бо, коли постійно знаходишся у позиції навчаючого і повчаючого, треба, володіти чималою мужністю, щоб сказати самому собі: «Цьому мені треба вчитися». У той же час подібне розуміння для вчителя є обов'язковим. Йому необхідно зрозуміти, що самоосвіта – шлях розвитку власної непересічності (учні не люблять нецікавих людей). Мова йде про те, щоб розвинути в собі нестандартність, оригінальність, уміння дивувати і вражати учнів, а якщо треба – і покоряти. Інша справа, що тут особливо важливе відчуття міри. Прагнення здивувати, уразити завжди і скрізь, чого б це не було варто, загрожує вчителю педагогічними промахами.

*Вчитель живе доти, доки
вчиться, тільки-но він
перестає вчитися, в ньому помирає вчитель
К. Ушинський*

Як показує досвід роботи педагогічних колективів загальноосвітніх шкіл області, методична робота, яка спонукає кожного вчителя до підвищення свого фахового рівня, сприяє взаємному збагаченню членів педагогічного колективу педагогічними знахідками, дає змогу молодим учителям вчитися педагогічній майстерності у старших і досвідченіших колег, забезпечує підтримання в педагогічному колективі духу творчості, прагнення до пошуку.

У її процесі здійснюються підвищення наукового рівня вчителя, його підготовка до засвоєння змісту нових програм і технологій їх реалізації, постійне ознайомлення з досягненнями психолого-педагогічних дисциплін і методик викладання, вивчення і впровадження у шкільну практику передового педагогічного досвіду, творче виконання перевірених рекомендацій, збагачення новими, прогресивними й доскональними методами і засобами навчання, вдосконалення навичок самоосвітньої роботи вчителя, надання йому кваліфікованої допомоги з теорії та практичної діяльності.

Розбудова будь-якої демократичної держави ставить перед навчальними закладами важливі й невідкладні завдання. Серед них, напевно, необхідно виокремити виховання, яке поєднує в собі самовиховання, самоосвіту та самореалізацію. Усі ці складові впливають на глибину та широту знань людини про світ і саму себе, на багатство арсеналу культурно-історичних цінностей. Таким чином, у процесі підготовки підростаючого покоління перед педагогами постають досить складні питання, пов'язані з формуванням, вихованням і самовихованням людини в сучасному суспільстві. Безумовно, процес виховання – це досить складна проблема, яка вимагає особливої уваги. Особистісний і професійний розвиток є важливою складовою в становленні сучасного педагога. Деякі дослідники навіть стверджували, що самоосвіта та самовиховання можуть виступати професійними вимогами до особистості фахівця. Зазвичай професійно важливі якості, з одного боку, багатофункціональні, а з іншого – специфічні для кожної окремої професії. У процесі організації самовиховання необхідно навчитися спеціальних прийомів роботи над собою: самопереконавання, самонавіювання, самопідбадьорювання, самозаохочення, самопримус, самоаналіз, самозобов'язання, самохарактеристика та взаємохарактеристика.

Процес формування самоосвіти базується на врахуванні педагогічних та психологічних компонентів. Л. Газнюк із цього приводу зазначає, що виховний вплив педагога стає більш дієвим, якщо він естетично розвинена творча особистість, якщо його методи навчання неформальні, якщо він знаходиться в постійних пошуках нових шляхів [1]. Виховний елемент навчання – дуже важлива умова звеличення людини в набутті знань. Значущим щодо цього є те, що людина не лише про щось дізнається, але й доводить не лише собі, але й світу. Пізнаючи й виховуючи себе, людина стверджується як особистість. Кожен з нас – особистість, що проявляється через соціальні ролі – у родині, на виробництві, у навчанні.

Кожен день, в який ви не поповнили своєї освіти хоча б маленьким, але новим

*для вас шматком знання ... вважайте безплідно
і не зворотно для себе загиблим.
К. С. Станіславський*

Аналіз науково-педагогічної літератури свідчить про те, що формування виховної діяльності починається зі прийняття її спочатку педагогами, потім студентами. І завдання педагога полягає в тому, щоб зацікавити молоду людину, викликати в неї бажання постійного пошуку знань, методів удосконалення себе, активізацію власної пізнавальної діяльності.

При доборі змісту та форм роботи педагогу необхідно брати до уваги два її аспекти:

- предметом вивчення можуть стати нові наукові ідеї, найактуальніші педагогічні проблеми, які ще не пройшли перевірку масовою шкільною практикою, а результатом самоосвітньої роботи має стати вивчення педагогом теоретичної проблеми та визначення шляхів її практичного застосування у шкільній практиці;

- предметом самостійного вивчення може виступати передовий педагогічний досвід, який ще не здобув належного теоретичного узагальнення, а результатом має бути вироблення в педагогів готовності до подальшого осмислення виявлених педагогічних фактів;

- зв'язок самоосвіти з практичною діяльністю педагогів. Результатом самоосвітньої роботи педагога має стати поліпшення якості викладання предмета, виховання та розвитку учнів за допомогою свого предмета;

- систематичність і послідовність самоосвіти, безперервний характер роботи постійне ускладнення змісту й форм самоосвіти;

- комплексний підхід до добору змісту й організації обраної теми з самоосвіти;

- індивідуальний характер самоосвіти як найгнучкішій форми отримання знань (форми та методи самоосвіти мають бути підпорядковані особливостям особистості педагога наявності в нього професійно значущих якостей, умовам його шкільної роботи, його реальним можливостям тощо);

- відкритість і об'єктивність оцінки результатів самоосвітньої роботи в педагогічному колективі школи;

- створення в школі умов, що спонукають педагога до самоосвітньої діяльності;

- завершеність самоосвітньої роботи на кожному її етапі (участь у семінарах, педагогічних читаннях, конференціях тощо);

- обов'язкове розуміння вчителем цінності неперервної освіти, адекватна самооцінка та усвідомлення необхідності в самоосвіті.

Найважливішими напрямками самоосвітньої роботи з предмету можна назвати такі, як вивчення нових програм та підручників, розуміння їх особливостей та вимог; вивчення додаткового наукового матеріалу; самостійне розв'язання задач, організація лабораторних і практичних робіт, дослідів та вправ; оволодіння технічними засобами навчання, комп'ютером.

Основними формами методичної роботи в школі, спрямованої на підвищення мотивації педагогів до самоосвіти є наступні.

Індивідуальна форма

Ця форма методичної роботи вчителів є складовою їх самоосвіти. Зміст індивідуальної самоосвіти педагога охоплює систематичне вивчення політичної, психолого-педагогічної, наукової літератури, безпосередню участь у роботі шкільних, міжшкільних та районних методичних об'єднань, семінарів, конференцій, педагогічних читань; розробку окремих проблем, пов'язаних з удосконаленням навчально-виховної роботи; підготовку доповідей, виступів, огляд і реферування педагогічних та методичних журналів, збірників та ін.

Колективні форми

Відкриті уроки – одна з колективних форм методичної роботи, їх мета - підвищення майстерності всіх учителів. Основні завдання відкритих уроків: упровадження в практику вчителів передового педагогічного досвіду і результатів досліджень педагогічної науки, спрямованих на розв'язання завдань, що стоять перед школою. Під час аналізу й обговорення відкритих уроків забезпечується цілеспрямованість обговорення, науковість аналізу, принциповість, поєднану з доброзичливістю у критичних зауваженнях, поєднання аналізу уроку з практичними рекомендаціями, підсумки уроку підводяться кваліфікованими спеціалістами.

Також у школах практикується взаємовідвідування вчителями уроків, що має істотне значення у підвищенні педагогічної майстерності вчителів. Якщо молодий і недосвідчений учитель відвідає урок, що його проводить старший колега, то він може збагатити свій методичний багаж. Якщо ж досвідчений педагог відвідає урок менш досвідченого колеги, то зможе порадити йому, як удосконалити той чи той момент уроку. Можливо, й досвідчений педагог знайде щось корисне для себе у молодшого колеги.

Центром методичної роботи в школі, зазвичай, є предметні методичні об'єднання вчителів та об'єднання класних керівників, які вивчають і втілюють досягнень теорії та передового досвіду в практику навчання конкретних навчальних дисциплін. На засіданнях методичних об'єднань заслуховуються й обговорюються доповіді з найактуальніших питань навчання і виховання, нова фахова література, організовуються взаємо відвідування уроків, проведення і обговорення відкритих уроків, виготовлення наочності, застосування технічних засобів навчання. Організація консультацій для молодих учителів, заслуховуються звіти учителів про виконання індивідуальних планів самоосвіти.

У системі шкільних предметних методичних об'єднань створюються творчі (проблемні) групи у складі 4-5 добре теоретично підготовлених учителів, які працюють над вирішенням актуальних проблем навчально-виховного процесу (наприклад, використання комп'ютера у навчальному процесі, формування світогляду учнів у процесі вивчення навчальної дисципліни, диференційоване навчання та ін.). Тривалість роботи творчої групи залежить від складності проблеми, над якою вона працює (один-два роки). Завершальним

етапом роботи групи є підготовка методичних рекомендацій щодо ефективного вирішення досліджуваної проблеми.

В організації самоосвітньої діяльності учителя важливе місце відводиться методичному кабінету, ресурс якого сприяє ознайомленню педагогів з досягненнями педагогічної науки і передового педагогічного досвіду. У методичному кабінеті школи доцільно розмістити кращі зразки тематичних та поурочних планів, методичні розробки класних годин, розробки складних тем навчальних програм, зразки художньої й технічної творчості учнів, саморобні прилади, матеріали з узагальнення досвіду навчально-виховної роботи кращих педагогів та ін.

Одним із продуктивних форм самоосвітньої діяльності є семінари-практикуми, цінність яких розглядається в тому, що вчителі самостійно опрацьовують педагогічну літературу з обговорюваної проблеми, аналізують власний досвід. Опрацьовані матеріали учасники семінару-практикуму оформляють у вигляді рефератів або доповідей.

Педагогічні читання, як ще одна з форм колективної роботи педагогів, сприяють підвищенню педагогічної майстерності вчителів та мають на меті узагальнення і поширення передового педагогічного досвіду і проводяться з актуальної педагогічної тематики. На вивчення та поширення передового педагогічного досвіду спрямована робота школи передового досвіду, яка за змістом своєї роботи безпосередньо демонструє зразки навчально-виховної роботи відвідувачам, організовує розповіді кращих учителів про систему своєї роботи, забезпечує відвідування та обговорення уроків або виховних заходів зі слухачами, оформляються спеціальні буклети з описом передового досвіду. Діяльність школи передового досвіду зосереджена також на вивченні сучасних досягнень науки, техніки, мистецтва, культури, педагогіки і психології навчання, а також проблем наукової організації педагогічної праці та втілення їх у практику роботи учителів. В учасників цього методичного осередку, як правило, виявляється підвищений інтерес передусім до вивчення й запровадження передового педагогічного досвіду, практичного оволодіння вчителями новими методами навчання і виховання, озброєння вчителів методами педагогічного дослідження, аналізу та оцінки чужого і власного досвіду.

«Хто намагається розібратися в хорошому та негативному на своїх уроках, той вже досяг половину успіху.»

В.Сухомлинський

У системі самоосвіти широко використовують практичні й теоретичні форми роботи з учителями. На теоретичних заняттях спільно вивчаються програми, підручники, методичні посібники, психолого-педагогічні вимоги до уроків, дидактичні принципи і шляхи їх реалізації.

У рамках практичної роботи перед атестацією педагогічних працівників проходять творчі звіти вчителів. Звітуючи на педагогічній раді, вчитель

ділитися своїми знахідками, методичними доробками, знайомить інших учителів з технологією власного досвіду. Ефективно використовуються і такі масові форми методичної роботи як: тижні педагогічної майстерності, Дні відкритих дверей педагогів-майстрів, методичні тижні, конкурс «Учитель року».

Педагогічна самоосвіта здійснюється різними засобами: систематичне вивчення новинок художньої, спеціальної і педагогічної літератури, при цьому робляться нотатки, складаються конспекти або тези. Багато вчителів мають спеціальні картотеки, які допомагають використовувати необхідний матеріал. Самоосвіта дає ефективні результати у тому випадку, коли вона здійснюється цілеспрямовано, рівномірно й систематично. Корисно скласти індивідуальний план самоосвіти. Як показує досвід, учитель в змозі виділити на підвищення кваліфікації 7-9 год. на тиждень (виключаючи безпосередню підготовку до уроків). В ці години входить і відвідування методичних об'єднань, лекторіїв, музеїв, екскурсій, диспути, практикуми, проблемні семінари та інші види колективної й індивідуальної роботи, спрямованої на вивчення наукової літератури і передового досвіду кращих учителів.

Отже, сучасний педагог має бути готовим до змін, що відбуваються в системі освіти, здатним сміливо приймати педагогічні рішення, виявляти ініціативу, творчість. Це пов'язано, насамперед, із проблемами саморозвитку особистості та творчою самореалізацією педагога, новими концептуальними підходами до реформування загальної середньої освіти. Значну роль у цьому відіграє самоосвіта.

При здійсненні самоосвіти необхідно дотримуватися комплексного підходу на кожному етапі самоосвітньої діяльності.

Професійна діяльність учителя наповнюється дедалі глибшим творчим змістом: йому надана можливість вносити зміни не тільки до окремого уроку, а й навчальної програми загалом; використовувати як традиційні, так і нові форми роботи, розробляти й упроваджувати власні підходи до навчання й виховання учнів. Таким чином у вчителя з'являється реальна можливість виявити себе справжнім творцем навчального процесу, реалізувати свій духовний потенціал.

Нові завдання, поставлені перед сучасним навчальним закладом, вимагають перегляду змісту педагогічної освіти, який є ядром професійної компетентності вчителя.

Тому у нових умовах потрібен, передусім, інтелігентний учитель, що володіє необхідним фаховим знанням і вмінням, принципами й методами пізнання теорії й практики своєї педагогічної діяльності, усвідомлює шлях до їх набуття. Тільки за таких умов учитель буде здатний творчо мислити, самостійно орієнтуватися в найрізноманітніших проблемних ситуаціях педагогічної дійсності, критично їх оцінювати й оперативно знаходити шляхи подолання суперечностей, що виникають. Тобто сенсом і метою освіти є постійний розвиток людини та її становлення.

Той, хто припиняє навчатися, готується жити у світі, якого не існує.

Ерік Хоффер

Особистісний саморозвиток і професійне самовиховання нерозривно пов'язані між собою. Обидва процеси складні за своєю структурою і здійсненням, проте оволодіння технологією професійного самовиховання й саморозвитку допоможе педагогу продуктивно організувати самостійну підготовку до професійної діяльності й скоротить шлях до майстерності.

Основним змістом самоосвіти є оновлення й удосконалення знань, що є в спеціаліста, його умінь і навиків із метою досягнення бажаного рівня професійної компетентності. У сучасному суспільстві постійна самоосвіта все більше стає умовою успіху в професійній діяльності, а також – і це особливо – вона захищає від інтелектуального зубожіння особистості. Тому самоосвіту вчителя слід розуміти, з одного боку, як постійне поповнення професійної та загальнокультурної інформації, з іншого – як постійне оновлення індивідуального соціального досвіду в найширшому плані.

Програма самоосвіти включає вдосконалення суспільно-політичних знань, ознайомлення з найбільш визначними досягненнями різних наук, збагачення літературних і естетичних уявлень, ознайомлення з новими тенденціями та явищами культурного життя. Особливо важливе місце займає поповнення знань із української мови та літератури, ознайомлення з новітніми даними, розвиток педагогічних, психологічних і методичних знань і вмінь, що можливо лише завдяки читанню відповідної сучасної літератури й педагогічних видань.

У контексті проблеми, що розглядається, важливим є й питання мотивації інтересів, потреб, активності педагога щодо оволодіння науковими знаннями й уміннями; цілеспрямованості, свідомої й наполегливої праці над розвитком у собі тих рис, які утворюють особистість сучасного спеціаліста. Відтак самоосвіта вчителя – це самостійно надбані знання з урахуванням особистих інтересів і об'єктивних потреб освіти – додатково до тих, що здобуті в базових навчальних закладах. Її результати суттєво відображаються на розвитку учня, а не тільки на самовдосконаленні в особистому та професійному плані.

Найбільшу увагу в процесі самоосвітньої роботи з підвищення фахової майстерності вчителів бажано приділяти формуванню вміння аналізувати власну діяльність, стан навчально-виховного процесу та діяльність колег; концентрувати свої зусилля для досягнення поставленої мети, конкретних цілей, завдань; оптимально відбирати зміст, необхідні форми й методи діяльності; бачити, розуміти й усвідомлювати проблеми, визначати загальні цілі, вміння виокремлювати пріоритети, вибудовувати завдання і знаходити адекватні їм ресурси; прогнозувати, проектувати і планувати свою роботу; володіти методами самоконтролю й самооцінки педагогічного діагностування; співпрацювати й спілкуватися з оточенням у мажорній тональності.

Умови для саморозвитку та самореалізації мають створюватися на діагностичній основі, за результатами моніторингу педагогічної, методичної,

психологічної підготовки вчителя. Так, наприклад, на початку кожного навчального року вчитель заповнює діагностичну картку, де визначає рівень ускладнень, які в нього виникають. Протягом певного періоду вчитель заповнює експертну картку діяльності педагога, у якій відтворює свою наукову, методичну, педагогічну діяльність.

Чільне місце у підвищенні фахового рівня, майстерності вчителя займає робота над індивідуальною методичною, педагогічною, психологічною темою (проблемою), яка спонукає вчителя до пошуку, досліджень, експериментів, глибокого вивчення й апробації.

Глобальною метою самоосвітньої діяльності вчителів є створення власної професійної «Я – концепції», яка відображає педагогічне кредо вчителя. Самоосвітня діяльність включає науково-дослідницьку експериментальну роботу з певної проблеми; вивчення наукової, педагогічної, психологічної та методичної літератури; участь у колективних та групових формах методичної роботи навчального закладу та районного методичного кабінету; вивчення педагогічного досвіду (безпосередньо – колег у навчальному закладі, опосередковано – через літературу); практичну апробацію власних матеріалів.

Як бачимо, самоосвіта – процес пізнання – передбачає не просте закріплення професійних знань або засвоєння вже відомої наукової інформації, а має за мету придбання нових наукових і методичних знань, оволодіння педагогом засобами застосування їх у практичній діяльності.

Важливою ознакою самоосвіти вчителя є те, що результатом його роботи виступає не лише власне самовдосконалення в особистісному й професійному плані, а й розвиток учнів.

*«Учитель готується до хорошого уроку все життя.
Така духовна і філософська основа професії й
технології нашого труда; щоб дати учням іскру
знань, учителю потрібно увібрати ціле море світла.»
В. Сухомлинський*

Сучасні вимоги до педагога на перше місце ставлять систематичну самостійну роботу з розвитку професійної компетентності, поглиблення його теоретичних знань та практичних умінь. Отже, проблема самоосвіти стає все більш актуальною. Завданням методичних служб на даному етапі є максимальне використання творчого потенціалу педагогів, яких, за твердженням В. Пікельної, сьогодні треба повернути від виконавчої дисципліни до дисципліни самостійного творчого мислення. Відмітною ознакою самоосвіти педагога є те, що результатом його роботи виступає розвиток учнів, як наслідок особистісного самовдосконалення й професійного. Тому вчитель має постійно оновлюватися, розвиватися індивідуально.

Як відомо, ставлення педагогів до методичної роботи взагалі, й до самоосвіти зокрема, неоднозначне, а тому головним завданням методичної служби є створення стійкої мотивації професійного самовдосконалення. Адже,

як вважає К.Д. Ушинський, «учитель живе до тих пір, поки він учиться, коли він перестає учитися, у ньому вмирає вчитель».

За словами В.О. Сухомлинського немає людей більш допитливих, невгамовних, більш одержимих думками про творчість, як учителі. Оскільки творчість – це діяльність, результатом якої є щось якісно нове, неповторне, оригінальне і навіть суспільно-унікальне, то кожного керівника закладу чи методиста турбує питання: як сформувати здібність до самостійної творчої роботи, і як підтримувати світоч творчості, щоб він якомога довше не згасав, і давав плоди.

Отже, для того, щоб навчати, вчителю самому необхідно постійно навчатись. Прагнення до знань, психологічна готовність педагога до об'єктивної потреби навчатись протягом своєї педагогічної кар'єри є безперечним гарантом його професійного становлення. Самоосвіта визнається одним із найефективніших шляхів розвитку професійної компетентності, який зумовлює наступність, послідовність післядипломної освіти педагога.

Безперечно, чим більше педагог дізнається про виховання, самовиховання, самоосвіту, тим більшою мірою він сам стає багатшою особистістю, а знаючи методи стимулювання власною творчого потенціалу й застосовуючи їх у повсякденній праці зі студентами, водночас стає взірцем для них і підвищує ефективність педагогічних впливів. Однак не можна вважати, що відповідальність за виховання та самоосвіту покладається лише на педагога, який повинен знайти шляхи зацікавлення. Вона поширюється й на самих вихованців як співторців. Зміст самоосвіти для кожного студента прямо спирається на систему ідеалів, цінностей, які він засвоює першочергово. Через самоосвіту людина усвідомлює свій власний рівень самоконтролю та свою самооцінку що вона зробила правильно, а над чим потрібно ще працювати. Безперечно, усі ці чинники сприяють підготовці висококваліфікованих фахівців і водночас формують соціально активну, гармонійно розвинену особистість.

Таким чином, виховний та самоосвітній вектор педагогіки є важливим механізмом у розвитку як особистості, так і її професійних якостей та навичок.

Давньокитайський філософ Конфуцій вважав: «що від незнання до знань ведуть три шляхи: шлях роздумів – найбільш благородний, шлях наслідування – найбільш легкий та шлях досвіду – найбільш гіркий.»

Самоосвіта вчителя є необхідною умовою професійного діяльності та зростання педагога. Здібність до самоосвіти не формується у педагога разом з отриманням диплому педагогічного ВНЗ. Ця здібність визначається психологічними і інтелектуальними показниками кожного окремого вчителя, але не в меншій степені ця здібність формується в процесі роботи з джерелами інформації, аналізу, самоаналізу, як моніторингу своєї діяльності, так і колег.

Інноваційні процеси, які відбуваються в сучасній школі, докорінно змінюють вимоги до підвищення професіоналізму вчителя. Проблема зростання майстерності педагога набуває нового звучання. У зв'язку з цим на одне з

перших місць у діяльності керівника навчального закладу виходить цілеспрямоване управління процесом підвищення компетентності кожного вчителя і всього педагогічного колективу, бо саме високий фаховий рівень педагогів є однією з найважливіших умов забезпечення ефективного функціонування освітнього закладу.

На жаль, для багатьох вчителів, які вже працюють у школі, але не мають досить розвинених професійно значущих якостей, характерною є криза професійної компетентності. У зв'язку з цим актуальним є питання про забезпечення росту професійної компетентності в процесі педагогічної діяльності вчителя.

У сучасних школах стали традиційними такі організаційні форми роботи з учителями, як методичні об'єднання, семінари, педагогічні читання, конференції, консультації тощо. У їх проведенні накопичено різноманітний досвід, але інтерес до них все більше знижується. Серед причин такого становища, по-перше, є захоплення різноманітними формами організації роботи з педагогічними кадрами, що призвело до їх механічного набору, до послаблення зв'язку між ними, що порушило цінність усієї цієї роботи і понизило її якість, по-друге, у наведеному переліку форм організації методичної роботи з педагогічними кадрами немає тієї яка б забезпечувала системо утворюючий зв'язок і цілісність – немає керівництва самоосвітою вчителів. З 80-90 років ХХ століття в управлінні роботою педагогічними кадрами стало вважатися негативним втручання керівників школи у цей процес. Все віддано на розсуд учителя. Але, як показує досвід, самоосвітня робота більше за інше потребує цілеспрямованого управління. А якщо врахувати, що самоосвіта – системо утворюючий елемент, то зрозуміло чому починає слабнути ефективність усієї цієї роботи, адже на сучасному етапі розвитку освіти провідна роль у підвищенні компетентності педагога відведена його самоосвітній діяльності, особистому розумінню вчителем необхідності його педагогічного та загальнокультурного зростання, цілеспрямованій роботі педагога над власною методичною темою. Отже, думка, що самоосвіта – це неконтрольований, не планований процес, який не підпорядковується керівництву з боку адміністрації, є помилковою.

В основу організації самоосвіти педагога покладені такі *принципи*:

- систематичність і послідовність самоосвіти;
- зв'язок самоосвіти з практичною діяльністю педагога;
- взаємозв'язок наукових і методичних знань у самоосвітній праці вчителя;
- комплексне вивчення психолого-педагогічних і науково-методичних проблем;
- відповідність змісту самоосвіти рівню підготовки педагога, його інтересам та нахилам.

За своєю *структурою процес педагогічного управління* представляє собою декілька послідовних етапів, зміст яких пов'язаний з підготовкою, здійсненням і підведенням підсумків діяльності. Основними елементами педагогічного управління є: постановка цілей діяльності, формулювання адекватних задач,

збір інформації про стан об'єкта управління, визначення завдань роботи, програмування і планування; організація діяльності і зв'язків, аналіз ходу процесу, його корекція, аналіз ефективності зробленого, визначення нових цілей.

Педагогічне управління самоосвітою, як і будь-яке управління взагалі, носить циклічний характер. Розглянемо як змістовно наповнені основні етапи цього процесу.

Перший етап, інформаційно-аналітичний, передбачає збір і аналіз інформації з питання підвищення компетентності вчителів, рівня їх професійної підготовки. На першому етапі заступник директора складає і використовує у повсякденній роботі «Індивідуальну картку вчителя». На цьому ж етапі складається і координується план індивідуальної роботи з учителем. Аналіз результатів роботи педагога щодо його самовдосконалення робляться поетапно.

Систематична робота з учителем і професійний аналіз його діяльності дають достатню кількість матеріалів для об'єктивної атестації кожного педагога на відповідний кваліфікаційний рівень. Для отримання такого роду інформації проводять тестування, опитування, анкетування тощо, метою яких є з'ясувати як вчителі організовують свою самоосвіту і що заважає чи допомагає їм у цьому.

Обізнаність членів адміністрації з проблемами над якими самостійно працюють вчителі (або з яких потребують допомоги) дає їм змогу ефективніше планувати, організовувати, контролювати цей процес.

Другий етап, прийняття управлінського рішення, про підвищення компетентності вчителів, через залучення їх до участі в роботі всіх ланок системи підвищення кваліфікації педагогів; визначення професійних запитів і потреб учителів щодо професійного вдосконалення, з'ясування запитів про різні форми підвищення кваліфікації. На другому етапі важливо нагадати або (якщо вчитель молодий) познайомити педагогів з поширеними формами підвищення кваліфікації педагогів. Тут же вивчається думка педагогів щодо різних форм самоосвітньої діяльності. Цю інформацію доречно використовувати при плануванні роботи по керівництву самоосвітньою діяльністю вчителів. Крім того слід з'ясувати, які причини є поштовхом до самоосвіти педагогів. Серед них можуть бути такі: якісна підготовка до навчальних занять; бажання підвищити свою ерудицію; намагання знайти новинки зі своєї спеціальності; бажання підвищити свою кваліфікаційну категорію; переоцінка себе у сфері праці й побуту; бажання підняти свій авторитет перед колегами; внутрішнє бажання знати більше; обмеженість знань; бажання робити як всі; наслідування прикладу колег; вимога адміністрації тощо. Керівництво школи повинно знати фактори, що впливають на необхідність самоосвіти вчителів, враховувати їх при налагодженні планомірного процесу підвищення компетентності педагога. На цьому етапі управлінського циклу проводиться самоаналіз діяльності вчителем, взаємоаналіз роботи колегами, аналіз роботи адміністрацією. Результати такої

роботи покладаються в основу визначення цілей і прогнозування результатів самоосвітньої діяльності, що є основною задачею третього етапу.

Третій етап має на меті постановку цілей і прогнозування результатів щодо підвищення компетентності вчителів, з'ясування з учителями їх бажань і важливих для них форм підвищення професійної компетентності. Третій етап передбачає з'ясування кола проблем, якими цікавляться педагоги, які хвилюють їх, такими можуть бути: проблеми викладання предмету, методики роботи класного керівника, вузькі питання виховання, суспільно-політичні, морально-правові питання та інші. На цьому етапі створюється еталон (модель) ефективної творчої діяльності педагога, педагогічного колективу.

Четвертий етап – планування діяльності адміністрації (особливо заступника директора з науково-методичної роботи); декомпонування загальної мети на конкретні завдання особистого і конкретного керівництва педагогічним колективом і окремими педагогами у різних сферах управлінської діяльності. На наступному етапі (четвертий) відбувається планування дій адміністрації щодо управління самоосвітньою діяльністю. Процес складання перспективного і оперативного планів роботи з організації самоосвітньої діяльності педагогів школи доцільно відобразити у такій послідовності:

1. Облік програм соціального розвитку суспільства, держави, прогнозів науково-теоретичного і науково-практичного спрямування демографічних і соціальних даних;

2. Урахування результатів попередніх років;

3. Прогнозування мети, завдань, основних напрямів роботи з педагогічним колективом, окремими вчителями, громадськими, науковими, методичними, культурними та іншими організаціями і центрами;

4. Координація, погодження планів з громадськими організаціями, управліннями загальної середньої освіти. Зкладами післядипломної освіти.

П'ятий етап – організація діяльності вчителів, з метою їх професійного вдосконалення в процесі практичної діяльності, керівництво роботою методичних кабінетів, методичної ради, методичних об'єднань, творчих груп, організація семінарів за різними видами підвищення компетентності вчителів, розробка змісту діяльності творчих лабораторій з нових освітніх проблем та методик. П'ятий управлінський етап передбачає залучення всього педагогічного колективу і кожного його члена окремо до творчої теоретико-практичної співпраці з метою підвищення їх теоретичних знань і практичних навичок.

Шостий етап – регулювання і коригування проведеної роботи, індивідуальна робота з вчителями в напрямку розвитку їхньої професійної і громадської свідомості. Шостий етап керівництва передбачає регулювання і корекцію в системі управління самоосвітою педагога. Здійснюється аналіз роботи проведеної заступником директора, з'ясовуються позитивні і негативні моменти в організації тих чи інших методичних заходів, їх результативність. Здійснюється самоаналіз роботи кожного з управлінців і кожного вчителя. Визначається рівень досягнення поставлених цілей. За результатами аналізу

визначаються нові завдання щодо подальшого підвищення компетентності педагога, перспектив його професійного і кар'єрного росту.

Сьомий етап – аналіз результатів керівництва процесом самоосвіти вчителя, виявлення позитивного в цій роботі, корекція недоліків. Таким чином, наповнений конкретним змістом і формами проведення роботи, управлінський цикл приводить до конкретних позитивних результатів.

Форми і методи керівництва самоосвітою педагога:

- систематичне пояснення ролі самоосвітньої роботи, організація виступів вчителів з питань обміну досвідом самоосвіти;

- індивідуальні бесіди представників адміністрації з педагогами про основні напрями самоосвіти;

- спільне обговорення керівниками та педагогами методів вивчення важливих розділів і тем програми;

- розробка окремих рекомендацій з метою підвищення педагогічної ефективності уроків та занять;

- надання допомоги вчителям та керівникам гуртків в узагальненні свого досвіду, підготовці доповідей з проблем педагогіки;

- стимулювання найбільш підготовлених учителів та керівників гуртків до науково-дослідницької роботи;

- комплектування та поповнення бібліотечного фонду літературою з питань самоосвіти та самовдосконалення, а також новинками психолого-педагогічної літератури;

- проведення циклів лекцій, групових та індивідуальних консультацій, семінарів;

- систематичне підведення підсумків самоосвітньої роботи педагога (співбесіди, звіти на педрадах і засіданнях методичних об'єднань);

- визначення завдань і змісту самоосвіти на новий навчальний рік, аналіз якісних підсумків навчально-виховного процесу.

Система самоосвітньої роботи педагога передбачає поточне і перспективне планування; підбір раціональних форм та засобів засвоєння і збереження інформації; оволодіння методикою аналізу і способами узагальнення свого та колективного досвіду; поступового освоєння методів дослідницької та експериментальної діяльності.

План самоосвіти педагога повинен містити:

- перелік літератури, яку планується опрацювати;

- визначені форми самоосвіти;

- термін завершення роботи;

- передбачувані результати (підготовка доповіді, виступ на засіданні МО, поурочне планування, опис досвіду роботи, оформлення результатів у вигляді звітів і т.д.)

Матеріал, зібраний в процесі самоосвіти, доцільно розподіляти на окремі теми і зберігати у вигляді карток, спеціальних зошитів, тематичних папок, особистого педагогічного щоденника. Важливе значення в процесі самоосвітніх

знань має вміння працювати з літературними джерелами: робити висновки, складати конспекти, тези прочитаного, розгорнутий план та анотацію.

В методичному кабінеті на допомогу педагогам у їхній самоосвітній діяльності повинен формуватися банк матеріалів: списки рекомендованої для самостійного опрацювання літератури; матеріали з ППД; різні варіанти планів з самоосвітньої діяльності; тексти доповідей; зразки рефератів за наслідками самоосвітньої діяльності; взірці конспектів літературних джерел; новинки психолого-педагогічної літератури.

Одним із важливих видів самостійної діяльності педагога є його індивідуальна робота над шкільною науково-методичною темою (проблемою). У процесі індивідуальної роботи над науково-методичною темою (проблемою) вчитель вивчає джерела науково-методичної інформації, досвід педагогів-новаторів, аналізує власну педагогічну діяльність з метою подолання недоліків у ній або удосконалення сильних сторін діяльності, теоретичного узагальнення й осмислення власного досвіду.

Організація самоосвіти учителя залежить від рівня його підготовки, визначення проблеми, мети вдосконалення його педагогічної майстерності, вибору форм і методів узагальнення досвіду. Опанування методики впровадження самоосвітньої діяльності відбувається через наступні етапи: діагностичний (діагностика труднощів у роботі педагога, розробка основ концептуальних змін у його професійній діяльності, напрями участі у психолого-педагогічних семінарах тощо); організаційний (створення відповідних умов, підготовка науково-методичних матеріалів, підвищення мотивації до пізнання нового у своїй професійній діяльності); практичний (послідовне вирішення завдань самоосвіти, моніторинг ефективності, корекція виявлених упущень); узагальнюючий (аналіз результатів, розробка прогнозу щодо подальшої самоосвітньої роботи).

*«Продовжуючи себе у своїх вихованцях, ми творимо не тільки людину .
Ми творимо самий час. Дух часу, взаємини між людьми – все це залежить
від того, які ми з вами, від того, яка школа, що їй народ довірив своє
майбутнє.»*

В.О. Сухомлинський

Повне і правильне здійснення авторської програми Школи Життя залежить від розуміння вчителями суті гуманної педагогіки, її філософських і психологічних основ, основних шляхів досягнення мети виховання Благородного, великодушно Людини. Крім того, потрібна вчительська спрямованість і творчість і, в першу чергу, створення в собі Вчителі Світу. Досягти цього можна шляхом створення і здійснення цілісного плану самовдосконалення, пізнання глибинних основ гуманної педагогіки і оволодіння мистецтвом спілкування з учнями, батьками, колегами, мистецтвом витонченого виконання педагогічних процесів.

Зміст плану націлене на досягнення наступних цілей:

1) Вирощування в кожного вчителя мотиваційного відношення до професійного життя за ідеями гуманної педагогіки.

2) Зведення педагогічного колективу до рівня педагогічного ансамблю.

3) Натхнення і насагу кожного вчителя на творчий пошук шляхів утвердження Гуманної Педагогіки в своїй практиці.

4) Турбота про створення для кожного вчителя умов для постійної роботи над самовдосконаленням, самоосвітою, підвищенням кваліфікації.

5) Надання допомоги кожному вчителю в пізнанні філософських і психологічних основ гуманної педагогіки (Сократ, Платон, Арістотель, Х.Інайят Хан, Н.А.Бердяев, І.А.Ілін, П.А.Флоренський) і освоєнні класичного педагогічного спадщини (Я.А.Коменський, Ж.Ж.Руссо, І. Г. Песталоцці, А. Дістервег, К. Д. Ушинський, М. І. Пирогов, А.С.Макаренко, М. Монтесорі, Я .Корчак, В.А.Сухомлинський, С.Френе, П.П.Блонський).

У плані вносяться наступні форми роботи:

1) Постійно діючий науково-методичний семінар, на якому вчителі освоюють філософські, психологічні, педагогічні витoki та основи гуманної педагогіки та шляхи вдосконалення своєї педагогічної практики.

2) Круглі столи для обговорення набутого досвіду, методичних знахідок, форм творчої роботи, шляхів самоосвіти та самовдосконалення.

3) Зустрічі з людьми з досвідом роботи по системі гуманно-особистісного підходу, лекції психологів, філософів, учених педагогів.

4) Проведення майстер-класів, на яких вчителі демонструють свій творчий досвід і досягнення в здійсненні ідей гуманної педагогіки.

5) Обмін досвідом зі школами, які теж працюють по Авторській програмі Школи Життя.

6) Щорічні шкільні педагогічні читання, на яких обговорюються творчі досягнення вчителів; участь в міських, обласних, республіканських, міжнародних педагогічних читаннях.

7) Методична служба з відеозаписами окремих уроків і майстер-класів, конспектів уроків і методичних напрацювань, доповідей про творчої педагогічної діяльності.

8) Фестиваль уроків, виставки творчих робіт школярів, участь в міжнародних акціях проведення уроків доброти.

9) Постійна турбота про узгодженість між учителями свого підходу до школярів, налагодження в цьому сенсі роботи методичних об'єднань.

10) Турбота про створення та постійного поповнення основного набору спеціальної філософської, психологічної та педагогічної літератури, в першу чергу томів «Антології гуманної педагогіки».

На своїх зборах і приватних обговореннях вчителі уникають критику – не критикують один одного, не роблять один одному зауваження, що не підносять себе над іншими, а обговорюють, радяться. Дотримуються в промові доброзичливого тону, діють за принципом: що затверджує багатий, який заперечує бідний. Вчаться один у одного і щедро діляться своїм творчим

досвідом, своїми знаннями. Живуть по східній мудрості: «Ніхто тобі не друг, ніхто тобі не ворог, кожен для тебе вчитель».

Відповідно до концептуальних положень гуманізму, людина – не засіб, а мета, саме тому не дитину треба пристосовувати до системи освіти, а освіту до неї. У шкільній освіті різноманітними засобами має утверджуватись позитивне ціннісне ставлення учнів до себе, інших людей, природи і суспільства [5].

Дитина є складно організованою системою, якій не можна нав'язувати ззовні жорсткий спосіб розвитку, навпаки, необхідно сприяти її власним тенденціям вдосконалення, тобто стимулювати самовиховання і саморозвиток, ні в якому разі не нав'язувати власні усталені шаблони розуміння і сприйняття світу.

Мета гуманної педагогіки на перший погляд прозора і приваблива, однак, якщо слідувати її законам, складна – одухотворити, облагороджувати освітній простір, вводити в педагогічну свідомість вимір духовності та пов'язані з ним категорії, без яких педагогічні процеси втрачають свій моральний стержень, а отже, страждають учні, вихованці, їхні батьки, вчителі та вихователі. Дитина, яка не відчуває любові до себе у школі, ніколи школи не полюбить, а отже, перебування в ній перетвориться на каторгу, що руйнує дитячу душу, а значить деформує майбутнє життя і долю [12].

Суть гуманно-особистісного підходу до дитини Ш. Амонашвілі вбачає в тому, що вчитель, виступаючи творцем педагогічного процесу, засновує його на поруках природних особливостей Дитини, спрямовує її на повний розвиток сил і здібностей, які виявляються в багатогранній діяльності дитини, націлює її на прояви і ствердження особистості дитини, насичує її найвищими зразками прекрасного в людських взаєминах, у науковому пізнанні, у житті.

Він наполягає: *«Кожна дитина з'явилася на цей світ не випадково: вона народжується тому, що має народитися, вона прийшла начебто на поклик людей. У неї своя життєва місія, якої ми не знаємо, можливо, велика, і для того вона наділена величезною енергією духу. І наш обов'язок — допомогти їй виконати цю місію» Ш. Амонашвілі.*

Головне переконання Ш. Амонашвілі полягає в тому, що «дитина може все, а вчитель повинен сам вірити в цю формулу і навіювати її дитині». Звідси і суть технології гуманно-особистісного виховання, що втілена в таких положеннях:

- дитина є вищим творінням Природи і Космосу і несе у собі їх риси – могутність і безмежність;
- цілісна психіка дитини включає три пристрасті: пристрасть до розвитку, бажання стати дорослішим і бажання до свободи дій;
- виховання чесних і благородних почуттів у серцях дітей потрібніше і дорожче, ніж збагачення різними знаннями;
- урок – провідна форма життя, а не тільки процесу навчання [18].

Особливості цієї технології визначають:

- гуманізм: любов до дітей, дитячого щастя, свобода вибору, радість пізнання;

- індивідуальний підхід: вивчення особистості, розвиток здібностей, заглиблення в себе, педагогіка успіху;
- майстерність спілкування: закон взаємності, гласність, атмосфера романтики;
- резерви сімейної педагогіки: батьківські суботи, геронтологіка, культ батьків;
- навчальна діяльність: квазічитання, квазіписьмо (мовлення професійних дикторів телебачення), прийоми матеріалізації процесів читання та письма, літературна творчість дітей [39].

Все, що робить людина має мати мету, усвідомлення того для кого чи для чого ми це робимо, тому Ш. Амонашвілі визначив такі цілі використання його технології:

- сприяти становленню, розвитку та вихованню в дитині шляхетної людини шляхом розкриття її особистісних якостей;
  - розвиток і становлення пізнавальних сил дитини;
  - забезпечення умов для розширеного та поглибленого обсягу знань та умінь;
  - ідеал виховання – самовиховання;
- та концептуальні положення:
- усі положення особистісного підходу педагогіки співробітництва;
  - дитина – вищий витвір Природи та Космосу, несе в собі їх риси – могутність та безмежність;
  - психіка дитини включає три пристрасті: до розвитку, дорослішання, свободи [31].

Отже, при плануванні самоосвітньої діяльності необхідно передбачити певне співвідношення самостійної роботи з колективними формами методичної роботи, які містять елементи такої діяльності. Планування повинно здійснюватись з дотриманням таких вимог:

- план має визначати перспективу творчого росту педагога, підвищення його компетентності;
- необхідною умовою реальності плану є його погодження із актуальними завданнями навчання, виховання й розвитку учнів;
- змістовну частину плану повинні складати конкретні потреби і інтереси педагога, за його бажанням тут можуть відбиватися питання його участі у розробці науково - методичної теми, проблеми;
- план може мати як довільну форму, так і загально прийняту, при необхідності його розділи щорічно можуть оновлюватися чи уточнюватися.

Велике мистецтво навчитися багато чому - це братися відразу за небагато.

Джон Локк

Ефективність самоосвіти педагогів залежить від стилю управління педагогічним колективом. Важливо, щоб керівництво школи здійснювала індивідуальний підхід до кожного вчителя, підтримувала його творчість,

прагнення до самореалізації. Результативність такого впливу залежить від структури процесу управління самоосвітньою діяльністю, якою передбачається:

- з'ясування мети діяльності і взаємин, що складаються між її учасниками; визначення завдань і планування роботи (діагностичний та підготовчий етапи);
- організацію діяльності, аналіз ходу процесу і його корекцію (практичний етап);
- аналіз ефективності зробленого, визначення нових завдань (узагальнюючий етап).

З огляду на управлінський аспект набуває актуальності питання виміру якості та результативності самоосвітньої роботи вчителів. Досвід переконує, що провідними факторами, які сприяють успішній самоосвітній роботі вчителя, визначають рівень його професійного зростання, є обрання самоосвітніх тем на довготривалий період (2-3-4 роки); реалізація самоосвітніх тем у руслі проектної методики; обов'язкове складання перспективної схеми-анотації до теми; планування кінцевого продукту із зазначеної теми; укладання портфоліо як рефлексії та результату самоосвітньої діяльності.

Однак здійснювати моніторингові дослідження бажано відтворюючи всю широту самоосвітнього процесу вчителя за всіма змістовими компонентами. Це дозволить адміністрації вчасно корегувати не тільки педагогічну діяльність педагога, але й роботу всіх структурних підрозділів управління навчальним закладом, зокрема модель методичної роботи.

Разом з тим, ураховуючи рівень професійної майстерності, методичну активність педагога та цільові завдання освітньої діяльності навчального закладу загалом, можна оцінити окремо взятий компонент самоосвіти, наприклад, готовність до здійснення інноваційної діяльності.

Для того, щоб ефективно налаштувати педагогічний ансамбль: самоосвіта і творча практика, необхідно завжди працювати над собою, над своєю самосвідомістю та самоаналізом. Для цього потрібно застосовувати різноманітні психологічні техніки та прийоми. Існує багато варіантів для такої ґрунтовної роботи над собою, зупинимось на декількох з них:

Прийоми для «включення» рефлексії

Працюючи над собою, можна побачити, що багато перешкод особистому розвитку лише здавалися нездоланими. Пізнати себе можна за допомогою таких прийомів:

- засвоюючи новий досвід, спробуйте провести уроки в новому, не властивому вам стилі; навіть, коли ваш експеримент буде невдалим, він допоможе вам виявити ваші потенціальні можливості;
- записуйте свої думки на папері, пізніше "ознайомтеся" з ними; інколи це дає дивний, несподіваний результат ("Оце я дав!");
- приєднуючись до групи індивідуального розвитку, приєднуйтеся до таких, як і ви; тоді ви матимете спільне "ноу-хау";
- слухайте лекції та беріть участь у дискусіях;

- у пошуках фізичних перешкод виявляйте фізичну активність (ранкова гімнастика, фізична праця, прогулянки) – цим ви посилюєте свої можливості;

- читайте (більше читайте про те, що відкриває вас, про психологію індивідуального розвитку);

- розмовляючи з родичами та друзями, наполягайте на серйозні розмови, нехай вашими співрозмовниками будуть і колеги.

Не менш ефективною умовою самоосвітньої практики є розробка та заповнення анкети, яка побудована на основі попереднього прийому «включення» рефлексії.

**Анкета «Результативність реалізації самоосвітньої теми»
(на підставі рефлексії особистої діяльності)**

1) Де і коли розглядалось питання щодо виконання післякурсової самоосвітньої теми:

а) на засіданні шкільного МО;

б) на засіданні шкільної навчально-методичної ради;

в) на засіданні педагогічної ради;

г) інше _____

2) У яких шкільних документах відображено стан діяльності з даного напрямку? _____

3) Результативність методичної діяльності.

- Ознайомився й опрацював літературу за самоосвітньою темою (автор, назва) _____

- Ознайомився з досвідом роботи вчителів з даної теми _____

- Наявні розробки уроків щодо реалізації післякурсової самоосвітньої теми.

- За темою самоосвітньої діяльності працював на:

а) шкільному рівні;

б) районному рівні;

в) регіональному рівні;

- Досвід за результатами опрацювання післякурсової самоосвітньої теми узагальнено на:

а) шкільному рівні;

б) районному рівні;

в) регіональному рівні.

- Досвід за результатами опрацювання післякурсової теми поширюється на:

а) шкільному рівні;

б) районному рівні;

в) регіональному рівні.

- За післякурсовою самоосвітньою темою виступав з доповідями на:

а) шкільному рівні;

б) районному рівні;

в) регіональному рівні.

- Проведені відкриті уроки або позакласні заходи за темою самоосвітньої діяльності на:

- а) шкільному рівні;
- б) районному рівні;
- в) регіональному рівні.

- Проведені авторські семінари за результатами роботи над темою на:

- а) шкільному рівні;
- б) районному рівні;
- в) регіональному рівні.

- Розроблена авторська програма за результатами роботи над самоосвітньою темою _____

- Підготовлені авторські методичні рекомендації щодо самоосвітньої післякурсної теми на:

- а) шкільному рівні;
- б) районному рівні
- в) регіональному рівні

- Наявні публікації за самоосвітньою курсовою темою _____

- Наявна друкована продукція за самоосвітньою післякурсною темою _____

- Результати навчальної діяльності учнів на олімпіадах, конкурсах на:

- а) шкільному рівні;
- б) районному рівні;
- в) регіональному рівні

4) Які проблеми актуальні для Вас сьогодні:

Дана анкета була запропонована фахівцями КВНЗ «Херсонської академії неперервної освіти» у методичних рекомендаціях для педагогів.

Наступний інструмент, для налаштування нашого педагогічного ансамблю – це розробка плану, на основі прийомів та анкети, для реалізації самоосвітньої моделі.

Орієнтовний план реалізації самоосвіти вчителів		
Зміст заходів	Мета заходу	Результат
Збір інформації щодо організації самоосвіти	Аналіз основних інформаційних джерел, методичної літератури, документів, перспективних ідей	Скласти перелік основних джерел для інформування педколективу
Створення плану науково-методичної роботи школи	Діагностування індивідуальних можливостей учителів	Надання допомоги у складанні індивідуальних планів самоосвіти

	Створення системи семінарів-тренінгів	Підвищення професійної майстерності вчителів-предметників	Втілення перспективних педагогічних ідей у шкільну практику
	Організація обміну досвідом	Висвітлення надбань членів педагогічного колективу	Індивідуалізація роботи з учителями
	Проведення педагогічних рад	Узагальнення роботи вчителів школи, методичних об'єднань, творчих груп	Удосконалення і конкретизація роботи

Ефективність самоосвіти педагогів залежить від характеру методичної служби в школі, перед якою стоять завдання створити педагогу умови для інтелектуального, соціального, і духовного розвитку, самореалізації особистості та досягти оптимальної реалізації впливу самоосвіти на розвиток особистості педагога.

Кращі вчителі не вчать – вони піднімаються на рівень мистецтва і діляться з нами собою, тим кращим, що складає їх особу.

Томас Карлейль

Існує концептуальна модель професійного розвитку вчителя, яка включає інтегральні характеристики особистості: педагогічну спрямованість, педагогічну компетентність і емоційну гнучкість. Так, при досягненні певних результатів у педагогічній діяльності, вчитель ставить перед собою нові цілі, що фіксуватиме в карті професійного росту. Поради можуть надати керівники школи, голови шкільних методичних об'єднань, методисти та консультанти, практичні психологи. Під час проведення атестації педагог має можливість повідомити про досягнення або труднощі у самоосвіті. Це дозволяє визначити результативність самоосвіти, а також допомогти учителю у подоланні труднощів й забезпечити організацію подальшої науково-методичної підготовки з врахуванням рівня досягнутого, розробити індивідуальні самоосвітні програми з алгоритмом розв'язання творчих задач та засобами самоперевірки.

Адміністрація навчального закладу спрямовує роботу на вирішення декількох проблем. Насамперед, слід приділити увагу здійсненню керівництва самоосвітньою діяльністю вчителів, дотримуючись нижчезазначених функцій заступників директора:

- *аналітико-прогностична* (здійснення діагностики і спонукання до самодіагностики професійної діяльності);
- *планування* (допомога у формуванні проблеми і очікуваних результатів);
- *цільова* (допомога у виборі форм реалізації програми самоосвіти);

- *організаційно-координаційна* (підбір літератури, консультації щодо розробки програми, організація показу успіхів);

- *контрольно-оцінна* (планування системи внутрішньошкільного контролю).

- *регулятивно-корекційна* (рефлексивна оцінка процесу і результатів, вихід на нову проблему);

- *соціальна-психологічна* (створення сприятливого мікроклімату, необхідного для продуктивної роботи вчителя; з метою стимулювання самоосвітньої діяльності педагогів систематично висвітлювати результати їх успіхів: випуск методичних бюлетенів, семінари з презентацій педагогічних новинок, публікації методичних знахідок, створення банку творчих доробок учителів).

По-друге, під час планування методичних об'єднань слід зважати на результати проведених моніторингів стану професійного рівня педагогів та брати до уваги пропозиції більшості членів методичного об'єднання. По-третє, необхідно вдосконалювати зміст та форми проведення методичних об'єднань, адаптуючи їх до запитів та потреб вчителів різних кваліфікаційних категорій.

Для заохочення педагогів до інноваційної діяльності треба дбати про:

- зовнішні стимули, пов'язані з матеріальним заохоченням;

- мотиви зовнішнього самоствердження (шляхом оцінки оточення);

- проведення об'єктивної атестації;

- мотиви особистісної самореалізації, які передбачають можливість особистісного росту;

- надання максимально широкої ініціативи без зайвої опіки та формалізму.

Розглянемо *класифікацію методико-педагогічних заходів щодо стимулювання самоосвіти викладачів*

I група - спрямована на підсилення практичного напрямку самоосвіти:

- навчальні семінари на базі відкритих навчальних занять;

- вирішення проблемних педагогіко – дидактичних завдань;

- інструктивно – методичні консультації й наради;

- уроки – тренінги;

- співбесіди з викладачами.

II група - спрямована на підсилення наукового напрямку самоосвіти. До неї входять:

- психолого – педагогічні семінари;

- презентації педагогічних новинок;

- проблемні семінари;

- педагогічні читання.

III група - передбачає колективну творчість:

- круглий стіл;

- випуск методичного бюлетеня;

- творчі майстерні.

IV група - заохочує вчителів до активної творчої діяльності включає:

- предметно – методичні тижні;

- узагальнення педагогічного досвіду;
- ділові ігри;
- конкурси професійної майстерності.

V група - сприяє оприлюдненню індивідуальних наробок. Це:

- публікація методичних знахідок;
- творчі звіти;
- майстер – клас.

Окрім того, ефективність процесу самоосвіти, багато в чому, залежить від диференційованій підходу до роботи з різними категоріями вчителів на основі створення нової модульної системи в організації науково-методичних об'єднань, яка б знизилася розрив між рівнями методичної майстерності вчителів.

Підсумовуючи вище сказане, хочемо зазначити, що:

1. Сучасні вимоги до педагога на перше місце ставлять систематичну самостійну роботу з розвитку професійної компетентності, поглиблення його теоретичних знань та практичних умінь. Отже, проблема самоосвіти стає все більш актуальною. Завданням методичних служб на даному етапі є максимальне використання творчого потенціалу педагогів. Актуальність самоосвіти педагога зумовлена також психологічними аспектами та специфікою вчительської праці.

2. Самоосвіта педагогів являє собою органічну складову безперервної педагогічної освіти, хоча і досить специфічну складову. Її специфіка полягає в тому, що в процесі самоосвіти суб'єкт і об'єкт освіти виступають в одній особі. Самоосвіта педагогів є безперервний, особливим чином організований процес розвитку та збагачення сукупної культури педагога на основі сформованих в нього освітніх потреб. Цей факт зумовлює особливе місце самоосвіти в системі післядипломної освіти педагогів.

3. Основним змістом самоосвіти є оновлення і вдосконалення знань, що є у спеціаліста, його умінь і навиків з метою досягнення бажаного рівня професійної компетентності. У сучасному суспільстві постійна самоосвіта, з одного боку, все більше стає умовою успіху в професійній діяльності, а з іншої – і це особливо важливо – воно захищає від інтелектуального зубожіння особистості.

4. Педагогічна самоосвіта здійснюється різними засобами: систематичне вивчення новинок художньої, спеціальної і педагогічної літератури, при цьому робляться нотатки, складаються конспекти або тези. Багато вчителів мають спеціальні картотеки, які допомагають використовувати необхідний матеріал. Самоосвіта дає ефективні результати у тому випадку, коли вона здійснюється цілеспрямовано, рівномірно й систематично.

5. Апробація нових форм методичної роботи на кафедрі, їх різноманітність допомагають підтримувати у вчителів інтерес до предмету, прагнення до вдосконалення та запобігають професійному вигоранню. Реалізація творчого потенціалу вчителя, його самоосвітньої діяльності найбільш ефективно відбувається за таких умов, як: створення сприятливого психологічного

клімату, атмосфери творчого пошуку новизни; регулярне і своєчасне фіксування досягнень кожного педагога; урахування при плануванні відповідності творчого потенціалу кафедри з реальними завданнями; стимулювання ініціативи; прояв довіри і поваги до індивідуального педагогічного доробку кожного педагога.

6. Педагогічна самоосвіта – цілеспрямована, наближена до дослідницької, самостійна діяльність педагога з удосконалення педагогічних знань, вмінь з метою застосування у професійній діяльності. Для створення мотивації педагога до самоосвітньої діяльності використовуються різні засоби управлінського впливу, які складають систему чинників, завдяки яким особистість вчителя саморозвивається.

Результативність такого впливу залежить від структури процесу управління самоосвітньою діяльністю, який передбачає: під час підготовки – з'ясування мети діяльності і взаємин, що складаються між її учасниками; визначення завдань і планування роботи; під час здійснення – організацію діяльності, аналіз ходу процесу і його корекцію; під час підведення підсумків – аналіз ефективності зробленого, визначення нових завдань.

7. Ефективність процесу самоосвіти багато в чому залежить від диференційованій підходу до роботи з різними категоріями вчителів на основі створення нової модульної системи в організації науково-методичних об'єднань, яка б знизилася розрив між рівнями методичної майстерності вчителів.

Гуманізація освіти є лише фактором гармонійного розвитку особистості учня, але й збагачення його творчого потенціалу. Діти люблять творчу працю, а завдання вчителя помітити і сприяти розвитку творчих здібностей учнів. Саме використання гуманно-особистісної технології у процесі виховання молодших школярів допомагає учням знайти себе, свій талант, свій шлях у житті, адже спирається на любов і доброту вчителя, на його вміння створювати таку атмосферу душевної щедрості, в якій кожен учень був би спрямований на самопізнання, прагнув самовдосконалення.

Проте, головною метою гуманної педагогіки залишається виховання Благородної Людини, Благородної Особистості, Благородного Громадянина, Лише благородна людина здатна до гуманної поведінки у повсякденному житті. Ще однією з головних умов забезпечення ефективності процесу виховання гуманної поведінки молодших школярів є взаємопроникнення сімейного і суспільного виховання. Регуляторами гуманної поведінки є моральні норми і позитивне емоційне ставлення до їх виконання, інтерес до природного і соціального довкілля, а також усвідомлення себе як носія гуманних вчинків, засноване на гуманному ставленні до інших (близьких людей, однолітків, педагогів). Саме завдяки використанню технології Ш. Амонашвілі, використовуючи його поради, методи та форми організації виховної роботи можливо досягти бажаного результату і налаштувати педагогічний ансамбль так, щоб кожна партія звучала в ньому гармонійно, творчо і досконало.

Список використаних джерел та літератури

1. Амонашвили Ш. А. Размышления о гуманной педагогике / Ш. А. Амонашвили. – М. : ИД Ш. Амонашвили, 1996. – 494 с.
2. Андреев В. И. Педагогика творческого саморазвития / В. И. Андреев // Инновационный курс. Кн. 1. – Казань : Изд.-во Казан., ун-та, 1996. – 577 с.
3. Беседін М. О. Основи менеджменту / М. Беседін, В. Нагаєв – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 496 с.
4. Браже Т. Г. Развитие творческого потенциала учителя / Т. Г. Браже // Сов. Педагогика. – 1989. – № 8. – С. 89-94.
5. Василенко В.О. Інноваційний менеджмент / В.Василенко, В.Шматько – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 440 с.
6. Выготский Л. Воображение и творчество в детском возрасте. Психологический очерк. 3-е издание. / Л. Выготский. – Просвещение, 1991. – 66с.
7. Газнюк Л. М. Естетичний аспект педагогічної діяльності / Л. Газнюк, Г. Гончаров // Матеріали міжнародної наукової конференції : [«Соціально-гуманітарні вектори педагогіки вищої школи»] – Харків : ХДАДМ, 2010. – 324 с. (укр., рос., англ., пол. мов.).
8. Гончаренко, С. Український педагогічний словник. / С. Гончаренко. – К.:Либідь, 1997. – 376 с.
9. Єльнікова Г.В. Наукові основи розвитку управління загальною середньою освітою в регіоні / Галина Василівна Єльнікова. – Х.: Крок, 1999. – 303 с.
10. Зеер Э. Компетентностный подход к модернизации профессионального образования / Э. Зеер, Э. Сыманюк // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 4. – С. 23-30.
11. Зязюн І. А. Освітні технології у вимірах педагогічної рефлексії / І. А. Зязюн // Світло. – 1996. – № 1. – С. 4-6.
12. Зязюн І. А., Крамущенко, Л. В. Кривонос І. Ф. Педагогічна майстерність: Підручник // І. А Зязюна. – 3-тє вид., допов. і перероб. – К.: СПБ Богданова А. М., 2008. – 376 с.
13. Карамушка Л. М. Психологія освітнього менеджменту / Л. М. Карамушка – К. : Либідь, 2004. – 424 с.
14. Князев А. М., Немцова Е. В., Палецкая С. Н. Социальные компоненты личности как объект оценивания / А.М. Князев Материалы // XV Всероссийской научно-методической конференции [«Проблемы качества образования»]. Кн. 2. – С. 66-77.
15. Коджаспирова Г. М. Культура професійної самоосвіти педагога / Г. М. Коджаспирова – М., 1994 – 189 с.
16. Корнеева Л. Н. Самооценка как механизм саморегуляции в профессиональном образовании / Людмила Николаевна Корнеева. – М. : Владос, 2000. – 296 с.

17. Крижко В. В. Менеджмент в освіті / В. В. Крижко, Є. М. Павлютенков. – К., 1998. – 197 с.
18. Мармаза О. І. Інноваційні підходи до управління навчальним закладом / О. І. Мармаза. – Х. : Видав.гр. «Основа», 2004. – 240 с.
19. Мармаза О. І. Менеджмент в освіті: секрети успішного управління / О. І. Мармаза. – Х. : Видав.гр. «Основа», 2005. – 176 с.
20. Маслікова І. В. Моніторингова система освітнього менеджменту / І.В. Маслікова. – Х. : Вид. група «Основа», 2005. – 144 с. – (Б-ка журн. «Управління школою»; Вип. 10 (34)).
21. Маслов В. Моделювання у теоретичній і практичній діяльності в педагогіці / В. Маслов // Післядипломна освіта в Україні. – 2008. – № 1. – С.3-9.
22. Мороз О. Педагогіка і психологія вищої школи : Навчальний посібник / О. Мороз, О. Падалка, В. Юрченко / За ред. О. Г. Морозова – К. : НПУ, 2003. – 267с.
23. Пирогов А. В. Моделирование в образовании. / А. В. Пирогов // Инновации в образовании. – 2004. – № 5. – С. 36-40.
24. Пікельна В. С. Управління школою. / В. С. Пікельна. – Х. : Видав. гр. «Основа», 2004. – 220 с.
25. Подобед В. И. Системное управление образованием взрослых / Владимир Иванович Подобед. – СПб. : ИОВ РАО, 2000. – 231 с.
26. Протасова Н. Г. Післядипломна освіта педагогів: зміст, структура, тенденції розвитку / Н. Г. Протасова. – К., 1998. – 176 с.
27. Психолого-педагогический словарь для учителей и руководителей общеобразовательных учреждений / Под ред. П. И Пидкасистого. – Ростов н/Д. : Феникс, 1998. – 554 с.
28. Радченко А. Є. Професійна компетентність учителя / А. Є. Радченко. – Х. : Вид.група «Основа»,2006. – 126 с.
29. Селевко Г. К. Альтернативные педагогические технологии / Г. К. Селевко. – М. : НИИ школьных технологий, 2005. – 222 с.
30. Сухомлинський В. О. Сто порад учителю/ В. Сухомлинський // Вибр. твори: У 5-ти т. – Т 2. – С. 602.
31. Щербань П. Сутність педагогічної культури / П. Щербань // Вища освіта України. – 2004. – № 3 – С. 67-71.

10 «ні» вчителям (Ш. О. Амонашвілі):

1. Не намагайтеся перемогти учня, взяти верх над ним, запанувати. Необхідно дати можливість учневі отримати перемогу над нами, над собою. Це є великим стимулом для росту учня як людини. Діти люблять неуважного вчителя, який готує завдання із помилками. Адже на помилках вчаться.

2. Не принижуйте учня на уроці. Польський педагог **Януш Корчак** говорив: «Поважайте дитяче незнання». Учитель працює для того, щоб дітям допомогти пізнати світ. У природі немає ліні! Вона приходить пізніше. Дітей необхідно в очах однокласників піднімати, підносити. Показувати всі їхні перемоги, кроки вперед. Це є також великим стимулом для росту, для праці.

3. Не докоряйте дитині, не згадуйте про минулі невдачі, нагадуйте тільки про хороше, про певні досягнення в навчанні, в поведінці. Необхідно нести думку позитивну, вселяти надію тільки на краще. «Навіть смерть – це певний етап, і він не може бути поганим».

4. Не доносьте батькам про дитину. Авторитет учителя при цьому тільки падає. Нам необхідно зміцнювати віру в дитину батькам, захистити дитину від агресії батьків.

5. Не соромте учня на уроці.

6. Не гнівайтесь на учня. Гнів – це бомба... Тільки терпіння, самовладання вчителя робить учителя Вчителем.

7. Не оголошуйте учневі недовіру. Любити дитину треба такою, якою вона є, довіритися дитині.

8. Не зраджуйте учням ніколи.

9. Не думайте про учня погано. Вселяйте почуття оптимізму, впевненості в свої сили.

10. Не чиніть у відношенні до дитини нічого, що б не сприяло вихованню. Школа взагалі не може тільки вчити. Дитина виховується на всьому й всюди.

Міністерство освіти і науки України
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
Факультет початкової освіти та філології
Кафедра педагогіки
Лабораторія Гуманної педагогіки

Монографія

ГУМАННО ОСОБИСТІСНА ПЕДАГОГІКА В ДІЇ

Гуманно особистісна педагогіка в дії : колективна монографія / [за заг. ред. проф. І.М. Шоробури; укл. О. П. Біницька, І. А. Гайдамашко, І. М. Дарманська, Г. І. Дудчак, Н. В. Казакова, А. Кокель, М. А. Лукашук, І. О. Рашина, Н. А. Сівак, В. І. Слюзко, С. І. Тафінцева, В. А. Філінюк, Т. М. Цегельник, І. П. Ящук]. – Хмельницький : ФОП «О. М. Казаков», 2018. – 270 с.

Відповідальні за випуск: І. П. Ящук, Н. В. Казакова, Н. А. Сівак.

Комп'ютерний набір та упорядкування: Н. А. Сівак.

Художнє оформлення: Владислав Лисенко, студент групи ПО-52 факультету початкової освіти та філології Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Здано до друку 20.11.2017 р. Підписано до друку 17.11 2017 р.

Формат 60/84/61. Гарнітура Times New Roman.

Тираж примірників.

Віддруковано з готового набору у ФОП «О. М. Казаков».

29000, м. Хмельницький, вул. Проспект миру, буд. 44, тел. 71-27-87